

EN
KO
RIA

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

KYRKOHISTORIA

TILL SKOLORNAS TJÄNST

AF

NILS LÖVGREN

KYRKOHERDE I GÄFLE.

MED

EN SERIE BIOGRAFIER

AF

AUG. EDMAN

ADJUNKT VID LULEÅ H. ALLM. LÄROVERK.

TREDJE UPPLAGAN.

STOCKHOLM

A. L. NORMANS FÖRLAGS-EXPEDITION

1894.

Stockholm,
tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag, 1894.

Företal.

Under sitt arbete som kristendomslärare har förf. mer och mer kommit till den insikten, att den kyrkohistoriska undervisningen icke förmår uppväcka något lifligare intresse hos lärjungarne, så vida icke den mera abstrakta läroboken erhåller ett underlag i åskådliga lifs- och tidsbilder. Med den knappa tid, som är tillmätt åt kristendomsämnet, hinner man dock ingalunda att meddela sådana till den utsträckning, som önskligt vore. Särskilda läseböcker — såsom den förträffliga af U. L. Ullman utgifna — kan man icke heller ålägga lärjungarne att skaffa sig till användning i hemmen. Då nu härtill kommer, att Cornelii lärobok i kyrkohistoria, som är den allmännast använda, jämte sina många obestridliga förtjänster äfven har vissa brister såsom ett stundom alltför koncist framställningssätt och en alltför vidlyftig redogörelse för lärostrider o. d., medan det religiösa och sedliga lifvet föga beaktas, så har förf. tagit sig dristigheten att framträda med detta arbete, som på en gång vill vara både läro- och läsebok. Det innehåller följaktligen två afdelningar, en läroafdelning, som bildar ett helt för sig och är tryckt med större stil, och en till denna sig slutande, med mindre stil tryckt

läseafdelning. Den förra är ämnad att lexvis inläras, medan den senare antingen genomgås på lärorummet eller lämnas åt lärjungen att genomläsas i hemmet. Att lärjungarne af egen drift skola med uppmärksamhet genomläsa de mellan lärostyckena strödda skildringarna, vågar förf. hoppas, då mera konkreta historiska bilder alltid äro tilldragande för ungdomen. Om en sådan genomläsning också icke lämnar stor minnesbehållning, så tjänar den dock att inväfva nya drag i den bild, som man i sitt inre måste hafva af en företeelse eller tid för att därom äga någon lefvande kunskap.

I läseafdelningen har den biografiska skildringen af lätt insedda skäl erhållit största utrymmet. I denna har läroverksadjunkten i Luleå A. Edman bidragit med det mesta, nämligen med alla biografier, som börja med fetstilsöfverskrift (utom Justinus martyren). Tillika har han genomsett större delen af det öfriga manuskriptet, och ägnas honom för hans värdefulla bidrag ett hjärtligt tack.

Illustrationerna äro icke många. Förf. har med dem haft till syfte att åskådliggöra kyrkobyggnadsstilar, ämbets- och ordensdräkter o. d. samt att lämna bilder af märkligare personer inom kyrkan. Att därvid särskild hänsyn tagits till vårt eget land, torde hvarje lärare finna tillbörligt. Mången torde dock önska, att konstens yppersta minnesmärken, såsom Kölnerdomen o. d., erhållit plats, men dessa finnas i de vanliga läroböckerna i geografi.

En och annan torde anse läroafdelningen för lång, enär den inalles upptager ett sidoantal, som torde vara

något drygare än det, som finnes i Cornelii lärobok. Med afseende på en möjlig anmärkning i denna riktning må blott erinras, att lättheten eller svårigheten att inhämta en lärobok icke mätes efter sidornas antal. Dessutom äro vid läsningen uteslutningar lättare att göra än tillägg. Af årtal äro anförda många fiere, än lärjungarne kunna behöfva inprägla i minnet. Hufvudanledningen härtill är, dels att i fråga om dessa meningarna torde vara mycket delade om hvad som är viktigt och oviktigt, dels att det ofta är godt att finna årtalet i boken, fast det ej behöfver inpluggas.

I de stycken, där kyrkohistorien sammanträffar med den politiska historien, har förf. så nära som möjligt anslutit sig till framställningen i de allmänt begagnade läroböckerna i svensk och allmän historia. Det underlättar väsentligen lärjungens arbete, om han får läsa samma sak framställd med samma ord. Till författarne af nämnda läroböcker, Riksarkivarien m. m. C. T. Odhner och Lektorn m. m. J. R. Pallin, har förf. att framföra sin vördsamma tacksamhet för den tillåtelse de beredvilligt gifvit att begagna deras framställning, där det synts lämpligt. Af helt naturliga skäl hafva Pallins läroböcker blifvit mest anlitade. Förf. har dock ej utmärkt de lånade styckena med citationstecken, enär han stundom för sitt särskilda ändamål behöft göra smärre ändringar, uteslutningar eller tillägg. Vid ett och annat af läsestyckena torde upptäckas en påfallande likhet med förut bekanta svenska arbeten I sådana fall beror likheten vanligen på en ömsesidig anslutning till en och samma tyska källa.

Till de herrar lärare — Professorn i kyrkohistoria U. R. F. Sundelin samt Lektorerna U. L. Ullman, C. A. A. von Engeström, J. B. Börjeson och E. Wermcrantz —, hvilka under arbetets tryckning ägnat det en välvillig uppmärksamhet och gifvit många värdefulla råd och upplysningar, får förf. härmed framföra sin ödmjuka tacksägelse.

Måtte nu detta lilla arbete i någon mån kunna bidraga att göra den uppväxande ungdomen förtrogen med de underbara vägar, hvarpå Herren fört sin församling, trots alla hennes brister, framåt mot det stora mål han föresatt henne!

Uppsala i maj 1888.

N. L.

Tredje upplagan är i det allra närmaste ett oförändradt aftryck af den andra. Tre nya bilder hafva blifvit tillagda.

Innehåll.

Inledning.

---

1. **Kyrkohistoriens uppgift och periodindelning.** Kyrkohistoriens uppgift är att lämna en allsidig framställning af den kristna kyrkans utveckling från hennes grundläggning ända fram till våra dagar. Vid vissa tidpunkter af denna utveckling hafva i ovanligt omfång nya krafter trädt i kyrkans tjänst och nya kraf gjort sig gällande i fråga om hennes verksamhet. Dessa tidpunkter bilda gränserna mellan kyrkohistoriens hufvudperioder, hvilka äro tre: *gamla tiden, medeltiden* och *nya tiden.* Den första af dessa perioder indela vi ytterligare i tvenne afdelningar: *martyrtiden* och *läroutvecklingens tid.*

2. **Tidens fullbordan.** Allt ifrån den stunden, då löftet uttalades om qvinnosäden, som skulle söndertrampa ormens hufvud, är hela Guds världsregering anlagd på människosläktets frälsning genom Kristus. I gamla testamentet var syftet med den gudomliga verksamheten att förbereda mänskligheten på Kristi mottagande. Detta förberedelseverk fortgick icke blott bland judarne, utan äfven bland hedningarne, och trots alla hinder, som mänsklig synd och skröplighet tycktes lägga i vägen för detsamma, bragte det omsider till stånd »tidens fullbordan».

Det är hufvudsakligen i *tre* afseenden som vid gränsen mellan gamla och nya testamentet tiden visar sig vara mogen för ankomsten af världens frälsare. *Folken hade pröfvat sina naturliga krafter och hjälpmedel och funnit, att de icke själfva kunde bereda sig sann lycka. Ibland dem fanns en liten »kvarlefva», som genom sin hunger och törst efter rättfärdighet var mottaglig för kristendomens nya ljus och lif. Därtill voro de yttre förhållandena gynnsamma för den kristna kyrkans inträde och utbredning i världen.*

Det israelitiska folket hade af Gud blifvit uttaget och fostradt till hans egendomsfolk samt benådadt med en hel rad af gudomliga uppenbarelser i ord och handling. För sina synders skull blef det tuktadt bland annat genom fångenskap hos hednafolk. Från den sista fångenskapen — den babyloniska —

fingo dock en del israeliter återvända till sina fäders land. Enär dessa hufvudsakligen tillhörde Juda stam, blefvo de och deras afkomlingar kallade judar. Fångenskapens lidanden hade hos dem utrotat den forna böjelsen för hednisk afgudadyrkan; de höllo nu strängt på lagens efterlefnad så väl i gudstjänsten som i det enskilda lifvet. Likafullt råkade de i ett djupt andligt förfall. Å ena sidan inrotade sig otro och materialistisk njutningslystnad (sadduceerna), å andra sidan ett falskt förlitande på ett utvärtes iakttagande af lagens bud och fädernas stadgar (fariseerna). Allt detta förhindrade uppkomsten af ett verkligt syndmedvetande och en sann längtan efter den kommande frälsaren. I honom sågo de endast en befriare från utländskt öfvervälde och en förhjälpare till timlig lycksalighet. Dessa jordiska messiasförhoppningar väckte och underhöllo en mot den romerska öfverheten upprorisk anda, som förr eller senare måste leda till det judiska rikets undergång.

Hedningarne hade Gud till utseendet lämnat att gå sina egna vägar. Åt dem gaf han icke några nya uppenbarelser. Den gudskunskap, som de erhållit i arf från mänsklighetens urtid, hade de fördärfvat. De hade upphört att ära och tacka Gud och börjat dyrka det skapade i stället för skaparen. Men äfven i sitt fördärfvade skick innehöllo deras religioner åtskilliga sanningsfrön, som en tid bortåt gåfvo näring och tillfredsställelse åt deras religiösa behof. I den mån kulturlifvet utvecklades, trädde dock de hedniska religionernas brister i dagen, och vid tiden för kyrkans stiftelse härskade bland de viktigaste kulturfolken ett fullständigt upplösningstillstånd i religiöst afseende. Somliga sökte vinna ett högre ljus genom en sammanblandning af flere religioner, andra kastade med förnämt förakt alla religiösa föreställningar öfver bord och höllo allt tal om det osinnliga för blotta barnsagor. Med det religiösa förfallet gick det sedliga hand i hand. Ohejdad njutningslystnad var parad med samvetslös grymhet; fikandet efter yttre förmåner alstrade kryperi för de makthafvande och oredlighet i handel och vandel. Och den moraliska förlust, som mänskligheten lidit, kunde icke öfverskylas, än mindre afhjälpas af en konst, som nu trädt i sedeslöshetens och passionernas tjänst. Det filosofiska vetandet förmådde icke heller gifva världen någon ny lyftning, sedan det till den grad spelat bankrutt, att det utmynnade i påståendet: man vet intet med visshet, icke ens det, att man ingenting vet. Och hvad

beträffar den maktutveckling, som ägt rum inom det romerska riket, så var denna snarare ett plågoris för folken än en hjälp. Öfverväga vi allt detta, så måste vi säga: det hade varit slut med denna mänsklighet, om icke Kristus kommit som dess frälsare.

Men midt i det fördärfvade släktet lefde dock personer, mest af det lägre folket, som i hemlighet suckade under tyngden af egen skuld och tidens nöd samt hyste en innerlig, om ock ofta oförstådd, längtan efter en frälsare från syndens onda. För att icke nämna dem, hvilka såsom fostrare, förelöpare och lärjungar stodo Kristus närmast, erinra vi om Betlehems herdar, om en Simeon och Hanna och om Sikars inbyggare. Och att äfven ibland hedningarne fanns mottaglighet för ett högre religiöst lif, därom vittna icke blott sådana personer som de vise männen från Österlanden, höfvitsmannen i Kapernaum och den kananeiska kvinnan, utan äfven i sin mån de talrika proselyter, som öfvergåfvo afgudatjänsten och ägnade sin dyrkan åt Israels Gud.

Ett viktigt arbete var äfven undangjordt för kristendomen, därigenom att många af de skrankor fallit, hvilka fordom hållit folken åtskilda. Under Roms spira voro den tidens betydelsefullaste nationer förenade, och emellan dem hade genom lättade kommunikationer en liflig samfärdsel uppstått. Med ett enda språk, det grekiska, kunde man göra sig förstådd öfver hela det romerska riket. Detta språk var äfven »genom sin formrikedom och bildbarhet i hög grad ägnadt att blifva det kärl, hvari den kristna uppenbarelsens djupa innehåll kunde erbjudas åt den grekisk-romerska folkvärlden». Den bland de klassiska folken högt uppdrifna bildningen hade för det intellektuella lifvet skapat former, som genom skärpa och klarhet, rikedom och mångsidighet erbjödo de förträffligaste medel för kristendomens formella framställning och utveckling. Härtill kom, att judiska kolonier funnos i de flesta viktigare städer både i Öster- och Västerlandet. Genom dem hade den judiska monoteismen och de judiska messiasförhoppningarna blifvit kända i vida kretsar och således en begynnelse gjord till inplantandet af sanna religiösa idéer i hedningarnes sinnen. Också blef mångenstädes den judiska synagogan en brygga för det evangeliska budskapets öfverförande till hedningarne.

När jordmånen sålunda var beredd, då var tiden inne för den kristna kyrkans grundläggning och utbredning i världen.

Gamla tiden.

(30—omkr. 600).

A. Martyrtiden (30—324).

a. Kyrkans grundläggning samt hennes utbredande och befästande under apostolisk ledning (intill omkr. 100).

3. **Kyrkans grundläggning och första utbredning bland judarne** (den petrinska perioden). Kyrkan är det samfund, i och genom hvilket den helige Ande bor och verkar i världen. Hon räknar sin tillvaro från den *första pingstdagen efter Jesu uppståndelse,* emedan den helige Ande på den dagen utgöts öfver Jesu lärjungar (Apg. 2). Kyrkan var då att förlikna vid ett litet senapskorn (Matt. 13), nedlagdt i världens stora åkerfält, men hon visade sin stora inneboende lifskraft genom en väldig utveckling både i inre och yttre afseende. Hon var en surdeg med förmåga och drift att genomtränga alla mänskliga förhållanden.

I öfverensstämmelse med Kristi befallning (Apg. 1: 8) verkade apostlarne *först bland judarne,* begynnande i deras hufvudstad, Jerusalem. *Petrus var ledaren af verksamheten bland detta folk.* Redan på den nämnda pingstdagen höll han sin första offentliga predikan. Icke mindre än omkring tretusen själar kommo då till tron och läto döpa sig. Därefter förökade Herren hvar dag församlingen med dem som blefvo frälste.

Till en början fingo de kristne åtnjuta lugn och hade ynnest när allt folket. Men efter några år utbröt den förföljelse, under hvilken Stefanus led martyrdöden och hvari Saulus, som sedermera kallade sig Paulus, tog en verksam del (omkr. år 36; jfr Apg. 7:de och 8:de kap.). Då skingrades församlingens medlemmar dels till olika trakter af Palestina, dels till städer utom detta land. Efter den tiden uppkommo en mängd församlingar af judekristne, hvilka af sina landsmän fingo smädenamnet *nasareer*. Dessa voro fortfarande utsatta för ett alltjämt växande hat från de otrogna judarnes sida, och detta hat gaf sig ofta luft i förföljelser. En sådan anstiftades omkr. 44 af Herodes Agrippa I och kostade bland annat Jakob den äldre lifvet. Kort före Jerusalems förstöring skall å nyo en förföljelse hafva tillställts, hvari församlingsföreståndaren i Jerusalem Jakob den rättfärdige, Herrens broder, blifvit ett af offren. Efter Jerusalems fall (70) voro judarne urståndsatta att vidare företaga några våldsamma mått och steg mot de kristne.

4. **Kristendomens första utbredning bland hedningarne** (den paulinska perioden). Sedan kristendomen slagit rot bland judarne, var tiden inne för dess öfverförande till hedningarne. Och i samma mån judarne i sin förblindelse sköto frälsningsbudskapet ifrån sig, öfverflyttades den kristna kyrkans tyngdpunkt till hednavärlden. Strax efter första förföljelsen blef *Paulus* på ett underbart sätt omvänd och kallad till *hedningarnes apostel* (37), och något senare döpte Petrus hednavärldens förstling, höfvitsmannen Kornelius i Cesarea och hans hus (Apg. 10). Den första blandade församling af omvända judar och hedningar uppstod i *Antiokia*, och här var det Kristi bekännare först fingo namnet *kristne.* Till denna församling kallades *Paulus* vid tiden för Herodes Agrippas förföljelse, och härifrån

företog han sina *tre stora missionsresor* (45—59), hvilka sträckte sig till Mindre Asien, Macedonien och Grekland. Särskildt verkade han i städerna *Efesus* och *Korint.* Äfven i *Rom,* där en kristen församling redan tidigt blifvit grundlagd, fick han under en tvåårig fångenskap förkunna evangelium. Han har alltså grundlagt eller stadfästat den kristna kyrkan i det romerska väldets viktigaste städer både i Asien och Europa. *Dessa städer blefvo sedan lämpliga utgångspunkter för kristendomens utbredning* till kringliggande orter.

5. **De kristnes frigörelse från det judiska lagtvånget.** De *tolf apostlarne* voro i början ovissa, om icke hedningarne först skulle låta omskära sig och förbindas till den mosaiska lagens efterlefnad, innan de kunde döpas. Hos Petrus häfdes denna ovisshet genom en särskild uppenbarelse (Apg. 10). För *Paulus* åter synes det allt ifrån början hafva varit klart, att den kristne är fri från judiskt lagtvång. Men icke alla judekristna kunde vara med om en sådan friare uppfattning. Fastmer uppträdde här och där i församlingarne judiska lagifrare, som ville göra ett motsatt åskådningssätt gällande. Tvistefrågan kom till afgörande på det s. k. *apostlamötet* i Jerusalem (omkr. år 50). *Här blef de omvände hedningarnes frihet från den mosaiska ceremoniallagens föreskrifter enhälligt uttalad.* Att samma frihet gäller *alla* kristna, det har Paulus med största eftertryck framställt särskildt i Galaterbrefvet, och detta just gent emot lagifrarne, som en tid bortåt störde friden inom kyrkan.

6. **Den kristna kyrkans befästande** (den johanneiska perioden). Längst bland apostlarne lefde *Johannes* (till omkr. år 100). Han ägnade sin ålderdom åt det stora verket att *taga vård om den unga kyrkan och öfvervaka hennes sunda utveckling.* Från Efesus, där han mest uppehöll sig, förde han uppsikt

särskildt öfver Mindre Asiens församlingar. Han arbetade för att kyrkan skulle nå den mognad, som hon behöfde, då hon utan omedelbar apostolisk ledning skulle förverkliga sin höga uppgift att vara jordens salt och världens ljus. *Vid Johannes' död funnos församlingar i nästan alla delar af det romerska riket och i Asien äfven utom detta rikes gränser.*

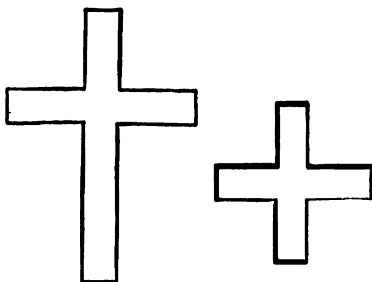
7. **Underrättelser om apostlarnes ytterligare verksamhet och sista öden.** Utom det, som nya testamentets skrifter förtälja om apostlarnes lif och verksamhet, äga vi endast en sparsam och ofta otillförlitlig tradition.

Petrus skall hafva verkat i länderna öster om Palestina. Sina dagar har han enligt traditionens samstämmiga vittnesbörd slutat i Rom som martyr under den neronska förföljelsen. Han fick lida korsdöden. Men då den ödmjuke mannen ansåg det som en för stor ära att få dö i samma ställning som hans Mästare, skall han hafva utverkat, att han korsfästes med hufvudet nedåt. — Den romersk-katolska kyrkans påstående att han i 25 år verkat som biskop i Rom, är bevisligen falskt.

Paulus antages hafva blifvit frigifven ur sin första fångenskap i Rom samt därefter farit omkring som evangelii budbärare, bland annat till Spanien. Efter tre års frihet skall han (år 67) åter hafva blifvit fängslad och i Rom afrättad medelst halshuggning.

Johannes fick dö en naturlig död. Detta skedde långt efter de öfriga apostlarnes bortgång vid slutet af det första århundradet. Dock hade äfven han fått lida för sin Mästare. Under en förföljande kejsare (traditionen uppgifver Domitianus) blef han förvisad till ön Patmos. Där var det han benådades med de syner, som han framställt i sin Uppenbarelsebok. Sedermera fick han återvända till Efesus. Hans kärlek och herdetrohet framlysa i de nytestamentliga skrifter, som bära hans namn. En skön målning af dessa hans egenskaper lämnar ock en berättelse, som från äldre tider kommit oss till handa. Under en af sina apostoliska ämbetsresor såg han en yngling i Smyrna, som genom sitt ädla utseende väckte hans uppmärksamhet. Han anförtrodde denna yngling åt biskopens särskilda omvårdnad

och fortsatte sedan sin resa. Vid ett nytt besök i samma församling någon tid senare frågade han biskopen efter ynglingen. Förlägen svarade biskopen: han är död, död för Gud; han har öfvergifvit Herrens vägar och blifvit anförare för ett röfvarband. Strax begaf sig aposteln trots alla föreställningar till den trakt, där röfvarena uppehöllo sig. Han påträffade några af bandet och blef af dem utan motstånd tillfångatagen. På egen begäran fördes han till deras anförare. Då denne på afstånd varseblef den gamle vördnadsvärde aposteln, blef han så gripen af blygsel att han tog till flykten. Men Johannes skyndade efter honom och ropade: »Min son, hvarför flyr du för din fader, den obeväpnade gamle mannen? Frukta icke; det finnes ännu hopp för dig. Tro mig, Kristus har sändt mig.» Då stannade ynglingen darrande, bortkastade sina vapen och bröt ut i en ström af tårar. Men Johannes omfamnade och kysste honom och förde honom tillbaka till församlingen. Med denna blef han, återvunnen genom apostelns kärlek och förmaningar, å nyo förenad såsom en troende medlem.

Det latinska korset (Kristi kors). *Det grekiska korset* (Andreaskorset).

Af de öfriga apostlarne skall *Andreas* hafva fört kristendomen till Skytien, *Filippus* till Frygien, *Bartolomeus* till Armenien, *Tomas* till Indien, *Matteus* till Etiopien och *Simon af Kana* till Mesopotamien. Alla hafva de med trohet fullgjort sitt apostoliska värf och synas (möjligen med undantag af Filippus) hafva slutat sitt lif som blodsvittnen.

b. **Hedningarnes förföljelser mot de kristne; kyrkans tillväxt.**

8. **Förföljelsernas orsaker och förlopp.** Det dröjde icke länge, innan de kristne blefvo utsatta för *våldsamma förföljelser* äfven från hedningarnes sida. Dessa anstiftades dels af den *romerska statsmakten,* dels

af det *hedniska folket.* Den *innersta orsaken* till dem var, *att de kristne lefde ett gudligt lif* (2 Tim. 3: 12), hvilket den från Gud bortvända världen icke kunde tåla. Härtill kommo flere yttre anledningar. Af kejsarne och ämbetsmännen synas somliga (t. ex. Nero) hafva tillställt förföljelser hufvudsakligen af *grymhet och mordlust;* de fleste leddes dock mera af *politiska skäl.* De ansågo nämligen *statens säkerhet hotad* af ett parti, som framgångsrikt arbetade på att uttränga den religion, hvarpå det romerska samhällsskicket hvilade, och därtill vägrade att ägna kejsaren den sedvanliga afgudiska vördnaden. Äfven misstänktes de kristna för *politiska stämplingar,* emedan de höllo sina gudstjänster hemliga. Det hedniska folket åter afskydde de kristne såsom *gudlösa,* emedan de hvarken hade gudabilder eller offer; såsom *sedeslösa,* på grund af åtskilliga falska rykten, t. ex. att vid deras gudstjänster förekommo utsväfningar och barnamord; samt ändtligen såsom *landsfördärfliga,* emedan man ansåg, att deras affall från de gamla gudarne hade manat öfver riket de många landsplågor, som vid denna tid härjade.

Under sådana förhållanden måste en kamp på lif och död uppstå mellan hedendom och kristendom. Hedningarne använde i denna strid hufvudsakligen yttre våldsmedel; de kristne åter satte häremot en ståndaktig tro, en frimodig bekännelse, en själfuppoffrande kärlek och ett undergifvet tålamod. Förföljelserna upplågade än på enskilda orter, än öfver hela riket och varade med åtskilliga afbrott ända till början af fjärde århundradet. Svårast voro de, som sattes i gång af statsmakten. Bland dessa märkas den *neronska* (64—68), som var den första och bland sina offer räknar apostlarne Paulus och Petrus (omkr. 67), den *decianska* (från år 250), som var den första allmänna och särskildt riktad mot församlingsföreståndarne, samt den *diokletianska*

(303—311), som var den sista och svåraste. I denna ville man utrota icke blott de kristnes personer, utan äfven deras heliga skrifter.

Redan genom de tolf taflornas lag var utöfningen af främmande religionskult förbjuden i det romerska riket. Sedermera hade man af politiska skäl tillåtit underkufvade folk att behålla sin gudsdyrkan. Äfven judarne fingo åtnjuta denna förmån. Detsamma var äfven förhållandet med de kristne, så länge de i de romerska statsmännens ögon gällde för ett judiskt parti. Men då kristendomens åtskillnad från judendomen blef uppenbar, så var den icke vidare skyddad genom någon lagbestämmelse. Då därjämte kristendomen icke åtnöjde sig med att blott blifva tåld bredvid andra religionsformer, utan framträdde med klart uttalade anspråk på att blifva allena härskande, så är det lätt förklarligt, att äfven mera ädelsinnade kejsare, som ville häfda det bestående, sågo genom fingrarne med eller t. o. m. påbjödo förföljelser. Härtill förmåddes de så mycket lättare, som deras naturliga fördom emot de kristne underhölls och stärktes af hedniska präster, tillverkare och försäljare af gudabilder och andra, som ansågo sina privatintressen hotade genom kristendomens framsteg.

Under kejsar *Nero* ödelades Rom år 64 af en eldsvåda. Allmänt beskyllde man kejsaren själf för att hafva anstiftat den. Denne åter sköt skulden på de kristne och rasade emot dem med utsökt grymhet. Somliga insyddes i hudar af vilda djur och kastades för hundarne att sönderslitas. Andra öfverdrogos med vax och tjära, spetsades på pålar i de kejserliga trädgårdarne och antändes för att tjäna som bloss vid nattliga gillen.

Domitianus (81—96) dömde af roflystnad åtskilliga kristne till landsförvisning och konfiskerade deras egendom. Han hade fått höra talas om Kristi rike och befarade, att detta var en för hans välde farlig politisk makt. Därför lät han hämta två af Jesu köttsliga anförvanter till Rom. Valkarne i deras händer öfvertygade honom dock, att dessa sysselsatte sig med annat än politiska stämplingar.

Trajanus (98—117) förnyade en äldre lag mot hemliga sällskap. Till sådana sällskap räknade man de kristna församlingarna. På grund däraf blefvo flera kristna, som framhärdade i sin bekännelse, straffade med döden af ståthållaren

i Bitynien Plinius den yngre. Då emellertid de anklagades antal blef synnerligen stort, och det därjämte af de noggrannaste rannsakningar framgick, att de kristne icke gjort sig skyldiga till någon förbrytelse vare sig i borgerligt eller sedligt afseende, och man således endast kunde förevita dem en — i Plinii ögon — hårdnackad vantro, så blef ståthållaren betänksam och utbad sig förhållningsorder af kejsaren. Denne svarade, att man visserligen icke borde uppsöka de kristne eller taga hänsyn till anonyma angifvelser, men att man däremot skulle använda dödsstraff mot hvar och en, som öppet anklagades såsom kristen och envist vägrade att offra åt gudarne. Förföljelsen sträckte sig äfven till Syrien och Palestina. Här fick den åldrige biskop Simeon af Jerusalem, Jakob den rättfärdiges efterträdare och en af Jesu anförvanter, lida korsdöden (107). Äfven apostlalärjungen Ignatius led nu martyrdöden.

Under *Hadrianus* (117—138) och *Antoninus Pius* (138—161) fingo de kristne någorlunda vara i fred. Ett motsatt förhållande inträdde under *Markus Aurelius* (161—180). Denne var för öfrigt en mild och rättvis härskare, men fången i fördomar mot kristendomen och i sin stoiska visdom föraktande att närmare taga reda på en lära, som först förkunnats af några fattiga fiskare, lämnade han folkraseriet fritt lopp mot denna läras anhängare. Förföljelserna antogo nu en ny karakter, i det man införde systemet att *uppspåra* de kristne och söka tvinga dem till affall genom allehanda marter. Härigenom ökades kyrkans lidanden, men de troendes bekännarmod firade äfven nya triumfer. I Rom föll *Justinus martyren* (§ 19) ett offer för filosofernas hat. Svårast rasade förföljelsen i Gallien och Mindre Asien. I den senare landsdelen vann biskop *Polykarpus* i Smyrna martyrkronan. Han dog med den bekännelsen, att han ingalunda ville förneka den Frälsare, som han tjänat i 86 år utan att af honom någonsin hafva rönt annat än välgärningar.

Sedan Markus Aurelius gått ur tiden, blef de kristnes ställning något drägligare. Detta fortfor ett stycke in på *Septimii Severi* regering (193—211). Denne kejsare visade sig i början välvilligt stämd mot kristendomen. Anledningen härtill skall hafva varit den, att han af en kristen slaf blifvit botad från en svår sjukdom förmedelst smörjelse med olja (Jak. 5: 14). Trots kejsarens bevågenhet fingo dock de kristne i provinserna utstå många svårigheter i följd af folkets raseri

och ståthållarnes girighet. Och då kejsaren, omstämd genom politiska misstankar, år 202 utfärdade ett edikt, som vid stränga straff förbjöd all öfvergång till kristendomen, så behöfdes icke mer, för att äfven sådana, som redan voro kristna, skulle blifva utsatta för grymma lidanden. Deras förföljare visste alltid att på något sätt förskansa sig bakom det kejsarliga ediktet.

Från denna förföljelse hafva vi berättelser om flere martyrer, bland hvilka de båda kvinnorna *Perpetua* och *Felicitas* från Kartago äro mest bekanta. Den förra var af förnäm börd, den senare en slafvinna. Båda voro endast katekumener och hade ännu icke mottagit dopet, då de fängslades. De stodo emellertid fast i sin bekännelse och läto döpa sig midt i åsynen af den kvalfullaste död. Perpetua hade dessutom att slita många ömma band, innan hon gick till döden. Hennes fader bestormade henne gång på gång med böner, att hon icke skulle draga skam öfver hans hus; han erinrade henne om hennes späde son, hvilken skulle stå värnlös efter hennes bortgång. Till och med domaren bad henne med vänlighet besinna sig och offra för kejsarens välgång, hvarpå hon skulle blifva fri. Allt detta upprörde henne väl, men bragte henne dock icke att vackla, utan hon vidhöll sin bekännelse, att hon var en kristen. Då dömdes hon tillika med sin väninna Felicitas och några andra unga kristne att kastas för vilda djur.

Afrättningen försiggick på amfiteaterns arena i närvaro af en skådelysten folkhop. Ty på denna tid fann man ett nöje i att åse, huru människor söndersletos af vilddjuren, och i synnerhet ville hedningarne njuta af de hatade kristnas lidanden. För Perpetua och Felicitas hade man bestämt en vild ko. Iförda vida fladdrande kläder, kastades de för denna och blefvo sönderbråkade af hennes horn. De svaga kvinnorna uthärdade med stor själsstyrka de smärtor, som häraf förorsakades dem, och det berättas om Perpetua, att hon, fastän själf illa medfaren, sökte hjälpa sin svagare trossyster, samt att hon ordnade sitt hår och sina kläder, hvilka bragts i oordning, på det hon skulle kunna gå döden till mötes med ett utseende, som tydde på glädje och icke på sorg. Till sist blefvo de jämte några andra martyrer framförda att mottaga nådestöten. Trofasta intill döden vunno de lifvets krona.

Under de följande kejsarne inträdde åter en tids lugn. *Alexander Severus* (222—235) hade i sitt huskapell (lararium) uppställt Kristi bild bredvid sina husgudar, och *Filippus Arabs* visade de kristne en så stor välvilja, att ryktet påstod, att han

själf var en kristen. Men efter denna lugna period följde den förföljelse, som började under *Decius*. Denna kejsare utfärdade år 250 ett edikt, som lämnade de kristne valet emellan att förneka Kristus och offra åt gudarne eller att straffas såsom statsförbrytare. Ediktets verkställande skedde med all stränghet. Nu visade det sig, att kyrkans eröfringar under den lugna tiden icke alltid tillfört henne äkta guld. Antalet affällingar blef ganska stort. Somliga offrade åt afgudarne för att rädda lifvet, andra köpte af fala ämbetsmän falska intyg, att de offrat, andra åter afgåfvo vid rannsakningen osanna uppgifter om sin ställning till kristendomen. Vi få dock icke döma för hårdt öfver dessa, som med de grymmaste kval för ögonen vacklade och föllo. Ty aldrig förut hade den kristna kyrkan varit i så hårdt betryck som nu. Så mycket högre måste vi uppskatta troheten hos dem, som blefvo beståndande. Åtskilliga kommo undan med lifvet, sedan de med tålamod burit förlusten af sina ägodelar eller svåra marter eller landsförvisning. Dessa kallades *bekännare* (confessores). Andra åter fingo som *martyrer* med sitt blod besegla sin tro. Flere drefvos af en missledd hänförelse att söka martyrdöden. Förföljelsen mildrades något under Decii efterföljare, men afstannade icke fullkomligt, förrän under *Gallienus* (§ 9). En framstående bekännare från denna tid är kyrkofadern *Origenes* (§ 19). *Cyprianus* (§ 19) är en af de mest bekanta martyrerna.

Skyddade af Gallieni edikt (§ 9) voro de kristne tämligen fredade mot förföljelser i något mer än 40 år. Men därefter fick kyrkan genomgå sina svåraste lidanden. Det var under kejsar *Diokletianus* (284—305). Länge hade denne förunnat de kristne ro, då han ändtligen (303) gaf efter för sin medregent Galerii öfvertalningar och utfärdade ett edikt, som förbjöd de kristnes sammankomster och befallde nedrifvandet af deras kyrkor och utlämnandet af deras heliga skrifter till att brännas. Äfven nu sveko många sin tro, och till de tidigare klasserna af affällingar kom ännu en, de s. k. *traditorerna* eller sådana, som utlämnat de heliga skrifterna. Dock visade sig kyrkan på det hela taget bättre rustad att möta denna förföljelse än den decianska. Och detta behöfdes äfven. Ty nu hade det hedniska partiet satt såsom sitt mål att utrota allt hvad kristendom hette från jorden, och det uppbjöd hela sin kraft och skarpsinne för att vinna sitt syfte. Man åtnöjde sig icke längre att döda de kristne genom halshuggning, dränkning, bränning på bål och korsfästelse, utan pinade dem

stundom långsamt till döds med de mest utsökta kval. Till och med minderåriga barn fördes till döden. Så fortgick det, till dess ändtligen Galerius genom en sjukdom blef bragt till besinning och gaf befallning om förföljelsernas inställande (311). Ja, i sin nöd uppmanade han de kristne att bedja för kejsaren och riket. Fulkomligt lugnt blef det dock icke genast, enär så väl Galerii medregent Maximinus som desses efterträdare Maxentius och Licinius voro hedendomen tillgifne och gärna sågo, att de kristne fingo sucka under förtryck och lidanden.

I Spanien, Gallien och Brittannien hade Diokletiani medregent *Konstantius Klorus* skyddat de kristne, så långt han kunde. Samma politik följdes af hans son och efterträdare *Konstantin* (från 306). I de krig denne förde först emot Maxentius, sedan emot Licinius, fick han stöd i det kristna partiet, och hans segrar ledde till kristendomens politiska öfvervikt öfver hedendomen. Redan 312 och 313 hade han tillförsäkrat de kristne *religionsfrihet* genom edikter från *Rom* och *Milano*.

9. **Förföljelsernas verkningar; kyrkans tillväxt.** Förföljelserna bragte visserligen mycken nöd öfver den kristna församlingen och aflägsnade ifrån henne många obefästade själar, men de *bidrogo* å andra sidan *att hålla kyrkan ren från ovärdiga medlemmar* samt *att drifva de kristne till en närmare sammanslutning så väl inbördes som med sitt hufvud Kristus.* Detta verkade å sin sida en härlig utveckling af trons och kärlekens frukter. Äfven *till kristendomens utbredning* fingo förföljelserna tjäna som medel. Ty då de kristne förföljdes på ett håll, så spridde de sig till andra trakter och blefvo allestädes tändande gnistor för evangelii eld. Martyrernas bekännarmod förfelade icke heller att göra intryck, och mången hedning blef därigenom vunnen för en religion, som skänkte frid och hopp under de största yttre vedervärdigheter, ja i de grymmaste dödskval. Så visade sig »martyrernas blod vara kyrkans förnämsta utsäde». Hedendomen åter utvecklade under förföljelserna sina sämre sidor och dömde sig därigenom till undergång. På grund häraf utgick den kristna kyrkan starkare ur hvarje förföljelse, och det dess mera ju svårare förföljel-

sen varit. Sålunda fann sig kejsar *Gallienus* föranlåten (260) att göra slut på den af Decius började förföljelsen genom ett *edikt*, i hvilket *han upphäfde sina företrädares stränga lagar mot de kristne*, och efter den diokletianska förföljelsen var det statsklokhet ej mindre än böjelse, som förmådde kejsar *Konstantin* att i de kristne söka ett stöd mot sina medtäflare om makten. Sedan han blifvit ensam härskare (324), tog förföljelsetiden slut, och kristendomen erhöll nu en *gynnad ställning* i det romerska riket.

c. Författningen och kulten.

10. **Kyrkliga ämbeten.** Till en början förestodo apostlarne själfva de af dem grundlagda församlingarna. Sedan ställdes i spetsen för hvarje *ordnad* församling en *styrelse* eller *ett råd af föreståndare*, hvilka i nya testamentet än kallas *biskopar* (uppsyningsmän) än *presbyterer* (äldste, emedan de skulle väljas bland församlingens i kristligt afseende mera mognade medlemmar). Deras ämbetsuppgifter voro att hafva uppsikt öfver församlingen, leda gudstjänsterna och i allmänhet ombesörja församlingens angelägenheter.

Efter hand uppkommo nya ämbeten. Så öfverlämnades *vården af församlingens sjuka och fattiga medlemmar* åt särskilda dertill utsedda män, som kallades *diakoner* (tjänare). Längre fram fingo dessa tillika biträda i förvaltningen af nådemedlen. För vården af fattiga och sjuka kvinnor utsågos äfven *diakonissor*.

Kort efter apostlatiden visar det sig, att i rådet af församlingsföreståndare *en* medlem börjat erhålla myndighet öfver de andra. Denne fick då ensam titeln *biskop;* de öfriga behöllo namnet *presbyterer*. En presbyter hade numera att *förvalta nådemedlen* och *handhafva själavården*. En biskop kunde förvalta en presbyters kall och hade därjämte såsom sina särskilda ålig-

ganden *att vara församlingens främste ledare och hennes ombud vid synoderna, att inviga och öfvervaka presbyterer och diakoner samt* (i Västerlandet) *att konfirmera de döpta* (se § 11). Biskopens *ämbetsområde* utgjordes vanligen af *en stad med kringliggande landsbygd*, ungefärligen motsvarande en romersk *kommun* (municipium).

Det romerska rikets indelning i provinser gaf anledning till uppkomsten af en ny ämbetsgrad. Biskopen i provinsens hufvudstad fick nämligen snart en högre värdighet än provinsens öfriga biskopar och kallades *metropolit.* Han ägde att *sammankalla och leda provinssynoderna samt att inviga biskoparne i deras ämbeten.* Ännu högre anseende åtnjöto biskoparne i vissa städer (de s. k. sedes apostolicæ), där församlingar grundats omedelbart af apostlar (t. ex. Jerusalem, Korint, Efesus), och i sådana som varit centralpunkter för kristendomens utbredande öfver större delar af det romerska riket (framför allt Antiokia, Rom, Alexandria). Några af dem erhöllo sedermera titel och värdighet af *patriarker* (§ 23).

Jämte de förut nämnda ämbetena funnos andra af mera tillfällig art, hvartill Herrens Ande omedelbart kallade och utrustade vissa personer. Såsom innehafvare af sådana ämbeten nämnas i nya testamentet *profeter*, *evangelister* samt *herdar* och *lärare.* Profeterna talade ordet efter omedelbar gudomlig ingifvelse. Evangelisterna synas dels hafva varit apostlarnes medhjälpare och följeslagare, dels verkat som kringresande predikanter eller missionärer. De, som benämnas herdar och lärare, gjorde än tillfälliga besök i församlingarna, än uppehöllo de sig i samma församling någon längre tid, alltid användande sin särskilda gåfva att undervisa och vägleda sina medkristna till en djupare insikt i evangelii sanningar. Dessutom funnos under denna period, då Andens omedelbara verksamhet i så rikt mått förspordes inom kyrkan, äfven andra fria krafter, som medverkade till församlingens uppbyggelse. Särskildt skedde detta, hvarhelst Andens utomordentliga nådegåfvor uppenbarades i församlingarna, vare sig såsom profetisk begåfning, undergörande tro eller förmåga att

»tala med tungor». Denna fria verksamhet hade kyrkan att tillgodogöra sig, men äfven att pröfva, på det å ena sidan hvarje yttring af den gudomlige Anden måtte komma till gagn och å andra sidan alla falska andar blifva afvisade (1 Tess. 5: 20—21).

Utvecklingen af den biskopliga myndigheten har tvifvelsutan försiggått så småningom. I presbyterkollegiet (rådet af församlingsföreståndare) måste det finnas någon, som ledde förhandlingarna vid dess sammanträden och sedan ombesörjde offentliggörandet och verkställandet af dess beslut. Naturligtvis lämnade man dylika förtroendeuppdrag helst åt en sådan medlem af kollegiet, som i följd af längre tjänstetid eller framstående personliga egenskaper hade högre anseende än de öfriga. På detta sätt vande man sig att i dennes person se den egentliga ledaren af församlingens angelägenheter. Ifrån denna ställning som den främste bland jämlikar var steget för honom icke långt till en verklig öfverhöghet.

Rangskillnaden mellan biskop och presbyterer var i ständig tillväxt. Härtill bidrogo isynnerhet följande omständigheter. Först och främst började man rätt snart jämföra det nytestamentliga prästembetet med det gamla testamentets prästadöme. Detta betraktelsesätt bidrog att skapa en skarp åtskillnad å ena sidan mellan prästerskapet och den öfriga menigheten och å andra sidan mellan de olika graderna inom prästerskapet själft. Likasom Levi stam var afskild från de öfriga israeliterna och å deras vägnar skulle sköta de gudstjänstliga förrättningarna, så började man betrakta församlingens vigde tjänare såsom Guds arfvedel *(klerus)* och strängt åtskilda från det öfriga kristna folket (laos, hvaraf laici, *lekmän).* Och till de tre prästerliga ämbetsgraderna fann man en osökt motsvarighet inom det levitiska prästeståndet, i det man jämförde biskopen med öfversteprästen, presbytererna med de andra prästerna och diakonerna med leviterna. Vidare började man efter kyrkofadern Cypriani föredöme hålla biskoparne för arftagare af apostlarnes ämbete, hvilket genom ordinationen ansågs öfvergå från den ene till den andre *(apostolisk succession).* Biskoparne kommo sålunda att framstå som kyrkans pelare. Någon väsentlig åtskillnad emellan dem inbördes ville man visserligen ännu ej veta af; dock tillerkändes åt biskopen i Rom hedersrangen såsom den främste bland jämlikar.

Biskopens *maktområde* förstorades genom biskopsstiftets utvidgning. Att börja med utgjordes stiftet blott af en enda församling. Men sedan de kristnes antal betydligt tillväxt, ansågs nödigt att upplösa denna församling i flere. Alla dessa ställdes under uppsikt af den förutvarande biskopen. Här och hvar hade på längre afstånd från städerna äfven självständiga landsförsamlingar med egna biskopar bildat sig. I sådana församlingar upphörde man efter hand att tillsätta nya biskopar efter de afgångna och underordnade dem i stället under biskopen i närmaste stad. På så sätt fick dennes myndighet en allt större utsträckning och betydelse.

Lägre församlingstjänster sköttes af *subdiakoner,* som voro diakonernas biträden, *lektorer,* hvilka vid gudstjänsten föreläste den heliga skrift och hade de heliga böckerna i sitt förvar, *kantorer,* som ledde kyrkosången, *dörrvaktare* m. fl.

De första kristne hade ett lifligt medvetande af alla troendes enhet i Kristus och kyrkans bestämmelse att i sig upptaga hela det återlösta människosläktet. Därifrån härleder sig det starka intresset för en fast sammanhållning af kyrkans spridda delar till ett enda helt, och det icke blott i *tro* och *lära,* utan äfven i *styrelse* och *författning.* Dock hann martyrtiden icke att skapa någon central vare sig lagstiftande eller verkställande myndighet för hela kyrkan, ehuru redan nu flere biskopar i världsstaden Rom gjorde anspråk på en allmän kyrklig öfverhöghet. Viktiga förarbeten blefvo dock gjorda. Dit hör, att *i biskopens hand lades en monarkisk makt öfver hans församling,* och att *alla församlingarna i en hel provins sammanhöllos genom metropoliten och den för behandling af provinskyrkans gemensamma angelägenheter sammanträdande provinssynoden. Vissa författningsgrundsatser voro äfven gällande för hela kyrkan.* Dessa stöddes dels på *apostolisk* auktoritet dels på *framstående kyrkolärares* eller *betydelsefullare synoders* anseende. Biskoparne förhandlade äfven flitigt med hvarandra om kyrkliga angelägenheter dels *skriftligen* dels *vid personliga besök* i hvarandras församlingar. Därtill kom en *flitig samfärdsel* mellan de skilda kristna menigheterna, hvilken förmedlades af kringresande predikanter och andra, som färdades i enskilda angelägenheter. På detta sätt hade de särskilda församlingarna tillfälle att på hvarandra utöfva ett upplifvande och helgande inflytande, och härigenom växte till en lefvande öfvertygelse, hvad hvarje kristen bekänner: *jag tror på en helig, allmännelig kyrka.*

11. **Upptagandet i kyrkans gemenskap** skedde genom *dopet. Barndopet* (hvarvid faddrar förekommo) var tidigt i bruk, men helt naturligt var under denna tid *dop af vuxna* (proselytdop) *vanligare.* För dessa föregicks dopet af *en längre beredelsetid* under en kristen lärares (benämnd *kateket*) ledning. De kallades därunder *katekumener* (= sådana som undervisas). Beredelsen afsåg både att bibringa kristlig *kunskap* och att åstadkomma *vana vid ett kristligt lif.* Före dopet gick å dopkandidaternas sida *afsägelse af djäfvulen och allt hans väsen* (d. ä. afgudatjänsten) och å dopförrättarens *den onde andens besvärjande* (exorcismen). Vidare *aflade dopkandidaterna sin trosbekännelse* efter ett på förhand meddeladt formulär. De härtill använda formulären voro något olika i olika församlingar och under olika tider. Ur dem har vår *apostoliska trosbekännelse* efter hand framvuxit. Själfva dophandlingen förrättades genom (en trefaldig) *neddoppning* i Fadrens, Sonens och den Helige Andes namn. För sjuka användes *begjutning.* Efter dopet följde *smörjelse med olja* (sannolikt en symbol af den döptes andliga prästadöme) och *handpåläggning* (såsom medel för Andens meddelande). I Västerlandet betraktades dessa båda handlingar som dopets *bekräftelse (konfirmation)* och förrättades alltid af biskopen. Den döpte ikläddes en hvit dopdräkt, renhetens bild. Tiden för dopet utsatte man helst till *påsklördagen, pingsten* eller (i Österlandet) *epifaniafesten* (§ 25).

En tvist uppstod omkring midten af tredje århundradet, huruvida en person, som blifvit döpt i ett kätterskt kyrkosamfund, skulle döpas om eller icke, i fall han begärde att blifva upptagen i den rättrogna kyrkan. Med anledning häraf bestämdes på mötet i Nicea 325, att *det dop,* en sådan person undfått, *skulle anses giltigt, om det förrättats i öfverensstämmelse med Kristi*

instiftelse, och att hans upptagande i kyrkan skulle ske endast genom *handpåläggning*.

12. **Gudstjänsten.** De kristne besökte till en början judarnes sammankomster så väl i synagogorna som i templet, men firade därjämte en egen gemensam gudstjänst, vid hvilken de uppbyggde sig med apostlarnes lära, bön och »brödsbrytelse» (d. v. s. nattvard). I anslutning till detta tvåfaldiga gudstjänstfirande utvecklade sig sedan den fullständiga kristna gudstjänsten i tvenne afdelningar, *katekumenernas* och *de troendes*.

Katekumenernas gudstjänst som var tillgänglig äfven för odöpta, erinrade om gudstjänsten i synagogan och innefattade liksom denna *skriftens föreläsning*, *sång* och *predikan*. I den första tiden förelästes *det gamla testamentet*, men sedermera användes vid sidan af eller i stället för detta *de nytestamentliga skrifterna*, i den mån de blefvo spridda. Man sjöng *Davids psalmer* och till omväxling äfven *kristliga hymner*, sedan sådana blifvit författade.

De troendes gudstjänst, till hvilken endast församlingens döpta medlemmar hade tillträde, firades med *böner* och *lofsånger* samt hade i *nattvarden* sin höjdpunkt. Efter nattvarden kringburo diakoner det invigda brödet och vinet till sjuka och fångar.

I förstone anställdes i förening med nattvarden en *kärleksmåltid*, hvarvid de fattigare församlingsmedlemmarne bespisades på de rikares bekostnad. Men så väl uppkomna missbruk som statsmaktens förbud mot slutna sällskap vållade, att kärleksmåltiderna skildes från nattvarden och omsider helt och hållet kommo ur bruk. Däremot fortfor man att vid nattvardsfirandet göra frivilliga sammanskott så väl af det därvid erforderliga brödet och vinet som af gåfvor till de fattigas underhåll. Dessa sammanskott kallades *offer* (af offerre = frambära), hvilket namn sedermera öfverflyttades på själfva

nattvarden och i sin mån bidrog att vid denna fästa föreställningen om en offerhandling.

Sedan förhållandena hunnit stadga sig, förrättades predikan af biskopen, en presbyter eller en diakon, sällan af personer, som icke erhållit invigning till något kyrkligt ämbete. I början voro föredragen mycket enkla, skriftförklaringar och förmaningar snarare än egentliga tal. Man kallade dessa föredrag *homilier* (= samtal). I Österlandet trädde dock inom kort vältaligheten i predikans tjänst. Denna från domstolen och folkförsamlingen hämtade konst drog här och hvar äfven med sig det åtminstone i våra ögon förkastliga bruket att applådera predikanten.

Till nattvarden användes syradt bröd, endast judaiserande sekter nyttjade osyradt. Vinet blandades efter forntidens bruk vanligen med vatten. Om brödets och vinets anskaffande genom frivilliga sammanskott erinrar namnet oblat (oblatum af offero), som vi bruka om nattvardsbrödet.

13. **Kyrkliga högtider.** Under den första hänförelsens tid, äfvensom sedan under tider af nöd och trångmål samlades de kristne *dagligen* till gemensam uppbyggelse omkring *ordet* och *nattvarden.* Efter hand afskildes dock vissa dagar, hvilka man särskildt ägnade åt minnet af de stora frälsningshandlingarna *Kristi lidande, död* och *uppståndelse.* Dessa kyrkans högtidsdagar voro af två slag, dels *vecko-* dels *årshögtider.*

Redan i apostlarnes tid firades *söndagen* såsom Herrens uppståndelsedag. Den utmärktes sedermera såsom en *glädjefest,* därigenom att *man förrättade bönen stående och icke fastade. Onsdagen,* som erinrade om Kristi lidandes början (Matt. 26: 1 f.), och *fredagen,* då man påminte sig hans död, voro däremot *sorgedagar,* på hvilka *man knäböjde vid bönen och fastade.*

Af kyrkans årsfester äro *påsken* och *pingsten* äldst både såsom arf från gamla testamentet och på grund af de stora minnen, som voro fästade vid dem. *Påsken* skulle bringa i högtidlig erinring dels Kristi *korsdöd (långfredagen)* dels hans *uppståndelse (påskdagen).* Före

påsken gick en tid, under hvilken man i stillhet begrundade Kristi lidande. Man fastade därunder alla dagar utom söndagen. Från början kortare, utsträcktes denna tid sedermera till *40 dagar* i öfverensstämmelse med Herrens fasta i öknen. Tiden mellan påsken och pingsten var en oafbruten glädjefest, hvarunder man dagligen höll nattvard. På den *fyrtionde* dagen efter påsk firades Herrens *himmelsfärd. Pingsten* var *andeutgjutelsens fest* och i och med detsamma den *kristna kyrkans födelsedag.*

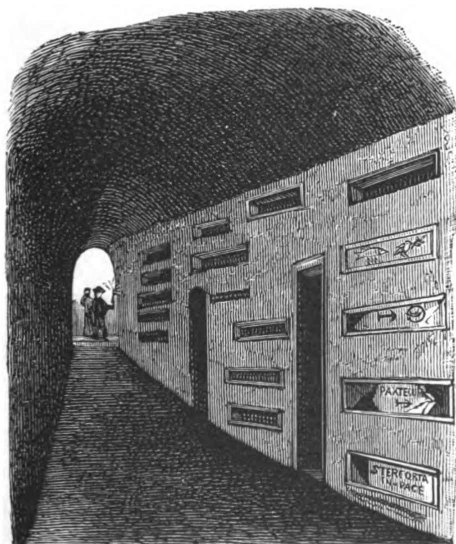
Angående tiden för påskfirandet uppstodo skiljaktiga meningar. Dock segrade det af Roms biskopar förfäktade bruket att förlägga påskdagen till *första söndagen efter den fullmåne, som infaller näst efter vårdagjämningen.* Detta bruk blef stadfäst på mötet i Nicea 325.

Söndagen blef veckans egentliga sabbat. Att bland de judekristne äfven *lördagen* en tid bortåt hölls i helgd, är självklart. Inom den österländska kyrkan blef det äfven vanligt att betrakta lördagen som en glädjedag, på hvilken ingen fasta fick förekomma, icke ens under de 40 dagarne före påsk. *Onsdagen* och *fredagen* betraktades såsom »vaktdagar», då Kristi stridsmän företrädesvis skulle vara på vakt mot sina andliga fiender och bekämpa dem medelst bön och fasta. Fastan bestod antingen i total afhållsamhet från all föda (så om onsdagen och fredagen till kl. 3 eller 6 e. m.) eller ock endast i undvikandet af vissa starkare födoämnen, såsom kött, ägg o. d. (så under de 40 dagarne före påsk).

Samma dag, som judarne åto påskalammet, eller den 14 nisan plägade Mindre Asiens församlingar fira korsfästelsens påsk, den måtte nu infalla på hvilken dag i veckan som helst. Den västerländska kristenheten ville däremot alltid fira minnet af Kristi död på en fredag och följaktligen minnet af hans uppståndelse på följande söndag. På samma gång önskade man dock förlägga den kristna påsken så nära som möjligt till den judiska. En judisk månad börjar vid nymåne. Omkring den 14 nisan inträffar följaktligen fullmåne, och denna fullmåne är alltid den första efter vårdagjämningen. När man

då valde den följande söndagen till påskdag, så vann man, så långt möjligt var, båda de nämnda önskningsmålen.

14. **Gudstjänstlokaler.** Sina gudstjänster höllo de kristne under den första tiden i *privata hus* eller *hyrda salar*. Vid *martyrernas* och andra kristnes *graf-var* samlades de äfven gärna. I synnerhet var detta

Vy af katakomberna.

fallet i de städer, där församlingen för begrafningen af sina döda hade underjordiska rum, s. k. *kryptor* eller *katakomber*. I dessa kunde man tämligen tryggt sammankomma äfven under förföljelsetider. Från början af tredje århundradet omtalas *särskilda kyrkobyggnader*.

Bruket att samlas vid de dödes grafvar uppkom därigenom, att man ville högtidlighålla de saligen afsomnades dödsdagar såsom deras födelsedagar till ett högre lif och sålunda befästa medvetandet om enheten mellan den stridande

och den triumferande församlingen. Berättelser om martyrerna förelästes stundom, då man begick deras åminnelse, och dymedelst lades grund till den kyrkliga *legenden*.

Kryptor äro underjordiska begrafningsplatser af mindre omfång; *katakomberna* innefatta flere sammanhängande rum eller gångar. Mest bekanta äro Roms' katakomber. De utgöras af en mängd labyrintiskt slingrande gångar (ofta i flere

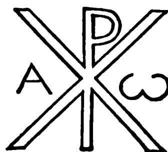

Herden med lammet.

våningar öfver hvarandra), i hvilkas lodräta sidoväggar grafnischer äro urholkade, den ena öfver den andra, och efter likens insättande igenmurade eller hermetiskt tillslutna genom stenhällar, som ofta äro försedda med inskrifter. Huru tidigt de började anläggas, är icke kändt, men ända in i det fjärde århundradet tjänade de till begrafningsplatser. Efter midten af 700-talet begynte de råka i förfall och glömska. Under den s. k. motreformationen i 16:de århundradet uppväcktes åter intresset för de heliga kvarlefvorna från forntiden, och man började därför ånyo uppsöka de underjordiska grafkam-

rarne. Sedermera hafva dessa blifvit en värdefull källa för vår kunskap om fornkyrkans seder och bruk.

I kyrkornas inre fanns ett bord för nattvardselementen och en pulpet, från hvilken skriften förelästes. Att begagna bilder i kyrkorna undvek man på grund af dekalogens bildförbud. Däremot hyste man ingen betänklighet mot att smycka enskilda rum och katakombernas väggar med sinnebilder. Därtill användes t. ex. bilden af en herde med ett lam på axlarne, en dufva, ett ankare (hoppet), en lyra (lofsången), ett mot himmelen seglande skepp samt mycket ofta en fisk. Den sistnämnda skulle erinra dels om det andliga fiskafänget, dels om nattvarden, där den uppståndne frälsaren gifver sitt kött till att äta, dels ändtligen om Kristus. Det grekiska namnet på fisk (ἰχθύς) innehåller nämligen initialerna till de ord, som i öfversättning lyda: Jesus Kristus, Guds Son, Frälsare (*Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ*). Ofta anbragtes äfven ett monogram, bildadt af de två första bokstäfverna i Kristi namn.

Kristi monogram.

d. Lifvet och tukten inom kyrkan.

*15. **Lifvet inom kyrkan.** Kristendomen gjorde sitt inträde i världen bland folk, som redan voro förvekligade och märglösa. Likafullt framkallade han genom sin inneboende andekraft under förföljelsernas luttringseld en *religiös hänförelse* och ett *sedligt allvar,* som göra denna kyrkans hjälteålder till ett skönt föredöme för alla följande tider. De kristnes glada beredvillighet att lida för sin tro och deras ifver att söka sin uppbyggelse i gemensamma gudstjänster äro redan omtalade. Deras enskilda lif helgades genom *trägen bön.* De öfvade sig i *världs-* och *självförsakelse.* Icke blott från hedniska laster, utan äfven från offentliga lustbarheter, dans och skådespel höllo de sig fjärran. Hednisk vetenskap och konst voro äfven i mångas ögon betänkliga. Genom *fastor* och *späkningar* (askes) sökte de tvinga sin sinnliga natur under andens herravälde.

I bjärt motsats mot den hedniska själfviskheten träder *den kristliga kärleken.* Denna yttrade sig icke blott i de kristnes inbördes tjänstaktighet och hjälpsamhet, hvilka kommo själfva hedningarne att utropa: »se, huru de kristne älska hvarandra», utan äfven i deras villighet att bispringa hedningarne och t. o. m. sina förföljare, då desse voro i någon nöd. Gästfrihet aktades som en helig plikt. Många rika underkastade sig en frivillig fattigdom genom att bortgifva hela sin egendom åt behöfvande.

Under den kristliga kärlekens hägn uppstod ett *sant familjelif,* i hvilket kvinnan blef jämnbördig med mannen, barnen erhöllo en kristlig uppfostran, slafvarne ofta blefvo frigifna eller åtminstone behandlade med mildhet och alla kände sig förenade i Kristus.

Den förhandenvarande nöden dref kyrkan att rikta sin blick framåt i längtan efter Jesu Kristi uppenbarelse, och *hoppet om hans snara tillkommelse* lefde i de flestes hjärtan och lifvade dem till uthållighet och nya ansträngningar.

Dock var tillståndet inom kyrkan ingalunda fullkomligt. Redan nu funnos både falska medlemmar och sådana, som voro försumliga i sin kristendom. Dessutom inträdde tidigt en *missriktning i den sedliga åskådningen,* i det att man på oevangeliskt sätt lade en öfverdrifven vikt på vissa *yttre gärningar* och rent af tillmätte dem förtjänst inför Gud. Särskildt framhöllos *martyrdöden* och *askesen* (jfr § 29).

Bönen är det kristliga lifvets andedräkt och var därför under denna tid så mycket flitigare i öfning, som detta lif var friskare. Af några bestämda bönetimmar voro de kristne icke bundna, men det blef dock sed att bedja särskildt vid vissa af dagens stunder såsom morgon och afton samt vid måltiderna. Många iakttogo äfven de judiska bönetimmarne kl. 9, 12 och 3. Man bad antingen stående eller knäböjande, med händerna upplyftade mot himmelen eller utsträckta, så

att den bedjande framställde bilden af ett kors. Seden att kopknäppa händerna uppkom först under medeltiden. Att göra korstecken på panna och bröst är ett bruk af hög ålder. Dock såg man i dessa bruk endast yttre tecken af hvad som borde försiggå i själens inre. »Förr än man uppsträcker händerna mot himmelen, måste man upplyfta själen, och innan man riktar ögonen uppåt, måste man höja anden till Gud» (Origenes).

De kristnes *äktenskap* voro till sin borgerliga sida underkastade den romerska lagen. Dock sökte man tidigt nog gifva dem religiös helgd genom välsignelse af en biskop eller presbyter. För sina höga uppgifter stärkte de nyförmälda sitt inre lif genom att gemensamt åtnjuta nattvarden. Förlofningsringen togs i arf från hedendomen såsom en bild af äkta trohet.

Likbränningen erinrade för mycket om den eld, som skall förtära de osaliga, och utbyttes därför mot det judiska bruket att *begrafva de döda.* Den kristnes kropp skulle som ett sädeskorn nedmyllas i jorden för att i sin tid uppspira till en ny och härligare lekamen.

För att förekomma det missbruk, som bedragare ofta gjorde af de kristnes gästfrihet, började man använda *rekommendationsskrifvelser.* Dessa utfärdades af församlingsföreståndare och innehöllo hemliga äkthetstecken, som blott voro fattliga för de invigde.

16. **Kyrkotukten.** Öfver sina medlemmars lif höll kyrkan en allvarlig, men kärleksfull uppsikt. Framträdde yttringar af ett okristligt väsen inom hennes helgade område, så öfvade hon en hälsosam *tukt.* Genom denna åsyftade hon dels att betaga de utanför stående hvarje berättigad anledning att försmäda det kristna namnet, dels att, så vidt möjligt var, bevara den renhet och helighet, hvarmed det höfdes henne såsom Kristi brud att vara prydd. Kyrkotukten hade flere grader (Matt. 18: 15—17; Tit. 3: 10), af hvilka den yttersta var *bannlysning* eller utslutning ur församlingens gemenskap. Bannlysning drabbade den, som väckt *offentlig förargelse* vare sig *genom falsk lära* eller *osedlig vandel*, äfvensom *alla affällingar.*

Då en bannlyst under betygande af ånger öfver sin synd begärde att åter blifva upptagen i församlingens gemenskap, så blef detta honom icke förvägradt. Dock hade han att ådagalägga allvaret af sin ånger genom *offentlig bot.* Denna upptog en rätt lång tid och hade *flere grader* (omsider fastställda till *fyra*), hvarunder botgöraren steg för steg återfördes i gemenskap med kyrkan.

Vid Cypriani tid omkring 250 hade *botdisciplinen* vunnit stadga. Hvar och en af de fyra graderna tog ett eller annat år i anspråk. I den första graden fingo botgörarne (som då benämndes *flentes*) stå i sorgdräkt vid kyrkdörren och under tårar bedja så väl de äldste som församlingen om förlåtelse och återupptagande. I den andra *(»audientes»)* fingo de på en särskild plats i kyrkan åhöra skriftens föreläsning och predikan. I den tredje hade de tillstånd att knäböjande *(»substrati»)* vara tillstädes vid den förbön, som efter predikan lästes för dem. I den fjärde deltogo de i hela gudstjänsten utom nattvarden, som de blott stående fingo åse *(»consistentes»).* Åtnjuta nattvarden fingo de först efter det högtidliga återupptagandet i kyrkans frid (restitutio in pacem) genom absolution, handpåläggning och den broderliga fridskyssen.

17. **Skismatiska riktningar.** Det fanns visserligen åtskilliga, som ville göra återgången lättare för de bannlyste, men det var äfven många, som yrkade på en öfverdrifven stränghet och fordrade, att kyrkans portar för alltid skulle vara stängda för den en gång uteslutne. Denne skulle på sin höjd få blifva en botgörare och för öfrigt lämnas åt Guds barmhärtighet. Endast på detta sätt kunde kyrkan motsvara den fordran, de ställde på henne, att vara en *förening af idel helige.* Då kyrkan måste afvisa en sådan rigorism, så trädde de, som förfäktade densamma, i skarp opposition emot henne, och på detta sätt uppstodo dels *skismatiska riktningar* inom kyrkan, dels från henne afsöndrade *skismatiska samfund.* Mest bekanta äro *montanismen* och *donatismen.*

a) *Montanismen* har sitt namn efter *Montanus* från Frygien, hvilken från att hafva varit afgudapräst blef omvänd och uppträdde som kristen lärare omkring midten af andra århundradet. Han vann många anhängare, hvilka i sin mästare sågo den *utlofvade hugsvalaren* (Joh. 14: 16). Bland andra slöt sig kyrkofadern *Tertullianus* (§ 19) till en förmildrad form af hans åsikt.

1. Den ledande grundtanken i Montani åsikt är att *Guds rike utvecklas gradvis.* I gamla testamentet hade det sin barndom, med Kristus och hans apostlar inträdde det i sin ynglingaålder, genom Montanus fördes det till sin mannaålders mognad, då Andens utgjutelse skulle ske i rikare mått än någonsin förut. 2. *Andens omedelbara verksamhet* genom utomordentliga nådegåfvor och i synnerhet genom profetia ansågs *nödvändig* för kyrkan. 3. Det fullkomnande af Guds rike, som Montanus trodde sig kallad att åvägabringa, afsåg icke läran, ty denna var en och fullkomlig, utan det *kristliga lifvet.* Detta sökte han bringa till högre renhet, utom genom kyrkotuktens skärpande, äfven genom att meddela nya *asketiska* föreskrifter. Särskildt lade han vikt på fastor, afhållsamhet från äktenskap, martyrdödens uppsökande såsom ledande till en högre grad af salighet. 4. Kort efter Montani uppträdande hade man att vänta Herrens återkomst och upprättandet af det *tusenåriga riket*, då Kristus i synlig måtto skulle regera med sina trogna på jorden *(kiliasm).*

b) *Donatismen* leder sitt ursprung från Kartago, hvarest flere svärmiska ifrare uppträdde vid den diokletianska förföljelsens slut under ledning af en viss *Donatus* med det yrkandet, att församlingen skulle använda större stränghet mot de affallna och särskildt aflägsna sin nyvalde biskop, hvilken de beskyllde för att hafva utlämnat heliga böcker att brännas. Då deras

yrkande tillbakavisades, skilde de sig från kyrkan och bildade egna samfund. Förgäfves sökte kyrkans män på öfvertygelsens väg att återföra dem. Då företog sig statsmakten att söka undertrycka dem med våld, en oklok åtgärd, som endast delvis var berättigad genom laglösa handlingar å donatisternas sida. Nu intogos donatisterna af ett fanatiskt hat både mot stat och kyrka, och en stor del af dem sällade sig till kringströfvande röfvarhorder (circumcelliones), hvilka foro fram med mord, brand och plundring. Under vandalernas herravälde blef deras antal starkt förminskadt. Deras sista kvarlefvor dukade under för araberna.

Jämte fordran på kyrkans *renhet* sökte donatisterna göra gällande, att *nådemedlen förlora sin kraft, om de förvaltas af en affälling,* samt att *stat och kyrka böra vara åtskilda.*

e. Läran.

*18. **Den nytestamentliga kanon.** Sin utgångspunkt och källa har kyrkans lära dels i *gamla testamentets heliga skrifter,* dels i den *apostoliska förkunnelsen* så väl den muntliga som den skriftliga. Den senare finnes i den samling af böcker, som vi kalla nya testamentet. Dessa böcker voro alla författade före år 100. De flesta voro redan i det 2:dra århundradet allmänt kända och vid sidan af den gammaltestamentliga kanon begagnade vid den kristna gudstjänsten. Endast några få vunno icke så hastigt en allmännare spridning och voro därför länge omtvistade. Först i 4:de århundradet uttalade kyrkan sin enstämmiga öfvertygelse äfven om dessa skrifters anseende, och så blef *i slutet af detta århundrade den nytestamentliga kanon fastställd* i det skick, vi ännu äga den.

Apostlarnes muntliga förkunnelse gaf upphof åt *traditionen.* Denna var i början hufvudkällan för kunskapen i kristen-

domen, men aftog snart i renhet genom en mängd oäkta tillsatser. I samma mån detta skedde, blefvo de apostoliska skrifterna oumbärliga. Vid sidan af dessa uppkommo efter hand en mängd *understuckna skrifter* (apokryfiska), hvilka föregåfvos leda sitt ursprung från apostlarne eller andra inspirerade män. Det gällde då att skilja det äkta ifrån det oäkta. Kyrkolärare och synoder ägnade sig åt detta arbete och afskilde från kanon allt, hvars äkthet icke genom inre och yttre grunder kunde uppvisas. Mera okritiskt förhöllo de sig gent emot det gamla testamentet och godkände i allmänhet hela septuaginta (den äldsta grekiska öfversättningen af gamla testamentet), både dess kanoniska och dess apokryfiska böcker. De synoder, som haft största betydelsen för bibelkanons ordnande, höllos i Laodicea 360, Hippo Regius 393 och Kartago 397.

19. **Kyrkolärare.** Det ord, som kyrkan mottagit, hade hon att djupare tillägna sig och göra fruktbärande både i lif och lära. De män, som i synnerhet verkade för lärans utveckling, hafva framför andra blifvit kallade *kyrkolärare* och pläga fördelas i tre grupper: *apostoliska fäder*, *apologeter* och *kyrkofäder*.

a) De *apostoliska fäderna* skola hafva varit apostlarnes medhjälpare eller lärjungar. En af dem nämnes i nya testamentet, nämligen *Barnabas*. Tvenne andra, *Ignatius* och *Polykarpus* (§ 8), voro framstående biskopar och martyrer i 2:dra århundradet. De skrifter, som bära namn efter de apostoliska fäderna, vittna om kristligt allvar, men stå i andedjup långt efter de apostoliska skrifterna.

b) *Apologeter* (försvarare) kallas de kyrkolärare, som i skrifter uppträdde till kristendomens *försvar* gent emot judar och hedningar, därigenom att de ådagalade det orättmätiga i förföljelserna, uppvisade den kristna religionens oförlikneliga kraft att omskapa och förädla människorna samt bemötte inkast af mera vetenskaplig natur. Som apologet nämnes *Justinus martyren.* Till kristendomens försvar uppträdde äfven *flere af kyrkofäderna.*

Justinus Martyren föddes i Neapolis (Sikem) i Samarien i början af andra århundradet. Hans föräldrar voro hedningar, sannolikt af grekisk nationalitet. Som de ägde stor förmögenhet, kunde deras begåfvade son fritt följa sin lust att hos de berömdaste lärare söka tillägna sig filosofiskt vetande. På flere håll blef han dock besviken. En stoiker berömde sig väl af att kunna visa honom rätta vägen till vishet och dygd, men han förmådde icke meddela honom någon kunskap om Guds väsen, och »utan tro på Gud finnes ingen dygd och sanning». En peripatetiker (anhängare af Aristoteles) begärde för hög betalning för sin undervisning, men »den, som vill sälja sanningen för penningar, ådagalägger därmed, att penningar för honom gälla mer än sanningen». En ny-pytagoreer fordrade såsom nödvändiga förkunskaper musik, astronomi och geometri, men »förståndsinsikter kunna icke tillfredsställa hjärtat». Ändtligen kom han till en Platos anhängare, och hos denne trodde han sig hafva funnit tillfredsställelse för sitt forskningsbegär. Nu hoppades han att få intränga i idévärldens hemligheter och skickliggöras att (i ekstatiskt tillstånd) skåda Gud. Hans tillförsikt blef emellertid snart rubbad af en kristen gubbe. Denne öfvertygade honom, att en blott mänsklig forskning aldrig kunde föra någon till den lefvande Guden, och hänvisade honom tillika till Guds uppenbarelse i profeternas skrifter.

Nu hade Justinus funnit rätta vägen till sanningen. Han forskade i den heliga skrift, han mottog undervisning af »Kristi vänner», han gaf akt på martyrernas bekännarmod och de kristnes fromma vandel och fördes genom allt detta till den öfvertygelsen, att den enda »tillförlitliga och brukbara filosofien» funnes i den lära, som profeterna och den af dessa bebådade Återlösaren förkunnat. Endast denna lära uppenbarade »alltings ursprung och mål» (d. v. s. Gud och det eviga lifvet), förmådde syndaren att omvända sig, uppfyllde den troendes hjärta med ljuf vederkvickelse och öppnade för hvar och en möjligheten att blifva fullkomlig och lycklig, i det den meddelade kunskap om Gud och Kristus. Sin öfvertygelse fick han äfven bekräftad under sitt följande lif i Kristi församling, med hvilken han i sin mannaålders blomma blef genom dopet förenad.

Äfven som kristen behöll Justinus sin filosofmantel och drog ut i världen att förkunna kristendomen såsom den enda sanna filosofien. Med oförskräckt mod vittnade han om sin tro

i Palestina, Mindre Asien, Grekland och Italien. I tvenne försvarsskrifter sökte han öfvertyga kejsarne om det orättmätiga och obilliga i förföljelserna mot de kristne. I offentliga disputationer bevisade han kristendomens sanning gent emot den cyniske filosofen Krescens. Äfven judarnes inkast mot kristendomen vederlade han i sitt samtal med juden Tryfon, hvilket han skriftligen upptecknat.

Trots den varma hänförelse, hvarmed Justinus omfattade kristendomens sak, visar han dock en viss svaghet i uppfattningen af den kristna sanningen. Hvarken i djupet af det mänskliga fördärfvet, ej heller i försoningens hemlighet har han tillräckligt inträngt, utan tillägger fastmera den mänskliga viljan en nästan oförsvagad förmåga att välja mellan godt och ondt och ser i Kristus icke så mycket världens försonare som fastmer en ny lagstiftare, hvilken visat människan rätta vägen att genom egna allvarliga bemödanden vinna rättfärdighet. Däremot höll han orubbligt fast vid tron på Gud såsom världens Fader och Kristus såsom Guds Son, och det var hans allvarliga uppsåt att förblifva vid den ena allmänliga kyrkans lära. Också har han alltid räknats med i raden af kyrkans rättrogne lärare.

Det var naturligt, att Justinus genom sin frimodiga bekännelse skulle ådraga sig hedningarnes fiendskap. Vid ett besök i Rom blef han anklagad af sina ovänner. Då han inför domstolen bekände sin tro med samma lugna ståndaktighet som alltid förut, var hans dödsdom gifven. Han blef en Herrens martyr (omkr. 166), och detta ärenamn har han sedan i kyrkans historia alltjämt fått bära.

c) *Kyrkofäderna* hafva *bekämpat irrläror* inom kyrkan och bidragit till *utvecklingen af det kristna lärobegreppet.* Man har grupperat dem i trenne s. k. skolor eller läroriktningar: den *alexandrinska,* den *mindreasiatiska* och den *västerländska.*

På en *sund lära* och ett *kraftfullt troslif* lade den *mindreasiatiska skolan* lika vikt. Dess mest bekante representant är *Irenæus,* Polykarpi lärjunge, hvilken som biskop i Lyon led martyrdöden (202). Den *alexandrinska skolan* framhöll kristendomen hufvudsakligen som den *sanna visheten* (γνῶσις). Dess hufvud-

representanter voro de båda lärarne vid kateketskolan i Alexandria *Klemens af Alexandria* († omkr. 220) och *Origines* († 254). Däremot betonades den kristna *tron* och dess bevisning i *lefvernet* af den *västerländska skolan,* till hvilken räknas presbytern *Tertullianus* († omkr. 220) och biskopen *Cyprianus* († 258), båda från Kartago.

Origines föddes omkr. år 185 i Alexandria af kristna föräldrar och blef döpt redan såsom barn. Tidigt visade han en förvånande vetgirighet.

I Alexandria, en af bildningens förnämsta medelpunkter den tiden, hade kunskapsrike män börjat meddela kristendomsundervisning i mera vetenskaplig form åt katekumener och äfven åt andra, som sökte en djupare insikt i den kristna läran. På det sättet uppstod den berömda *kateketskolan,* så kallad emedan lärarne voro kateketer (§ 11). Vid denna skola åtnjöt Origines undervisning af framstående lärare, särskildt af den ofvannämnde Klemens.

När år 202 en svår förföljelse drabbade de kristne i Alexandria, blef hans fader, *Leonidas,* gripen och kastad i fängelse. Hänförd af bekännarifver, ville den unge Origines dela hans lott, så att modern måste gömma hans kläder för att hindra honom att gå ut. Han fick nöja sig med att till fadern skrifva ett uppmuntrande bref, hvari han manade honom till ståndaktighet. »Akta dig väl», skref han bland annat, »att du icke för vår skull sviker din öfvertygelse.» Leonidas beseglade också sin tro med sitt blod.

Efter faderns afrättning blef familjens egendom indragen, men Origines hade snart nått den utveckling och mognad, att han själf kunde — genom undervisning och böckers afskrifning — förvärfva sitt uppehälle och understödja de sina. Redan vid aderton års ålder blef han själf lärare vid den förut omtalade kateketskolan, men då han insåg, att han behöfde större filosofisk bildning än han förut erhållit, blef han tillika lärjunge hos en berömd vishetslärare och studerade en tid grundligt Platos och andra grekiska filosofers åsikter.

Många framstående personer, såväl kristna som hedningar, blefvo hans lärjungar, och en tid bortåt verkade han sålunda med ovanlig framgång, och det icke blott såsom lärare utan äfven såsom författare. På samma gång hängaf han sig

åt den strängaste askes, som stundom till och med tog en svärmisk och onaturlig riktning.

Emellanåt företog han resor till andra trakter af den kristna världen. Under en sådan resa i Palestina blef han af ett par där boende biskopar vigd till presbyter. Detta misshagade biskopen i Alexandria, under hvilken han egentligen lydde, och denna omständighet jämte åtskilliga andra gaf anledning till missämja mellan de båda männen. Till följd häraf flyttade Origines (omkr. år 230) från Alexandria och slog sig ned i Cesarea, Palestinas dåvarande hufvudstad. Här samlade sig snart omkring honom en lysande krets af lärjungar, och här var han nu en längre tid flitigt sysselsatt med undervisning och skriftställarverksamhet.

Sedan han en tid vistats i Kappadocien och på äldre dagar gjort flere resor för att på synoder deltaga i utredningen af svårare teologiska frågor, fick han i början af den decianska förföljelsen utstå många vedervärdigheter och t. o. m. undergå tortyr. Han dog ej långt därefter (omkr. år 254) i Tyrus.

Redan under sin lifstid hade Origines utöfvat ett stort inflytande och äfven ett par gånger trädt i förbindelse med medlemmar af det regerande kejsarhuset. Ett ännu större inflytande utöfvade han dock efter sin död genom sina skrifter.

Origines' *skrifter* äro så talrika, att — såsom man sagt — många ej läsa så mycket, som han skrifvit, och detta fastän han i början högst ogärna ville uppträda som författare. Han ägde emellertid en förnäm och rik vän, vid namn *Ambrosius*, som oupphörligt dref honom till arbetet och frikostigt understödde honom. Denne ställde till hans förfogande sju snabbskrifvare, som på bestämda tider aflöste hvarandra, äfvensom andra personer, hvilka renskrefvo hvad de förre upptecknat.

Origines' största verk, på hvilket han med oerhörd flit arbetade i många år, var det s. k. *Hexapla.* I sex jämnlöpande kolumner hade han här ordnat gamla testamentets grundtext, de sjuttio uttolkares öfversättning äfvensom åtskilliga andra grekiska öfversättningar af gamla testamentet. Af detta vidlyftiga arbete finnas dock numera blott fragmenter kvar.

Vidare har han skrifvit utläggningar till en stor del af det gamla och största delen af det nya testamentet äfvensom lämnat en vetenskaplig framställning af den kristna trons hufvudpunkter. Särskildt minnesvärd är han såsom den där

författat den mest betydande *försvarsskriften* för kristendomen under detta tidehvarf. Denna skrift bär titeln *åtta böcker mot Celsus* (en hednisk skriftställare från andra århundradet, som skarpt anfallit den kristna religionen).

I sitt teologiska *system* sökte Origines på ett snillrikt sätt förena bibelns läror med den grekiska filosofien, särskildt den platonska. För att kunna göra detta tolkade han bibeln på ett *allegoriskt* (sinnebildligt) sätt. Gent emot den *falska gnosis (= djupare insikten)* ville han sätta den *sanna* för att såmedelst vinna filosofiskt bildade hedningar för kristendomen. Han ansåg det vara den högsta uppgiften för en teolog att söka med tanken bemäktiga sig den kristna tron, och han ville själf framställa kristendomen såsom den högsta filosofien.

Af de särskilda *satserna* i hans storartade system antyda vi här blott några af de viktigaste. Världens skapelse hade försiggått af evighet. Människosjälarne hade ock funnits till af evighet, men till följd af ett syndafall i andevärlden förenas de vid födelsen på jorden med en materiell kropp för att här luttras och renas. Denna tuktan och luttring skall efter döden fortsättas, särskildt för de här i lifvet obotfärdiga. Alla fallna andar skola förr eller senare renas från syndens besmittelse och återvända till Gud (1 Kor. 15: 28). Origines lärde sålunda en *alltings återställelse* (apokatastasis), men han antyder att till följd af viljans frihet de saliga andarne möjligen ånyo kunna falla och så en ny världsprocess börja o. s. v. i det oändliga.

Origines var djupt genomträngd af kristendomens sedliga allvar och den kristna lärans allt öfverträffande höghet, men han har dock — såsom förut är anmärkt — vid utarbetandet af sitt system begagnat sig af platonska satser och alltför fritt utlagt bibeln. Också har han både under sitt lif och efter sin död blifvit mycket förkättrad. Det oaktadt skall han alltid hafva den berömmelsen, att han varit en af de *snillrikaste* och *mest vidhjärtade* bland alla kyrkofäderna.

Tertullianus var en af den gamla kyrkans märkligaste män och kan sägas hafva *lagt grunden till den latinska teologien och det latinska kyrkospråket.* Om hans yttre lefnadsförhållanden känner man föga, men i sina skrifter har han lämnat oss en mycket utpräglad bild af sin karakter.

Född i medlet af andra århundradet i *Kartago,* hvarest fadern tjänstgjorde såsom romersk centurion, fick han en god uppfostran och ägnade sig till en början åt studiet af den

romerska rätten och vältaligheten. Hans skrifter bära också öfverallt spår af att han i yngre dagar varit advokat.

Först vid mognare ålder öfvergick Tertullianus till kristendomen. Sannolikt var det martyrernas ståndaktighet och de kristnes andliga öfverlägsenhet, som förmådde honom att med ens öfvergifva hedendomen. Hans sinnelag var eldigt och kraftfullt, och därför har utan tvifvel hans omvändelse liksom aposteln Pauli varit plötslig och afgörande. Med glödande ifver omfattade han den nya tron. Snart finna vi honom såsom *presbyter* i Kartago.

Icke långt efter sin omvändelse öfvergick han (omkring år 200) till *montanismen* (§ 17), som vid denna tid vann talrika anhängare äfven i Västerlandet. Troligen kände han sig tilltalad af montanisternas sedliga stränghet. Tertulliani öfvergång till montanismen hade den största betydelse för denna riktnings vidare utbredning och inflytande. Ty på samma gång han bragte montanisternas oklara åsikter till reda och klarhet, aflägsnade han äfven deras mest svärmiska öfverdrifter. Dock finnas äfven hos honom åtskilliga ensidigheter. — Han dog vid hög ålder mellan åren 220 och 240.

Tertulliani *skrifter* äro ganska talrika, ehuru hvar för sig icke af synnerligen stort omfång. Han har först och främst skrifvit åtskilliga *apologetiska* arbeten, innehållande ett frimodigt och kraftigt försvar för kristendomen mot hedningar och judar. I dessa skrifter påpekar han bland annat, att kristendomen är grundad i människans natur och motsvarar den mänsklige andens djupaste behof.

Vidare har han författat flere skrifter, som behandla den kristna *läran*, utgörande på samma gång *stridsskrifter* mot kättarne, särskildt gnostikerna. Tertullianus är den förste, som mera bestämdt framställer läran om *arfsynden* och i sammanhang därmed den åsikt angående människosjälens uppkomst, som man plägar kalla den *traducianska*. Han lärde nämligen, att själen lika väl som kroppen genom fortplantning går i arf från föräldrar till barn.

Ytterligare har han skrifvit åtskilliga uppsatser, som röra det kristliga *lifvet*. I alla dessa yrkar han på den strängaste askes.

Mot sina vedersakare är han i sina skrifter skoningslös samt begagnar sig äfven af skämtets och satirens vapen. Hans språk är lifligt, kort och kraftfullt, stundom hårdt och dunkelt. Allt hvad han skrifvit utmärker sig för ett handgripligt och

troget återgifvande af verkligheten, men är också prägladt af ett djupt sedligt allvar, ett — i den tidens samhällsförhållanden grundadt — förakt för allt jordiskt och en entusiastisk beredvillighet att lida allt för Kristi skull.

Gent emot biskopen i Rom intog Tertullianus en mycket självständig ställning, och från sin montanistiska ståndpunkt ogillade han många af kyrkans bruk, på samma gång han försvarade hennes lära mot kättare.

Cyprianus föddes omkring år 200 i Nord-Afrika och fick i dess hufvudstad Kartago en vårdad uppfostran. Efter fullbordade studier blef han lärare i vältalighet. Praktisk duglighet och en betydlig förmögenhet skaffade honom snart en ansedd ställning, och hans lif var efter hednisk måttstock otadligt.

Men någon sann frid i sitt inre kände han ej, förr än han vid omkring 45 års ålder öfvergick till kristendomen. Dopet utöfvade på honom en mäktig inverkan, och omedelbart därefter utdelade han större delen af sina ägodelar bland de fattiga. Därjämte började han pålägga sig stränga botöfningar och försakelser samt ägnade sig med ifver åt studiet af bibeln äfvensom åtskilliga kyrkolärares skrifter, i synnerhet *Tertulliani*.

Snart blef han diakon, kort därefter presbyter, och år 248 valdes han till *biskop* i Kartago. Förgäfves sökte han af blygsamhet undandraga sig detta ansvarsfulla ämbete.

Med synnerligt allvar grep han sig nu an med försöket att återupprätta den förfallna kyrkotukten. Härigenom ådrog han sig mycken fiendskap af sådana församlingsmedlemmar, hvilka under den ro de njutit för yttre fiender hade blifvit ljumma i sin kristendom och förfallit till ett världsligt lefverne. Då utbröt helt oväntadt den fruktansvärda förföljelse, som fått namnet den *decianska*. Strax i början af den samma vardt Cyprini lif hotadt. Det hedniska folket ville se hans blod (Cyprianum ad leonem!). Men han ansåg sig böra fly undan, något som dock skarpt klandrades af hans hätska motståndare.

Från sin hemliga tillflyktsort var han emellertid outtröttligt verksam för sin församling. Han skref bref på bref med råd, förmaningar och uppmuntringar. Han skickade penningar till de fattiga och afsände några personer, som i hans ställe skulle leda församlingens angelägenheter.

Efter mer än ett års frånvaro återvände han till Kartago. Här fann han församlingen i den största förvirring. Enligt

en gammal sed ansågo sig sådana församlingsmedlemmar, som ståndaktigt bekänt Kristus under förföljelsen (s. k. bekännare), hafva rättighet att gifva sitt förord åt affällingar, som önskade blifva återupptagna i kyrkans sköte. Stödd på ett sådant skriftligt förord (rekommendationsbref) från en bekännare, tilltvang sig nu mången affälling återinträde i församlingen utan att hafva ådagalagt någon allvarlig bot. Detta missbruk var naturligtvis i hög grad skadligt för en god kyrkotukt.

På en synod i Kartago genomdref Cyprianus det beslut, att ingen affälling skulle utan vidare genast upptagas i kyrkans gemenskap; endast i händelse af dödsfara kunde en sådan utan genomgången botöfning blifva återupptagen. Däremot beslöts att visa mildhet mot de s. k. *libellatici*, d. v. s. sådana, som visserligen ej offrat åt afgudarne men skaffat sig (falska) intyg af de hedniska myndigheterna, att de offrat. Fallna församlingstjänare skulle väl åter kunna vinna inträde i församlingen, men aldrig få igen sitt ämbete.

Å ena sidan ifrade Cyprianus sålunda för en allvarlig kyrkotukt. Men å andra sidan motsatte han sig bestämdt den *öfverdrifna* stränghet, som vid denna tid framträdde hos åtskilliga kyrkolärare och visade sig däri, att de ej på några villkor ville i församlingens gemenskap ånyo upptaga en medlem, som fallit.

Cyprianus blef ytterligare invecklad i en strid, som rörde *dopet*. Han erkände blott *en* kyrka, den katolska, och *ett* dop, det som skett inom kyrkan. Romerske biskopen *Stefanus* däremot erkände hvarje dop för giltigt, som skett enligt Kristi instiftelse, äfven om en kättare verkställt detsamma. När därför en person, som blifvit döpt af en kättare, skulle upptagas i kyrkan, brukade man i Rom blott genom handpåläggning bekräfta hans dop, medan däremot i Kartago en sådan person döptes ånyo eller egentligen — enligt Cypriani åsikt — döptes för första gången, enär ju det förra dopet var ogiltigt. Den mening, som Stefanus förfäktade, gjorde sig emellertid snart allmänt gällande inom kyrkan (jfr § 11).

År 257 utbröt åter förföljelsen mot de kristne, och Cyprianus blef förvist till en ödslig plats, belägen på en dagsresas afstånd från Kartago. Härifrån ledde han under ett helt års tid, så godt omständigheterna medgåfvo, sin församlings angelägenheter. Då sedermera ett kejserligt påbud utfärdades, att alla församlingsföreståndare skulle afrättas, blef äfven Cyprianus gripen. Han afvisade nu alla, som rådde honom att

fly, och lade i dagen en stor frimodighet vid förhöret inför domaren. När denne fällde det utslag, att han skulle med svärd afrättas, svarade han blott: »Gud vare lofvad!» Omedelbart därefter fördes han, åtföljd af många trogna vänner och en stor folkskara, ut till en öppen, med träd planterad plats utanför staden. Här knäföll han och bad, hvarefter bödeln med darrande hand gaf honom dödshugget. Detta skedde i september 258.

Cypriani *skrifter* utgöras hufvudsakligen af *bref,* dels till församlingen (s. k. herdebref) dels till enskilda personer. I dessa liksom i hela sin ämbetsverksamhet framstår han såsom en nitisk och allvarlig, försakande och trogen biskop. För sitt ämbete kräfde han aktning och vördnad och var i allo en *kyrkofurste* i ordets ädlaste betydelse. Liksom Tertullianus visade han sig mycket självständig gent emot den romerske biskopen och erkände alls icke dennes växande anspråk på öfverhöghet öfver de andra biskoparne.

20. **Irrläror.** Dessa voro af *två* slag: dels sådana, som med bibehållande af en *judisk* eller *hednisk grundåskådning* sökte tillägna sig några kristliga idéer, dels sådana, som väl i det hela ställde sig på en kristlig ståndpunkt, men voro villfarande i *någon viktigare punkt.* Till det förra slaget hörde *ebioniternas irrlära, gnosticismen* och *manikeismen;* till det senare de särskilda arterna af *monarkianismen.*

a) *Ebioniternas irrlära.* Några judekrista hade i trots af apostlamötets beslut och Pauli klara vederläggning af deras meningar (§ 5) icke förmått höja sig till den insikten, att kristendomen var någonting väsentligt nytt, utan ville nedsätta honom till blott en ny form för judendomen. De ansågo sålunda *den mosaiska lagens efterlefnad som ett nödvändigt frälsningsvillkor både för judar och hedningar,* höllo *Kristus för en blott människa,* som först vid dopet blifvit utrustad med gudomliga krafter, och *nekade Pauli apostoliska värdighet.* Någon tid efter Jerusalems förstöring skilde de sig från kyrkan och bildade ett eget samfund, hvilket dock snart gick sin upplösning till mötes.

b) *Gnosticismen.* En del nyomvända funno evangelii predikan alltför enfaldig och sökte därför med tillhjälp antingen af *österländska religionsläror* (Zoroasters och Buddas) eller *alexandrinsk världsvishet* (neoplatonismen) komma till en *djupare insikt (gnosis,* däraf namnet gnosticism) så väl i religionens väsen i det hela som särskildt i återlösningens hemlighet. De gnostiker, som hämtade sin vishet hufvudsakligen ur de österländska religionslärorna, har man kallat de *syriska;* de andra kallas de *alexandrinska.* Gnosticismen fick en vidsträckt spridning i det romerska riket och stod i flor omkring 150. Den framträder *endast som läroriktning* och har icke bildat något eget samfund.

Gnosticismen är till sin grundkaraktær en *hednisk dualism,* hvari man sökt inpassa den kristna idén om en återlösning. 1) Den antager två eviga principer, *Gud* och *materien.* 2) *Gud* anses vara *opersonlig,* d. ä. *sakna medvetande och vilja,* men dock vara *enheten och källan för allt personligt lif.* 3) De personliga väsendena (eonerna) *utflöda* ur Gud *med naturnödvändighet* (emanatism) och utgöra en i fullkomlighet aftagande serie af varelser, hvilka tillsammans bilda *ljusets* eller *fullhetens värld* (pleroma). 4) *Materien* tänkes *antingen* som ett *lif-* och *väsenlöst kaos* (den alexandrinska gnosticismen) *eller* såsom ett *af satan besjäladt* och *behärskadt rike* (den syriska). 5) *Den synliga världen* är sammansatt af *materia* och *lägre eoner,* hvilka antingen af *svaghet nedsjunkit* i materien (den alexandrinska) eller *fångats af materien* under dennas kamp mot ljusvärlden (den syriska). Dessa elementer hafva *formats till en värld af demiurgen* (världsdanaren), den högste af de i materiens bojor fjättrade eonerna. Denne identifieras med judarnes Gud, Jehova. Världsskapelsen sammanlänkade eonerna ännu fastare med materien och var därigenom en skadlig handling. Bevekelsegrunden för demiurgen

att utföra den ansågs därför vara antingen enfald eller missunnsamhet.

6) Allt det, som härstammar från eonvärlden, fattades som ett godt. Materien är det onda. Människans *syndighet* ansågs följaktligen icke utgöra en förvänd riktning i hennes vilja, utan bestå i hennes *förening med en materiell kropp.* 7) *Rening från synden* och *återförening med ljusvärlden* vinner hon genom iakttagande af en *sträng askes,* beräknad på kroppslighetens undertryckande. Somliga höllo dock före, att vilda utsväfningar skulle leda till samma resultat. 8) För att genom *lära* och *föredöme vägleda* och *uppmuntra människorna* i deras reningsarbete och sålunda *hjälpa dem att återvända till ljusvärlden* nedsteg *den högste eonen, Kristus,* till jorden. Hans *kropp* var dock icke verklig, ty då hade äfven han varit syndig, utan endast ett *sken* (doketism). Naturligtvis voro då alla hans gärningar, hans lidande, död och uppståndelse äfven skenbara och endast afsedda att lämna människorna en *förebild,* icke att åvägabringa en försoning.

Gnosticismen är en mycket fantastisk religionsåskådning, men innehåller dock flere moment, hvarigenom den visat sig mäktig att slå an på poetiska naturer. Dit hör den skarpa motsättning, hvari den ställer anden, som vill svinga sig upp till ljuset, mot kroppen, hvilken genom sin tyngd binder honom vid jorden och håller honom innesluten i sig såsom i ett fängelse. Som bekant har denna föreställning funnit ett uttryck i flere af den svenske skalden *Stagnelii* sånger. Men den, som lärt sig att se de mänskliga förhållandena i kristendomens ljus, han vet, att kroppen icke ursprungligen är någon hämmande skranka för människans andelif, utan att han först blifvit det genom människans missbruk af sin fria vilja. Han vet också, att befrielsen från det onda vinnes genom invärtes omskapelse och en själ och kropp omfattande helgelse, och att människan på den vägen beredes för iklädandet af en ny kroppslighet, som icke är en skranka, utan ett fullt passande organ för hennes odödlige ande.

c) *Manikeismen* har sitt namn af persern *Mani* eller Manikeus (omkr. 270). Denna irrlära liknar mycket den syriska gnosticismen, men har en *skarpare* genomförd *dualism.* Mani utgaf sig själf för att vara den af Kristus utlofvade *hugsvalaren.* Manikeismen bildade en vidt utgrenad *sekt,* som här och hvar bibehöll sig ända fram till medeltiden.

Mani föddes i Babylonien i början af tredje århundradet. Hans föräldrar tillhörde ansedda persiska släkter. Hans fader intresserade sig lifligt för religiösa frågor och har väl utöfvat inflytande på sin son. Vid ungefär 28 års ålder skall Mani hafva uppträdt som religiös reformator i det nyss upprättade nypersiska riket. Han kom dock genast i strid med de inflytelserika magerna och måste därför under en längre tid lefva i landsflykt. Slutligen blef han på magernas anstiftan korsfäst omkr. 276.

Manis lära är till sina grundbeståndsdelar hämtad från de österländska religionslärorna och bär spår af sitt ursprung ur en glödande fantasi. Vi anföra de viktigaste dragen i densamma.

Ljusets fader och hans tolf eoner bilda tillsammans ljusvärlden. Gent emot denna står mörkrets rike, som behärskas af satan och hans demoner. Lockade af ljusrikets skönhet, gjorde dessa ett angrepp mot detsamma. Då satte Gud en eon, »ljusets moder», till gränsvakt och försvarare af ljusvärlden. Denna födde »urmänniskan», hvilken med de fem rena elementerna (eld, ljus, vatten, luft och eter) drog i strid mot demonerna, men dukade under och blef tillfångatagen. Gud sände till hennes hjälp en annan eon, »den lefvande anden», men för sent, ty redan hade en del af urmänniskan (»Jesus patibilis») uppslukats af mörkrets makter. Däremot blef en annan del (»Jesus impatibilis») räddad och förflyttad till solen. Af den blandning, som uppkommit af ljus och mörker, lät Gud den lefvande anden dana den synliga världen, på det att det fångna ljuset efter hand skulle stärkas och blifva frigjordt. För att hindra detta skapade satan efter sin egen och idealmänniskans bild det första människoparet. I människan äro de båda grundmotsatserna sammanförda; en god och en ond själ kämpa om makten öfver henne; den förra drages till ljuset, den senare till mörkret. Åt den förra skall människan bereda herraväldet

genom askes, genom kufvandet af de sinnliga lustarne och största möjliga afhållsamhet från alla kroppsliga njutningar.

Luttringsprocessen så väl i naturen som i människolifvet ledes och befordras af den i solen boende idealmänniskan Kristus och den i etern boende lefvande anden. Demonerna söka däremot genom judendomens och hedendomens falska religioner ännu djupare fastkedja menniskosjälarne i mörkrets rike. Kristus nedsteg i en skenkropp till jorden att genom sin lära föra ljussjälarne till frihet. Apostlarne missförstodo honom och förfalskade hans lära. Mani, såsom den utlofvade parakleten (hugsvalaren), bragte sanningen ånyo i dagen.

Hvad *författningen* beträffar, var Mani själf sin kyrkas hufvud. Under honom stodo 12 apostlar, 72 biskopar samt presbyterer och diakoner till obestämdt antal. Församlingen innefattade två klasser: katekumener eller åhörare (auditores) och utvalda eller fullkomliga. De senare voro förbundna till strängaste askes, till celibat, till afhållsamhet från hvarje animalisk föda och allt kroppsligt arbete. De skulle endast äta vegetabilisk föda, i synnerhet bröd och olja, hvilka ansågos för de renaste bärarne af det i materien bundna ljuset. Sitt underhåll fingo de af katekumenerna. Dop (med olja) och nattvard (utan vin) hörde till de utvaldes hemliga gudstjänst. De fullkomnades själar skulle genast efter döden få återvända till ljusriket; men de ofullkomligas hade att fortsätta sin luttringsprocess i nya kroppar, innan de omsider fingo tillträde till saligheten.

d) *Monarkianismen.* Gent emot de förut nämnda irrlärorna har kyrkan i synnerhet i det apostoliska symbolum uttalat sin tro på Gud Fader, Guds Son och den helige Ande. Snart uppstod ett behof att för tanken klargöra, huru denna trefald står tillsammans med Guds enhet. I motsats mot det hedniska mångguderiet måste man i främsta rummet känna sig uppfordrad att häfda *enheten,* äfven om man därvid skulle komma att förneka trefalden. På detta sätt uppkom i tredje århundradet *monarkianismen* (monarkia = envälde).

Det gemensamma för all monarkianism är påståendet, att det i gudomsväsendet blott finnes *en enda person.* Detta utföres närmare på *två* sätt, i det antingen *Fadren*

ensam tänkes vara Gud och *Sonen och Anden gudomliga krafter (dynamism)* eller ock *Fader, Son* och *Ande blott olika, efter hvarandra följande uppenbarelseformer för ett och samma gudomsväsen (modalism).*

En målsman för dynamismen var *Paulus af Samosata,* biskop i Antiokia, afsatt för irrlära och okristlig vandel 272. Modalismen utvecklades af *Sabellius,* presbyter i Ptolemais (i Cyrenaika) omkr. 250. En förberedelse till modalismen var *patripassianismen,* hvilken lärde, att Jesus, som led och dog för människorna, var samme person som Fadren. Dessa åsikter bekämpades af flere kyrkolärare, bland hvilka särskildt må nämnas biskop *Dionysius af Rom.*

B. **Läroutvecklingens tid** (324—omkr. 600).

a. Kristendomens seger öfver hedendomen; kyrkans författning och kult.

21. **Hedendomens undergång i det romerska riket.** Kejsar *Konstantin* hade tagit de kristne i försvar mot sina medtäflare om makten. Sedan han blifvit ensam härskare (324), var han *kristendomens afgjorde gynnare, men förföljde icke hedningarne.* Han flyttade sitt residens från Rom, som var hufvudsätet för hedendomen, till Bysans eller Konstantinopel (330). Först på sin dödsbädd lät han döpa sig (337). Hans söner, af hvilka *Konstantius* regerade längst († 361), följde icke sin faders kloka politik, utan *använde äfven våldsamma medel till hedendomens undertryckande.* Detta ogillades dock af de fleste kyrkolärarne.

Under *Julianus* affällingen (361—363) skedde ett omslag. Af motvilja mot en religion, som icke afhållit hans företrädare från grymheter mot hans närmaste, och af svärmisk beundran för antiken *sökte denne återupplifva den grekisk-romerska hedendomen i föryngrad gestalt.* Alla, som trodde eller hycklade tro på de

gamla gudarne, öfverhopade han med ynnestbevis; de kristne blefvo väl icke våldsamt förföljda, men dock på allt sätt tillbakasatta och kränkta. Reaktionen hade emellertid ingen framgång. Den bidrog blott att visa, att hedendomen icke hade någon lifskraft kvar utan var dömd till undergång.

Alla följande kejsare ställde sig på kristendomens sida. Teodosius den store förklarade (392) hedniska offer för majestätsbrott, och sedan *Justinianus I* (529) stängt filosofskolan i Atén, hade hedendomen förlorat sitt sista stöd i det romerska riket.

22. **Kyrkan och staten.** Under denna period blef kyrkan *statskyrka*, en öfvergång, som dock icke skedde i ett slag utan efter hand. Detta nya skick satte kyrkan i stånd att utöfva ett *allsidigt inflytande på det borgerliga samfundet*, men ställde henne äfven i ett *beroende af statsmakten*, som icke alltid var hälsosamt. *Kejsaren* blef nu kyrkans *skyddsherre*. Såsom sådan skulle han öfvervaka hennes *yttre* trygghet, men han visade tillika stor lust att inblanda sig i hennes *inre* angelägenheter. Detta gick så mycket lättare för sig, som *fullt lagbestämda gränser icke funnos mellan den kyrkliga och borgerliga makten.* Till kejsarens rättigheter ansågs det dock höra att *sammankalla ekumeniska* (allmänna) *synoder*, att *sanktionera synodalbeslut* samt att *gifva sin bekräftelse vid tillsättningen af högre kyrkliga ämbeten.*

Kyrkan erhöll den ena efter den andra af de förmåner, som tillhört det gamla Roms religiösa institutioner, och dessutom åtskilliga nya. Sålunda fick hon *rätt att mottaga testamenten* samt skyddades i besittningen af andra frivilliga gåfvor. *Kyrkogodsen fritogos* från *många* af de *gärder*, som eljest hvilade på jordegendomen, och de kristna *gudstjänsthusen* erhöllo *asylrätt.*

För prästerskapet inrättades särskilda *andliga domstolar,* under hvilka det lydde i alla mål med undantag af brottmål utom ämbetet. Dessa domstolar ägde äfven att i vissa fall (t. ex. äktenskapsmål och testamentsfrågor) döma mellan lekmän.

23. **Prästerskapet.** Mer än förut vidgades nu klyftan mellan kyrkans vigde tjänare, som betraktades såsom Guds arfvedel *(klerus),* och det öfriga folket, *lekmännen.* De förra ansågos skilda från de senare icke blott genom sin yttre ämbetsställning, utan äfven genom högre begåfning i religiöst och sedligt afseende, en *outplånlig karakter*, hvilken enligt förmenande kom dem till del i och genom *ordinationen* (prästvigningen).

Inom prästeståndet självt utvecklades allt mer en *hierarkisk gradskilnad,* Vissa biskopar tillerkändes *patriarksvärdighet,* nämligen biskoparne i *Rom*, *Antiokia* och *Alexandria* (på mötet i Nicea 325), i *Konstantinopel* (på mötet därstädes 381) och i *Jerusalem* (på mötet i Kalcedon 451). Patriarkerna skulle intaga till metropoliterna ungefär enahanda ställning som desse till biskoparne. Roms biskop, som aldrig antog patriarkstiteln, sträfvade dock allt mera ohöljdt efter högsta makten inom hela kyrkan. Hans anspråk blefvo väl *ofta motsagda,* i synnerhet af patriarken i Konstantinopel, men gjorde sig dock *faktiskt gällande* vid flere tillfällen. Bland dem, som verkat mest för påfvestolens höjande, märkas *Leo den store* (440—461) och *Gregorius den store* (590—604).

Till kyrkans *yttre sammanhållning* bidrogo nu *patriarkatet* och den tillväxande *påfvemakten,* de *ekumeniska mötena,* i hvilka alla kyrkans biskopar hade säte och stämma, samt den *kejserliga myndigheten.*

I yttre måtto började prästerna skilja sig från lekmännen genom en särskild *ämbetsdräkt* och den s. k. *tonsuren.* Tonsuren anlades först af munkarne efter förebilden af den äldre tidens botgörare och gick sedan öfver till prästerna. Den

skulle utgöra ett yttre tecken på en invärtes hängifvenhet åt Gud och bestod i hårets afrakande antingen på framhufvudet (tonsura Pauli), hela hufvudet eller på hjässan med en krans af hår rundt omkring, hvilken skulle utgöra en bild af Kristi törnekrona. Den sistnämnda, den s. k. tonsura Petri, blef vanlig inom den romersk-katolska kyrkan.

Afhållsamhet från äktenskap eller *celibat* hade redan under martyrtidehvarfvet betraktats såsom något särdeles förtjänstfullt. Munkarne voro förbundna därtill genom sitt kyskhetslöfte. Allt flere röster började yrka på, att celibatet skulle utgöra ett åliggande äfven för prästerskapet, dock lyckades man icke ännu göra denna fordran till lag. I den allmänna opinionen gällde emellertid ogift stånd för att vara mera värdigt en kyrkans herde, och att ingå äktenskap efter prästvigningen ansågs allmänt såsom otillbörligt.

Det lägre prästerskapet tillsattes af biskopen med församlingens bifall. Valet af biskopar ålåg prästerskapet och folket. Dock nedsjönk folkets inflytande vid de andliges tillsättning snart till en skäligen betydelselös formalitet.

Gregorius I, kallad **den store,** härstammade från en förnäm senatorsfamilj i Rom och föddes därstädes mellan åren 540 och 550. Hans moder skall hafva varit en mycket from kvinna. I sin ungdom studerade han rättsvetenskapen, men vederkvickte sig på samma gång med studiet af Augustini och andra kyrkofäders skrifter. Vid unga år utnämndes han till kejserlig ståthållare i Rom, men kvarstod icke länge såsom sådan. Ty i hans inre uppstod snart en strid. Den i själ och hjärta flärdlöse mannen kände sig af sin höga ämbetsställning frestad till fåfänga, och för att med ens göra ett slut på denna strid, drog han sig helt plötsligt undan i ett kloster, som han inrättat i sitt eget hus. Sin förmögenhet använde han till klosterväsendets främjande.

I klostret uppfyllde han på det strängaste sina asketiska plikter. Snart nog blef han emellertid af biskopen i Rom kallad ut ur klosterlugnet, invigd till diakon och skickad som sändebud till det kejserliga hofvet i Konstantinopel. Efter sex års vistelse därstädes återvände han till Rom, där han inom kort utsågs till abbot i det af honom stiftade klostret.

Någon tid därefter fick han på torget i Rom se några angelsachsiska ynglingar, hvilka skulle säljas såsom slafvar. Han kände sig tilltalad af deras utseende och beslöt att gå som missionär till England. Redan hade han i sällskap med några

andra munkar begifvit sig på väg dit, då han af biskopen i Rom kallades tillbaka. När sedermera år 590 biskopen afled, utsågs Gregorius enhälligt af prästerskapet, senaten och folket att fylla den lediga platsen. Oaktadt han på alla möjliga sätt sökte undandraga sig denna ära, måste han dock slutligen mottaga valet.

Det var i en bekymmersam tid Gregorius uppsteg på Västerlandets förnämsta biskopsstol. Hungersnöd och sjukdomar härjade i Rom. Utifrån hotade longobarderna, och från kejsaren i det aflägsna Konstantinopel var föga hjälp att vänta. Därtill kom, att kyrkan var söndersliten af inre söndringar, och att ett djupt sedefördärf hade inrotat sig. Själf hade Gregorius en svag och sjuklig kropp, men hvad som höll honom uppe och gaf honom mod och kraft till rastlös verksamhet, det var hans fasta tro på det romerska biskopsdömet såsom af försynen bestämdt till att leda och i andlig mening behärska de vesterländska folken. Hos honom uppenbarade sig också i hög grad den gamla romarandens förmåga att styra och organisera. På alla områden grep han in med kraftig hand. För den förfallna kyrkotuktens återupprättande arbetade han med ifver och framgång. Med longobarderna slöt han förlikning. Kyrkans gods lät han omsorgsfullt förvalta och använde de därigenom ökade inkomsterna till de fattiges bespisning samt till slafvars och krigsfångars friköpande.

Emot patriarken i Konstantinopel inlade han en skarp protest, när denne lät kalla sig *ekumenisk* patriark. Själf hade han redan från början af sin ämbetsförvaltning kallat sig Guds tjänares tjänare (servus servorum Dei).

Sina angelsachsar glömde han icke, fastän han ej själf kunde komma till dem som missionär. I stället sände han år 596 benediktinmunken *Augustinus* jämte omkring fyrtio andra munkar till konung Edilbert af Kent. Denne konung var gift med en kristen prinsessa från Frankrike, och omvändelseverket gick för sig utan några större svårigheter. Redan följande år kunde Augustinus inberätta, att konungen låtit döpa sig, och att tio tusen angelsachsar följt hans exempel.

Med Gregorius börjar i många afseenden en *ny* tid för den romerska kyrkan, och redan hos honom spåras i mycket medeltidens skaplynne. Han lade den fasta grund, på hvilken följande påfvar byggde. Genom sitt stora anseende och sin outtröttliga verksamhet utsträckte han den romerska stolens

inflytande till allt vidsträcktare kretsar, till Frankrike och England, till Spanien och Afrika, och det blef nu allt vanligare att i kyrkliga tvistemål vädja till påfven såsom skiljedomare.

Munkväsendet hade i Gregorius en ifrig befrämjare. För sina präster skref han en bok om deras plikter (regula pastoralis). Med ifver arbetade han på höjandet af gudstjänstens, isynnerhet nattvardsmässans, högtidlighet och prakt. Härigenom lade han grunden till den gudstjänstordning, som ännu brukas hos katolikerna.

Tron på skärselden (jfr § 52), hvaraf spår märkas redan hos äldre kyrkofäder, gaf han en framstående plats i det kyrkliga lärosystemet och utbredde den åsikten, att den dödes pina i skärselden kunde förkortas genom goda verk och förböner af hans efterlefvande anhöriga. Men i synnerhet kunde detta ske genom firandet af nattvardsmässan, alldenstund enligt Gregorii åsikt härigenom ett verkligt, fastän oblodigt återupprepande ägde rum af Kristi på korset framburna offer.

Hos Gregorius visar sig den gamla romaranden äfven i en skickligt uttänkt *politik*, som väl kan kallas klok, men som från kristlig synpunkt måste ogillas. Så skref han smickrande bref till en kejsare, som låtit mörda sin företrädare och hans familj, äfvensom till en frankisk drottning, hvilken också hade många våldsbragder på sitt samvete. Det är dock ovisst, huruvida han så noga kände dessa personers ogärningar. De till England utsända missionärerna manade han att fara varligt fram med hedningarne, att ej förstöra afgudatemplen, utan förvandla dem till kyrkor, att gifva de hedniska offermåltiderna prägeln af festliga gästabud till Guds ära, att sätta reliker i gudabildernas ställe o. s. v. Samme man befallde å andra sidan en biskop på Sardinien att kasta i fängelse de hedningar, som ännu funnos kvar därstädes, och låta dem undergå svåra kroppsstraff.

Gregorius hade länge haft en vacklande hälsa och tillbragte de sista åren af sin lefnad mest på sjukbädden. Med stort tålamod bar han sina plågor, som ofta voro mycket svåra. Han afled år 604.

24. **Gudstjänsten.** Under denna period skedde i gudstjänsten småningom en öfvergång från martyrtiden till medeltidens ordning. *Den stränga åtskillnaden mellan tvenne gudstjänstafdelningar blef onödig,*

i den mån statens medlemmar *allmänt* inträdde i kyrkan. Härtill kom, att *nattvarden,* som nu nästan i hela kyrkan betraktades som ett offer, vid gudstjänsten *ådrog sig de troendes hela intresse,* och att allt annat trädde i underordnadt förhållande till denna. Dessa båda omständigheter i förening gjorde, att katekumenernas gudstjenst omsider blef blott *en inledning till nattvardsmässan,* hvilken däremot var stadd i jämn utveckling, tills den af Gregorius den store erhöll den gestalt, som sedan i hufvudsak blef bibehållen i medeltidskyrkan.

I *den österländska kyrkan intog dock katekumenernas gudstjänstafdelning och särskildt predikan länge en mera betydande ställning* än hvad fallet var i Västerlandet.

För *kyrkosångens* höjande verkade *Ambrosius,* som införde en liffull, rytmisk *församlingssång.* Då denna sedan urartade, öfverlämnade *Gregorius den store* åt *inöfvade körer* att utföra sången vid gudstjänsten. Den kristliga *hymndiktningen* flödade rikligare än förut. Jämte Ambrosius och Gregorius, hvilka utmärkte sig äfven på detta område, var spanjoren *Prudentius* (Sv. Ps. 492) en framstående hymndiktare.

Den sanna gudsdyrkan grumlades genom uppkomsten af en afgudisk åkallan af *martyrer* och *helgon,* i synnerhet *jungfru Maria.* På *reliker* och *bilder* af Kristus och helgonen satte man högt värde och visade dem sin vördnad genom knäböjande. Man *vallfärdade* till heliga orter och *instiftade fester* till änglars och helgons ära. Denna afgudiska böjelse finner lätt sin förklaring däri, att en stor del af de nyomvända folken icke förmått släppa sitt hedniska åskådningssätt och därför i den stora skaran af änglar och helgon sökte sig en ersättning för den förlorade hedniska gudavärlden.

25. **Kyrkliga högtider.** Jämte påsken och pingsten hade man redan före martyrtidens slut i öster-

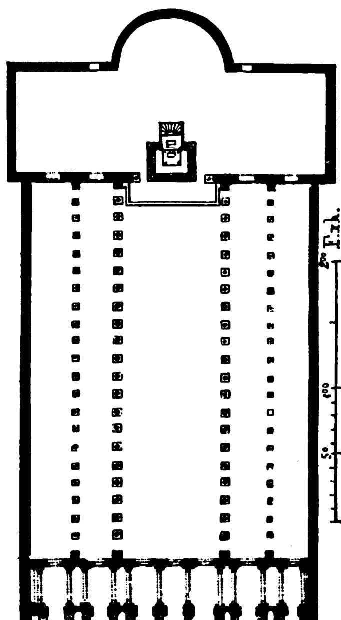
ländska kyrkan börjat fira en Kristi uppenbarelses fest, *epifaniafesten,* den 6 januari. Vanligen fick denna erinra om Kristi *dop,* endast inom några få församlingar om hans födelse. I Västerlandet åter firade man från midten af 300-talet *Kristi födelses högtid*, *juldagen,* den 25 december. Detta blef snart sed inom hela kyrkan, och epifaniafesten (vår *trettondag*) firades sedan till minne af *Kristi uppenbarelse såsom hedningarnes frälsare för de vise männen af Österlanden.* Jul, påsk och pingst blefvo kyrkans hufvudhögtider, och kring dessa grupperade sig sedan (det västerländska) *kyrkoåret.*

Bland de fester, som uppkommo till jungfru Marias, änglars och helgons ära, märka vi särskildt dem, som — ehuru med ändradt syfte — bibehållits inom den lutherska kyrkan i Sverige. Af dessa firas ännu en del på bestämda månadsdagar, nämligen *Marie bebådelsedag* den 25 mars, *Johannes döparens dag* den 24 juni och *Stefani dag* den 26 december. Öfriga hithörande högtider äro däremot numera hos oss förlagda till söndagarne näst efter de månadsdagar, som ursprungligen för dem varit bestämda. Detta är fallet med *Marie kyrkogångsdag* eller *kyndelsmässodagen* den 2 februari och *Mikaels dag* den 29 september. *Allhelgonadagen* den 1 november är först vid medeltidens början allmänt införd.

Namnet *kyndelsmässa* (festum candelarum = ljusfest) tillades Marie kyrkogångsdag, dels emedan man firade den genom processioner med brinnande vaxljus, dels emedan de ljus, som sedan skulle begagnas vid gudstjänsten, då blefvo invigda. — Vid öfvergången till medeltiden började man åtta dagar efter jul fira omskärelsens fest. Ett par århundraden senare gjorde man denna till *nyårsdag.*

Dagarne före 40-dagars-fastans inträde sökte de förvärldsligade kristne hålla sig skadeslösa för den följande tidens umbäranden genom öfverflödiga måltider och hvarjehanda lustiga upptåg. Så uppstod *karnevalen* (caro vale = farväl, kött!).

26. **Kyrkobyggnader.** Praktfulla kyrkor uppfördes. De äldre erinrade till formen om de byggnader, som hos de gamla grekerna och romarne användes till lokaler för handel och rådplägningar, och kallades i likhet med dessa *basilikor*. Senare utbildade sig i Österlandet den *bysantinska kupolstilen*. Det vackraste minnesmärket af denna stil är Sofiakyrkan i Konstantinopel.

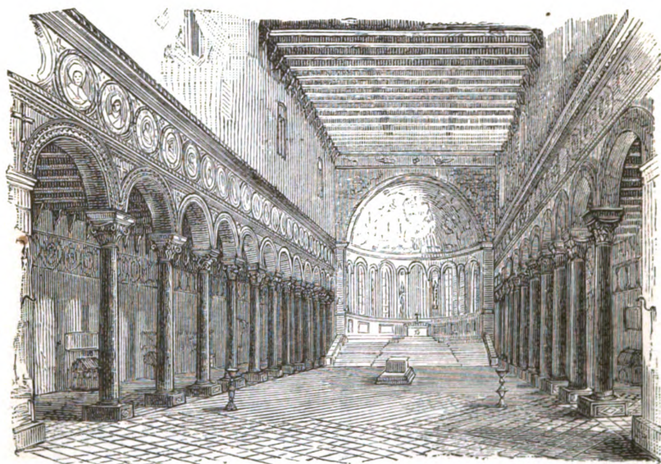

Plan af en basilika.

Framför kyrkan låg förgården och på denna en brunn eller vattenkonst, hvars vatten begagnades till korsteckning och tvagningar. Då man inträdde i själfva kyrkan, kom man först i en försal. I denna hade de odöpta och botgörarne sin plats. Längre fram vidtog kyrkans hufvudrum. Detta var i basilikan fördeladt i *tre* eller fem efter kyrkans längdriktning gående afdelningar eller *skepp*, åtskilda genom pelarrader. Midtskeppet var bredast och vanligen äfven högst, i det en af fönster genombruten mur var uppförd på hvardera pelarraden, hvars pelare i så fall voro förenade genom runda hvalfbågar för murarnes uppbärande. Längst fram var koret, som bildade ett tvärskepp. Till detta uppsteg man på trappor, enär dess golf låg högre än golfvet i kyrkans öfriga skepp. Midt framför kyrkans hufvudskepp hade koret en halfcirkelformig fördjupning (apsis). Hufvudskeppet, koret och apsis framställde tillsamman bilden af ett (latinskt) kors. I koret hade biskopen sin tron och de öfriga prästerna sina platser. Den troende

församlingen placerade sig i kyrkans långskepp. — En basilika igenkännes för öfrigt på sitt invändigt platta tak med synligt bjälklag.

I kyrkor af den bysantinska stilen voro pelarne så ordnade, att kyrkans grundplan framställde bilden af ett (grekiskt) kors med alla fyra armarna lika stora. Öfver kyrkans midt höjde sig en väldig kupol, en bild af himlahvalfvet. Ofta var denna omgifven af mindre kupoler, anbragta öfver sidoarmarne. Till dessa kunde sedan sluta sig flere halfkupoler.

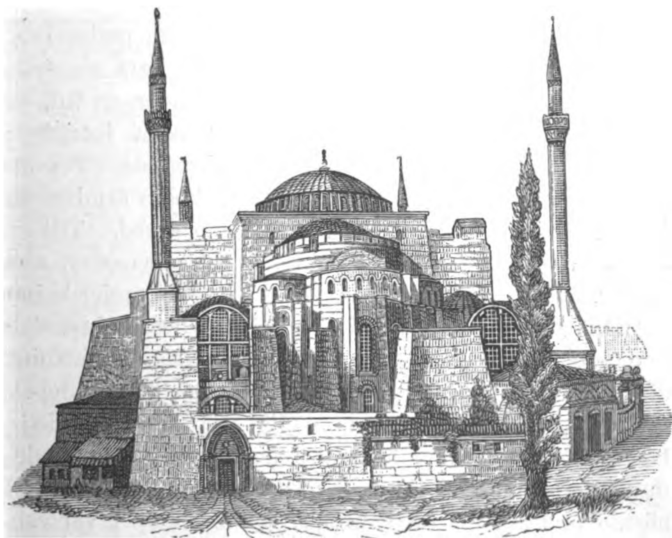

Det inre af en basilika.
(S. Apollinare i Ravenna.)

I koret stod altaret. Längst fram i hufvudskeppet var den läspulpet (ambon), från hvilken man föreläste skrifttexterna för dagen. Predikan hölls antingen från korets skrank (cancelli, hvaraf det tyska Kanzel), från ambon eller någon plats i kyrkans skepp. Då biskopen predikade, kunde han äfven göra det från sin tron. Vår nuvarande predikstol är den nämnda läspulpeten, hvilken man gifvit en mera upphöjd plats.

Konsten hade nu trädt i kyrkans tjänst och smyckade kyrkobyggnaderna, särskildt koret, med en öfverflödande rike-

dom af förgyllningar, målningar och bildhuggararbeten (i synnerhet bilder af Kristus, apostlarne och jungfru Maria). Detta gick så mycket lättare för sig, som de fromma icke sparade på gåfvor till kyrkorna och de rike och mäktige täflade att bygga församlingshus och utstyra dem med all den prakt, som tiden mäktade att åstadkomma.

Det yttre af en kupolkyrka.
(Sofiamoskén i Konstantinopel.)

b. Lifvet.

27. Kyrkans inflytande på lifvet. Genom sin nya ställning till staten blef det möjligt för kyrkan att utöfva ett mäktigt *inflytande på samhällslifvets alla områden.* Hela lifsåskådningen blef förändrad. I *lagstiftningen, rättskipningen* och *den allmänna seden* inträdde större *rättfärdighet.* Hedniska oseder, såsom barns utsättande, osedliga skådespel o. d., afskaffades.

Människovärdet vann erkännande, och slafveriet inskränktes. Äktenskapet fick större helgd; *söndagshvilan blef lagstadgad.*

* Genom *tvenne* medel sökte kyrkan fostra dem, som ställt sig under hennes inflytande, till större mognad i kristendomen. Dessa voro *katekumeninstitutionen* och *botdiskiplinen.*

Katekumeninstitutionen hade utbildats under föregående tidskifte, men nådde först under detta sin fulla utveckling. Den blef af stort värde under en tid, då människor kunde blifva frestade att söka inträde i kyrkan endast för yttre förmåners vinnande. För att erhålla dopet måste man i katekumenskolan åtminstone hafva tillägnat sig kristlig åskådning och sed. Till en början var det ock hufvudsakligen äldre personer, som döptes. Dels utgjorde nämligen de kristne under kejsar Konstantins tid mindretalet af rikets befolkning, dels hade det mångenstädes, i följd af en falsk uppfattning af dopets verkan, blifvit öfligt att uppskjuta dopets mottagande så länge som möjligt, ja ända till dödsbädden. Efter hand ändrades dock detta förhållande; mot periodens slut hade kyrkan i sitt sköte upptagit nästan alla statens medlemmar, och barndopet var vanligt. På samma gång förlorade katekumeninstitutionen sin forna betydelse och var stadd i tillbakagång.

Genom *botdiskiplinen* ville kyrkan inverka på sina döpta medlemmar. Kyrkotukten kunde nu icke upprätthållas i sin forna stränghet, och den offentliga boten kom därför sällan till utöfning. I stället började införas *enskild kyrkobot.* Till full utveckling kom dock denna först under medeltiden, ehuru den redan nu ifrigt förordades af många kyrkolärare.

Dopförberedelsen (katekumenatet) räckte numera i allmänhet minst två år. Den var fördelad i tre afdelningar eller kurser. Af dessa upptog den första, som blott afsåg att bi-

bringa de allmänna föreställningarna om en personlig Gud och människornas beroende af honom, endast en kort tid. I den andra meddelades den egentliga kristendomsundervisningen; största vikten lades därvid på frälsningshistorien. Denna kurs kräfde längsta tiden. I den tredje kursen, som blott räckte en eller annan vecka, upptogos inga andra än sådana, som voro beredda att erhålla dopet. Dessa fingo mottaga den formulerade trosbekännelsen och Herrens bön, hvilka jämte sakramenterna räknades för kyrkans hemligheter och endast voro tillgängliga för kyrkans döpta medlemmar och dem, som voro nära att blifva det.

Man lade stor vikt på att öfvergången till kristendomen var ärlig, fri och öfverlagd. När därför en person tillkännagaf, att han önskade blifva kristen, blef han icke utan vidare mottagen, utan man sökte först utröna bevekelsegrunden till hans önskan och lämnade honom sedan en kortfattad öfversikt öfver Guds rikes historia. Endast om bevekelsegrunden syntes vara god och personen i fråga efter erhållen inblick i Guds rikes beskaffenhet stod fast i sin önskan att varda införlifvad med detta rike, upptogs han bland katekumenerna. Från den stunden bar han namnet kristen. Äfven öfvergången till den högsta afdelningen inom katekumenatet berodde på anmälan från katekumenens sida. Därför inträffade äfven, att många förblefvo i den mellersta afdelningen vida längre, än eljest var vanligt, ja större delen af sitt lif.

Upptagandet i katekumenatets första afdelning beseglades med korsets tecken; i den andra med handpåläggning. Då katekumenerna anmälde sig till tredje afdelningen, dopkandidaternas klass, fingo de högtidligt uppgifva sina namn till införande i kyrkans förteckning öfver församlingsmedlemmarne.

Under katekumenatet infördes de unge kristne äfven i församlingens gudstjänstliga lif. De hade rätt och *plikt* att bevista katekumenernas gudstjänst och skulle noga behjärta det därvid hörda ordet. Äfven fingo de öfvervara de böner, hvilka församlingen vid början af de troendes gudstjänst uppsände särskildt för dem. För de egentliga dopkandidaterna höllos särskilda pröfningsstunder (skrutinier), vid hvilka de högtidligt fingo afsäga sig djäfvulen, hans väsen och gärningar, och prästen besvor den orene anden att vika ifrån dem — akter, hvilka ytterligare jämte trosbekännelsens afläggande utfördes omedelbart före dopet.

För dopakten funnos numera i kyrkornas närhet *dopkapell* med stora bassänger, hvari de som skulle döpas fingo nedstiga. De hvita kläderna, som den nydöpte ikläddes, plägade han sedan bära den följande veckan. Under denna erhöll han undervisning om sakramenterna.

Då konfirmationen följde omedelbart efter dopet, fick den nydöpte genast tillsammans med församlingen åtnjuta den heliga nattvarden. I annat fall fick han vänta till efter erhållen konfirmation.

28. **Tillståndet inom kyrkan.** Äfven nu uppenbarade kristendomen sin helgande och världsförnyande kraft. Därom vittna icke blott de stora omhvälfningar, som den åstadkom inom samhällslifvet, utan lika mycket de *utmärkta kristliga karakterer, hvarpå denna tid var jämförelsevis rik.* Jämte de många *framstående kyrkolärarne* funnos *flere mera i det fördolda verkande män och kvinnor* (såsom Krysostomi och Augustini mödrar), hvilka voro starka i tro, kärlek och självförsakelse. De talrika *välgörenhetsanstalter*, som uppstodo till förmån för fattiga och sjuka, aflägga äfven ett skönt vittnesbörd om kärlekens makt inom kyrkan.

Flere omständigheter bidrogo dock till det kristliga lifvets försämring. Sedan bekännelsen till kristendomen icke längre medförde yttre lidanden utan tvärt om snart blef ett villkor för åtnjutandet af fulla medborgerliga rättigheter, var det en gifven sak, att antalet af blott *namnkristne* betänkligt skulle tilltaga. Ja, då nu de kyrkliga ämbetena voro förenade med stora inkomster och högt anseende, *kunde man icke ens från dessa utestänga världsligt sinnade personer*, som endast sökte sitt eget och icke församlingens bästa. I följd af dessa förhållanden inträdde i lifvet inom kyrkan snart en afmattning, och de missriktningar, som redan börjat spira upp under martyrtiden, voro i kraftig tillväxt.

Världsligt väsen och sedefördärf började intränga bland alla samhällsklasser; man satte mer och mer sin förtröstan till helgonens förböner, utvärtes gudstjänsthandlingar och egna

goda verk. Intresset för ren lära uttömde sig i småsinnade och lidelsefulla strider, som hotade att alldeles utsläcka den kristliga kärleken. Förfallet fortgick steg för steg. Medan därför det kyrkliga tillståndet i det fjärde århundradet ter sig jämförelsevis lofvande, har kyrkan vid periodens slut gjort sig förtjänt af den tuktan, som drabbade henne i väster på ett lindrigare sätt genom folkvandringarna, i öster mera fruktansvärdt genom islams utbredning.

29. **Eremit- och munklifvet.** En egendomlig form tog sig fromheten i *eremit-* och *munklifvet.* Så väl eremiterna som munkarne sökte *draga sig undan världen* med hennes på det yttre och jordiska riktade sträfvanden för att mera ostördt ägna sig åt andliga ting. De lade den största vikt på *sinnlighetens dödande genom fastor och andra kroppsliga späkningar (askes)* och ett *invärtes försjunkande i det gudomliga genom bön och betraktelser (kontemplation).*

Eremiterna lefde afskilda icke blott från världen, utan äfven från hvarandra, helst djupt inne i ödemarkernas ensamhet. Mest berömd bland dem är den helige *Antonius* från Egypten († 356 vid 105 års ålder). Denne och andra med honom likasinnade framstå trots sina egenheter såsom hjältar i försakelse, hängifvenhet åt Gud och kärlek till människorna. Hos en mängd andra åter, som härmade desses lefnadssätt, framträdde eremitlifvets lyten, andligt högmod, lättja och otygladt självsvåld. Ett hjälpmedel mot uppkomsten af dylika oarter fann man i *eremitföreningar.* Den första af dessa stiftades på Nilön Tabennæ af *Pakomius* († 348) och utgör öfvergången från eremit- till munklifvet.

Munkarne (μοναχοί = enslingar) lefde afskilda från världen, men i gemenskap med hvarandra. Deras boningar kallades *kloster.* I spetsen för hvarje kloster stod en *abbot.* Munkarne voro förbundna till *lydnad, kyskhet* — i ogift stånd — och till *fattigdom,* d. v. s. försakelse af all privat egendom. Sin tid skulle de

dela mellan andaktsöfningar och lättare handarbeten. — Äfven många kvinnor drogo sig undan världen och lefde på munkarnes sätt. Dessa kallades *nunnor* och för dem inrättades *nunnekloster* med *abbedissor* till föreståndерskor.

Österlandet är det kontemplativa lifvets och munkväsendets hemland. Det blef snart uppfylldt af kloster. Dessas munkar förföllo inom kort till okunnighet och lättja. Men äfven i Västerlandet fann munklifvet varma försvarare, och många kloster uppstodo. Här uppträdde den helige *Benedikt af Nursia* som klosterväsendets reformator. År 529 anlade han klostret *Monte Cassino* i Campanien, som en lång tid blef *mönstret för så godt som alla kloster i Västerlandet.* Den orden, han stiftade, erhöll efter honom namnet *benediktinorden.* I denna lades stor vikt på munkarnes *sysselsättning* med *kroppsarbete* (åkerbruk, trädgårdsskötsel, handaslöjd) och *studier.*

Visserligen gingo många i kloster af falska bevekelsegrunder (fåfänga, lättja, önskan att undslippa krigstjänst o. s. v.) och bidrogo till munklifvets urartande. Men å andra sidan funnos en talrik mängd fromma, verksamma och självförsakande munkar, och genom dem blefvo klostren till stor välsignelse, särdeles under folkvandringarna och i början af medeltiden. I dessa råhetens och våldets tider utgjorde de *fristäder,* i hvilka den förföljde fick huld och skydd, eländet deltagande och lindring. Inom deras fridlysta murar *skyddades* äfven *den klassiska litteraturens skatter* från undergång och *grundlades skolor,* i hvilka åt ungdomen meddelades den enda undervisning som den tiden fanns att erhålla. Genom klosterfolkets föredöme lärde de krigslystna folken att akta och värdera det *fredliga arbetet.* Ofruktbara trakter blefvo genom dess flit omskapade till bördiga åkrar, och omkring klostren uppstodo snart byar, hvilka med tiden utvecklade sig till städer. Slutligen

hade klostren stor betydelse för *kristendomens utbredning*. Det var ifrån dem den storartade missionsverksamhet utgick, som till sist förde hela den germanska folkvärlden i kyrkans sköte.

De viktigaste orsakerna till eremit- och munklifvets uppkomst voro dels det ringaktande af kroppsligheten och det öfverdrifna uppskattande af askesen, som inkommit i den kristna åskådningen, dels faran för besmittelse af det världsväsen, som omgaf de kristne i hednavärlden och sedan inträngde i själfva kyrkan. Också hade detta slags fromhet börjat framträda redan under föregående tidskifte och för öfrigt förekommit så väl bland judarne (esseerna) som bland hedningarne (t. ex. terapevterna i Egypten).

Till största ytterlighet drefvo de s. k. styliterna eller *pelarhelgonen* det asketiska lifvet. Den förste och mest berömde bland dem var *Simeon styliten,* som uppehöll sig i närheten af Antiokia på 400-talet. Denne egendomlige man hade redan som trettonårig gosse fått ett kraftigt intryck af kristendomen och ägnade sig på krisna lärares råd genast åt det asketiska lifvet först i kloster, sedan i ensamheten. Slutligen slog han sig ned på en stenpelare, hvilken han gång efter annan lät påbygga, på det han skulle komma himmelen närmare. Till slut var pelaren bortemot 60 fot hög. På denna tillbragte han öfver trettio år, i stående ställning, omgifven af ett bröstvärn, som hvarken tillät honom att sitta eller ligga. Sin mesta tid tillbragte han med andaktsöfningar; endast små stunder slumrade han, och blott en viss tid på dagen, mellan kl. 3 och 6 e. m., kunde han förmås att tala till de människor, som plägade samlas vid pelarens fot. Föda medfördes till honom af besökande, och han hissade den upp till sig med ett tåg. Han skall dock hafva så vant sig att uthärda hunger, att han i bokstafligaste mening iakttog 40-dagars-fastan före påsk.

Denna underliga fromhet slog an på den tidens människor. Vida omkring utbredde sig pelarhelgonets rykte, och stora skaror vallfärdade till hans vistelseort. Öknarnes nomader vördade honom som ett öfvermänskligt väsen och samlade sig omkring honom för att undfå hans välsignelse. Skarvis läto de sig af honom förmås att mottaga dopet. Äfven kejsare utbådo sig hans råd i kyrkliga angelägenheter, och framstående kyrkolärare ägna honom sin beundran.

Att Simeons fromhet i mycket var missriktad, kan icke förnekas. Åtskilliga af hans egenheter låta dock rättfärdiga sig af de tidsförhållanden, under hvilka han lefde. Att andligt högmod skulle hafva varit enda eller ens hufvudsakliga driffjädern för hans handlingssätt, är ingalunda bestyrkt af de underrättelser vi äga om honom. Simeon är — för att begagna Teodoreti ord — ett mynt med en ovanlig prägel. Hos honom kunde ett så besynnerligt lif möjligen vara buret af en sann fromhet. Detsamma kan man ingalunda säga om mängden af hans efterapare. — På västerländingarnes sinnen slogo dylika helgon icke så mycket an, och det enda försök, som i Västerlandet gjordes att efterbilda Simeon, blef genast stäfjadt.

Begynnelsen af *Benedikts af Nursia* lif erinrar om Simeon stylitens, men icke på samma sätt slutet. Liksom Simeon drog sig Benedikt tidigt — vid 14 års ålder — undan människors sällskap för att lefva ett åt Gud helgadt lif. Till en början åtföljdes han af den tjänarinna, hvilken vårdat honom under hans uppväxtår, men då hon genom berättelser om gossens helighet hade utsatt honom för nyfikna människor, så smög han sig ifrån henne och drog sig djupare in i ödemarken. Under sin vandring påträffade han en from munk, för hvilken han yppade sin afsikt att blifva eremit. Denne styrkte honom i hans föresats och anvisade honom en undangömd grotta, där han kunde få lefva obemärkt, samt lofvade att förse honom med nödigt lifsuppehälle. Nu tillbragte Benedikt tre år i fullkomlig ensamhet. Det var en tid af öfning i böner och andliga betraktelser samt sinnlighetens dödande. Men denna tid skulle blott blifva en förberedelse till det stora verk, som han till sina medmänniskors nytta hade att utföra.

Några herdar påträffade honom, och genom dem blef hans vistelseort bekant för folket i nejden. Många strömmade nu till för att se och höra honom. Munkarne i ett närbeläget kloster bådo honom blifva deras abbot. Enär han kände till, hvilket självsvåld som inrotat sig ibland dessa, gaf han endast med stor tvekan efter för deras böner. De ledsnade också snart vid den stränga tukt Benedikt sökte införa och skola t. o. m. hafva sökt döda honom med gift, hvilket dock genom en underbar händelse förhindrades. Då lämnade Benedikt klostret och begaf sig åter ut i ödemarken.

Många unge män samlades nu omkring honom. Han beslöt då att grundlägga kloster efter en helt ny plan och med strängare tukt än hittills. Den första klosterbyggnad han upp-

förde blef snart otillräcklig, och han måste grundlägga nya. Till slut hade på detta sätt 12 kloster uppväxt med 12 munkar i hvarje. För alla dessa stiftelser var Benedikt själf ett slags öfverabbot. Så fortgick det i 17 år. Därunder hade Benedikt hunnit samla tillräcklig erfarenhet för att kunna grunda en fullt självständig munkorden.

Klostret på Monte Cassino.

Den fromme och stränge mannen fick icke lefva utan fiender. Dessa försmådde icke ens de uslaste medel för att fördärfva den blomstrande plantering, som växt upp under Benedikts tillsyn. Han beslöt därför att lämna trakten och begaf sig med några af sina förtrognaste vänner till det undangömda Cassinoberget i Campanien. Här var ännu hedendom rådande, och på berget fanns ett åt Apollo helgadt tempel. Vördnaden för Benedikts person och kraften af hans predikan förde hedningarne till tron. Templet lät han nedrifva och anlade på platsen klostret Monte Cassino.

Benedikts *klosterregel* åsyftade ingalunda att framkalla ett ensidigt asketiskt lif. Han anbefallde visserligen måttlighet i mat och dryck, men varnade för att så försvaga sin kropp genom vakor och fastor, att man blef urståndsatt till nyttig verksamhet. Han var äfven medveten om, att en munk hade andra fiender att öfvervinna än sinnligheten. Högmod och själfrådighet syntes honom lika farliga. Mot dessa synder ansåg han den ovillkorliga lydnad, som en munk var skyldig sin abbot, för ett godt hjälpmedel. På kärlek och hjälpsamhet mot medmänniskorna lade han stor vikt. Han ville ej, att hans munkar — såsom de österländska — endast skulle arbeta för sin egen utkomst, utan att de äfven skulle vara andra till tjänst.

Föga anade Benedikt den stora världshistoriska betydelse, hans orden skulle få. Han hade icke heller lagt an på, att hans klosterstiftelse skulle verka utåt, utan endast att den skulle utgöra en skyddande hamn för alla, som ville draga sig undan den bullrande världen och i stillhet lefva ett lif i Gud. Visserligen funnos inom klostren skolor, men dessa voro närmast afsedda för noviser, d. v. s. sådana, som begärt att få inträda i klostret och innan detta beviljades hade att genomgå en ettårig proftid. Den vetenskapliga sysselsättningen infördes icke af Benedikt, utan först af *Kassiodorus,* hvilken från att hafva varit en framstående ämbetsman hos östgoternas konung slöt sig till munkarne i Monte Cassino (538). Det kraftiga tros- och kärlekslif, som uppammades i dessa kloster, måste dock sprida ljus och värme ifrån sig i deras omgifningar, och näppeligen torde under ordens bästa dagar någon institution hafva bidragit så mycket som denna till den kristna trons och den kristna odlingens upprätthållande och utbredning i världen.

Efter fullgjordt arbete afsomnade Benedikt i kretsen af sina lärjungar (543). Hans sista gärning var att i stilla bön anförtro sin själ i den himmelske Fadrens händer.

c. **Läran.**

30. **Läroutvecklingens förutsättningar.** Under de gångna århundradena hade det kyrkliga medvetandet i allt rikare mått tillägnat sig den kristna uppenbarelsens innehåll. Nu blef det en oafvislig fordran att *med tanken söka genomtränga* och *i bestämda ordalag fixera* dennas hufvudsanningar. Kyrkan var äfven i

flere afseenden mogen för ett sådant arbete. Från de gamla grekerna hade hon mottagit bildningens hjälpmedel, ett lifligt intresse för lärofrågor härskade inom henne, och en hel rad af förträffliga kyrkolärare uppträdde, lika utmärkta för lärdom och skarpsinne som för kristlig innerlighet och andedjup. Dessa låta fördela sig i tre skolor. Af dem har den *västerländska skolan* bibehållit samma praktiska karakter som under föregående tidskifte och är nu representerad af sådana män som *Ambrosius* (biskop i Milano, † 397), *Hieronymus* (munk i Betlehem, verkställaren af den bibelöfversättning — versio vulgata —, som ännu är kyrkobibel i den romersk-katolska kyrkan, † 420), *Augustinus* (§ 33) samt Roms biskopar *Leo* och *Gregorius* den store. Den *alexandrinska skolan* hyllar fortfarande en allegorisk skrifttolkning och visar böjelse att sammanfatta motsatser i en mystisk enhet. Hit höra den berömde kyrkohistorikern *Eusebius* (biskop i Cesarea i Palestina, † 340) och *Atanasius* (§ 31). Den *antiokenska skolan* har intagit den upplösta mindre-asiatiskas plats. Dess anhängare hålla sig till skriftens enkla ordalydelse samt vinnlägga sig om en klar uppfattning af läran och motsatsernas särskiljande för medvetandet. Mest bekant är den utmärkte patriarken *Krysostŏmus* († 407).

Då den mänskliga tanken försöker inränga i den kristliga sanningens djupa hemligheter, uppstå gärna olika meningar. Så skedde äfven nu. Dessa meningar bröto sig mot hvarandra i häftiga *lärostrider*. I dem inmängde sig beklagligtvis mänskliga lidelser, ränker och fåfänga, men det uppenbarade sig äfven mycken nitälskan för lärans renhet och mycken trohet i den kristliga bekännelsen. De lärostycken, som afhandlades, voro *treenighetsläran*, *läran om de båda naturerna i Kristi person* samt *läran om det mänskliga syndafördärfvet och den gudomliga nådens verksamhet vid människans upprättelse.*

Utmärkta representanter för den *alexandrinska* skolan voro äfven de *tre stora kappadociska fäderna.* Bland dessa var biskopen i Cesarea i Kappadocien *Basilius* († 379) den mest framstående. Han är berömd icke blott för sin begåfning och lärdom, sin fromhet och outtröttliga verksamhet i kyrkans tjänst, utan lika mycket för sin självförsakande offervillighet för medmänniskors bästa. Själf lefde han i torftighet för att kunna underhålla ett storartadt sjukhus. — Vid Basilii sida stodo hans trogne vän, den ihärdige försvararen af läran om Kristi gudom, *Gregorius af Nasians* samt hans djupsinnige broder *Gregorius af Nyssa.*

Till de antiokenska kyrkolärarne hörde äfven den utmärkte exegeten Teodorus, biskop i Mopsvestia († 429), och hans båda lärjungar Teodoretus, biskop i Cyrus († 457), och Ibas, biskop i Edessa († s. å.). Öfver den förstnämnde och hans skrifter samt öfver några skrifter af de båda andra uttalade det s. k. *femte ekumeniska mötet i Konstantinopel* (553) på tillskyndan af kejsar Justinianus I en fördömelsedom. Kejsaren hoppades därigenom kunna vinna monofysiterna (§ 32) för kyrkan, men fann sig snart sviken i sitt hopp. Däremot vållade hans tilltag nya strider inom kyrkan, hvilka räckte länge efter hans död.

Ambrosius föddes sannolikt år 340 i staden Trier. Fadern skall hafva varit öfverståthållare i Gallien. Efter dennes död flyttade familjen till Rom, och här fick den unge Ambrosius en vårdad uppfostran. I likhet med så många andra begåfvade unga män den tiden, ägnade han sig åt studiet af rättsvetenskapen och vältaligheten för att därigenom bereda sig för den högre statstjänsten. Vid unga år blef han också utnämnd till ståthållare öfver en del af norra Italien och bosatte sig i Milano.

År 374, då ny biskop därstädes skulle väljas, uppstod en häftig strid mellan det katolska och det arianska partiet, och vid valsammankomsten måste Ambrosius på grund af sin ämbetsställning uppträda och mana till lugn och endräkt. Härunder ljöd helt plötsligt ett barns stämma: »Ambrosius biskop» (Ambrosius episcopus!). Detta betraktades af folket såsom Guds röst, och med jubel hälsades af alla närvarande den allmänt aktade ståthållaren såsom biskop. Förgäfves undanbad han sig denna ära, bland annat påpekande, att han icke förvaltat något kyrkligt ämbete, ja icke ens vore döpt, utan endast

katekumen. Han måste slutligen gifva efter, lät kort derpå döpa sig och blef åtta dagar efter sitt dop invigd till biskop.

Med stor ifver satte han sig in i sitt nya ämbetes plikter och särskildt sökte han med järnflit förvärfva sig nödiga kunskaper. Sina ägodelar bortgaf han till största delen åt de fattiga, bröt alldeles med sitt föregående lif och underkastade sig frivilligt den strängaste askes.

Det var en stormuppfylld tid, i hvilken Ambrosius lefde. Ännu var det oafgjordt, huruvida katolicismen eller arianismen skulle segra i Italien. För egen del var Ambrosius icke ofördragsam. På ett ställe i sina skrifter säger han: »Vi vilja öfvertyga våra motståndare, vi vilja bedja och gråta inför Herren. Vi vilja icke slå ned utan hela.» Men när statsmakten sökte ingripa till förmån för arianerna, satte han sig bestämdt däremot, och genom sitt stora anseende samt sitt bestämda och kraftfulla uppträdande bidrog han i väsentlig mån till katolicismens seger. Så t. ex. sökte en arianskt sinnad kejsarinna både med godo och ondo förmå honom att till arianerna utlämna en kyrka i Milano, men utan framgång. Han vek icke ens för våld. Genom sin öfverlägsna personlighet vann han till och med de mot honom utsända soldaterna på sin sida.

Lika frimodigt uppträdde han sedan mot den mäktige kejsar *Teodosius I.* År 390 hade dennes militärguvernör i Tessalonika vid ett folkupplopp blifvit mördad. På Ambrosii och flere andra biskopars förbön hade kejsaren lofvat att skonsamt behandla staden. Men genom andras intalanden ändrade han snart tanke och tillät soldaterna utkräfva en grym hämd. Då vid ett tillfälle en stor mängd af stadens invånare voro församlade på cirkus för att åse kapplänningarne, blef denna omringad af soldater, som därpå inträngde och utan förskoning mördade tusentals män och kvinnor.

När kort därefter Teodosius anlände till Milano, drog sig Ambrosius till en början undan till landsbygden, men skickade därifrån till kejsaren ett på samma gång allvarligt och kärleksfullt bref, hvari han förehöll honom hans grymhet och manade honom till att genom offentlig bot visa sin ånger samt förklarade, att innan detta skett, kunde han ej i kejsarens närvaro fira nattvarden. Uppskakad häraf, bortlade denne sina prydnader, begrät i kyrkan offentligen sin synd och bad Herren om förlåtelse. Ambrosius visade han sedermera stort förtroende, såsom den där utan fruktan sagt honom sanningen.

Ambrosius vinnlade sig mycket om sina predikningar och räknas för *Västerlandets störste predikant* under den gamla kyrkans tid. Äfven arbetade han för införandet af en bättre gudstjänstordning (liturgi), skref själf åtskilliga *lofsånger* (hymner) och införde en kyrkosång, som var lifligare och genom sina växelkörer mera anslående än den förut brukliga samt därjämte mera tog församlingens verksamma deltagande i anspråk.

Långfredagen år 397 afled Ambrosius i Milano. Hela Italien sörjde honom.

Hans *skrifter* äro ganska talrika och hufvudsakligen af *praktiskt* innehåll. Själf äger han sin största betydelse såsom *ledare af den västerländska kyrkan* i en stormig och upprörd tid.

Krysostomus var en af den gamla kyrkans förnämsta sanningsvittnen. Hans egentliga namn var *Johannes.* Krysostomus (guldmun) har eftervärlden kallat honom för hans vältalighets skull.

Han föddes år 347 i Antiokia, där fadern innehade ett högre militäriskt befäl. Hans moder *Antusa* var en from kvinna, som efter mannens tidiga död med största omsorg uppfostrade sin ende son. Hon var så säker på sonens kristliga sinnesart, att hon vågade anförtro hans vetenskapliga utbildning åt den berömde hedniske läraren och vältalaren *Libanius.* Snart blef han dennes mest framstående lärjunge och utbildade sig för den juridiska banan. Han kände sig dock ej tilltalad af advokatyrket, utan öfvergaf det inom kort för att ägna sig åt högre uppgifter.

Sedan han i tre år åtnjutit undervisning af biskopen i sin födelsestad, blef han af denne döpt. Gärna skulle han nu velat draga sig undan världen för att föra ett strängt asketiskt lif, men på moderns bön afstod han tills vidare därifrån. I stället blef han vigd till skriftföreläsare (det lägsta kyrkliga ämbetet). Efter moderns död följde han emellertid sin böjelse och slöt sig till en munkförening, hvars medlemmar bodde i bergstrakterna utanför Antiokia. Där tillbragte han sex år, upptagen af bön, bibelstudium och gudliga betraktelser äfvensom handarbete. Så förberedde han sig för sitt framtida värf.

År 380 återvände han till Antiokia, blef vigd till diakon och sex år därefter till presbyter. Nu började hans lysande verksamhet såsom predikant. Nära tolf år fortsatte han sitt arbete såsom biskopens närmarte man i den folkrika församlingen, som torde hafva räknat mer än hundra tusen medlem-

mar. Sitt ämbete skötte han med stort nit och öfverlägsen skicklighet samt blef snart vida berömd såsom andlig vältalare.

Eutropius, en gunstling hos kejsar *Arkadius*, hade vid ett tillfälle hört Krysostomus predika i Antiokia och lagade så, att denne blef kallad till *Konstantinopel* och i början af år 398 vigd till *biskop och patriark* därstädes. Här hade han fått en inflytelserik, men äfven svår och farlig ställning. Den sedestränge och frimodige, i intrigens konster oerfarne mannen var ställd mellan ett despotiskt hof med dess nycker å ena sidan samt ett förvärldsligadt prästerskap och ett sedeslöst folk å den andra. Därtill kom, att arianerna, som nyligen varit de härskande, ännu voro mycket inflytelserika och beredde honom många svårigheter. Kanske uppträdde han också själf emellanåt på ett alltför häftigt och hänsynslöst sätt.

Emellertid arbetade han med stor kraft och energi på den plats, dit han blifvit kallad. Bland annat verkade han för kristendomens utbredande, särskildt bland goterna, med hvilka det östromerska riket den tiden stod i mångfaldig beröring, och för de gotiska legosoldaterna i Konstantinopel anordnade han särskilda predikningar på deras eget språk.

Snart nog råkade han i ett spändt förhållande till den ofvannämnde Eutropius. Denne, en öfvermodig och despotisk uppkomling, ville ej lyssna till Krysostomi förmaningar, utan kräfde tvärt om af honom lydnad och undergifvenhet. — Liksom förr de hedniska templen, tjänade nu de kristna kyrkorna såsom tillflyktsorter för de förföljda. Genom ett kejserligt edikt, som Eutropius utverkat, beröfvades emellertid kyrkorna denna rättighet, och med våld släpades mången olycklig från det altare, till hvilket han flytt.

Men snart vände sig bladet. Störtad af goterna, måste Eutropius själf fly till hufvudkyrkan i Konstantinopel för att rädda sitt lif. I detta läge fann honom Krysostomus följande söndag. Inför en stor folkmassa, som skyndat dit för att se ett så ovanligt skådespel, höll han en gripande predikan om »fåfängligheters fåfänglighet», utgörande på samma gång ett straffftal för den störtade gunstlingen, en väckelsepredikan för folket och en förbön för den olycklige. Och när sedan soldaterna med våld ville släpa bort Eutropius, skyddade han honom med fara för sitt eget lif. Kyrkornas asylrätt ville han icke uppgifva.

En farligare fiende fick han ej långt därefter i den härsklystne biskop *Teofilus af Alexandria.* Denne förföljde hårdt och obarmhärtigt åtskilliga munkar, som voro anhängare af Origines' läror. De förföljde flydde till Konstantinopel, där de välvilligt mottogos af Krysostomus, som dock ej gillade alla deras åsikter. Härigenom ådrog han sig emellertid Teofili hat. Genom dennes tillskyndan blef han af en föga besökt synod vid Kalcedon på mycket lösa grunder afsatt och sedan af kejsaren förvisad. Knappt hade han dock blifvit bortförd från hufvudstaden, förrän en jordbäfning förskräckte sinnena och folkets hotande hållning injagade fruktan hos hofvet, hvarför han skyndsamt blef återkallad och med jubel hälsad af befolkningen.

Några månader därefter lät kejsarinnan *Eudoxia* åt sig uppresa en bildstod af silfver, och då Krysostomus i en predikan klandrade de afgudiska ärebevisningar och de larmande lustbarheter, som ägt rum vid denna bildstods invigning, upptändes kejsarinnans vrede mot honom. Då skall han på Johannes Döparens dag hafva sagt i sin predikan: »åter rasar Herodias, åter begär hon Johannes' hufvud på ett fat». — Redan mången gång förut hade kejsarinnan känt sig sårad af hans frimodiga anmärkningar. Nu var måttet rågadt. En ny synod förklarade honom för andra gången afsatt, och år 404 släpades han i förvisning till en liten stad på gränsen till Armenien. Därifrån sökte han emellertid genom talrika skrifvelser verka för sin församlings uppbyggelse och andliga vård.

När sedermera Västerlandets kejsare och Roms biskop lade sig ut för honom, hade det blott till följd, att han förvisades ännu längre bort till en stad vid Svarta hafvets östra strand. Under den besvärliga marschen dit tömdes hans sista krafter. Han dog (Sept. 407) i ett litet kapell vid vägen, innan han hunnit fram till hafvet. Hans sista ord voro: »lofvad vare Gud för allt!» — De orden hade alltid varit hans valspråk.

En senare kejsare, son till Eudoxia, förde omkring trettio år därefter hans ben till Konstantinopel, hvarest de med stor ståt nedsattes i apostlakyrkan.

Som bibeltolkare står Krysostomus i det hela på den antiokenska skolans ståndpunkt. Mest framstående är han såsom *talare.* Vi hafva kvar mer än tusen predikningar af honom. De äro väl ej klassiskt enkla, utan tvärtom fyllda af österländsk färgprakt genom hopade bilder och svulstiga uttryck, men de visa dock — bedömda från sin tids ståndpunkt —, att Kryso-

stomus förtjänar det namn han fått, och att han icke utan skäl blifvit kallad den grekiska kyrkans störste predikant.

31. **Treenighetsläranns utveckling.** En presbyter i Alexandria, *Arius,* uppträdde 318 med det påståendet, att *Guds son icke var en evig gudomlig person* utan *skapad i tiden,* dock *af alla skapade varelser den första och högsta, genom hvilken hela den öfriga världen blifvit skapad.* De klarsyntare bland kyrkans målsmän insågo genast, att detta påstående *angrep själfva grundvalen* för kristendomen, och vände sig därför emot Arius samt uttalade på en synod i Alexandria (321) förkastelsedomen öfver hans lära och uteslöto honom själf ur kyrkans gemenskap. Emellertid hade Arius fått en mängd anhängare i personer, som antingen icke förstodo tvistefrågans vikt eller icke förmådde höja sig till en skriftenlig åskådning om Kristi gudomliga natur. I följd däraf uppkom en vidtomfattande strid. Till dess biläggande sammankallade Konstantin den store det *första allmänna kyrkomötet i Nicēa* 325. Den unge presbytern *Atanasius* († som patriark i Alexandria 373) lyckades här genom sin eldiga vältalighet och öfvertygande bevisning vinna både kejsaren och nästan alla biskoparne för den mening han förfäktade, och så bestämdes som kyrkans allmänneliga tro, att *Kristus är sann Gud af sann Gud, af samma väsen som Fadren och född af Fadren i evighet.*

Ännu voro dock arianerna mäktiga och lyckades upprepade gånger genom enskilda kejsares gunst vinna öfverhanden i det romerska riket. Därför lågade de arianska striderna ännu länge med oförminskad häftighet. Tillika uppstod ett nytt parti, *macedonianerna* (efter sin hufvudman Macedonius) eller pnevmatomakerna (andebekämparne), hvilka *nedflyttade den helige Ande inom det skapades område* och gjorde honom till den förste genom Sonen skapade varelsen.

För att bringa de gamla och nya lärostriderna till ett afgörande slut sammankallade Teodosius den store det *andra ekumeniska mötet*, hvilket sammanträdde i *Konstantinopel* 381. Här *bekräftades det nicenska mötets beslut*, och i fråga om den *helige Ande* uttalades såsom kyrkans tro, att han *utgår af Fadren* och *bör tillbedjas och äras tillika med Fadren och Sonen.*

Hithörande bestämningar hafva intagits i tvenne symbola, nämligen det *niceno-konstantinopolitanska* och det efter Atanasius uppkallade, men först i slutet af 400-talet författade *atanasianska*. Det *senare* innehåller äfven kyrkans på det *Kalcedonska* mötet uttalade (§ 32) lära om *Kristi person.*

Atanasius, som i kyrkohistorien bär namnet *ortodoxiens fader*, föddes omkring år 300 af kristna föräldrar och fick i ungdomen undervisning så väl i den kristna tron som ock i grekisk filosofi och litteratur. Han drog snart uppmärksamheten på sig icke blott genom sin begåfning och sitt bestämda, kyrkliga sinnelag, utan ock genom sitt stränga lefnadssätt. Tidigt blef han diakon och såsom sådan ett slags handsekreterare åt sin biskop Alexander, hvarigenom han kom att stå denne mycket nära. Han åtföljde honom också till det första allmänna *kyrkomötet i Nicea* (325). Till den arianska stridens biläggande hade nämligen kejsar Konstantin funnit sig föranlåten att sammankalla biskoparne i hela det romerska riket. De fleste, som infunno sig, voro emellertid från Österlandet, endast några få från Västerlandet; från Spanien kom blott en enda. Hela antalet uppgifves till omkring 300. Bland dem funnos många lärda, fromma och vältaliga män, ehuru utan tvifvel ett ej så litet antal var af en mera osjälfständig natur. Afgjorda arianer voro ej många. De fleste intogo en mera obestämd och förmedlande ståndpunkt.

Till en början ägde flere enskilda underhandlingar och disputationer rum med Arius, och i dessa gjorde sig Atanasius synnerligen bemärkt genom att med ifver och framgång förfäkta den lära, som sedermera blef af kyrkomötet antagen. Ändtligen på utsatt dag infann sig Konstantin, klädd i sin kejserliga skrud, omgifven af sina kristna rådsherrar och ämbetsmän samt åtföljd af sin lifvakt i lysande rustningar. Bi-

skoparne och mötets öfriga medlemmar hade förut infunnit sig i palatsets stora sal, och där hälsades nu kejsaren med ett tal af biskopen i Antiokia samt talade sedan själf till de församlade och rådde dem till försonlighet och endräkt. Sedan mötet sålunda blifvit högtidligen öppnadt, sköttes befattningen såsom ordförande växelvis af de mest framstående biskoparne.

Hvad för öfrigt gången af mötets förhandlingar beträffar, må här blott det viktigaste påpekas. Sedan en ariansk trosformel blifvit förkastad, antogos slutligen de bestämningar, som återfinnas i den s. k. nicenska trosbekännelsen. Att den viktigaste frågan på mötet fick en sådan utgång, därtill bidrog bland annat så väl Atanasii inflytande som ock kejsarens mening, hvilken för tillfället öfverensstämde med den förres. Fem biskopar, som vägrade att instämma i domen öfver Arius, blefvo jämte denne af mötet exkommunicerade och af kejsaren förvisade.

När Alexander tre år efter detta möte afled, blef den unge Atanasius hans efterträdare. Den tid, i hvilken han lefde, var full af oro och stridigheter, och själf grep han in i striden med en stundom hänsynslös ifver. Han fick snart många motståndare, och dessa framkommo efter hand med den ena anklagelsen efter den andra. Så påstod man, att han låtit misshandla motspänstiga biskopar och presbyterer, ja att han till och med bragt en biskop om lifvet. På en synod i Tyrus (335) blef han dömd till afsättning, oaktadt den biskop, som han skulle hafva låtit döda, personligen inställde sig inför synoden. Han vädjade till kejsaren, men genom motståndarnes bearbetningar förmåddes denne att utan dom och ransakning förvisa honom till Trier, »alldenstund han vore en motståndare till kyrkofriden».

Efter Konstantins död återvände Atanasius (338) till Alexandria. Men då han med all makt sökte aflägsna motståndare och insätta ortodoxa biskopar i Egypten, blef han snart å nyo anklagad. På Konstantii befallning blef en motbiskop invigd och med militärmakt insatt i ämbetet (340). Kort förut hade Atanasius frivilligt dragit sig undan till Rom, där han blef väl mottagen. De sex följande åren vistades han i Västerlandet.

Under tiden hade den arianske motbiskopen aflidit, och år 346 kunde Atanasius åter utan motstånd taga sin biskopsstol i besittning, hvarvid han med stor glädje hälsades af folket i Alexandria. Men kejsaren var alltjämt ovänligt stämd mot honom, och ändtligen fick den kejserlige ståthållaren befall-

ning att gripa honom. Natten mellan den 8 och 9 febr. 356 trängde han in i den kyrka, där Atanasius firade s. k. vigiliegudstjänst. Under det tumult, som uppstod, lämnade denne kyrkan och undkom till de egyptiska öknarne.

De följande åren vistades han hos olika eremiter och munkföreningar, därunder utöfvande ett betydligt inflytande genom sitt anseende och sina skrifter. I Alexandria härskade emellertid arianerna, men deras biskop hade stor svårighet att hålla sig kvar. Två gånger måste han fly ur den oroliga staden, och slutligen gjorde pöbeln efter Konstantii död uppror och mördade honom. På grund af ett edikt från kejsar Julianus blef nu Atanasius i likhet med öfriga landsflyktiga biskopar återkallad.

Men då han började verksamt arbeta för den kristna trons försvar och till och med vann åtskilliga hedningar för kristendomen, måste på Juliani befallning »den af kejsarne så ofta förvisade gudarnes fiende» för fjärde gången gå i landsflykt. Efter denne kejsares död kunde han dock återvända från de trakter af inre Egypten, där han under mellantiden vistats. Visserligen måste han under en följande kejsare för en kortare tid fly undan, men de sju sista åren af sin skiftesrika lefnad fick han i lugn och ro tillbringa i Alexandria, hvarest han afled år 373.

Atanasii efterlämnade arbeten utgöras hufvudsakligen af *stridsskrifter* mot arianerna äfvensom åtskilliga *bref* med uppbyggligt innehåll. Hans betydelse ligger framför allt i hans okufliga och följdriktiga fasthållande vid den nicenska bekännelsen och i hans segerrika kamp mot arianismen.

32. **Utvecklingen af läran om de båda naturerna i Kristi person.** Läran om Kristi gudom hade blifvit stadfäst på de nämnda mötena i Nicea och Konstantinopel. Det senare mötet uttalade sig äfven om Kristi mandom. Biskop *Apollinaris* i Laodicea hade nämligen, på grundvalen af den filosofiska tredelningen af människans väsen i ande, själ och kropp, lärt, att vår Frälsare visserligen hade *mänsklig kropp och själ, men* däremot *icke ande, utan i dess ställe den gudomliga naturen.* Denna lära förkastades, och i motsats mot densamma fastställdes, att *liksom Kristus är*

sann Gud, så är han äfven en sann och fullständig människa.

Huru äro dessa båda naturer i Kristus förenade till en person? — Vid besvarandet af denna fråga låg det nära till hands *att antingen,* såsom den *antiokenska* skolan gjorde, *lägga så stor vikt på naturernas åtskillnad, att därigenom personens enhet upphäfdes, eller* i likhet med *alexandrinska* skolans män *framhålla enheten på åtskillnadens bekostnad.*

Nestorius, patriark i Konstantinopel, blef målsman för den *antiokenska* riktningen. I motsats mot alexandrinernas öfverdrifna upphöjande af jungfru Maria såsom Guds moder påstod han, att *det barn Maria födde var en blott människa, som Guds Son (Logos) gjorde till sin boning och sitt verktyg.* Emellan det gudomliga och mänskliga hos Kristus bestod alltid en så bestämd åtskillnad, att alla de svagheter, som vidlådde honom under hans jordelif, tillika med hans lidande och död endast rörde den mänskliga naturen och icke den gudomliga. Med en sådan uppfattning af Kristi person stod man naturligtvis i fara att *neka hans försonings absoluta värde,* och kyrkan hade därför grundade skäl att *utdöma nestorianismen såsom kättersk.* Detta skedde på det (af Teodosius II sammankallade) *tredje allmänna mötet i Efesus* 431. Skada blott, att motpartiet begagnade sig af sin seger till att lidelsefullt förfölja åsiktens i flere afseenden aktningsvärde upphofsman, så att han efter många lidanden fick dö i elände. Hans förföljda anhängare funno omsider (499) en fristad i *Persien,* där kvarlefvor af dem ännu finnas, hvilka (efter sitt kyrkospråk) benämnas *kaldeiske kristne.*

Nu började den *alexandrinska* ensidigheten att göra sig gällande. Den utvecklades närmare af en abbot i Konstantinopel, vid namn *Evtÿkes.* Denne lärde, att *Kristus vid mandomsanammelsen upptagit den mänsk-*

liga naturen till så nära förening med den gudomliga, att han sedan icke har mera än en natur, nämligen den gudomliga. Efter åtskilliga förvecklingar blef Evtykes' mening förkastad af det *fjärde ekumeniska mötet i Kalcedon* 451. En af påfven Leo den store framställd formel blef här antagen såsom ett riktigt uttryck af kyrkans lära. Denna innehöll, att *i Kristi person, som är en, finnas tvenne naturer, den gudomliga och den mänskliga, utan sammanblandning eller förvandling* (mot evtykianerna) *oupplösligt och oskiljaktigt* (mot nestorianerna) *förenade.*

Evtykes' anhängare eller, som de hädanefter kallades, *monofysiterna* (en-naturs-förkämparne) voro dock fortfarande betydande både i antal och inflytande. För att få ett slut på den religiösa splittringen gjordes från statsmaktens sida försök att återförena dem med kyrkan, men utan framgång. I stället bildade de egna samfund. Ännu i dag finnas monofysiter i *Egypten* och *Abessinien* under namn af *koptiska* kristne, i *Armenien,* där de kallas *armenianska* kristne, samt i *Syrien* och *Mesopotamien*, hvarest de efter munken Jakob el Baradai, som var outtröttligt verksam för sektens upprättande i dessa länder, erhöllo namnet *jakobiter.*

Ett af försöken att vinna monofysiterna för kyrkan gjordes af kejsar *Heraklius* år 622. Han framställde en förlikningsformel, hvarom han hoppades att båda de stridande parterna skulle kunna ena sig, af innehåll, att *i Kristi person väl funnos två naturer, men blott en vilja.* Monofysiterna voro emellertid icke nöjda med detta medgifvande; kyrkans män sågo däri med skäl en återgång till monofysitismen. Sålunda kunde den kejserliga föreningsformeln ingalunda bilägga striden, men väl skapade den ett nytt parti under namnet *monoteleter.* Dessa blefvo på den romerske biskopen Agatos bedrifvande fördömda på det sjätte ekumeniska mötet 680 och bildade sedan på berget Libanon ett eget samfund under abboten Maro, efter hvilken de benämnde sig *maroniter.* Under korstågen trädde de i förbindelse med den romerska kyrkan.

33. **Utvecklingen af läran om synden och nåden.** De föregående lärostriderna hade hufvudsakligen utkämpats inom den *österländska* kyrkan. Endast någon gång hade Roms biskopar ingripit och fört läroutvecklingen in på rätta spåret. Däremot fördes striden angående den mera praktiska lärofrågan om synd och nåd nästan uteslutande inom *Västerlandet.* De hufvudkämpar, som här trädde inom skranket emot hvarandra, voro biskopen i Hippo *Augustinus* († 430) och den brittiske munken *Pelagius.*

Alla föregående kyrkolärare hade visserligen erkänt syndens allmänlighet och sammanhang med Adams fall samt nådens nödvändighet för människans frälsning. I allmänhet var dock läran i denna punkt mycket oklar och obestämd.

Så uppträdde *Augustinus* vid öfvergången till femte århundradet. En smärtsam erfarenhet af egen oförmåga i striden mot det onda satte honom i stånd att rätt inse djupet af det fördärf, hvari synden störtat människorna. Han lärde följaktligen, att *de första människorna, som af Gud skapats goda, genom syndafallet förlorat sin goda beskaffenhet och kommit i syndens tillstånd.* Då hemföllo de under skuld, död och fördömelse samt under syndens herravälde, så att de *icke* längre *ägde förmåga vare sig att vilja eller göra något i högre mening godt. Denna syndighet med dess följder har gått i arf till alla deras efterkommande* och vidlåder dessa ända ifrån födelsen. Ingen människa kan göra det allra minsta för att rädda sig ur detta elände. Men *Gud,* som väl för sin rättfärdighets skull måste straffa synden, *har* dock *i sin stora kärlek ur massan af den förtappade mänskligheten utvalt några få till frälsning.* Hos dessa verkar hans nåd med *oemotståndlig* kraft en sann omvändelse och bevarar dem till salighet. På de öfriga åter verkar nåden an-

tingen alls icke eller åtminstone icke med fullt allvar, och de gå följaktligen förlorade. Denna lära om någras förutbestämmelse till salighet har man kallat Augustini *predestinationslära.*

Pelagius var en man af aktningsvärd lärdom och sedligt allvar. Munkaskesen var hans ideal. Någon starkare framträdande böjelse till i ögonen fallande synder fanns icke hos honom, och för syndigheten i hjärtat saknade han blick. På grund däraf hade han aldrig fått röna sin egen vanmakt i striden mot synden och var fördenskull benägen att öfverskatta människans naturliga krafter. *Syndafallet* ansåg han väl hafva *skadat de första människorna, men icke deras efterkommande.* Dessa äro *vid födelsen* liksom deras stamföräldrar *vid skapelsen utan både synd och dygd* och hafva *förmåga både att vilja och att göra det goda.* Synden är visserligen *allmän* i världen, men detta härrör från *onda exempel* och en *syndig* vana. *Af egen kraft* kan människan besluta att bättra sig samt begynna och fullända sin vandring på den goda vägen. Guds nåd i Kristus är för detta ändamål *ingalunda nödvändig,* men dock en god hjälp. Genom Kristus hafva nämligen människorna erhållit en fullkomlig uppenbarelse om Guds vilja, och i hans lif hafva de den högsta förebild att efterfölja.

Åt denna sin åsikt började Pelagius gifva en större offentlighet i Rom 410. Följande året begaf han sig till Nord-Afrika. Här uppträdde Augustinus i tal och skrift emot honom med den framgång, att hans lära förkastades på en *synod i Kartago 418.* Han fann nu skydd hos patriarken Nestorius i Konstantinopel, men hans förbindelse med denne ledde till pelagianismens förkastande äfven i Österlandet på mötet i *Efesus* 431.

Ehuru pelagianismen sålunda tillbakavisades af kyrkan, lyckades dock icke Augustini åsikt vinna obestridt

erkännande på grund af dess betänkliga predestinationslära. Emot densamma uppträdde ett parti, som sökte hålla en medelväg och på en gång häfda människans frihet och nödvändigheten af Guds nåd vid omvändelsen. Detta partis anhängare kallades *semipelagianer* (halfpelagianer). De kunde visserligen tala om en *arfsynd,* men förstodo därunder blott en *moralisk svaghet,* som vidlåder hvarje människa från födelsen och gör, att fastän *hon väl kan vilja det goda, hon likväl icke af sig själf förmår göra det, utan därvid behöfver stödjas af den gudomliga nåden.* I följd däraf sker hennes omvändelse genom *en samverkan mellan Guds nåd och hennes egna* visserligen af synden försvagade, men dock ingalunda förstörda *andliga krafter.*

Efter mer än 100-årig strid förkastades den semipelagianska läran på en *synod i Orange* 529. *Här förklarade man sig äfven för den augustinska åskådningen, dock i en mildrad form,* i det man lärde, att *förkastelsen icke har sin grund i Guds vilja, utan i människans motstånd mot den nåd, som verkar på hennes hjärta.*

Augustinus föddes år 353 i Numidien. Hans fader, som var hedning, hade en häftig och lidelsefull natur, och denna synes ha gått i arf på sonen. Modern hette *Monika* och var kristen. Genom tålamod och mildhet öfvervann hon sin makes hedniska sinnelag, så att han kort före sin död antog hennes tro. I sonens själ nedlade hon ett frö till fromhet, som under många stormar grodde och till sist bar frukt.

Sitt lif före omvändelsen har Augustinus själf öppenhjärtigt framlagt, men kanske med något för mörka färger utmålat i sina självbekännelser (confessiones). Tidigt rörde sig den onda lusten hos honom, och han gjorde sig i sina yngre år skyldig till många, delvis ganska svåra sedliga förvillelser. Han bekänner sedermera, att han under allt detta i sitt innersta kände sig fridlös och olycklig.

Efter fadrens död begaf han sig till högskolan i Kartago. Här ägnade han sig med ifver åt studiet af vältaligheten och filosofien, men kunde icke komma till någon frid i sin själ.

En numera förlorad skrift af Cicero, som han studerade, väckte hos honom en liflig längtan att lära känna sanningen. Men länge irrade han ännu omkring på sina egna vägar, innan han ändtligen fann den sanning, som kommer från Gud och förer till Gud.

Visserligen läste han denna tid någon gång i bibeln, men dess stil tycktes honom vara alltför enkel och konstlös, dess innehåll alltför barnsligt. En starkare dragningskraft utöfvade *Manis* halfhedniska religion på honom, och vid nitton års ålder slöt han sig såsom en vetgirig lärjunge till manikeernas samfund. Deras poetiskt-fantastiska lära, som tycktes tränga djupt in i naturens hemligheter, drog honom med underlig makt till sig.

Under allt detta upphörde icke Monika att träget bedja för sin vilsekomne son. Och då hon en gång öppnade sitt hjärta och uttalade sina bekymmer för en from biskop, som själf en tid varit maniké, tröstade han henne med de sköna orden: »gif dig tillfreds; en son af så många moderstårar kan icke gå förlorad».

Efter nio års förlopp bröt Augustinus med manikeerna, sedan han genom samtal med en af deras mest framstående män lärt sig förstå, huru tom deras vishet var. Ungefär samtidigt härmed begaf han sig utan moderns vetskap till Rom. Vid denna tid började han tvifla på allt och blef en skeptiker.

Länge dröjde han dock icke i Rom, utan begaf sig till Milano, där han till en tid fortsatte den verksamhet såsom lärare i vältalighet, hvaråt han redan i Kartago ägnat sig. I Milano började han snart åhöra *Ambrosii* predikningar, till en början af nyfikenhet och intresse för deras vältaliga form. Inom kort blef han emellertid intresserad äfven för innehållet. Nu kom också hans moder till honom. Glad öfver att se sonen undsluppen manikeernas snaror, uttalade hon den vissa förhoppningen, att hon ej skulle dö förrän hon fått se honom öfvergå till kristendomen.

Men innan detta inträffade, hade han ännu svåra själsstrider att genomkämpa. Han förstod nog, att endast tron kunde frälsa honom, men huru skulle han komma till tron? Detta var för honom förenadt med en särskild svårighet, emedan han fordrade matematisk visshet äfven på det religiösa området. Men ännu svårare hade han att komma till en full brytning med sitt gamla syndalif. Ty inom sig kände han syndens fruktansvärda välde och sin egen vanmakt i striden

mot den själfviska naturen. — Sedan han en tid studerat den nyplatonska filosofien, började han med allvar läsa bibeln. Särskildt grep honom skildringen i Rom. 7 af tvedräkten inom det mänskliga väsendet. I apostelns själsstrider igenkände han sina egna.

Så fick han en dag besök af en vän, som talade om den fromme eremiten Antonius och hans uppoffrande lif. Huru blygdes icke Augustinus, när han jämförde sin förflutna lefnad med en sådan helig mans! — Han skyndade ut i trädgården. Där kastade han sig ned under ett träd och ropade högt gråtande: »Huru länge vill du ännu vredgas? O, tänk icke på mina synder! Hvarför alltid i morgon och åter i morgon? Hvarför gör du ej i denna stund ett slut på min smälek?» — Då tyckte han sig från ett närbeläget hus höra ett barn ropa: »Tag och läs!» Häri såg han en vink från ofvan, hämtade ett exemplar af romarbrefvet och fick upp det stället: »låtom oss vandra skickligt såsom om dagen» etc. (Rom. 13: 13, 14).

En förut ej anad frid fyllde under läsningen hans själ, ny kraft och nytt hopp vaknade hos honom, och han skyndade till modern för att berätta hvad som förefallit. Detta tilldrog sig i september månad 386.

Augustinus sökte nu ensamheten och drog sig med sin moder och några vänner undan till ett landställe utanför Milano. Där tillbragte han någon tid, sysselsatt med läsning af Psaltaren och med skriftställarverksamhet äfvensom med åtskilliga landtbruksgöromål. Sedan återvände han till Milano, hvarest han vid påsken 387 mottog dopet af Ambrosius. Därpå begaf han sig till Rom, och efter en kort tids vistelse därstädes fortsatte han resan till Afrika. Under denna resa dog i närheten af Ostia hans moder, åt hvilken han rest en så skön minnesvård i sina självbekännelser.

Efter återkomsten till Afrika förde han under tre års tid i närheten af sin födelstad ett strängt asketiskt lif med sina vänner. Sedan blef han presbyter i den närbelägna staden Hippo Regius och år 396 biskop därstädes. Äfven här förde han tillsammans med sitt prästerskap ett slags klosterlif efter en noga bestämd lefnadsregel (v i t a c a n o n i c a). Icke blott inom sin församling verkade han med kraft och framgång, utan till allt vidare kretsar sträckte sig snart hans inflytande.

Stormigt hade hans ungdomslif varit, många strider hade han såsom biskop att utkämpa med olika tänkande, och hans

lifs afton fördystrades af de vilda vandalernas infall i Nord-Afrika. Under det de belägrade Hippo dog han därstädes år 430.

* * *

Augustini lif före omvändelsen är för oss af så mycket större intresse, som det finnes ett väsentligt sammanhang mellan detsamma och hela hans teologiska ståndpunkt. Genom bittra inre erfarenheter hade han tillkämpat sig sin öfvertygelse i fråga om synden och nåden.

Augustini *skrifter* äro mycket talrika. Han har författat *stridsskrifter* mot manikeerna äfvensom mot pelagianerna och semipelagianerna. Likaledes har han i tal och skrift bekämpat donatisterna, och i striden mot dessa sistnämnda uttalade han sorgligt nog den grundsatsen, att man i nödfall kunde tillgripa våldsamma medel för att återföra kättare till kyrkan. Härvid åberopade han ett felaktigt tolkadt bibelspråk: »*nödga dem att komma in*» (Luk. 14: 23). Så kunde man vid kommande tiders många kättarförföljelser stödja sig på Augustini stora auktoritet.

Ett på samma gång *apologetiskt* och *dogmatiskt* arbete med storartad anläggning har han skrifvit *om Guds stat* (de civitate Dei). Nära fyra hundra *predikningar* hafva vi också kvar efter honom. Mindre betydande var han såsom *bibeltolkare;* han förstod föga grekiska och alldeles icke hebreiska.

Icke utan skäl har Augustinus blifvit kallad det *kristna Västerlandets lärare.* Han är den *mångsidigaste* af alla kyrkofäderna och har utöfvat det största inflytande på samtid och eftervärld. Men på samma gång vi beundra hans andes djup och hans skarpsinne, måste vi erkänna, att han gjort sig skyldig till åtskilliga villfarelser.

Märkvärdigt nog aktas han lika högt af *katoliker* och *protestanter.* Han prisar nämligen å ena sidan högt traditionen och kyrkan och anser den senare redan i sitt yttre framträdande för helig. Han låter vidare prästerskapet intaga ett slags medlareställning mellan Gud och människor. I allt detta är han en god katolik. Men han har också å andra sidan kraftigare än någon kyrkolärare före Luther betonat Guds nåd och dess ovillkorliga nödvändighet för människans frälsning samt därigenom nedslagit allt förlitande på egen förtjänst. Härutinnan är han protestant. Hans skrifter hafva också med ifver studerats af reformatorerna och på deras lärouppfattning utöfvat ett viktigt inflytande.

d. **Kyrkans utbredning.**

34. **Missionsverksamheten bland folkvandringarnas folk.** Genom de s. k. folkvandringarna fördes en mängd *germanska* stammar in på romerskt område. Alla dessa öfvergingo till kristendomen. Början gjordes af *västgoterna.* Redan tidigt hade dessa genom krigsfångar fått göra bekantskap med den kristna läran. En trogen arbetare ibland dem var *Ulfĭla,* hvilken vigdes till deras biskop (på 340-talet) och gaf dem *alfabet* och *bibelöfversättning.* De kristne blefvo upprepade gånger förföljda, men omsider öfvergick hela folket till (den *arianska*) kristendomen. Ungefär samtidigt drefvos västgoterna af de påträngande hunnerna bort från sin ursprungliga boningsplats norr om Svarta hafvet och fingo då tillåtelse att slå sig ned på romerskt område (i Moesien 375). Hundra år därefter upprättade de ett rike i *Spanien.* Äfven här fortforo de länge att vara arianismen tillgifne och *öfvergingo först på ett kyrkomöte i Tolēdo* 589 *till den katolska tron.*

Från västgoterna kom kristendomen i *ariansk* form till *östgoterna,* som härskade i Italien 493—554, och *vandalerna,* som omsider slogo sig ned i norra Afrika och där utöfvade ett grymt välde 429—533. Båda dessa folk förblefvo arianer till sina rikens undergång. Äfven *longobarderna,* som 568 intogo öfre Italien, hade af västgoterna erhållit *arianismen,* hvilken de fasthöllo ungefär hundra år. Sedermera *anslöto sig äfven dessa till den katolska kyrkan.*

Frankerna voro vid sitt infall i Gallien (486) ännu hedningar. Deras konung *Klodvig* erhöll emellertid någon bekantskap med kristendomen genom sin kristna gemål Klotilda, en burgundisk prinsessa. I ett fältslag mot allemannerna 496 skall han hafva råkat i svårt trångmål och då lofvat att tro på de kristnes Gud, om han segrade. Visst är, att han kort efter det segerrika

slaget lät döpa sig — ett föredöme, som genast följdes af flere tusen franker och sedermera af hela folket. Frankerna antogo allt ifrån början den *katolska* läran och blefvo i den följande tiden det säkraste stödet för den västerländska kyrkan.

I *Brittannien* slogo sig *angelsachsar* ned och började en våldsam strid mot de kristna *britterna,* hvilka de trängde undan till Wales' bergstrakter, medan de själfva underlade sig återstoden af det nuvarande England. Britterna förblefvo troget vid kristendomen. Deras kyrka, som hade en fornåldrig prägel och icke stod i någon förbindelse med Roms biskopsstol, har blifvit kallad den *gammalbrittiska.*

Från britterna fingo dock angelsachsarne icke kristendomen i följd af den rådande fiendskapen mellan de båda folken. Däremot upprättades ibland dem en gammalbrittisk kyrka genom *missionärer från S:t Jona* (§ 35). Största framgången hade dock *den mission, som utgick från Rom.* Påfven *Gregorius den store* sände till angelsachsarne en abbot, *Augustinus,* jämte en skara munkar. Genom dem omvändes en af angelsachsarnes småkonungar, och i Canterbury upprättades ett ärkebiskopsdöme, hvars förste innehafvare Augustinus blef (597). Omkring 60 år därefter var hela det angelsachsiska folket omvändt till kristendomen och *trädde nu i förbindelse med den romerska kyrkan.*

Det språk, hvarpå Ulfila öfversatte bibeln, kallas det *meso-gotiska.* Af hans bibelöfversättning äro endast fragmenter i behåll. De flesta af dessa finnas i den s. k. *silfverboken* (codex argenteus). Denna upptäcktes i början af 1600-talet i klostret Werden vid Ruhr. Därifrån kom hon till Prag och föll 1648 såsom krigsbyte i svenskarnes händer. Sedan 1669 befinner hon sig *på biblioteket i Uppsala* och utgör dess förnämsta skatt. Sitt namn har denna märkvärdiga bok erhållit däraf, att den är skrifven med silfver- (och till en del med guld-)bläck samt inbunden i massivt silfver.

Den *gammalbrittiska* kyrkan hade efter angelsachsarnes infall i England blifvit isolerad och därför icke hållit jämna steg med kyrkan på fastlandet i utbildning, men icke heller i missbildning. På det hela taget utmärkte hon sig framför denna genom en större enkelhet och en mera evangelisk anda. Hennes mest i ögonen fallande olikheter voro, att gudstjänsten förrättades på modersmålet, att prästerna vanligen lefde i äktenskap samt att hon icke ville underkasta sig den romerska hierarkien. Härtill kommo några obetydligare afvikelser, hvilka dock framkallade mycken strid, såsom att påsken i följd af olika tidräkning inföll på annan tid än inom den öfriga kyrkan, att prästerna begagnade den s. k. tonsura Pauli (§ 23) o. s. v. Den gammalbrittiska kyrkan utbredde sig äfven till Irland och Skottland. Likaledes utgingo från henne vid medeltidens början många missionärer till Tyskland. Dock lyckades hon icke i längden bevara sin egendomlighet, utan hennes sista rester uppgingo i påfvekyrkan redan på 800-talet.

35. **Missionsverksamheten utanför det gamla romerska rikets gränser.** Kyrkan gjorde under denna tid endast få nya landvinningar. I Europa kristnades *Irland* och *Skottland*, i Afrika *Abessinien*. Därjämte stadgades kristendomen i Asien i några länder, där den visserligen förut förkunnats, men icke vunnit allmän tillslutning, såsom i *Armenien, Persien* och vissa delar af *Arabien.*

Irlands apostel blef den helige *Patrik.* Från år 430 verkade han med stor kärlek och uthållighet i detta land och så framgångsrikt, att inom kort hela ön bekände sig till kristendomen. Här uppstodo talrika kloster och skolor, och härifrån utgingo en mängd utmärkta missionärer till hedniska länder. Däraf fick Irland namnet »de heligas ö».

Den irländska abboten *Kolumba* († 597) bragte evangelii budskap till *Skottland.* På en af Hebriderna grundade han klostret *S:t Jona,* hvilket sedan blef en betydande plantskola för kristendomens vidare utbredning.

Till *Abessinien* fördes kristendomen i fjärde århundradet af tvenne ynglingar, hvilka på en upptäcktsresa

blifvit tillfångatagna och som slafvar kommit till det abessinska hofvet. Genom sin klokhet och sitt intagande väsen vunno de konungens ynnest och lyckades omvända honom till den tro, som skänkt frid åt deras egna hjärtan. Nu uppstodo inom kort blomstrande kristna församlingar i hela landet, och den ena af de båda ynglingarne, *Frumentius*, invigdes till landets förste biskop. Sedermera vann *monofysitismen* insteg och är ännu rådande i den abessinska kyrkan, hvilken länge befunnit sig i djupt förfall.

36. **Återblick på gamla tiden.** Under *gamla tiden* hade kyrkan hufvudsakligen att verka bland *de folk, som tillhörde det stora romerska riket.* Under hela *martyrtiden* var hennes verksamhet utåt egentligen riktad på att upptaga dessa folk i sitt sköte. I sin verksamhet inåt åsyftade hon i första rummet att allt djupare *tillägna* sig den rika skatt af gudomliga uppenbarelser, hvilken blifvit mänskligheten gifven så väl i gamla testamentet som i synnerhet i det nya genom Kristus och hans apostlar, samt att *försvara* sin kristna ståndpunkt gent emot både judendom och hedendom. Hon arbetade vidare på att åstadkomma en *god ordning* i sin *författning* och *kult* samt att ingjuta en kristlig anda icke blott i *församlingslifvet* i det hela, utan äfven hos sina särskilda lemmar, de kristna *familjerna* och de kristna *individerna.* Genom allt detta blef hon en stad på berget, som icke kunde undgå att väcka uppmärksamhet i världen. En utvald kvarlefva sökte skydd inom hennes murar; den stora massan af folket gjorde våldsamma angrepp på henne, men utan att kunna tillfoga henne någon skada, ty hon var grundad på klippan Kristus. — Dock började redan nu kyrkans lif erhålla en i någon mån falsk riktning, i synnerhet genom uppkomsten af en gammaltestamentligt-lagisk anda och en ur denna framgående böjelse att öfverdrifvet uppskatta vissa yttre gärningar.

Under *läroutvecklingens* tid bibehöll sig till en början inom kyrkan den forna världsöfvervinnande troskraften. Detta behöfdes äfven, då nu kristendomen skulle *genomsyra* hela den ofantliga *romerska statskroppen.* Att *sammansmälta den gamla grekisk-romerska kulturen* med den kristna bildningen samt att *bringa den kristna lärans hufvudpunkter* till klarhet och be-

stämdhet för den mänskliga tanken var ock ett arbete, som tog stora krafter i anspråk. Ty värr visade det sig dock snart, att kyrkan förlorade i kristligt djup, på samma gång hon tillväxte i omfattning. Missriktningar, som förut funnits, utvecklade sig vidare. *Författningen* blef mer och mer *hierarkisk*. *Kulten öfverlastades* med ceremonier och förlorade i uppbygglighet. *Renlärighetsnitet* gick allt längre uti att för munnens bekännelse af formulerande trossatser glömma hjärtats tro och kristendomens bevisning i lefvernet. Värst blef förhållandet inom österländska kyrkan, hvilken därigenom mognade för den straffdom, som öfvergick henne genom islams utbredning. I Västerlandet fingo folkvandringarna tjäna till den sjunkna kyrkans tuktande, men äfven till hennes började återupprättelse.

Medeltiden.

(Omkr. 600—1517).

---

37. **Inledning.** Vid gamla tidens slut befann sig kyrkan vid gränsen af ett nytt utvecklingsskede. Hon hade ingjutit sitt lif i de klassiska folken och tagit dessas odling i sin tjänst. Det visade sig nu, att dessa folk icke längre dugde till kyrkans bärare. De österländska kristne hade försjunkit i formväsen och voro ett otillförlitligt värn för den kristna tron gent emot den påträngande muhammedanismen. En kvarlefva af den grekiska kyrkan bibehöll sig visserligen, men den visade föga inre lifskraft. I Västerlandet befann sig allt i upplösningstillstånd. Det vestromerska riket hade fallit i spillror, och de germanska samhällen, som grundats på dess ruiner, hade ännu icke vunnit stadga. Men nu uppenbarade sig kristendomens underbara makt. Germanerna öfvervunno det väldiga romerska riket, men själfva blefvo de besegrade af kyrkan. Dem, som öfverskridit Romarrikets gränser upptog hon massvis i sitt sköte, och från dessa hastade hon öfver Rhen och Donau för att vinna äfven dem, som stannat kvar på andra sidan om dessa floder. Slaverna i östra Europa inhöstades af den grekiska kyrkan. Så öfverflyttades kyrkans tyngdpunkt från de grekisk-romerska till de germanska och slaviska folken. Med denna förändring fick kyrkan nya uppgifter, men äfven nya krafter till sitt förfogande. Samtidigt undergick hon i sitt inre viktiga förändringar och formade sig till den egendomliga gestalt, som utmärker henne under medeltiden.

a. Kyrkans yttre område.

38. **Muhammedanismen.** I medeltidens början förlorade den kristna kyrkan en stor del af de länder, där hon först planterat korsets fana. Det var araberna, som eröfrade dessa och i dem utbredde en af hedniska,

judiska och kristna föreställningar blandad religion, som först förkunnades af *Muhammed.*

Denne man var född i staden *Mecka* (trol. 571) och uppträdde som religionsstiftare vid 40 års ålder. »*Det gifves ingen Gud utom Allah, och Muhammed är Allahs profet*», så lyder kärnpunkten i hans lära. Människans själ är odödlig, och de rättrogne väntar en evig salighet, de otrogne evig pina. Ingen *försoning* behöfves, ty människan kan genom *egna goda gärningar* förvärfva paradiset. Detta har att bjuda på de rikaste *sinnliga njutningar.* Dock antydes äfven, att de rättrogne skola hafva den fröjden att alltid »få skåda Gud», och att denna är så mycket större än alla sinnliga njutningar, »som oceanen är större än daggdroppen». För att varda delaktig af saligheten bör den rättrogne flitigt bedja, ofta fasta samt vara gifmild och åtminstone en gång i lifvet vallfärda till Mecka. Ännu verksammare än dessa salighetsmedel är dock *strid för trons utbredning.* »En droppe blod, som för Guds sak utgjutes, är mera värd än fasta och böner under två månader, och på domens dag skola de troendes sår glänsa som rubiner och dofta som balsam.» *Gud har på förhand en gång för alla bestämt människans lefnadsöden*, och detta beslut bör hon utan knot underkasta sig (fatalism). En af de mörkaste skuggorna i Muhammeds religion är den *förnedrande ställning den tilldelar kvinnan,* hvilken betraktas som ett väsen af lägre art än mannen och endast är dennes tjänarinna. Månggifte är tillåtet. — Läran kallas *islam* (= öfverlåtenhet åt Gud) och upptecknades efter profetens död i *koran* (= läsning), som är muhammedanernas heliga urkund.

Muhammeds närmaste trodde, att han var Guds utkorade redskap, men icke så hans öfriga stamförvanter. Dessa började tvärt om, då han vände sig emot deras afgudadyrkan, förfölja honom och trakta efter hans lif.

Han måste därför *fly* från Mecka och räddade sig endast med möda till grannstaden *Medina* (622, året för den muhammedanska tidräkningens början). Medinas invånare mottogo med hänförelse hans lära, och nu började han »det heliga kriget» för islams utbredning. I detta fick han glädja sig åt lysande framgångar och hade vid sin död (632) *underlagt sig hela den arabiska halfön.*

Under Muhammeds efterträdare, *kaliferna,* utbredde araberna sitt välde med hejdlös fart utom sitt lands gränser. Syrien och Palestina, Egypten, det persiska riket, norra Afrika och Spanien föllo efter hvarandra i deras händer. Från Spanien trängde de öfver Pyreneerna och utgöto sig likt en förhärjande ström öfver frankernas land. Men här satte *Karl Martells lysande seger vid Poitiers* (732) en damm för deras framfart i vester. Snart började det t. o. m. gå tillbaka med arabernas välde i Spanien, och 1492 föll deras sista besittning därstädes i de kristnes händer. Däremot fortforo muhammedanerna att förstora sitt område i öster. Korstågen vållade endast ett tillfälligt afbrott i deras segerlopp. På 1300-talet gingo de från Mindre Asien till Europa och gjorde i det följande århundradet slut på det östromerska riket genom *Konstantinopels eröfring* (1453). Äfven sedermera utgjorde den muhammedanska makten länge en hotande fara för kristenheten.

I de eröfrade länderna, särdeles i Asien, hafva visserligen åtskilliga kristna församlingar bibehållit sig trots det förtryck, de tidtals haft att utstå. Den stora massan af befolkningen öfvergick emellertid lätt nog till eröfrarnes religion, I norra Afrika blefvo sålunda nästan alla spår af kristendomen utplånade.

Muhammedanerna hafva många *religionsbruk,* som erinra om *judendomen.* Så t. ex. hafva de omskärelsen, hvilken dock före Muhammed var öflig bland araberna, samt iakttaga judiska

spislagar. En månad af året — Ramadan — är bestämd till fastemånad. Under denna får ingen förtära något före solnedgången. Vin är förbjudet. Klosterväsendet infördes ett århundrade efter islams uppkomst.

Islams *kult* är enkel. Gudstjänsten i moskéerna ledes af en förebedjare, imam. Fredagen är veckans heligaste dag, men firas ej som sabbat. Den fromme muhammedanen förrättar fem gånger om dagen sin bön med ansiktet vändt mot Mecka. Bönetimmarne utropas från höga torn, minareter, som äro uppförda omkring moskéerna (t. ex. omkring Sofiamoskén; se sid. 55). I Mecka finnes Muhammedanernas förnämsta helgedom, kaaba, som föregifves hafva nedkommit från himmelen.

Koranen samlades af Muhammeds svärfader och efterträdare Abu Bekr. Dess innehåll vittnar om någon bekantskap med både gamla och nya testamentet och utgöres af religionsläror, sederegler och rättsliga utsagor. Till storleken motsvarar koranen ungefär nya testamentet och är indelad i 114 kapitel. Dess sedelära står visserligen högre än hedendomens, men är mycket underlägsen den kristna.

Kalifen var muhammedanernas högsta både andliga och världsliga öfverhufvud. I början af medeltiden företedde de muhammedanska länderna en mycket rik blomstring både i afseende på andlig och materiell odling. Det kristna Europa mottog då från dem många bildningsfrön. Det dröjde dock icke länge, innan den muhammedanska odlingen började sjunka, och den har sedan varit stadd i ett nästan oafbrutet tillbakagående.

39. Kyrkans grundläggning i Tyskland.

Medan kyrkan sålunda led förluster i öster och söder, gjorde hon eröfringar bland germaner och slaver. Redan tidigt uppstodo kristna församlingar i *Tyskland* på de orter, där de *romerska härlägren* varit upprättade (såsom Köln, Trier o. s. v.), men en allmännare utbredning fick kristendomen först genom *missionärer från de brittiska öarne.* En af de mest framstående bland dessa trons hjältar var »frisernas apostel», den outtröttligt verksamme *Villibrord* († 738). Hans offervilliga verksamhet fortsattes af *Vinfrid*, vanligen kallad *Bonifacius,* »Tysklands apostel». Denne predikade först i Frisland

och begaf sig därefter till *mellersta Tyskland,* hvarest han verkade en hel mansålder för tyskarnes omvändelse och ordnade kyrko- och klosterväsendet. Bäst trodde han sig betrygga kristendomens framtid i sitt missionsområde genom att ställa den där upprättade kyrkan *under påfvens öfverhöghet.* Själf blef han af påfven insatt till *ärkebiskop och primas* (d. ä. högste styresman) *öfver den tyska kyrkan med säte i Mainz.* På sin ålderdom företog han en ny missionsresa till friserna och led bland dem martyrdöden (754?).

Genom Karl den stores segerrika vapen blef kyrkan utbredd och befästad bland alla de tyska folken (omkr. 800).

Bonifacius hade den största betydelse för den västerländska kyrkan. Han verkade på en gång som en nitisk och hängifven missionär och som en kraftfull kyrklig *reformator.* Ännu var påfvens makt icke befästad. Det såg snarare ut, som om kristenheten skulle sönderfalla i lika många partikularkyrkor, som det fanns riken. Ett sådant förhållande skulle ingalunda hafva ländt till fromma för kyrkan i länder, som ännu voro halft hedniska. I dessa fanns ingen kyrklig myndighet, som kunde uppträda med tillbörligt eftertryck vare sig mot uppväxande oseder eller mot den världsliga maktens starkt framträdande begär att förvandla kyrkan till sin slafvinna. Med stor klokhet insåg Bonifacius, att endast en kyrklig centralmakt skulle vara i stånd att försvara kyrkans och religionens intressen gent emot deras många fiender, och gjorde därför till sin uppgift att fast sammanknyta banden mellan påfvedömet och de germanska folken. I Tyskland skedde detta i och med kristendomens utbredande. Men äfven i Frankrike lyckades Bonifacius genomföra sina planer, dock först sedan Karl Martell gått ur tiden och hans söner fått makten i sina händer. På flere kyrkomöten vidtogos nu reformatoriska åtgärder. Påfven erkändes som den frankiska kyrkans öfverhufvud, den kanoniska (allmänkyrkliga) rätten inskärptes och provinssynoderna återställdes. Härmed var en betydande grund lagd till kyrkans och påfvens makt, ty i följd af det frankiska rikets hastiga tillväxt blefvo dess ordningar mönster för hela det västra Europa.

40. Kyrkans grundläggning bland de skandinaviska folken. Det dröjde ända fram i det *nionde århundradet*, innan någon kristen lärare kom till de nordiska länderna. Men då framkallade fruktan för de förhärjande vikingatågen i förening med den allmänna hänförelsen för hedningarnes omvändande allvarliga försök af de kristna folken att med evangelii makt betvinga de obändiga nordmännen, som inga vapen kunde öfvervinna.

Den man, som först predikade kristendomen i Norden, var den fromme *Ansgar;* han har därför blifvit kallad Nordens apostel. Bördig från norra Frankrike, inträdde han tidigt som munk i det berömda klostret *Corbie* i Picardie och erhöll där sin utbildning. Längre fram flyttade han öfver till dotterklostret Corvey i Westfalen. Han brann af längtan att få utbreda Kristi lära samt lida och dö för densamma. Snart fick han äfven följa sin böjelse, i det han af kejsar Ludvig den fromme sändes till *Danmark* för att där predika kristendomen. Med eldig hänförelse började han sin verksamhet i detta land och grundade en missionsanstalt i närheten af staden Schleswig. Snart blef emellertid hans verk afbrutet genom borgerliga oroligheter i landet. Då följde Ansgar en kallelse af kejsaren att begifva sig till det aflägsna *Sverige.* Åtföljd af en vän, anlände han efter många vedermödor till svearnes förnämsta köpstad *Birka.* Där blef han vänligt mottagen af svearnes konung, som hette Björn, och erhöll af honom tillåtelse att fritt predika i landet 830. Ansgar vistades nu ett och ett halft år i Sverige. Med brinnande nit och oförskräckt mod predikade han den kristna läran samt omvände många. T. o. m. en af konungens höfdingar, *Hergeir*, lät döpa sig och byggde på sin gård det första kristna kapellet i Norden.

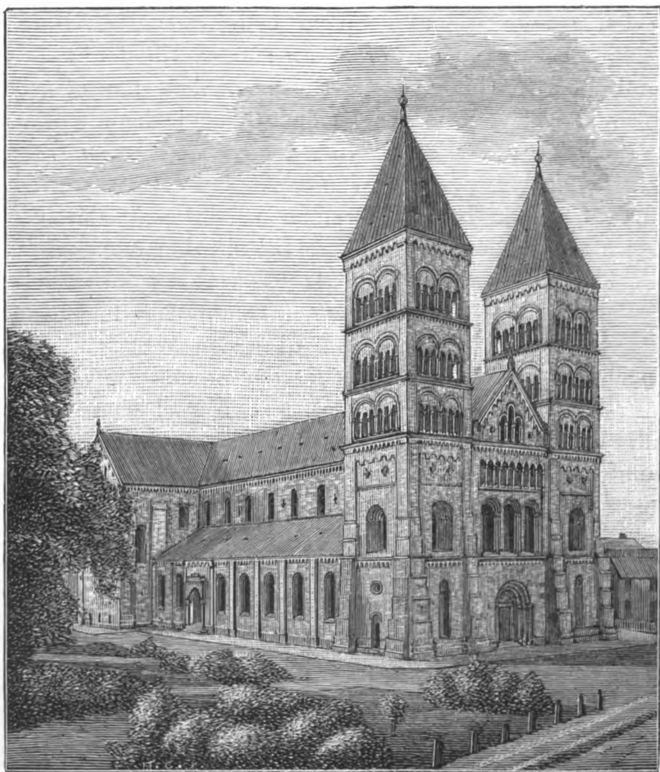

Ansgariimonumentet i Bremen.

Efter sin återkomst till Tyskland blef Ansgar utnämnd till *ärkebiskop* först i *Hamburg* och, sedan detta blifvit förstördt af vikingar, i *Bremen.* Från sitt biskopssäte *fortfor Ansgar att leda omvändelseverket i de nordiska länderna.* Och då de präster, han sändt till Birka, genom ett upplopp af hedningarne blifvit förjagade, begaf han sig för andra gången till denna stad (omkr. 850). Genom sitt kärleksfulla beteende och sitt trosmod lyckades han lugna de uppretade hedningarne, och *bönderna beslöto på tinget, att kristendomen framgent skulle få predikas i landet.* Efter väl förrättadt värf återvände han till Bremen och arbetade där oförtrutet för Nordens omvändelse till sin död 865.

Till en början hade omvändelseverket i de nordiska länderna endast ringa framgång. Genom inflytelser från Tyskland och England vann dock den kristna kyrkan omsider fullständig seger *i Danmark* under *Knut den stores* regering (1014—1035). — *Norge,* som stod i liflig förbindelse med de brittiska öarna, erhöll kristendomen därifrån. Tvenne norska konungar, *Olaf Tryggveson* och *Olaf Haraldsson* den helige, arbetade i synnerhet på att skaffa den kristna tron insteg hos sitt folk. De försmådde därvid icke att använda *tvångsmedel.* Genom sin våldsamma framfart ådrog sig Olaf Haraldsson sina hedniska undersåtars hat och måste fly ur landet. Då han därpå återkom för att med vapenmakt återtaga sitt rike, stupade han i slaget vid Stiklestad 1030. Efter hans död inträffade ett hastigt omslag i folkets tänkesätt. Det öfvergaf sin hedniska gudsdyrkan och anslöt sig allmänt till kristendomen. Konung Olaf blef betraktad som martyr för sin tro och vördad som Norges skyddshelgon.

I *Sverige* var hedendomen mest seglifvad. Först i början af 1000-talet fick kristendomen snabbare utbredning, förnämligast genom *engelska missionärer.* Vid

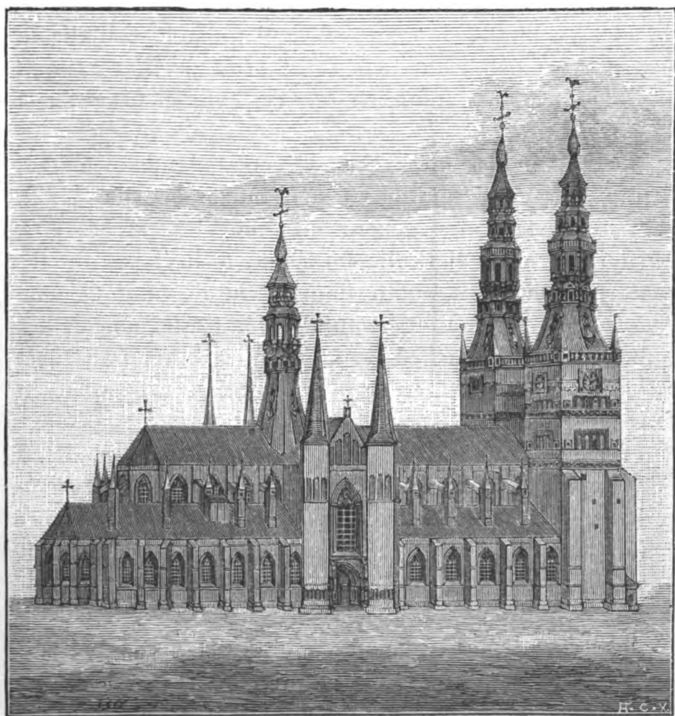
denna tid utöfvade den helige *Sigfrid* en rastlös och välsignelserik verksamhet i Västergötland och Småland. Han kan med skäl kallas vårt lands andre apostel. Af honom döptes *Olof Skötkonung* (1007), och var denne

Domkyrkan i Lund.

Sveriges förste kristne konung. Inom kort var kristendomen allmänt utbredd i Göta land. Under stenkilska ätten verkade flere kristna lärare med framgång äfven i det öfre Sverige. Genom *Inge den äldres* seger öfver

Blotsven (omkr. 1080) erhöll kristendomen öfverhand äfven i denna del af landet, och på *Erik den heliges* tid funnos blott enstaka hedningar i de mera aflägsna landskapen.

Uppsala domkyrka före branden 1702.

Bremens ärkebiskop hade uppsikt öfver kyrkan i de nordiska länderna till år 1104, då biskopen i *Lund* af påfven utnämndes till deras ärkebiskop. Så blef *Norden en särskild kyrkoprovins, hvilken dock sedermera delades i trenne.* En påflig legat (Nikolaus af Albano) sändes att åvägabringa denna delning. *Han invigde åt*

Norge en egen ärkebiskop med säte i Trondhjem 1152. Samma år höll han i Sverige ett *kyrkomöte i Linköping.* Här åtogo sig svenskarne att i likhet med flere andra folk erlägga en årlig afgift till påfven, den s. k. *Peters-penningen.* Däremot kunde ärkebiskop icke tillsättas vid detta tillfälle i följd af den rådande oenigheten mellan svear och götar, och *först 1164 erhöll vårt land en sådan* i Alvastramunken *Stefan,* hvilken tog sitt säte i *Uppsala.*

Efter hand erhöll kyrkan i Sverige alla de förmåner, hvaraf hon var i åtnjutande i andra länder (jfr. § 22). Så t. ex. stadgades genom ett kungabref af år 1200, att kyrkans män ej skulle för några förbrytelser dragas inför världslig rätt, utan dömas vid de *andliga domstolarne.* I samma bref omtalas för första gången det s. k. *andliga frälset,* d. v. s. kyrkans frihet från skatt för sina gods och gårdar. Vid samma tid var äfven *tionden*)* allmän i Sverige.

År 1248 besöktes Sverige för andra gången af en påflig legat, Vilhelm af Sabina. Denne sammankallade kyrkans och rikets förnämsta män till ett *kyrkomöte i Skäninge.* Här blef det de svenska prästerna ålagdt att lefva i *celibat.* Biskoparne uppfordrades att flitigt studera den *kanoniska lagen* (= romerska kyrkolagen), på det att denna så småningom skulle vinna insteg i landet. Ett af påfven utfärdadt tillägg till Skäninge mötesbeslut förordnade, att *domkapitel* (§ 44) *skulle inrättas,* att *biskopsvalet skulle öfverlämnas åt dessa,* samt att de *andlige ej finge aflägga trohetsed till världslig öfverhet.*

Genom alla dessa anordningar var kyrkoväldet i Sverige fullbordadt och den svenska kyrkan ordnad i likhet med den öfriga katolska kristenheten.

---

*) Denna delades gemenligen mellan biskopen, sockenprästen, sockenkyrkan och de fattige.

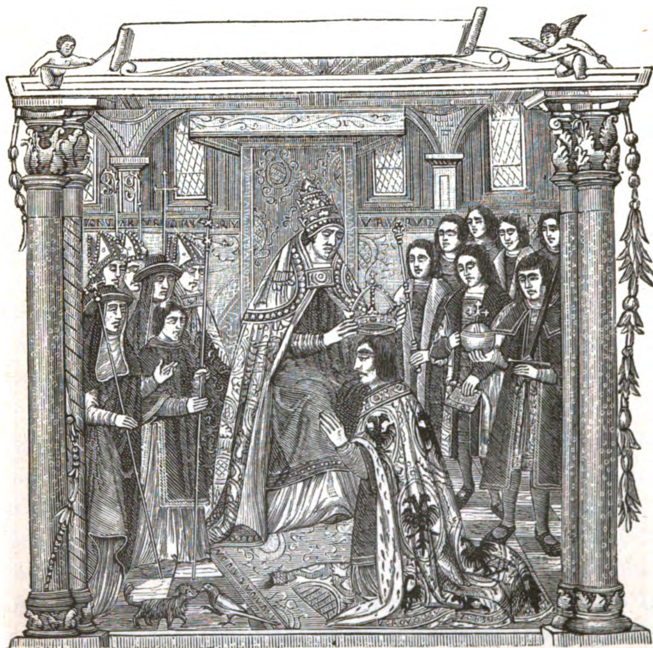
41. **Kyrkans grundläggning bland Europas öfriga folk.** Bland de *slaviska* folken verkade hufvudsakligen *grekiska* missionärer. Namnkunnigast bland dem har det ädla brödraparet *Cyrillus* och *Metodius* blifvit. Desse förkunnade den kristna läran i *Mähren* och *Böhmen* omkr. 860 (förut möjligen äfven i *Bulgagarien*). Från Böhmen kom kristendomen till *Polen*. Äfven *Ungern* fick mottaga trons budskap från den grekiska kyrkan. Lika fullt trädde *alla dessa länder* utom Bulgarien i förbindelse med *påfvestolen*. *Ryssland* blef däremot en varaktig eröfring för den grekiska kyrkan. Dess storfurste Vladimir den store († 1015) var den förste ryske själfhärskare, som mottog dopet. Hans folk måste på samma gång utbyta sin hedniska gudsdyrkan mot den grekisk-katolska tron.

Länderna närmast öster och söder om Östersjön öppnade sig sent för kristendomen. *Finland* tvangs genom *svenska* vapen att böja sig på en gång för Sveriges och den romerska kyrkans välde. Äfven i de öfriga af dessa länder bedrefs missionsverket lika mycket med svärdet som med ordets predikan. På detta sätt infördes kristendomen i *Estland*, *Lifland* och *Kurland* af *svärdsbrödraorden* (stiftad 1202), i *Preussen* af *tyska riddarne*. *Pommern* kristnades af de *polska* och *Venden* af de *sachsiska hertigarne*. Sedan omsider äfven *Littauen* öfvergått till kristendomen (efter 1386), var hedendomen i det närmaste utträngd ur hela Europa.

b. Författningen och kulten.

42. **Påfvedömets uppkomst.** Redan under det förra tidehvarfvet hade Roms biskop obestridligen ägt främsta rangen bland kristenhetens alla biskopar. Redan då hade han satt som sitt mål att vinna öfverhöghet öfver hela den kristna kyrkan. Under medeltidens första skede kröntes hans sträfvanden i denna

riktning endels med rik framgång. Härtill bidrogo flere omständigheter. 1. För att *bevara sin yttre enhet* kände sig kristendomen *behöfva ett gemensamt synligt öfverhufvud,* och i hvilken skulle man väl finna ett sådant, om icke i Roms biskop? *Rom* hade ju af gammalt

Påfve, kardinaler och biskopar i ämbetsdräkter vid en kejsarkröning.

varit *världens hufvudstad;* Rom inneslöt de båda förnämsta apostlarnes grafvar. Där skulle ock enligt traditionen aposteln *Petrus hafva varit den förste biskopen,* och det *primat, som han förmenades hafva ägt inom apostlakretsen, ansågs hafva gått i arf till alla hans efterträdare på den romerska stolen såsom ett primat*

inom kyrkan. 2. Roms biskopar hade äfven i allmänhet varit *dugande* män och åtnjöto stort anseende för *rättrogenhet.* 3. Visserligen voro flere af Västerlandets ärkebiskopar obenägna att erkänna påfvens öfverhöghet, men däremot täflade *biskopar, präster* och *munkar* att ställa sig *omedelbart under den romerska stolen* för att därigenom *vinna större självständighet gent emot sina närmast öfverordnade* ärkebiskopar och biskopar. Detta bidrog att stärka den föreställningen, att *all andlig makt och myndighet utgick från påfven.* 4. *Missionärerna bland de germanska folken,* hvilka ofta utgått eller åtminstone understödts från Rom, inplantade hos dessa folk obetingad vördnad för påfven, såsom den där af Gud var insatt till kyrkans öfverhufvud och Kristi ståthållare på jorden. 5. Att gifva laglig grund åt påfvens makt tjänade de s. k. *psevdo-isidoriska dekretalerna.* Dessa voro en samling af hufvudsakligen kyrkorättsliga stadganden, hvilka enligt föregifvande skulle leda sitt ursprung från äldre påfvar och berömda synoder, men till en stor del voro falska. Själfva samlingen skulle hafva verkställts af en berömd spansk biskop, Isidorus af Sevilla († 636), men äfven denna uppgift har befunnits vara falsk; däraf nämnet psevdo-isidoriska (= falska isidoriska). Den förste, som åberopade dem såsom stöd för sin myndighet, var den kraftfulle påfven *Nikolaus I* (858—867).

43. **Söndring mellan den romerska och den grekiska kyrkan.** Endast *en* biskop fanns, som kunde göra påfven rangen stridig. Det var *patriarken i Konstantinopel.* Till honom vande sig Österlandets kristne att blicka upp, i den mån hans residensstad blef af större vikt och den vesterländska kyrkan i lära, ordning och sed aflägsnade sig från den österländska, hvilken snart blef så godt som stillastående. Inom kort uppkom äfven en spänning mellan de båda kyrko-

furstarne. De täflade om *högsta makten* inom kyrkan; de tvistade om *öfverhögheten i vissa länder*, som erhållit kristendomen genom grekiska missionärer, men sedan öppnat förbindelse med Rom. Till sist sköt man *lärofrågor* i förgrunden. Bland dessa var *läran om den helige Ande* viktigast. Till det andra ekumeniska mötets lära, att den helige Ande utgår af Fadren, hade tvenne vesterländska synoder med stöd af Augustini auktoritet fogat tillägget: »*och af Sonen*» (filioque). Detta tillägg ogillades af den österländska kyrkan, hvilken däraf tog sig anledning att beskylla Västerlandets kristne för kätteri. Då denna beskyllning längre fram upprepades af en grekisk patriark, Mikael Cerularius, sände påfven Leo IX sändebud till Konstantinopel för att underhandla om saken. Dessa kunde dock intet uträtta, utan nedlade på altaret i Sofiakyrkan en påflig bulla, som bannlyste Mikael och hans anhängare. Patriarken svarade på samma sätt, och så *fullbordades söndringen mellan de båda kyrkorna* år 1054. Senare försök att åter förena dem hafva icke ledt till varaktiga resultat.

44. **Påfvedömet och kyrkans ämbeten.** *De högre kyrkliga ämbetsmännens självständighet blef mycket kringskuren genom påfvemakten.* En ärkebiskop fick ej inträda i utöfningen af sitt ämbete, innan han i Rom erhållit *pallium* och aflagt *trohetsed* till påfven. I ärkebiskoparnes och biskoparnes ämbetsfunktioner ingrep påfven, när helst han behagade, antingen personligen eller genom de *legater*, han utsände till de särskilda länderna med fullmakt att handla å hans vägnar.

För att främja prästerskapets tillväxt i kristlig kunskap och gudsfruktan hade en biskop Krodegang af Metz (omkr. 760) vidtagit den anordningen, att *de präster, som tjänstgjorde vid samma domkyrka, skulle på munkarnes vis lefva tillsamman och ägna sig åt studier*

och andaktsöfningar (efter en viss regel, canon, hvaraf canonici = *kaniker*). En del af dessa präster hade äfven att meddela undervisning åt den ungdom, som tänkte ägna sig åt kyrkans tjänst. Så uppkommo *domskolorna.*

Kordegangs anordning blef snart allmänt införd i hela Västerlandet. Dess ursprungliga syfte blef väl

Biskop (»den helige Augustinus»).

efter ett århundrade öfvergifvet, men den fick dock varaktig betydelse, därigenom att *domkapitlen* uppväxte ur densamma. Domkapitlet ställde sig som en rådgifvande församling vid sidan af biskopen och förskaffade sig efter hand allt större *inflytande på stiftsstyrelsen.* På fjärde lateransynoden (1215) blef *rätten att välja biskop uteslutande lagd i dess händer.*

Pallium (se bilden å sid. 118) är ett öfver axlarne gående ungefär tre tum bredt korsprydt band af hvitt ylle, från hvilket tvenne band nedfalla, ett öfver bröstet och ett öfver ryggen. Det förfärdigas af nunnorna i S:t Agnes' kloster i Rom af ull, som burits af särskildt för ändamålet invigda lamm. Hvarje nytt pallium skall natten till Petri och Pauli dag ligga öfver dessa apostlars grafvar i Peterskyrkan. Inga viktigare ämbetsförrättningar får en ärkebiskop utföra utan att bära pallium. Denna prydnad går icke i arf från den ene till den andre, utan begrafves med sin ägare. Hvarje nyvald ärkebiskop måste därför skaffa sig pallium från Rom, och för detta ämbetstecken hade man från midten af medeltiden att erlägga ansenliga summor, hvilka inflöto i den påfliga skattkammaren.

Ordet *domkapitel* såsom namn på ifrågavarande institution har uppkommit däraf, att dess medlemmar tillhörde samma hus (domus) och vid sina sammankomster, som i början voro dagliga, hade att gemensamt läsa ett *kapitel* ur bibeln eller ordensregeln.

45. **Påfvedömet och den världsliga makten intill Gregorius VII.** Efter östgötarikets fall hade den östromerska kejsaren blifvit härskare öfver Italien och var i denna egenskap den romerska kyrkans själfskrifne skyddsherre. Han visade sig emellertid för svag att värna kyrkan mot yttre fiender, men ådagalade däremot stor lust att obehörigt inblanda sig i hennes inre angelägenheter. På grund däraf började påfvarne se sig om efter en skyddsherre, som lämnade kyrkan större inre frihet och ett kraftfullare yttre skydd. En sådan funno de äfven hos frankerna. Bland dessa hade Bonifacius omordnat de kyrkliga förhållandena och ställt den franska kyrkan i närmaste beroende af påfvestolen. Kort därefter hade Karl Martells son *Pippin den lille* ifrån att hafva varit rikshofmästare svingat sig upp på tronen. Till detta steg hade påfven gifvit sitt bifall och därigenom förvärfvat sig den nye konungens ynnest. Snart fick denne äfven tillfälle att visa sin tacksamhet. Longobarderna inträngde nämligen på den grekiske kejsarens område i Italien, eröfrade Exarkatet (det grekiska

ståthållarskapet) och hotade Rom. Då vände sig påfven till frankernas konung med begäran om hjälp. Pippin kom, besegrade longobarderna och tvang dem att afstå de gjorda eröfringarna. Af dessa *skänkte han Exarkatet till påfvestolen* och lade sålunda grunden till Kyrkostaten och påfvarnes världsliga makt.

Pippins son Karl den store utvidgade och stadfäste sin faders gåfva. Till tack för bevisade tjänster satte sedan påfven den *väströmerska kejsarkronan på Karls hufvud* (julen 800). Man uppfattade därefter förhållandet mellan kejsare och påfve på det sätt, att påfven å Guds vägnar förlänade kristenhetens förnämsta värdighet åt kejsaren, och denne å sin sida öfvertog plikten att vara kyrkans och påfvens högste skyddsherre.

Karl handhade med kraft sin skyddsmakt öfver kyrkan, men använde den äfven till kyrkans bästa. Han vidtog anstalter för att höja prästerskapets kunskaper och seder. Han främjade domskolorna och inrättade äfven andra lärda skolor samt intresserade sig lifligt för folkets undervisning. Af hednamissionen var han en varm vän och försåg de eröfrade länderna med kristna lärare, hvilka skulle undervisa och uppfostra inbyggarne att med hjärtat anamma kristendomen, som påtvingats en stor del af dem med vapenmakt.

Karl den stores svaga efterträdare förmådde icke i lika hög grad upprätthålla sin öfverhöghet öfver påfvestolen. I stället råkade påfven i nesligt beroende af några italienska adelsfamiljer, och dessa tilldelade stundom påfvevärdigheten åt de mest ovärdiga personer. Ur denna förnedring, som räckte under tionde och ett stycke in i elfte århundradet, upprycktes påfvedömet gång efter annan af kraftfulle tyska kejsare, som drogo försorg om att värdige män utsågos till kyrkans öfverherdar. Men äfven från kejsarnes sida kunde lätt en fara hota. Ty desses inflytande vid tillsättning af påfve blef välgörande

endast i det fall, att de själfve voro män, som ifrade för kyrkans bästa, och detta var naturligtvis icke alltid händelsen.

46. **Påfvedömet på höjden af sin makt.** Några fromme män, som nitälskade för kyrkans bästa, arbetade emellertid på att upprycka henne ur hennes förnedring. Bland dessa var munken *Hildebrand* den mest betydande. Sitt höga mål trodde han sig bäst kunna nå genom att, så vidt möjligt var, *frigöra påfvedömet och kyrkan från allt beroende af den världsliga makten*. Snart fick han tillfälle att verka för detta måls uppnående. Redan 1048 åtföljde han påfven Leo IX till Rom och stod därefter i 25 år vid påfvarnes sida såsom deras rådgifvare. Därunder genomdref han den förordningen, att *påfvevalet skulle* — med uteslutande af Roms adel och folk — *öfverlämnas åt ett kardinalkollegium,* bestående af de förnämste andlige i och omkring staden Rom. Genom denna åtgärd åsyftade han icke blott att frigöra påfvestolen från det nesliga beroendet af den romerska adeln, utan äfven att i vis mån inskränka kejsarens inflytande på påfvevalet. Han hoppades nämligen, att kardinalkollegiet skulle blifva mindre tillgängligt för påtryckningar uppifrån, än den förra valkorporationen hade varit.

Omsider upphöjdes Hildebrand själf på påfvestolen under namn af *Gregorius VII* (1073). Nu kunde han raskare fortgå på den väg, han inslagit. Han leddes därvid af en otroligt hög föreställning om en påfves makt och befogenhet. »Eftersom påfven är Kristi ståthållare på jorden, så har han makt öfver alla världens riken, och de, som ej ovillkorligt lyda hans befallningar, synda emot Gud själf. Världens furstar äro endast månar, som låna sin glans från påfven, den sannskyldiga solen.» Sådana grundsatser vågade han öppet ut-

tala, och han var icke heller den, som ryggade tillbaka för kraftiga medel, då det gällde att tillämpa dem.

Det var hufvudsakligen genom tvenne medel, som han sökte skaffa kyrkan större själfständighet gent emot det världsliga samhället, nämligen *celibatslagen* och *förbudet mot de andliges investitur af lekmän.*

Redan under föregående tidsskifte hade röster höjts mot prästernas äktenskap; den allmänna opinionen höll det ogifta ståndet för heligare och mera värdigt en präst (jfr. sid. 48). Det var med stöd af denna opinion, som Gregorius VII vågade påbjuda, att *alla präster skulle lefva ogifta* (1074). Denna lag genomfördes med skoningslös stränghet. Att den icke bidrog till kyskhetens främjande, har den följande historien visat. Däremot utgjorde den ett kraftigt medel att lossa de band, hvarmed den gifte prästen var fäst vid det borgerliga samfundet i följd af omsorgen om sin familj. Nu afskildes prästerna ännu mera än förut från det öfriga folket, och deras personer och egendom ställdes mera uteslutande till kyrkans förfogande.

Efter hand hade kyrkor och kloster kommit i besittning af ofantliga gods, och *deras föreståndare* — ärkebiskoparne, biskoparne och abboterna — *voro sålunda äfven världsliga regenter,* härskande öfver stora områden. Under länsväsendets tid ansåg man, att all jorden i ett land tillhörde kronan. Konungarne fordrade därför, att kyrkans tjänare skulle betraktas som andra vasaller och vara skyldiga att fullgöra alla vasallplikter. De plägade också utse dessa ämbetsmän och meddela dem *investitur* (beläning) af de landområden, som voro med sysslorna förenade, hvilket skedde genom öfverlämnande af de biskopliga ämbetstecknen, *ring* och *staf* (kräckla). Men furstarnes inflytande blef snart af stor fara för kyrkan. Det hände ofta, att de bortgåfvo kyrkliga sysslor för gunst eller, hvad som var ännu

värre, *sålde dem till den mestbjudande för penningar*, ett oskick som man kallat *simoni* (Apg. 8: 18—20). Därigenom kommo dessa ämbeten rätt ofta att innehafvas af män, som voro utan både kunskaper och dygder. Med sådana styresmän var det ej underligt, att äfven det lägre prästerskapet nedsjönk i okunnighet och laster. För att råda bot på detta onda *förbjöd Gregorius (1075) de andlige att mottaga ett kyrkligt ämbete af en lekman och likaså lekmän att meddela en kyrklig ämbetsman investitur.*

Detta förbud innebar ingenting mindre, än att de världsliga regenterna skulle afstå från länsrätten öfver kyrkans besittningar. Att de skulle godvilligt göra detta, var ej att vänta, ty de skulle därigenom förlora allt inflytande öfver ofantligt stora delar af sina riken. Därför upplågade mellan dem och påfven en häftig strid, kallad *investiturstriden.* Denna fördes förnämligast mellan *påfven* och *den tyske kejsaren* och det med omväxlande lycka. En tid såg det ut, som om påfven skulle duka under, och Gregorius VII måste fly från Rom till Salerno i Neapel. Där afled han (1085) — oböjlig, som han lefvat. Hans sista ord voro: »jag har älskat rättfärdigheten och hatat det orätta; därför dör jag i landsflykt».

Investiturstriden fortsattes emellertid. Snart fick påfven ett mäktigt stöd i den väldiga rörelse, som tog sig uttryck i *korstågen* och hvars ledande själ han var. I följd däraf måste kejsaren bekväma sig till eftergifter, och 1122 bilades striden genom *konkordatet i Worms.* Däri fastställdes, att en *prelat* (högre andlig ämbetsman) *skulle fritt väljas af den lagliga valkorporationen,* hvarefter *påfven skulle insätta den nyvalde i hans andliga värdighet medelst öfverlämnande af ring och staf,* men *kejsaren genom öfverlämnande af en spira beläna honom med de världsliga områden, som tillhörde hans ämbete.*

En liknande utgång fick investiturstriden i andra riken, där den förekommit.

Striden mellan påfven och kejsaren var dock icke härmed slut. Den gällde nu, hvilken af de två skulle *hafva högsta makten i Västerlandet.* I denna strid vann påfven, tack vare korstågen och folkens obetingade vördnad för kyrkans öfverhufvud, den ena fördelen efter den andra öfver de utmärkte kejsarne af det hohenstaufiska huset. *Till höjden af makt steg påfvedömet under Innocentius III* (1198—1216). Denne frejdade påfve liknade i mycket Gregorius VII: samma lysande snille, samma djärfva ärelystnad och oböjliga viljekraft, samma renhet i seder. Om påfvedömets rättigheter hade han häpnadsväckande höga tankar. »Furstarne», sade han, »härska öfver enskilda folk och riken, men påfven öfver hela jordkretsen.» *Hela den kristna världen skulle utgöra liksom ett enda kyrkorike, hvars furstar och folk borde hafva påfven till ledare och högste skiljedomare ej endast i andliga utan äfven i världsliga frågor.* Och så gynnsamma voro tidsförhållandena, så öfverlägsna Innocentii egenskaper, att han verkligen kunde genomdrifva dessa anspråk: af påfvens hand mottogo konungar såsom vasaller sina kronor, på hans bud nedlade de dem för hans fötter. Innocentii anseende ökades ej litet därigenom, att han äfven blef en betydande världslig furste. Han utvidgade nämligen Kyrkostatens område ansenligt och *frigjorde detta land samt staden Rom från kejsarens öfverhöghet.*

Året före sin död sammankallade han kyrkans representanter till den s. k. *fjärde lateransynoden* (1215). Aldrig förut hade man sett en så lysande kyrkoförsamling. Äfven Österns patriarker deltogo i densamma dels personligen dels genom ombud. Alla de närvarande böjde sig underdånigt för den mäktige kyrkofursten, hvilken dikterade en mängd beslut af så ingripande

betydelse, att man icke utan skäl betecknat detta möte såsom *slutstenen i hela den påfliga kyrkobyggnaden.*

Äfven Innocentii efterträdare fortsatte med framgång kampen emot kejsardömet och hvilade icke, förrän den siste hohenstaufern hade böjt sitt hufvud under bilan. Men ehuru påfvemakten segrat i denna strid och ännu en tid lyckades bibehålla sin storhet, började dock åtskilliga tecken tyda på, att dess glansperiod led mot sitt slut.

Gregorius VII och Henrik IV. Född af fattiga föräldrar och uppfostrad i Rom, hade *Hildebrand* sedermera blifvit munk i Clugny. Därifrån åtföljde han *Leo IX* tillbaka till Rom och blef af denne utnämnd till kardinal. Småningom vann Hildebrand ett allt större inflytande på de kyrkliga angelägenheterna, och från år 1058 var han den egentligen styrande. Af naturen utrustad med en oböjlig viljekraft, uppfostrad i armodets och klosterlifvets hårda skola, obevekligt sträng ej blott mot andra, utan ock mot sig själf, utöfvade han en oerhörd makt öfver sin omgifning.

En helt olika person var hans motståndare *Henrik IV,* konung af Tyskland. Tidigt förlorade han sin fader, och vid tolf års ålder togs han äfven från sin moder. Därefter kom ärkebiskop *Adalbert af Bremen* att på hans utveckling öfva ett inflytande, som visserligen icke var godt. Denne man skall hafva sagt till honom: »Gör hvad din själ lyster; se blott till, att du i dödens ögonblick har den rätta tron!» Då nu Henrik af naturen var fallen för vällust och godtycke samt tidigt fått tillträde till högsta makten, var det icke underligt, att han efterföljde sin lärares onda råd. Följden däraf blef, att han — utan fasthet i sin karakter — visade sig än trotsig, än modlös.

Redan då Hildebrand under namn af *Gregorius VII* valdes till påfve, rådde ett spändt förhållande mellan honom och den tyske konungen. Henrik behöll vid sitt hof några af Gregorii företrädare bannlysta rådsherrar, och dessutom funnos flere andra skäl till ömsesidigt missnöje. Kommo så i slutet af år 1075 bud till Rom från de sachsiska furstarne, hvilka anklagade konungen bland annat för ett lastbart lefverne. Påfven skickade då till Henrik sändebud, som skulle härom tala med honom, hvarjämte han till några af konungens män fällde hotande uttryck angående deras herre. Uppbragt här-

öfver, lät denne förmå sig till det okloka steget att genom en församling af tyska biskopar förklara Gregorius för afsatt. Det bref, som skickades till Rom med underrättelse härom, började sålunda: »Henrik, konung med Guds nåd, till Hildebrand, som icke längre år påfve, utan en falsk munk.»

Detta bref kom fram under fastan följande år (1076), då hos Gregorius en synod var samlad. Han lät lugnt uppläsa brefvet inför synoden, som höjde ett enstämmigt rop af ovilja. Högtidligt uttalades nu bannlysningen öfver Henrik och alla dem, som voro delaktiga i hans gärning. Bannlysningsbullan var affattad i form af en bön till Petrus. Vi meddela här ett utdrag.

»Helige Petrus», heter det, »apostlarnes furste, sänk, vi bedja dig, ditt öra till oss och hör mig, din tjänare. Du är mitt vittne och du, Guds moder, min härskarinna, och den helige Paulus, din broder, och alla helgon, att din heliga romerska kyrka har mot min vilja satt mig vid sitt roder, och därför tror jag att det behagar dig, att det mig särskildt anförtrodda kristna folket visar mig lydnad. I denna tillförsikt fråntager jag till din kyrkas ära och skydd — genom den allsmäktige Gudens, Fadrens, Sonens och Andens kraft, genom din makt och ditt anseende — konung Henrik, kejsar Henriks son, som med oerhörd förmätenhet har rest sig upp mot din kyrka, herraväldet öfver hela det tyska och det italienska riket och löser alla kristna från den trohetsed, som de hafva gifvit eller ännu komma att gifva honom, och förbjuder, att någon tjänar honom såsom konung. Och jag binder honom i ditt ställe med bannets band och utesluter honom så från din församling, på det folken må veta och förstå, att du är Petrus, och att lefvande Guds son har på denna klippa byggt sin kyrka, och att dödsrikets portar icke skola varda henne öfvermäktiga.»

Gregorius dristade sig sålunda till att icke blott bannlysa Henrik, utan ock förklara honom för afsatt. Detta var något dittills oerhördt och i sanning förmätet. Men tidsförhållandena gynnade i hög grad den djärfve påfven. Henrik hade talrika fiender i sitt eget rike, och åtskilliga tyska furstar begagnade sig af tillfället att förödmjuka konungen. De beslöto att Henriks sak skulle företagas till behandling på en stor riksförsamling i Augsburg och påfven anmodades att där uppträda såsom domare. Sammankomsten skulle börja den 2 Febr. 1077.

Med glädje mottog Gregorius detta uppdrag och begaf sig mot slutet af år 1076 på väg till Augsburg. Anländ till floden Po, fick han till sin förskräckelse höra, att Henrik befann sig i Italien. Skyndsamt begaf han sig då till det fasta slottet *Canossa,* hvilket tillhörde hans trogna lärjunge, den ädla och sedestränga markgrefvinnan *Matilda,* som behärskade en stor del af öfre Italien.

Men Henrik kom den gången icke såsom fiende, utan såsom bönfallande flykting. Han ville ej uppträda såsom anklagad i Augsburg, och därför önskade han på hvad villkor som helst blifva fri från bannlysningen. Midt i vintern, kort före jul, bröt han upp från Speier, och då de vanliga passen till Italien voro besatta af hans fiender, måste han taga en lång och besvärlig omväg öfver Mont Cenis. Vägen var så godt som ofarbar; på hudar måste drottningen och hennes damer släpas öfver de svåraste ställena.

När han kommit till Canossa, ville Gregorius till en början icke mottaga honom, utan förhandla med honom först i Augsburg; men på grefvinnan Matildas och många andras förböner löste han honom slutligen från bannet, dock på hårda villkor. Tre dagar från morgon till kväll måste Henrik i vinterkylan stå barfota och i en botgörares dräkt på slottets inre borggård. Ändtligen på fjärde dagen vardt han insläppt. Då han nu snyftande nedkastade sig inför påfven, blef till och med Gregorius djupt rörd och brast i gråt liksom alla de närvarande. Han trädde fram till den botgörande konungen, upplyfte honom och meddelade honom aflösning. Därefter förde han honom till kyrkan, bad för honom, kysste honom och firade så mässan. Sedan tog påfven en invigd hostia och bröt den i två delar. »Jag vet väl», sade han, »att många beskylla mig för att genom simoni hafva erhållit mitt ämbete. Men Gud är mitt vittne, att det är osant. Är jag skyldig, då må Gud slå mig ned genom en plötslig död.» Med dessa ord förtärde han den ena hälften af hostian och bjöd därefter Henrik den andra hälften med uppmaning att förtära den och sålunda bevisa sin oskuld. Men denne vägrade.

Till villkoren hörde också, att Henrik skulle afhålla sig från regeringen, till dess hans sak blifvit närmare undersökt. Snart uppblossade emellertid ånyo fiendskapen mellan Gregorius och Henrik, och den senare blef åter bannlyst. Ännu på dödsbädden vägrade Gregorius att återkalla denna bannlysning.

47. **Påfvedömets förfall.** Det var i synnerhet tvenne omständigheter, båda följder af korstågen, hvilka bidrogo att undergräfva påfvens maktställning. Den ena var den *högre bildning och friare åskådning* äfven i andliga ting, som nu började utbreda sig, den andra *konungamaktens höjande* på storvasallernas bekostnad.

Den siste i raden af medeltidens mäktige påfvar var *Bonifacius VIII* (1294—1303). Denne råkade i en häftig tvist med konung *Filip den sköne i Frankrike*, hvilken företagit sig att utan påfvens samtycke beskatta kyrkan och prästerskapet i sitt rike. Tvisten slutade därmed, att Filip lät öfverfalla och tillfångataga Bonifacius, hvilken kort därefter dog af förbittring öfver den honom tillfogade skymfen. Ett par år senare blef en fransman vald till påfve under namnet Clemens V, och denne öfvertalades af Filip att slå sig ned i *Avignon* (1309), som då tillhörde påfvestolen. Denna flyttning från Petri stad vållade i och för sig mycket afbräck i det påfliga anseendet. Men därjämte kommo påfvarne i Avignon i ett så nesligt beroende af Frankrikes konung, att deras nära 70-åriga vistelse i denna stad blifvit kallad »*påfvarnes babyloniska fångenskap*».

År 1377 flyttades visserligen det påfliga residenset åter till Rom, men följande året inträdde den s. k. *stora västerländska skismen* eller kyrkosöndringen, därigenom att kardinalerna ej kunde blifva ense vid det påfveval, som då anställdes, utan valde två påfvar på en gång. Man hade sedan i öfver trettio år *samtidigt tvenne påfvar*, af hvilka den ene bodde i Rom, den andre i Avignon. Båda påstodo sig vara Petri rätta efterträdare, och den ene fördömde och bannlyste den andre och alla hans anhängare. Detta oroade i hög grad människornas samveten, ty båda påfvarne kunde ju ej vara rättmätige innehafvare af sitt ämbete, och på hvilkendera af dem skulle man tro? Det bidrog

äfven att ytterligare nedsätta påfvens anseende, på samma gång det vållade mycken förvirring i kyrkans styrelse och främjade uppkomsten af många fördärfliga oseder.

Åtskilliga ädle män, bland dessa kanslern vid universitetet i Paris, *Gerson,* hänvisade på ett *allmänt kyrkomöte* såsom det bästa botemedlet mot det onda. Ett sådant möte skulle åstadkomma *en reformation af kyrkan till hufvud och lemmar*, d. v. s. göra slut på den förargelseväckande skismen och afskaffa åtskilliga missbruk. Man lyckades äfven bringa till stånd ett kyrkomöte i *Pisa* (1409). Detta afsatte de två med hvarandra tvistande påfvarne och valde en ny. Kyrkomötets försök slog dock ej bättre ut, än att *man fick tre påfvar*, emedan de båda afsatta vägrade att underkasta sig mötets beslut.

Under sådana förhållanden måste man sammankalla *ett nytt kyrkomöte,* hvilket öppnades i *Konstans* (1414). Sedan denna församling börjat sin verksamhet med den viktiga förklaringen, att *ett allmänt kyrkomöte står öfver påfven*, afsatte man de tre påfvarne och valde en ny, hvilken äfven blef allmänt erkänd. Men detta var jämt upp allt, hvad man på mötet uträttade för att afhjälpa de kyrkliga missförhållandena. Påfven motsatte sig hårdnackadt hvarje tidsenlig kyrkoförbättring. För att bilägga kyrkliga och borgerliga oroligheter, som utbrutit i Böhmen, nödgades han visserligen sammankalla ett nytt allmänt kyrkomöte i *Basel* (1431). Men då detta möte allvarligt grep sig an med att råda bot mot kyrkans brister, förstod påfven att göra dess sträfvanden om intet genom att sammankalla motkoncilier och bannlysa mötet i Basel. Till sist upplöstes detta af sig självt (1443) utan att hafva kunnat uträtta något till kyrkans förbättring.

Dessa kyrkomöten hafva blifvit kallade *reformatoriska* på grund af det mål de föresatt sig. Att de misslyckades, berodde icke blott på påfvarnes motstånd utan äfven på beskaffenheten af den reformation, de ville genomföra. Denna gick nämligen endast ut på att bortskaffa några af kyrkans mest i ögonen fallande yttre lyten, medan den falska tro, hvari dessa hade sin rot, lämnades oantastad. För påfvarne blef *grundsatsen om kyrkomötets maktfullkomlighet* besvärlig. Ärfd från den äldre kyrkan, blef den icke så lätt öfvergifven, sedan den en gång återupplifvats.

Ännu ytterligare sjönk påfvedömet mot slutet af femtonde århundradet. Då innehades nämligen påfvestolen af flere män, som gjorde sig beryktade för sitt tyranni, sitt världsliga väsen och sin sedeslöshet. Som den värste ibland dem betecknas Alexander VI († 1503). Detta fördärf hade åtminstone det goda med sig, att längtan efter en *grundlig reformation* blef allt allmännare och djupare rotfäst.

48. **Gudstjänsten.** Medeltidens *gudstjänst* var hufvudsakligen anlagd på att *tilltala känslan* och bidrog föga till kristlig upplysning. Till nattvardsoffret (mässoffret jfr § 24) som medelpunkt slöt sig en sådan *mängd af böner och ceremonier,* att föga tid blef öfrig till skriftläsning, och att *predikan,* som visserligen emellanåt förekom, *icke vidare ansågs för en nödvändig del af högmässan.* Och äfven den undervisning, som kunde hafva erhållits ur bönerna och skriftläsningen, förtogs, därigenom att mässan lästes på *latin,* hvilket språk folket icke förstod.

Den sammanhängande *skriftläsningen* vid gudstjänsten hade under läroutvecklingens tid efter hand fått vika för *läsningen af valda stycken (perikoper),* lämpade efter högtidsdagens betydelse. *I början af medeltiden blef perikopläsningen allmän,* och de texter,

som då användes, voro ungefär de samma som vår kyrkas evangelier och epistlar.

Nattvardens uppfattning som en offerhandling fick nu ett ytterligare stöd i den läran, att *brödet och vinet i invigningens* (konsekrationenens) *ögonblick till sitt väsen förvandlas till Kristi lekamen och blod (transsubstantiationsläran).* Denna lära, som redan finnes antydd hos några äldre kyrkofäder, utvecklades först inom den österländska kyrkan. I Västerlandet erhöll den någon tid därefter en fullständigare utbildning genom Ansgars samtida *Paschassius Radbertus,* abbot i Corbie († 865). Ännu fann dock en motsatt åskådning, nämligen den, att brödet och vinet endast beteckna Kristi lekamen och blod, en och annan talangfull försvarare. Men den stora mängden kände sig mest tilltalad af en åsikt, som gjorde nattvardens höga värde mera påtagligt. *Läran om transsubstantiationen* rönte därför allmänt bifall och *blef antagen som ett riktigt uttryck af kyrkans öfvertygelse på den fjärde lateransynoden* (1215).

Med denna lära följde åtskilliga andra falska läror och bruk. Så t. ex. började prästerna frukta att vid nattvardsutdelningen spilla något af det till Kristi blod förvandlade vinet och företogo sig med anledning däraf *att undanhålla lekmännen kalken.* Detta missbruk sökte man rättfärdiga med den läran, att *brödet såsom utgörande Kristi lekamen äfven måste innehålla Kristi blod* (läran »de concomitantia», antagen i Konstans 1415).

Det invigda brödet (hostian), hvilket nu betraktades som *Kristus i kroppslig närvaro,* blef *föremål för tillbedjan.* En särskild fest stiftades för att förhärliga brödförvandlingens under, nämligen »*Kristi lekamens fest*» (efter midten af 1200 talet).

Hufvudsaken vid nattvardsfirandet var icke längre utdelandet och mottagandet af det invigda brödet och vinet, utan *nattvardsoffrets åstadkommande* genom mäs-

sans läsning. Detta offer, vanligen kalladt mässoffer, ansågs för ett *oblodigt återupprepande af Kristi offer på korset* och skulle *åt dem, för hvilka det frambars, förskaffa en förtjänst inför Gud,* och det nära nog *oberoende af deras inre själstillstånd. Det kunde frambäras* icke blott för de närvarande nattvardsgästerna, utan äfven *för frånvarande* (privatmässor) och t. o. m. *för aflidna* (själamässor).

Endast *en präst kunde förrätta mässoffret,* och *prästerskapet* började därför mer än förut betraktas som *medlare mellan Gud och människor.* Många voro angelägna att varda delaktiga af mässoffrets välsignelse, och i följd däraf måste *mässor ofta läsas;* ja omsider måste man anordna det så, att *flere präster samtidigt kunde läsa mässa i samma kyrka.* — För kyrkan blefvo mässorna en rik *inkomstkälla,* enär de i allmänhet endast beviljades mot *gåfvor och testamenten till kyrkor och kloster.*

Efter nattvardselementens konsekration skedde deras *upphöjande* vid ljudet af en liten klocka. Församlingen föll därvid på knä och tillbad dem såsom Kristus i sinlig närvaro. En sådan tillbedjan (adoration) plägade äfven äga rum på gatan, då hostian af presterna bars omkring till sjuka och döende.

Då *predikan* under medeltiden förekom, hölls den antingen före eller efter gudstjänsten eller ock utan något samband med denna. Karl den store och de bättre påfvarne gjorde hvad de kunde för att hålla predikan vid makt, men af brist på dugliga predikanter fick den förfalla. Ofta bestod den ock af legender och apokryfiska berättelser samt var stundom mera ägnad att väcka löje än att skänka uppbyggelse. Under medeltidens senare tid blef den åter vanligare. Då funnos äfven flere utmärkta predikanter såsom den helige Bernhard och mystikern Tauler.

Genom införandet af *kören uteslöts menigheten från deltagandet i sången* vid gudstjänsten. Endast bönen »Kyrie eleison, Christe eléison» (Herre förbarma dig o. s. v.) sjöngs af församlingen. Denna bön brukade sjungas äfven utom gudstjänsten. I synnerhet skedde detta i Tyskland, där folkskarôr plägade samlas vid de stora högtiderna och gemensamt sjunga de anförda orden om ock om igen mångfaldiga gånger. På detta sätt urartade folkets religiösa sång till ett regellöst skriande. För att bringa någon ordning i dess toner måste man

Ärkebiskop och korgossar vid en liturgisk akt.

i dessa inlägga tyska ord. Så uppstodo de första *tyska psalmerna*, hvilka kallades *leiser,* emedan de framgått ur och slutade med sången Kyrie eleison. En af dessa är påskleisen:

»Christ ist erstanden
Von der Marter Banden;
Dess sollen wir alle froh sein.
Christ will unser Trost sein.
Kyrie eleison.»

Jämte leiserna uppstodo under medeltiden de s. k. *sekvenserna.* Dessa voro författade på *latin.* Äfven de framgingo ur behofvet att lägga textord till grund för det musikaliska föredraget. Vid större högtider plägade nämligen kören sjunga halleluja. Sista stafvelsen blef därvid efter hand allt längre utdragen på en mängd efter musikkonstens regler växlande toner. I stället för det långa utdragandet af denna stafvelse trädde sekvensen. Omsider erhöll hvarje större festdag sin särskilda sekvens. Vår svenska psalmbok upptager pingstsekvensen: »veni sancte spiritus!» (ps. 132); andra finnas i öfversättning (t. ex. ps. 26: 1).

49. Helgondyrkan och annan vidskepelse.

Den afgudiska vördnaden för jungfru Maria och helgonen var i tilltagande. Nya fester stiftades till deras ära, och folket anropade dem flitigt för att erhålla deras förböner. På *reliker* satte man allt högre värde och bedref med dem mycken vidskepelse. Äfven *bilddyrkan* var i tilltagande. Mot denna uppträdde på 700-talet *flere östromerska kejsare* och *påbjödo, att bilder hvarken skulle få tillbedjas eller ens finnas i kyrkorna.* Men folket med munkarne i spetsen uppreste sig mot deras påbud, och på dess sida ställde sig så väl patriarken i Konstantinopel som påfven i Rom och togo bilddyrkan i försvar. I följd däraf blef det lätt för den bildvänliga kejsarinnan *Teodora* att återföra bilderna i kyrkorna och återställa deras dyrkan (842).

I Västerlandet uttalade ett kyrkomöte i *Frankfurt am Main* (794) på Karl den stores tillskyndelse den förmedlande åsikten, att *bilder väl skulle få finnas i kyrkorna, men icke tillbedjas.* Emellertid verkade folkets böjelse och påfvarnes auktoritet, att snart äfven här *bilddyrkan blef allmän.*

Att läsa böner betraktades snart som en förtjänstfull gärning. Hjärtats bön fick då stå tillbaka för upprabblandet af böneformulär. De vanligaste bönerna voro *Pater noster* (Fader vår) och *Ave Maria* (ängelns hälsning till Maria). För att underlätta räknandet af de lästa bönerna uppfanns *radbandet.*

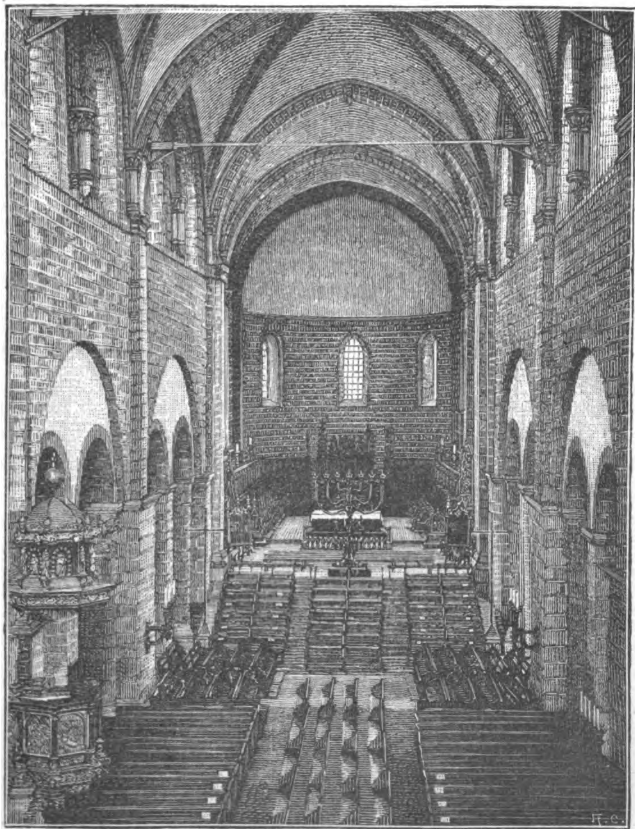
Radbandet eller *rosenkransen* utgöres af en mängd större och mindre pärlor uppträdda på ett snöre. Det fullständiga radbandet hade 15 dekader (tiotal) mindre pärlor och mellan hvarje dekad en större. För hvarje mindre pärla lästes »Ave Maria» och för hvarje större »Pater noster», således hela radbandet igenom inalles 150 Ave Maria och 15 Pater noster. Andra radband voro mindre.

Ave Maria lyder fullständigt sålunda:

»Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus (Luk. 1: 28). Benedictus fructus ventris tui (Luk. 1: 42), Jesus Christus! Amen. Sancta Maria, Dei genitrix, ora pro nobis peccatoribus nunc et in hora mortis! Amen.» (Hell dig Maria, du benådade, Herren är med dig; välsignad är du ibland kvinnor. Välsignad din lifsfrukt, Jesus Kristus! Amen. Heliga Maria, Guds moder, bed för oss syndare nu och i vår dödsstund! Amen.)

50. **Den kyrkliga konsten.** Ur basilikestilen utvecklade sig under medeltiden tvenne nya kyrkobyggnadsstilar, den *romanska* (t. ex. Lunds domkyrka sid. 96) och den *götiska* (t. ex. Uppsala domkyrka, sid. 97). En romansk kyrka skiljer sig från basilikan genom sitt hvälfda tak. *Rundbågen* är här förhärskande. En götisk kyrka åter igenkännes på sina uppåtsträfvande *spetsbågar. Kyrkklockor* började användas, och för deras räkning försågos kyrkorna med *torn,* hvilka tillika skulle tjäna att rikta blicken och sinnet uppåt. I kyrkornas inre skedde den förändringen, att *predikstolen* började erhålla *en upphöjd plats* och *flere altaren* inrättades för de många mässornas skull. Altaret midt fram i kyrkan räknades dock för det förnämsta och kallades *högaltaret.* Andra nyheter voro *dopfunten* och *biktstolarne.*

Kyrkornas inre pryddes med härliga skapelser så väl af *målar-* som af *bildhuggarkonsten.* Dessa bära vittnesbörd om att det trots alla förvillelser fanns ett ovanligt mått både af djup och sanning i den kristna känslan och fantasien under denna tid. Äfven *tonkonsten* var stadd i jämn utveckling.

Det inre af Lunds domkyrka.

Biktstolen, hvilken infördes vid öfvergången till nyare tiden, består af två afdelningar, en för den biktande och en för biktfadern, samt är så inrättad, att dessa väl kunna höra,

men icke se hvarandra. Denna anordning har träffats, på det den biktande, om han så önskar, må vara okänd för prästen och icke af blygsel hindras att oförbehållsamt omtala sina synder.

c. Lifvet och läran.

51. **Kyrkans inflytande på det borgerliga samfundslifvet.** Aldrig har kyrkan så djupt ingripit i alla förhållanden som under medeltiden. Genom henne infördes *ordning och reda i de nybildade germanska samhällena; hennes fasta ordning tjänade som förebild* för de uppväxande staterna. Hon verkade för *förbättrade rättsförhållanden* och sökte *inskränka det råa fejdlif*, som blomstrade under dessa näfrättens tider. Genom munkar och präster främjades den *andliga* och *materiella* odlingen, och de regenter, som arbetade på sina folks höjande, funno sina bästa medhjälpare bland kyrkans män.

Å andra sidan gåfvos dock många påfvar och prelater, som icke skydde att för uppnåendet af sina själfviska syften anstifta krig och uppror samt försvaga öfverhetens auktoritet. Därjämte tillägnade sig kyrkan ett alltför *tryckande förmynderskap* öfver staterna och envisades att behålla detsamma äfven då, när dessa voro mogna för en självständigare utveckling. I följd häraf uppstodo oupphörliga konflikter mellan stat och kyrka, och till dessas utjämnande behöfdes en reformation, som lämnade staten tillräckligt utrymme att verka för sin särskilda bestämmelse.

Fejderna sökte kyrkan inskränka bland annat genom den s. k. *gudsfreden*, en vapenhvila, som skulle iakttagas från onsdagsaftonen till måndagsmorgonen, från adventssöndagen till trettondagen, från början af fastan till åtta dagar efter påsk samt från Kristi himmelsfärdsdag till åtta dagar efter pingst.

52. **Kyrkans uppfostrande och tuktande verksamhet.** Inom kyrkan var numera *barndopet vanligt.* För den döptes undervisning var i allmänhet föga sörjdt. Man var nöjd, om han kunde trosartiklarne och Fader vår utantill. På de äldre inverkade kyrkan

uppfostrande genom sina ordningar, med hvilka hon omgärdade alla lifvets förhållanden. I synnerhet skedde det genom den enskilda kyrkoboten.

Till en sann bot ansågs höra *hjärtats förkrosselse, munnens bekännelse* och *satisfaktion.* Munnens bekännelse bestod däri, att man enskildt inför sin själasörjare uppräknade sina synder. Detta kallades ock *öronbikt* och skulle ske af hvarje till en viss ålder kommen församlingsmedlem minst *en gång om året.*

Den, som ångerfullt bekände sina synder, erhöll *aflösning,* hvilken ansågs innebära *frisägelse från de eviga straffen för Kristi skull.* Däremot höll man före, att *syndaren själf* hade att utstå syndens *timliga straff.* Från dessa straff kunde man dock friköpa sig genom goda gärningar, såsom böner, allmosor, vallfärder o. d. Sådana gärningar kallades *satisfaktioner.* Den som icke åstadkommit tillräcklig satisfaktion, hade efter döden att genomgå en kvalfull reningsprocess i *skärselden.*

Kyrkan visste dock utvägar att lindra satisfaktionernas börda och mildra skärseldens kval. Kristus hade — så lärde man — förvärfvat en *större* förtjänst än som behöfdes för att friköpa människorna från den eviga döden; därtill hade helgonen icke blott fullgjort allt, hvad lagen af dem fordrade, utan äfven genom att följa de s. k. evangeliska råden (att lefva i ogift stånd, gå i kloster o. s. v.) gjort *öfverloppsgärningar.* Hela denna öfverflödande förtjänst utgjorde *en omätlig skatt, hvaröfver kyrkan hade att förfoga* och af hvilken hon kunde gifva åt dem, som däraf voro i behof. Den, som blef delaktig af en sådan gåfva, erhöll i och med detsamma en motsvarande eftergift af satisfaktioner. Denna eftergift benämndes *aflat.*

Till en början meddelades aflat endast åt sådana, som åtagit sig något ansenligare verk till Guds eller helgonens ära och kyrkans fromma. Sålunda skänktes

aflat åt dem, som byggde kyrkor, drogo ut i korståg mot trons fiender eller under jubelåren vallfärdade till Rom. Men omsider fann man på att *sälja aflat för penningar,* och det icke blott till förmån för de *lefvande* utan äfven för de *aflidna.* *Hjärtats förkroseslse* skulle väl utgöra *förutsättning för aflats erhållande,* men aflatskrämarne voro icke angelägna att framhålla detta villkor, utan läto gärna folket hafva den tron, att *aflaten* utan vidare *beskärde syndaförlåtelse.* Aflatshandeln bidrog därför mer än något annat att föra människorna bort från en sann bot och insöfva dem i säkerhet samt att göra behofvet af en grundlig reformation rätt kännbart för personer med vaket samvete.

Om en person *på ett mera uppseendeväckande sätt brast i lydnad mot kyrkan* eller *dref en lära,* som stod *i strid mot kyrkans,* kunde han blifva *bannlyst.* Ett samhälle, som ansågs gemensamt ansvarigt för ett gröfre brott, kunde beläggas med *interdikt,* hvilket medförde *inställandet af all offentlig gudstjänst.* Så väl bann som interdikt voro mycket fruktade ända fram emot medeltidens slut. Då började man mindre akta dem, både emedan åskådningen blifvit friare och därför att vissa påfvar alltför flitigt tillgripit dessa kraftmedel mot sina politiska motståndare.

För att uppspåra kättare och tvinga dem till bekännelse anordnades den s. k. *inkvisitionen* (1229).

Det kyrkliga *bannet* var dels ett *mindre,* som uteslöt från nattvarden, dels ett *större,* hvilket medförde förlust af alla kyrkliga förmåner. Med det större bannet skulle äfven följa inskränkning i medborgerliga rättigheter, ja under vissa villkor riksakt och dödsstraff.

Om tillståndet på en ort, som belagts med *interdikt,* yttrar en författare*): »Klockorna tiga, altarne och bilderna afklädas sina prydnader och öfverhöljas; t. o. m. bilder på kyrkornas yttersidor öfvertäckas. Endast drakar, lejon och vidunder stå

*) *F. Hammerich.*

ohöljda: de skola ingifva skräck. Kyrkdörren stänges, blott i djupaste stillhet får mässan läsas; eller ock ställer sig prästen i vapenhuset och säger ett par ord till församlingen, som infinner sig i botgörardräkt. Intet lik kommer i kristen jord utom prästens, den vägfarandes, tiggarens och det högst två år gamla barnets. Äktenskapet inviges på grafvarne. Menigheten håller oafbruten fasta, får hvarken raka sig eller klippa håret. Den ene får icke ens hälsa på den andre. Allt skall bära prägeln af ett förbannadt land, där anden måste hungra och törsta.»

Redan under det föregående tidskiftet hade kyrkan börjat anlita det världsliga svärdet mot kättare. Därmed hade hon beträdt den väg, på hvilken hon under medeltiden och ett godt stycke in på nyare tiden gick allt längre. Detta var en farlig väg. Ty dels måste det blifva föga bevändt med en tro, som framkallades med yttre tvångsmedel, dels inträffade det ty värr alltför ofta, att kyrkans frommaste och mest upplysta barn plågades med de grymmaste lidanden, emedan de icke kunde gilla alla de falska läror och bruk, som under tidernas lopp blifvit vedertagna. Så uppstod inom påfvekyrkan en *religionsförföljelse,* hvilken i långvarighet, omfattning och raffinerad grymhet vida öfvergick den, som den gamla tidens kristne hade att utstå från hedningarnes sida. Ej under då, att denna kyrka råkade i djupt förfall, när hon utförde sina strider med världsliga vapen, medan Andens svärd fick ligga obegagnadt; ej under, att hon blef utsatt för stormar och skakningar, hon, som berusat sig med helgons blod!

Inkvisitionen var religionsförföljelsens grymmaste verktyg. Om den inskränkt sig till att befordra sådana personer, som öppet uppträdde mot kyrkans lära och ordningar, till borgerligt straff, så hade dess förfarande visserligen från högre kristlig synpunkt varit klandervärdt, alldenstund kyrklig förbrytelse bör beläggas med kyrkligt straff; men det hade dock kunnat försvaras på grund af förhållandena under en tid, då andligt och världsligt, kyrkligt och borgerligt var så flätadt i hvartannat. Nu sökte man emellertid med ängslig ifver komma åt alla kättare, uppenbara och hemliga. Hvarhelst inkvisitionen kom riktigt i farten, satte man därför i gång ett förhatligt uppspårningssystem. För att härvid försäkra sig om allmänhetens medverkan hade man på åtskilliga ställen lofvat angifvare en del af deras offers konfiskerade förmögenhet, och många voro de, som af vinningslystnad eller personligt hämndbegär gingo inkvisitionens ärenden.

De, som föllo i inkvisitionens händer, gingo sällan fria från straff. Åklagare och vittnen fingo de icke lära känna, och obevisade påståenden af dessa lades ofta till grund för en fällande dom. De förhör, som anställdes med de anklagade, voro mindre anlagda på att uppdaga sanningen än att framlocka oförsiktiga svar, åt hvilka man kunde gifva en ogynnsam tydning. En skyndsam bekännelse af det förevitade kätteriet befriade väl ifrån dödsstraff, men medförde i regel egendomskonfiskation, fängelse och en längre tids botgöring i en särskild botgöraredräkt (»san benito» = saccus benedictus, välsignad säck). Den, som icke bekände eller ingenting hade att bekänna, fick vanligen försmäkta i svårt fängelse och utsattes allt emellanåt för den pinsammaste tortyr. Många voro de olyckliga, som, ehuru oskyldiga, togo på sig allt, som lades dem till last, endast för att få ett slut på tortyrens kval. Då dödsdom fälldes utfördes den vanligen genom bränning på bål. Exekutionen skedde offentligt — i Spanien i förening med åtskilliga högtidliga ceremonier; den var där en *auto da fé* (troshandling).

De viktigaste skådeplatserna för inkvisitionens verksamhet hafva varit Italien, Spanien, Frankrike, Tyskland och Nederländerna. Däremot voro England och de nordiska länderna i det närmaste förskonade för dess grymheter. Värst rasade den mot slutet af 1400-talet (i Spanien) och under reformationsseklet. Den mest beryktade inkvisitorn är spanjoren Torquemada, hvilken satte som sitt mål att rensa sitt fädernesland från judar och muhammedaner. Rörande omfattningen af inkvisitionens verksamhet kan man göra sig en föreställning, då man besinnar, att genom Torquemada ensam omkring 8,000 människor förts på bålet och 6,500, som under rättegången aflidit eller kommit undan, blifvit brända in effigie (i bild). Offrens antal i Nederländerna under Karl V:s regering uppgifves — dock sannolikt med någon öfverdrift — till 50- eller 100,000 personer. Att inkvisitionen ofta fick träda i tyranniska regenters tjänst, förminskar föga kyrkans skuld, ty hon nedlät sig i detta fall att blifva ett verktyg åt den politiska grymheten.

Den nyare tidens humanare anda har framkallat denna ohyggliga inrättnings inskränkande eller afskaffande. För närvarande finnes blott ett enda inkvisitionstribunal kvar — i Vatikanen —, hvilket dock icke längre uppspårar kättare, utan endast kätterska skrifter.

53. **Det religiösa och sedliga tillståndet.** Den germanska folkkarakteren hade en *djupt religiös anläggning,* hvilken gaf sig tillkänna i folkets fromma vördnad för kyrkan och hennes ordningar; i dess frikostiga gåfvor till kyrkor och kloster samt i den allmänna hänförelsen för kristendomens utbredning. Enskilda män och kvinnor lyste som klara stjärnor genom djup och innerlig fromhet samt en obegränsad villighet att offra allt för sina medmänniskors bästa. *Storartade stiftelser för välgörande ändamål* aflägga ock det vittnesbördet, att kärlekens religion var en betydande makt under medeltiden.

Både religiositeten och det sedliga lifvet voro dock behäftade med *stora brister. Den gammaltestamentligt lagiska anda,* som redan börjat framträda i den gamla kyrkan, *behärskade nu hela det kyrkliga lifvet.* I följd däraf fästes en utomordenlig vikt vid *yttre verk och asketiska öfningar*, under det man mindre vinnlade sig om hjärtats och sinnelagets förändring. Under den fromma ytan fanns därför ofta ett obrutet inre. Däraf dessa *skarpa motsatser*, hvarpå medeltiden är så rik: vid fromhetens sida frodades *grof vidskepelse*, *hänsynslös råhet* och *lössläppt osedlighet.*

Elisabet af Thüringen var en konungadotter från Ungern, men kom redan vid fyra års ålder till landtgrefven af Thüringen, hvilken förde ett glänsande hof på slottet *Wartburg,* den tiden vida berömdt för de vittra idrotter som där öfvades. Elisabet skulle uppfostras hos landtgrefven, enär hon blifvit trolofvad med dennes unge son *Ludvig.* I uppväxtåren visade hon sig såsom ett godt och älskligt barn. Glad och munter var hon till sinnes, men äfven i sina lekar med jämnåriga lade hon i dagen, att innerst i hennes själ bodde djupt religiöst allvar. Fullvuxen blef hon gift med Ludvig, hvilken redan som yngling i en orolig tid tillträdt regeringen. Med ett rent och ädelt hjärtas hela kärlek var hon fäst vid sin man, hvilken var lika utmärkt genom ett fromt sinnelag som genom ett ridderligt mod.

Nu börjar den vackraste och mest tilldragande delen af hennes korta, men växlingsrika lefnadssaga. På samma gång hon uppförde sig som en öm och kärleksfull maka, öfvade hon sig med största ifver i alla kristliga dygder, framför allt i ödmjukhet och barmhärtighet, i välgörenhet och självuppoffring. Hennes lefnadssätt var ytterst enkelt. Själf spann hon i sitt hem tillsammans med sina tjänarinnor ull, hvaraf sedan förfärdigades kläder åt franciskanmunkar och andra fattiga. Hon vandrade långa vägar för att besöka de sjuka, samtalade med dem och hade alltid med sig hvarjehanda gåfvor. Vid foten af Wartburg inrättade hon ett sjukhus för fattiga, hvarest äfven värnlösa barn uppfostrades. — Legenden har tillskrifvit henne åtskilliga underverk, och dessa kunna betraktas såsom en krans af blommor, hvarmed den tacksamma eftervärlden har sirat den älskliga furstinnans bild.

Snart började för henne en sorgens och lidandets tid. Hennes gemål dog i södra Italien på väg till Österlandet för att deltaga i kejsar Fredrik II:s korståg. Därtill kom, att den aflidne landtgrefvens broder med våld bemäktigade sig herraväldet samt visade den största hårdhet mot sin värnlösa svägerska. Från Wartburg måste hon fly med sina späda barn, och invånarne i den närliggande staden Eisenach, mot hvilka hon städse varit en välgörarinna, visade sig nu af fruktan för den nye härskaren otacksamma och obarmhärtiga. Knappast kunde hon få tak öfver hufvudet för sig och sina små. I fattigdom och elände framlefde hon så en tid, men ändtligen fick hon slottet Marburg sig anvisadt såsom enkesäte, och där tillbragte hon sista delen af sin lefnad.

Redan före mannens död hade hon till biktfader och andlig ledare erhållit en man, som i kyrkans historia fått en sorglig ryktbarhet, nämligen *Konrad af Marburg*, Tysklands grymmaste inkvisitor och kättarförföljare. Med fanatisk ihärdighet och järnhård konsekvens sökte han, i synnerhet efter Elisabets flyttning till Marburg, göra henne till ett helgon genom att helt och hållet bryta hennes egen vilja och pålägga henne de svåraste späkningar, dem hon emellertid gärna och med glädje underkastade sig.

Hennes askes blef nu så sträng, att den förefaller onaturlig och för en sund religiös känsla motbjudande. Tunga gisselslag föllo ofta på hennes rygg. De trogna tjänarinnor hon haft från barndomen måste lämna huset, och i stället skulle en rå piga och en döf enka hjälpas åt att öfva den arma fur-

stinnan i ödmjukhet och tålamod. Hon deltog själf i de simplaste göromål, gick klädd i en grå dräkt, som slutligen fick falla i trasor, samt befallde sina tjänarinnor att säga »du» till henne och sätta sig vid hennes sida. Hon hängaf sig så åt vården af de sjuka, att hon ej fick någon tid öfrig för sina egna barn. Dem skickade hon bort för att döda kärleken till eget kött och blod, troende sig göra Gud en tjänst därmed.

Hos Konrad af Marburg framträder ända till ytterlighet denna medeltidens stränga lagiska ande, som vill med yttre bud framtvinga ett helighetens rike på jorden. Elisabet af Thüringen är ett af de ädlaste offren för denna ande. Bruten till kropp och själ, dog hon redan 1231 i sitt 24:de år. Kort därefter blef hon af påfven kanoniserad.

Mot slutet af medeltiden stiftades *Elisabets-systrarnes* orden, hvars medlemmar efter Elisabets föredöme skulle ägna sig åt vården af sjuka och fattiga. I våra dagar har denna orden utsträckt sin verksamhet äfven till åtskilliga orter i vårt fädernesland.

Det asketiska lifvet drefs till sin ytterlighet i de s. k. *gisslaretågen.* Dessa föranstaltades under tider af härjande pest, jordskalf och andra olyckor. De uppkommo omkring midten af 1200-talet och upphörde icke helt och hållet förr än i början af det 15:de århundradet. De grepo omkring sig liksom en epidemisk smitta och ryckte med sig män och kvinnor, höga och låga, unga och gamla. I samma tåg kunde tusentals personer deltaga. I en sluten skara vandrade dessa från stad till stad under veklagan och botpsalmer samt gisslade hvarandra, så att blodet flöt i strömmar — allt för att afvända Guds vrede. Värst blef det vid tiden för digerdödens härjningar.

Gisslaretågen äro ett uttryck för det kvalda samvetets ängsliga sökande efter frid. Men friden söktes på orätta vägar och kunde därför icke heller vinnas. — Ofta ledde dessa tåg till förargelseväckande uppträden, hvadan påfvarne sökte afstyra och omsider helt och hållet förbjödo dem.

Mot medeltidens slut inträdde *ett djupt förfall i sederna.* Världslighet, ja rå osedlighet tog öfverhand bland kyrkans tjänare, och påfvarne själfva föregingo i detta fall med de sämsta föredömen. Icke heller i afseende på kunskaper förmådde de andlige motsvara tidens kraf. Vördnaden för kyrkan sjönk därför oafbrutet, och med ringaktningen för religionens vårdare följde hos de högre och bildade klasserna vanvördnad

för den kristna religionen själf. Lärdom, snille och smak betraktades såsom människans högsta mål. Med det religiösa förfallet gick det sedliga jämna steg. Utgående från hofven, grep osedligheten omkring sig bland de lägre klasserna till den grad, att samhället knappt någonsin varit så djupt sjunket som vid medeltidens slut.

54. **Munkväsendet.** Klosterlifvet var medeltidens ideal och det enda, som ansågs föra till kristlig fullkomlighet. I detta har ock tidens religiösa lif utpräglat både sina förtjänster och fel.

Till en början hade munkarne af *Benedikts orden* utöfvat en välsignelserik verksamhet i den västerländska kristenheten, men med stigande makt och rikedom tilltog *världsligt väsen* och *sedefördärf* i klostren, i synnerhet sedan dessa blifvit frigjorda från biskoparnes tillsyn. För att förbättra tillståndet och återställa tukt och ordning bildade man *föreningar af flere kloster, hvilka ställdes under gemensam uppsikt.* Största omfattningen af dessa föreningar erhöll den s. k. *kluniacenserkongregationen* (föreningen), som har namn efter sitt hufvudkloster Clugny i Burgund. Mycket berömd blef äfven den i samma syfte stiftade *cistercienserorden* i synnerhet genom sin främste medlem, den *helige Bernhard af Clairvaux* († 1153), efter hvilken den äfven kallas *bernhardinorden.* Munkar af denna orden grundade de första klostren i vårt land. Dessa voro *Alvastra* i Östergötland, *Varnhem* i Västergötland och *Nydala* i Småland, hvilka alla uppstodo under Sverker den äldres regering.

Äfven *från Sverige* leder en klosterorden sitt ursprung. Denna, som omfattade både munkar och nunnor, stiftades (1370) af *den heliga Birgitta,* en from kvinna af förnäm börd, och kallades af henne »vår Frälsares orden», men är mest känd under namnet *birgittinorden.* I *Vadstena* hade den sitt hufvudkloster. Den räknade för öfrigt kloster öfver hela Europa och verkade en tid, bland annat genom predikan och skrifter på

modersmålet, till mycket stor välsignelse, särdeles i de nordiska länderna.

Korstågens strider för det heliga landet gåfvo upphof åt de förnämsta bland de *andliga riddarordnarne*, hvilkas medlemmar skulle strida mot de otrogna samt egna sig åt sjuk- och fattigvård och sålunda på sätt och vis förena munkens och riddarens plikter. Dessa voro *Johannit-* och *Tempelherreordnarne* samt *Tyska orden*.

Tempelriddare.

Största betydelsen för medeltidskyrkan erhöllo dock de s. k. *tiggarordnarne.* De båda viktigaste af dessa uppstodo i början af 1200-talet. En spanjor vid namn *Dominikus* hade på en resa i södra Frankrike lärt känna den fara, som hotade kyrkan från de många kättarnes sida, och beslöt att ägna sitt lif åt desses omvändelse. Barfota, klädd i en svart kåpa med ett rep om midjan — sedan dominikanernas ordensdräkt —, begynte han vandra kring bland dem och predika. En skara likasinnade slöt sig till honom, och han ingick med de men förening, hvilken gjorde till sin uppgift att *omvända kättare* och *förkunna ordet.* Snart fick den nya orden påfvens stadfästelse under namnet *predikarebröder;* vanligen kallas

den *dominikanorden* (i Sverige kallades dess medlemmar svartbröder). Den skulle *icke få besitta någon egendom,* utan dess medlemmar skulle lefva af allmosor. I sin omvändelseifver hafva dominikanerna icke alltid användt samma lofvärda medel som deras mästare. Fastmera hafva de förvärfvat sig en sorglig ryktbarhet genom *sitt grymma handhafvande af inkvisitionen,* hvilken kort efter dess inrättande blef dem anförtrodd.

Att verka medelst *predikan* och *själavård* samt *afhålla sig från egendomsbesittning* ålåg äfven den andra tiggarorden, *franciskanorden.* Den har sitt namn efter den helige *Franciskus från Assisi,* en man, som med en till svärmeri gränsande hänförelse räknade det för sin högsta lycka att efterfölja sin frälsare i den yttersta fattigdom och självförsakelse för att därmed tjäna sina likar. I det yttre utmärkte sig medlemmarne af Franciski orden genom sin *gråa* kåpa (därför i Sverige kallade gråbröder).

Bägge ordnarne fingo en oerhörd omfattning och betydelse. Deras medlemmar *stannade icke inom klostermurarne, utan gingo ut i världen* och tjänstgjorde som predikanter och biktfäder. Bland folket hade de ofta vida större inflytande än det ordinarie prästerskapet. Vid högskolorna besattes lärostolarne med lärde män ur deras krets. Påfven var dem alltid bevågen, och till gengäld blefvo de *påfvemaktens förnämsta stöd.* I längden kunde de emellertid icke upprätthålla grundsatsen att vara utan egendom, och med ägodelarne och makten inträdde förfallet äfven i deras kloster.

En tredje tiggarorden var den något senare stiftade *augustinorden,* hvilken Luther tillhörde.

Birgitta och hennes klosterstiftelse. I början af 1300-talet föddes på en gård i Roslagen *Birgitta,* sierskan från Norden, den enda person från Sverige, som under medeltiden vann europeiskt rykte. Fadern, den framstående upplandslag-

mannen *Birger Persson,* och modern, som tillhörde den mäktiga folkungaätten, voro båda ovanligt fromma katoliker och sökte hos dottern uppamma en nästan svärmisk religiositet. Efter moderns död kom Birgitta vid elfva års ålder till sin moster, en kraftfull och sträng kvinna, bosatt i Östergötland. Här utvecklades hos henne den viljefasta karakter, som sedan gaf henne en så stor makt öfver hennes omgifning. Hvad som mest utmärker henne är nämligen en ovanlig viljekraft och sedlig öfverlägsenhet i förening med ett religiöst djup och allvar, stegradt ända till svärmeri.

Den heliga Birgitta.

Vid unga år blef hon gift med lagmannen *Ulf Gudmarsson,* en ädel men vek natur. Med vördnadsfull tillgifvenhet blickade denne upp till sin maka, hvilken å sin sida omfattade sin man med trofast kärlek. De hade fyra söner och fyra döttrar, och vid dessa sina barns uppfostran visade Birgitta ett ovanligt förstånd och en stor klokhet. Jämte sin man underkastade hon sig stränga botöfningar, besökte kyrkor och kloster, vårdade sjuka och fattiga samt företog långa pilgrimsfärder, först till *Uppsala* (S:t Erik) och *Trondhjem* (S:t Olaf), sedan till *Compostella* (apostl. Jakob d. ä.). Efter återkomsten från den

sistnämnda särdeles besvärliga resan dog Ulf Gudmarsson (1344) i Alvastra kloster, dit han dragit sig undan för att i ro få sluta sina dagar.

Mannens död synes hafva utöfvat en djupgående inverkan på Birgitta. Nu börjar hon föra ett ännu strängare lefnadssätt, och för hennes inre öga visa sig allt oftare visioner eller uppenbarelser, i hvilka merendels Kristus och jungfru Maria uppträda talande, än för att mana till tro och kärlek, till goda verk och stränga späkningar, än för att genom Birgitta uttala bestraffningens ord. Omkring sig samlar hon fromme och lärde män, hvilka hjälpa henne att öfversätta hennes uppenbarelser till latin, ett språk som hon nu tillsammans med dottern *Katarina* lärde sig. Under allt detta ökas hennes verksamhetslust och vidgas hennes verkningskrets. Hon känner sig af Gud drifven att till en andligen förslappad och sedligt sjunken kristenhet låta utgå en allvarlig maning till bot och bättring. Först vänder hon sig till sin frände, den lättsinnige *Magnus Eriksson,* och riktar till honom och hans sedeslösa hof kraftiga varningsord. Men äfven till främmande furstar skickar hon skarpa förmaningsbref. På samma gång börjar hon tänka på att grundlägga en ny orden, som skulle fostra gudfruktiga män och kvinnor till helig kamp mot en syndfull och fördärfvad värld.

Jämte sonen *Birger* och flere vänner lämnade Birgitta 1349 Sverige för att deltaga i den stora jubelfest, som följande år skulle firas i *Rom.**) Här lefde hon en längre tid, sysselsatt med gudliga öfningar och kärleksverk, vandrande från kyrka till kyrka, hjälpande de fattiga, tröstande de sorgsna och bestraffande de obotfärdiga. Lågande af samma nitälskan, som fordom dref Israels profeter att uttala domens ord öfver konung, präster och folk, tvekar hon icke att skoningslöst blotta gudlösheten och sedefördärfvet hos både höga och låga — framför allt hos kyrkans tjänare — i den stad, hvilken fordom i sitt sköte hyst så många helgon och varit vittne till så många martyrers död. Påfven själf gick icke fri för hennes bestraffningar, oaktadt hon för hans ämbete hyste den djupaste vördnad. Det var då icke underligt, om hon väckte ett stort uppseende och gjorde ett mäktigt intryck i Rom och i hela Italien.

*) Den första jubelfesten firades år 1300, den andra femtio år därefter. Sedermera har tiden mellan hvarje jubelfest ännu mer inskränkts. Vid dylika fester eger en vidsträckt aflatsutdelning rum.

Som emellertid påfven denna tid bodde i Avignon och endast sällan kom till Rom, dröjde det ända till år 1370, innan hon fick påflig stadfästelse på sin ordensregel. Sedermera företog hon i höga ålderdomen en pilgrimsfärd till *Kristi graf i Jerusalem.* Ej långt efter sin återkomst till *Rom* afled hon år 1373, omkring 70 år gammal.

* * *

Sin klosterstiftelse gaf Birgitta namnet *S:t Salvators* (den helige Frälsarens) *orden,* emedan ordensregeln enligt hennes öfvertygelse blifvit för henne uppenbarad af Kristus själf. Vanligen kallades den dock *birgittinorden.* Antalet systrar eller nunnor var sextio. Därjämte fanns det tretton präster och fyra medhjälpare (diakoner) samt dessutom åtta tjänande bröder, som skulle syssla med hvarjehanda lägre arbeten. Klostersamfundet styrdes af en bland systrarne vald abbedissa, som hade vidsträckt myndighet.

Klosterregeln var ganska sträng. Böner och sånger, såsom Pater noster och Ave Maria (§ 49), skulle mycket ofta läsas och sjungas. Fasta var föreskrifven för vissa tider och dagar. Kraftigt närande mat var förbjuden; helst borde man lefva af grönsaker, fisk och mjölk. — Vid dörren till kyrkan skulle alltid stå en likbår, och i kyrkans midt borde finnas en öppen graf, kring hvilken systrarna dagligen uppstämde De profundis (Utur djupen ropar jag; Ps. 130). — Ingen medlem af klostret fick gå utom klostermurarne. Systrarna fingo ej samtala med hvarandra, förrän stora mässan blifvit läst; besök tillätos sällan, och en nunna fick ej tala med besökande annat än i vittnens närvaro.

Munkar och nunnor skulle bo i skilda hus på ömse sidor om kyrkan. Systrarne borde bikta för någon af prästerna vid bestämda fönster, hvarifrån de väl kunde höras, men ej ses Endast i två fall fingo prästerna beträda nunneklostret, nämligen då någon sjuk skulle hafva nattvarden och då någon död skulle begrafvas.

Utom med andaktsöfningar sysslade nunnorna med handarbeten (bland annat med spetsknyppling) och munkarne med böckers afskrifning och öfversättande till modersmålet, stundom äfven med självständigt författarskap. Hvarje söndag skulle i kyrkan enkelt och lättfattligt predikas på modersmålet, hvarvid äfven folket från trakten omkring fick tillträde.

Nunnornas dräkt utgjordes af en grå ylleklädning med

ett svart läderbälte om lifvet och däröfver en grå kappa. Äfven klosterbrödernas dräkt var grå.

Matsalen i klostret var ett stort hvälfdt rum, men cellerna voro små, omkring sex fot breda och tolf fot långa, med en smal springa i muren, som ersatte fönster.

Vadstena kloster åtnjöt en lång tid stort anseende, och tusentals människor vallfärdade årligen dit för att bikta sina synder och erhålla aflat, hvarvid klostret af dem fick större eller mindre skänker. Till och med kungliga personer (drottning Margareta och konung Kristofer) läto inskrifva sig i klostret; drottning Filippa, som var gemål åt Erik af Pommern, dog därstädes. I flere länder anlades dotterkloster, och i ordens mest lysande dagar räknades mer än sjuttio dylika. Ännu finnas i katolska länder åtskilliga birgittinkloster.

Mot slutet af medeltiden blef lefnadssättet i Vadstena liksom i öfriga kloster mindre strängt, ty med rikedomen insmög sig yppighet och vällefnad. Vadstena kloster, det sista som funnits i Sverige, upphäfdes slutligen fullständigt (1595) af hertig Karl, sedan det ägt bestånd i något öfver 200 år.

* * *

För de nordiska ländernas religiösa *litteratur* ända till reformationen var birgittinorden af stor betydelse. En liflig inbördes förbindelse ägde i litterära frågor rum mellan ordens skandinaviska kloster. Den birgittinska litteraturen är också skrifven på ett språk, som utgör en blandning af de nordiska tungomålen med en betydlig öfvervikt för det svenska. Ehuru till största delen bestående af öfversättningar, utöfvade denna litteratur ett stort inflytande på vårt språks utveckling och vann en efter den tidens förhållanden vidsträckt spridning.

Franciskus af Assisi. I den lilla bergsstaden Assisi, 15 mil norr om Rom, föddes franciskanordens stiftare år 1182 och blef af sin fader, en rik köpman, sorgfälligt uppfostrad, ehuru icke för det lärda ståndet. Som yngling var han en sorglös och glad sällskapsbroder, men deltog ock med mycken tapperhet i sin fädernestads strider och tillbragte ett år i fångenskap hos dess fiender. Sedan han blifvit frigifven och återvändt hem, föll han i en svår sjukdom, och därefter vardt han helt förändrad. Snart började han på det mest uppoffrande sätt ägna sig åt sjukvård och visade stor frikostighet mot de fattige. Träffade han någon spetälsk, så gaf han honom utan fruktan broderskyssen.

Han började nu berätta om märkliga drömmar och syner. En gång, medan han bad, tyckte han sig höra en röst, som sade: »gå och upprätta min förfallna kyrka!» — Franciskus fattade orden till en början i bokstaflig mening och började återställa ett förfallet kapell vid Assisi. Penningar därtill skaffade han sig genom att sälja sin häst och äfven några af faderns tillhörigheter. Däröfver blef denne så förbittrad, att han lät inspärra och misshandla honom. Men sonen brydde

Munk i ordensdräkt.

sig icke därom. Han åberopade sig på sin fader i himmelen, och sedan han flytt från hemmet, valde han sig en tiggare till fader, som skulle välsigna honom, då hans köttslige fader förbannade honom.

Nu klädde han sig i en kåpa, utbytte sina skor mot sandaler och underkastade sig de strängaste späkningar. Han gisslade sig tre gånger hvarje natt med en järnkedja, först för sina egna synder, så för världens och sist för själarne i skärs elden. Efter en tid återvände han till hemorten och tillbragte

där två år i stilla betraktelser utan att bry sig om allt det hån han fick uppbära. Då han en gång hörde föreläsas Matt. 10 (om apostlarnes utsändande), vardt han däraf så djupt gripen, att han beslöt sig för ett lif i fullkomlig apostolisk fattigdom. Han bortlade nu äfven sandalerna, i stället för gördel band han ett rep kring lifvet och begagnade icke staf (Matt. 10: 10). Den gråa kåpan med tillhörande kapuschong — egentligen den klädedräkt, som herdarne där i trakten brukade, sedermera franciskanernas ordensdräkt — behöll han. Så utrustad drog han omkring på stadens gator såsom tiggare och botpredikant. Alla mötande hälsade han med den evangeliska fridshälsningen, äfven dem som hånade honom, och mot alla lade han en hjärtevinnande kärlek i dagen, äfven mot den råa pöbeln, som kastade smuts och sten på honom.

Sådan kärlek och sådant tålamod måste i längden väcka beundran hos ädla sinnen. Åtskilliga personer slöto sig snart till honom, bland dem några präster och en rik borgare, hvilken sålde allt hvad han ägde och gaf åt de fattiga. Dessa lärjungar sände han ut två och två för att förkunna evangelium. På somliga ställen blefvo de vänligt mottagna, på andra åter hånfullt afvisade.

När Franciskus år 1210 vunnit tio lärjungar, ansåg han tiden vara inne att gifva dem en *regel.* Främst inskärpte han *fattigdomen* såsom en helig plikt. De skulle afsäga sig alla lifvets bekvämligheter och icke blygas för att genom allmosor förvärfva sitt uppehälle. Den, som kunde ett handtverk eller en konst, skulle syssla därmed, men icke taga penningar för hvad han gjorde utan på sin höjd lifsförnödenheter. Öfver kroppen skulle de vinna välde genom fastor och genom att tre gånger hvarje vecka gissla sig.

Deras förnämsta sträfvan skulle gå ut på att genom kraftig *botpredikan* väcka upp ett förvärldsligadt släkte. Vidare skulle de med särskild omsorg vårda sig om de *sjuka;* för dem fingo de till och med mottaga penningar, i fall trängande nöd det kräfde. De skulle ej bry sig om människors omdömen, vara lika ödmjuka och vänliga mot alla och lämna domen öfver motståndare åt Gud. Öfver hufvud skulle de uppträda ej på ett fariseiskt, utan på ett hjärtligt, gladt och förtroendeväckande sätt. — För att ytterligare betona sin ödmjukhet kallade sig franciskanerna *de ringare bröderna* (fratres minores, minoriter), medan dominikanerna kallades *de förnämligare bröderna* (fratres majores).

Sedan Franciskus sålunda uppsatt en synnerligen sträng ordensregel och inrättat flere kloster i Italien, riktade han sin uppmärksamhet på de muhammedanska folken för att söka vinna dem för kristendomen. Han begaf sig till Egypten, råkade där i fångenskap hos sarazenerna och blef förd inför sultanen. »Jag kommer», sade han till honom, »sänd af Gud att visa dig och ditt folk vägen till frälsning.» Till bevis på kristendomens sanning erbjöd han sig att gå genom ett bål, om en muhammedansk präst på islams vägnar ville göra detsamma. Men sultanen, som troligen ansåg honom för en förryckt svärmare, tillät det icke. Dock behandlade han honom väl, erbjöd honom rika skänker — som dock tillbakavisades — och frigaf honom.

Hemkommen fortsatte Franciskus sitt öfverdrifvet stränga lefnadssätt, och hans utmärglade kropp blef allt svagare. År 1226 afled han i en kyrka vid Assisi. Redan två år därefter blef han kanoniserad.

Knappast har någon människa blifvit efter döden så prisad som denne man. Det påstods att han mot slutet af sin lefnad på sin kropp mottagit märken af Kristi fem sår, ja man sökte uppvisa en mängd likheter mellan honom och Kristus, till och med i fråga om underverks förrättande. Om vi ock med motvilja vända oss bort från ett sådant afguderi, så måste vi dock erkänna, att han var en utomordentlig man. Uppfylld af glödande kärlek till Gud och människor, ägde han en ovanligt fläckfri karakter. — Med ett poetiskt sinne förenade han en djup känsla för naturen, som för honom allt igenom är lefvande. Han tilltalar marken och vinberget, träden, blommorna och djuren, sol, måne och stjärnor såsom bröder och systrar och bjuder dem sjunga med till Herrens ära.

Han utöfvade också ett utomordentligt inflytande på sin tids människor. Redan under hans lifstid utbredde sig hans orden med oerhörd hastighet, och femtio år efter hans död räknades 8000 franciskankloster med 200,000 munkar. Men till följd af de öfverdrifna anspråk, han ställde på människonaturen, bar hans verk redan från början i sig fröet till fördärf, och snart inträdde i hans liksom i öfriga klosterordnar ett djupt förfall.

55. **Skolastiken.** I *kloster-* och *domskolor* erhöllo prästerna en nödtorftig utbildning för sitt kall. Ur vissa domskolor framgingo *universiteterna*, hvilka i bör-

jan hvart för sig icke innefattade mer än en fakultet. Universiteterna i *Paris* och *Oxford* voro berömda som teologiens hufvudsäten. *Uppsala universitet erhöll stadfästelsebref af påfven 1477.*

Vid skolorna uppstod den s. k. *skolastiken* och kom från dessa till universiteterna. Skolastiken sträfvade att *med de vetenskapliga hjälpmedel, som stodo att hämta från de grekiska filosoferna, i synnerhet Aristoteles, systematiskt ordna och framställa den härskande kyrkoläran.*

Som skolastikens fader nämnes den fromme och skarpsinnige ärkebiskopen i Canterbury *Anshelm* († 1109). I teologien har denne gjort ett värdefullt inlägg genom att närmare utveckla läran om Kristi *ställföreträdande tillfyllestgörelse.*

Abälard († 1142), en rikt begåfvad, men orolig ande, gick i sitt intresse för lärans vetenskapliga uppfattning nära nog öfver till *rationalism.* Han kom äfven i strid med flere af kyrkans läror och blef för sina åsikter mycket förföljd och förkättrad.

De *följande skolastikerna* utgingo däremot från den *härskande kyrkoläran* och antogo obesedt dess satser utan att undersöka, huruvida dessa hade tillräcklig grund i den heliga skrift eller endast voro hämtade ur traditionen (jfr § 18), detta i följd däraf att *traditionen i deras ögon hade samma auktoritet som skriften.* Traditionen innefattade nu icke blott *muntligt fortplantade läror från Kristus och apostlarne,* utan *allt, som hade kyrklig häfd eller sanktion för sig,* såsom *viktigare kyrkomötens beslut, kyrkofäders utsagor* och *påfliga förordningar* rörande lära, författning och kult. I följd däraf kunde man i den finna stöd för många *människopåfund,* hvilka rent af stodo i strid mot det uppenbarade ordet. Genom att upptaga och försvara sådana påfund *utbildade och befäste skolastikerna medeltidskyr-*

kans falska åskådning och sed. Dessutom kom deras teologi att inrymma mot hvarandra stridande läror. För att skyla de motsägelser, som sålunda uppstodo, måste de ofta tillgripa *spetsfundigheter* och *skenbevis* (sofismer), och detta förfarande har bragt hela skolastiken i vanrykte.

Som flitig samlare och ordnare af kyrkans lärosatser blef *Petrus Lombardus* († 1164) berömd. Hans lärobok i teologi (libri quattuor sententiarum) var allmänt begagnad under den följande tiden.

Dominikanmunken *Tomas af Aquino* († 1274) och franciskanen *Johannes Duns Skotus* († 1308) voro båda framstående lärdomsljus. Deras anhängare benämndes efter sina mästare *tomister* och *skotister.* De förre slöto sig i läran om synden och nåden närmare till Augustinus, de senare voro utpräglade semipelagianer. Ett tvisteämne emellan dem var äfven frågan om jungfru Marias syndfrihet, hvilken af skotisterna förfäktades, men af tomisterna bekämpades.

56. **Mystiken.** Vid sidan af skolastiken gick genom medeltiden en i flere afseenden motsatt riktning, nämligen *mystiken.* Medan skolastiken hämtade innehållet för sin tro ur *skriften* och *traditionen,* hänvisade mystiken till *Guds Andes inre ord i människan* såsom den källa, hvarur andligt ljus och lif tillströmmade henne. I sammanhang därmed blef religionen för mystiken *icke* en *förståndets* sak, utan *hjärtats* och *känslans,* icke företrädesvis *kunskap om* Gud, utan *lifsgemenskap* med honom, en gemenskap, som man kunde vinna endast genom *afdöende* från sig själf och världen och ett *försjunkande* i det gudomliga genom *inre betraktelser.*

Mystiken rönte inflytande af den *nyplatonska filosofien.* Medeltidsmystiken har därför ock haft en stark dragning till panteism, men då den mindre betonat läran än det *självförsakande lifvet i Kristi efterföljelse,* så har det

felaktiga i dess åskådning icke så mycket framträdt; i stället har dess *religiösa innerlighet* bildat en *hälsosam motvikt* mot skolastikens ytliga formväsen.

Mystiken hade trenne utvecklingsskeden. a) Den *franska* (l. romanska) *mystiken* stod i förbund med den ännu icke urartade skolastiken. Dess främste representant var den förut omnämnde *Bernhard af Clairvaux*. Berömda voro äfven flere lärare i klosterskolan i *S:t Viktor*, af hvilka *Hugo* († 1141) var den förste och förnämste, äfvensom franciskanen *Bonaventura* († 1274). Dessa framställde sin mystiska teologi i skolastikens former.

b) Från förbundet med den skolastiska riktningen, hvilken nu var på väg att urarta, lösgjorde sig den *tyska mystiken*, som hade sin blomstringsperiod på 1300-talet. Den grundlades af den djupsinnige *Eckart* († 1329) och utvecklades vidare af den store folkpredikanten *Tauler* († 1361) samt har äfven funnit ett uttryck i den af okänd person författade s. k. Tyska teologien, på hvilken Luther satte högt värde. Hos dessa framträder det mystiska åskådningssättet renast.

c) En alltigenom praktisk tendens har den *nederländska mystiken*. Till dess bärare hör *Tomas af Kempen* († 1471), hvilkens förträffliga skrift »*Om Kristi efterföljelse*» är den allmännast spridda och lästa uppbyggelseboken näst bibeln.

Medeltidsmystikens bekantskap med den nyplatonska filosofien förmedlades genom ett i Österlandet författadt arbete, som falskeligen tillskrefs *Dionysius Areopagita* (Apg. 17: 34). Från detta hade den lärde munken *Johannes Skotus Erigena* (omkr. 850) mottagit intryck, som å ena sidan väckte honom till en djupsinnig och för den tiden ovanligt självständig forskning, men å andra sidan hos honom alstrade böjelse för en panteistisk världsåskådning. Denna böjelse gick sedan igen hos medeltidsmystiken och tillhör i själfva verket all till ensidighet gående mystik, hvilken man plägar beteckna med namnet *mysticism*.

Bernhard af Clairvaux. Denne märkvärdige man föddes år 1091 i Burgund. Fadern var en tappar och gudfruktig riddare. Hans fromma moder helgade honom redan från födelsen för klosterlifvet. Tidigt visade sig också hos gossen ett djupt känsligt sinnelag, och han ådagalade mera håg för religiösa ting än för sin ålders lekar. Snart började han med ifver studera bibeln och den teologiska vetenskapen. Hans bröder ville, att han skulle ägna sig åt den lärda banan, men hans egen håg och minnet af hans moder, som aflidit medan han ännu var en yngling, förmådde honom att blifva munk.

Vid denna tid hade i *Citeaux* (Cistercium) i Burgund uppkommit en ny klosterorden, hvars stränga regel på vanliga människor verkade afskräckande. Men Bernhard kände sig däraf lockad till inträde. Med trettio likasinnade ingick han, tjugutvå år gammal, i denna orden och skötte med stor samvetsgrannhet sina plikter såsom munk. För att aldrig slappas i sitt asketiska nit, gjorde han sig alltjämt den frågan: »Bernhard, Bernhard, hvarför har du kommit hit?» Ryktet om hans helighet spred sig snart vida omkring, och efter några år kunde klostret ej mer rymma alla, som sökte inträde. Det beslöts därför att anlägga ett nytt kloster, i hvilket Bernhard skulle blifva abbot.

Det nya klostret anlades tio mil norr om Citeaux i en obebodd dal, som fick namnet *Clairvaux* (Clara vallis = den ljusa dalen). Här kunde Bernhard och hans munkar till en början endast med svårighet lifnära sig, men genom sin outtröttliga flit förvandlade de inom kort det ödsliga stället till en väl odlad nejd, som i nödens tid kunde underhålla tusentals fattiga. Här rådde öfver allt en djup stillhet, som blott afbröts af munkarnes hurtiga arbete på fältet och deras fromma lofsånger. Det hela gjorde på förbifarande ett så mäktigt intryck, att — heter det — ingen här vågade föra ett opassande tal eller företaga sig något ondt.

Härunder gick Bernhard så långt i späkningar, att han fördärfvade sin hälsa; för detta gjorde han sig sedermera själf förebråelser. Till sömn tyckte han sig knappast hafva tid, och blott några få timmar hvarje natt unnade han sig hvila. Han lifnärde sig af litet bröd och mjölk eller grönsaker. Närmast kroppen bar han en skjorta af hårduk, men lade sedermera bort den, enär saken blifvit bekant och någon föreskrift därom ej fanns i ordensregeln. Han ville ej synas heligare än klosterbröderna.

Gärna drog han sig, sedan han uppfyllt de yttre plikter, hvilka ålågo honom, tillbaka i ensamheten för att ägna sig åt bön och betraktelser äfvensom åt studier och författarverksamhet. Bibeln var hans käraste bok, och den tog han med sig, äfven då han vandrade ensam ute i skog och mark. Här lärde han sig under bön och eftersinnande att allt djupare tränga in i skriften. Den yttre världen var då för honom liksom död. En hel dag färdades han utmed Genevesjöns stränder, men lade ej märke till den omgifvande naturens skönhet, förrän man om aftonen gjorde honom uppmärksam därpå. Det var under sådana ensamma stunder, som han någon gång svingade sig upp till det mystiska hänryckningstillstånd (ekstas), då han tyckte sig omedelbart skåda Guds härlighet och njuta en försmak af himmelens salighet.

Men under allt detta — och det är ett bevis på hans andes mångsidighet — ägnade han sig också åt *praktiska* värf af olika slag. Hans stora fromhet och helighet, hans rika begåfning, hans kristliga erfarenhet och kännedom om människohjärtat, allt detta gaf honom tidigt ett ovanligt anseende, och man hyste för honom ett obegränsadt förtroende. Så fick han i uppdrag att göra ett utkast till ordensregel för tempelherrarne. Många sökte också hos honom råd och tröst i anfäktningar och tvifvel. Hans predikningar gjorde ett oerhördt intryck på de folkmassor, för hvilka han under sina resor talade. Väl var smaken den tiden förkonstlad, och äfven Bernhards predikningar kännetecknas af allegorisk skriftutläggning och ett blomsterrikt språk samt talrika antiteser (motsatser), men de hafva ett allvarligt och djupsinnigt innehåll, de präglas af mystisk innerlighet och brinnande kärlek till Kristus, de äro rika på kraftiga maningar till allvarlig bot och till ett heligt lif.

Öfver allt uppträdde han till skydd för de lidande och förtryckta, och han fruktade icke att inför denna världens mäktige försvara sanningens och rättfärdighetens sak. Ett exempel på makten af hans ord och hans uppträdande må här anföras. En furste i Frankrike ville icke försona sig med en af sina biskopar; icke ens bannlysning uträttade något. Då firade en gång Bernhard mässan i hans närvaro. Med hostian i den heliga skålen skred han genom den bestörta mängden fram till fursten och uppfordrade honom med flammande blick, i den kroppsligen närvarande Frälsarens namn, att försona sig med biskopen. Liksom träffad af blixten störtade fursten ned; hans motstånd var brutet. — Det berättades också om Bern-

hard, att han verkat mången underbar helbrägdagörelse, och när vi besinna, hvilken makt denne man utöfvade på sinnena, och att han lefde i en religiöst upprörd tid, bör sådant icke väcka vår förvåning.

Vid några tillfällen framträdde han såsom den inflytelserikaste mannen i kristenheten. Två påfvar hade blifvit valda, och ingendera ville gifva efter. Utan tvekan bestämde sig Bernhard för den värdigaste och lyckades äfven få denne allmänt erkänd. Längre fram åtog han sig att predika ett nytt korståg. Genom sin glödande vältalighet uppväckte han öfverallt den största hänförelse. Man trängde sig i skaror fram för att taga korsets tecken. Till och med tyskarne vid Rhen, hvilka icke förstodo hans språk, grepos dock af hans åtbörder, hans blick och tonen i hans stämma. Den profetiska tillförsikt, hvarmed han förutsade företagets lyckliga utgång, kunde icke annat än uppelda äfven de tröga och ljumma. Frankrikes konung och Tysklands kejsare drogo till Österlandet. Då emellertid saken aflopp olyckligt, minskade detta i någon mån Bernhards stora anseende.

Mindre framgång hade han, då han genom skrifter och predikande sökte återföra de talrika kättarne i södra Frankrike till kyrkan.

Minst tilltalande är han i sitt uppträdande mot *Abälard,* känd bland annat för sin olyckliga kärlek till *Héloïse*, en snillrik och högsinnad kvinna. Denne man, som ägde en fri och omfattande ande, var hufvudsakligen en kritisk natur och hade väckt stort uppseende genom hvarjehanda teologiska spekulationer, som icke öfverensstämde med den tidens kyrkolära. Bernhard genomdref på en fransk synod, att förkastelsedomen uttalades öfver Abälard, och genom sitt inflytande hos påfven förmådde han denne att stadfästa domen. Dock blefvo de båda framstående männen sedermera försonade.

Undan alla lifvets yttre stormar drog sig Bernhard med förkärlek till klostrets ensamhet för att ostördt få umgås med Gud i bön och sång. Af hans andliga sånger är den mest kända Salve caput cruentatum (jämf. Paul Gerhardts »O Haupt, voll Blut und Wunden» och Sv. Ps. 91). Efter ett långsamt aftynande dog han år 1153. Af påfven blef han inom kort kanoniserad.

Cistercienserorden vann genom Bernhard en stor utbredning. Vid hans död hade 160 nya kloster blifvit anlagda. Dessa voro mycket enkelt inredda. I klosterkyrkorna fingo

inga prydnader finnas, af målningar blott Kristi bild. Korsen voro af trä, dräkterna mycket tarfliga. Den enskilde munken fick ej äga det ringaste.

För oss svenskar är Bernhard särskildt minnesvärd, ty på begäran af konung *Sverker den äldre* och hans drottning sände han munkar till Sverige (s. 130). Deras fridfulla kloster, anlagda på natursköna ställen, blefvo hem för fromme och för den tiden kunnige män, som utvecklat en tyst, men välsignelserik verksamhet ej blott för höjandet af den andliga odlingen, utan ock för införandet af bättre åkerbruk och trädgårdsskötsel i vårt land.

57. Irrläriga och reformatoriska riktningar.

Ett *reformatoriskt* drag genomgick hela medeltiden och framträdde i många olika gestaltningar. Många af dem, som yrkade på en reformation, gingo emellertid till en betänklig öfverdrift. De *uppreste sig mot allt bestående i kyrkan* och förkastade det goda med det onda. I motsats mot den alltför stora vikt, som den katolska kyrkan fäste vid yttre ordningar, ville dessa icke veta af några sådana och försmådde t. o. m. dopet och nattvarden.

I Österlandet funnos åtskilliga riktningar af detta skaplynne, bland hvilka må nämnas *paulicianerna* i sjunde århundradet. Frön af dessas irrläror utsåddes sedan i Västerlandet, och i elfte århundradet uppväxte ur dem flere sekter, hvilkas medlemmar med ett gemensamt namn kallades *katarer* (rena), emedan de fordrade, att kyrkan skulle vara ett samfund af idel rena, och äfven *albigenser* efter staden Albi i södra Frankrike, hvilken ansågs som hufvudhärden för dessa rörelser.

Man försökte först med *milda* medel återföra dem till kyrkan. Både den helige Bernhard och Dominikus predikade ibland dem. Sedan man misslyckats i sina försök att vinna dem på detta sätt, vidtogos *strängare* mått och steg. Innocentius III lät predika *korståg* emot dem, och nu rasade under tjugu års tid (1209—1229) i södra Frankrike ett blodigt krig, som ödelade denna

blomstrande och folkrika trakt och i det närmaste gjorde slut på katarerna. Kvarlefvorna utrotades genom *inkvisitionen.*

Emedan kättarne flitigt åberopade den heliga skrifts utsagor såsom stöd för sina meningar, så tillgrep man för att beröfva dem detta stöd den fördärfliga utvägen att *förbjuda lekmän att läsa bibeln.* Det första bibelförbudet utfärdades i Toulouse 1229.

En renare evangelisk anda uppenbarade sig hos *valdenserna.* Dessa hafva sitt namn efter *Petrus Valdus,* en rik köpman från Lyon. Genom ransakande af skriften hade denne för egen del funnit den kostliga pärlan och var sedan angelägen att bereda andra samma förmån. Därför använde han sin förmögenhet för att få bibeln och andra goda skrifter öfversatta på modersmålet och spridda bland folket, och det, som han hade kvar, utdelade han bland de fattige. Själf *stiftade* han (1170) med några likasinnade en *förening,* som kallade sig »*de fattige från Lyon*» och voro förpliktade att förkunna evangelium för det försummade folket i stad och på landsbygd.

Till en början var det ingalunda desses mening att skilja sig från kyrkan. Fastmera anhöllo de hos påfven, att han måtte stadfästa deras förening och gifva sin sanktion åt deras bibelöfversättning. Påfven svarade först med förbud mot deras verksamhet, sedan med bannlysning. Då de det oaktadt fortsatte att predika, blefvo de förföljda. Nu öppnades deras ögon för kyrkans brister, och de började *ifra mot alla läror och ordningar, som icke hade stöd i den heliga skrift.* Denna gällde nämligen för dem som *det högsta rättesnöret i alla trossaker.* Också vinnlade sig valdenserna flitigt att läsa bibeln och därefter inrätta sitt lefverne, så att äfven deras motståndare måste gifva erkännande åt deras goda skriftkunskap och oförvitliga vandel.

I södra Frankrike funnos de fleste valdenserna och blefvo där utsatta för de blodiga albigenserkrigens lidanden. De, som öfverlefde dessa, flydde undan hufvudsakligen till *Piemonts* otillgängliga dalar, hvarest de hade trosförvanter. Här upprättade valdenserna flere församlingar. Tidtals hafva de blifvit hemsökta af svåra förföljelser, men en kvarlefva af dem har dock lyckats bibehålla sig ända fram till våra dagar.

59. **Reformationens förelöpare.** Under den stora vesterländska skismens tid, då åtskilliga röster höjdes för en kyrkans reformation till hufvud och lemmar, uppstodo i *England, Böhmen* och annorstädes personer, som arbetade för en *reformation till hjärtat.* Någon genomgripande omgestaltning af de kyrkliga förhållandena förmådde dessa dock icke åstadkomma, ty för en sådan *var tiden ännu icke mogen,* och *själfva voro de behäftade med vissa ensidigheter.* Särskildt förleddes de af sin opposition mot påfvekyrkan att *underskatta betydelsen af* kyrkans *yttre ordning.* De hafva dock på flere sätt banat väg för reformationen, framför allt genom att *framhålla Guds ord i skriften såsom det enda ofelbara rättesnöret* för människans tro och lefverne, och bära därför med fullt skäl namnet *reformationens förelöpare.*

a) Den förste af dem, som erhållit detta hedersnamn, var engelsmannen *John Wiclif,* lärare vid universitetet i Oxford. Han var en begåfvad och oförskräckt man, som lika varmt nitälskade för religionen och fäderneslandet. Han gjorde sig först känd som en skicklig försvarare af den engelska statens rätt till oberoende af påfven. Därigenom kom han i strid mot påfvemaktens ifriga befordrare, tiggarmunkarne. Omsider *angrep han alla kyrkans läror och bruk* (aflatshandel, helgondyrkan, vallfärder o. s. v.), *som han ansåg stå i strid mot den heliga skrift.* Själf förmådde han dock icke i alla

stycken fullt tillägna sig den bibliska åskådningen. Sålunda drefs han i sin kamp mot brödförvandlingsläran att *neka Kristi lekamens och blods verkliga närvaro i nattvarden,* och gent emot kyrkans böjelse att högt skatta de mänskliga gärningarnas förtjänst *förnyade han Augustini predestinationslära.*

John Wiclif.

För folkets religiösa upplysning verkade Wiclif genom att *föranstalta en öfversättning af bibeln* (från versio vulgata) och genom att *utsända predikanter, som skulle förkunna Guds ord på modersmålet.* På detta sätt uppstod en lifaktig andlig rörelse, som räknade talrika anhängare, de s. k. *lollarderna.* Den varade trots svåra förföljelser ända fram till reformationstiden och var då en viktig medverkande orsak till reformationens seger i England.

Tiggarmunkarne uppbjödo all sin förmåga för att nedtysta sin besvärlige motståndare. De lyckades äfven

af påfven utverka *flere bullor, som fördömde Wiclif och hans lärosatser.* Skyddad af konung och parlament, undgick dock Wiclif det öde, som vanligen drabbade dem, hvilka stämplats som kättare. Visserligen måste han nedlägga sitt lärareämbete i Oxford och draga sig tillbaka till ett pastorat på landet, men där fick han i lugn sluta sina dagar 1384.

b) Wiclifs kraftiga vittnesbörd mot den förfallna kyrkan blef äfven kändt på Europas fastland. I synnerhet blef det beaktadt i *Böhmen.* Dit fördes (omkr. 1400) Wiclifs skrifter af en from böhmisk riddare, *Hieronymus af Prag,* hvilken i England lärt känna och älska dem. I Böhmen verkade då *Johan Hus* som universitetslärare i Prag. Sedermera anställdes han som predikant därstädes och bjöd som sådan i eldiga predikningar folket Guds ord på *dess modersmål.* Bekantskapen med Wiclifs skrifter bidrog att öppna hans ögon för kyrkans brister, och han uppträdde snart med bestämdhet *mot påfvens anspråk på ofelbarhet, aflatshandeln* och öfver hufvud *allt, som han fann vara i strid mot skriften.* I afseende på kyrkan anslöt han sig till Wiclifs åsikt, att hon utgjordes endast *af de till salighet predestinerade.* Däremot tillägnade han sig icke Wiclifs åsikter om nattvarden, utan fasthöll i detta stycke kyrkans lära.

Hus' verksamhet för modersmålets bruk vid gudstjänsten och hans folkliga uppträdande i det hela slog an på böhmarnes patriotiska känslor. Endast med motvilja hade böhmarne mottagit latinet i sina kyrkor och hälsade därför med glädje försöket att återföra de forna förhållandena, då de i församlingen fått lofva Gud på sitt eget tungomål. I den husitiska rörelsen hade ock fosterlandskärleken en ganska stor andel.

För sin frimodiga opposition mot kyrkans falska läror och bruk blef Hus *bannlyst* af påfven och instämd

för kyrkomötet i Konstans (§ 47). På kejserlig lejd inställde han sig för kyrkomötet, men då han icke ville återkalla sina läror, så vida *han icke med bibelordet öfverbevisades om villfarelse,* blef han som en oförbätterlig kättare bränd (1415). — Hans vän Hieronymus af Prag fick följande år dela samma öde.

Vid underrättelsen om den älskade lärarens hemska slut *grepo hans anhängare i Böhmen till vapen.* På samma gång en strid för religiös frihet och ett försök att bilda ett oberoende böhmiskt rike, rasade »Husitkriget» under den tappre men grymme *Ziska* med yttersta vildhet. Flere uppbådade korshärar blefvo slagna. Omsider lyckades dock kyrkomötet i Basel, som trädt i underhandling med husiterna, vinna de fleste ibland dem genom vissa medgifvanden, bland andra det, att de skulle få *åtnjuta kalken i nattvarden.* De, som slöto fred på dessa villkor, benämndes *kalixtiner.* Återstoden, som kallades *taboriter,* blef sedan besegrad och kufvad (1434). Därefter förspriddes taboriterna i Böhmen och Mähren. Under namnet *böhmiska bröder* bildade de några församlingar, hvilka i stillhet uppbyggde sig med Guds ord och härdade ut under alla förföljelser ända fram till reformationstiden.

Johan Hus föddes (sannolikt år 1369) i böhmiska köpingen *Hussinecz,* af hvilken han sedan tog sitt namn. Föräldrarne voro välmående folk af tscheckisk börd. Efter fullbordade studier vid universitetet i Prag började han där hålla föreläsningar och beklädde 1402—03 till och med rektorsämbetet därstädes.

Vid denna tid synes en allvarlig väckelse hafva ägt rum hos den redan från barndomen af den ärligaste sanningskärlek besjälade mannen. Härtill bidrogo två omständigheter. Han började med ifver studera Wiclifs skrifter, och han blef ungefär samtidigt därmed prästvigd. I Prag fanns på grund af en enskild borgares stiftelse ett kapell, det s. k. *Betlehemskapellet,* i hvilket icke mässan skulle läsas, utan endast Guds ord förkunnas på folkets språk (det tscheckiska). Till predikant i

detta kapell blef Hus utnämnd (1402). Här fick han rikt tillfälle att förkunna ordet för andäktigt lyssnande folkskaror, och därunder lärde han själf bättre förstå bibeln, och hans troslif mognade.

Under de följande åren sökte han verka för reformer inom den böhmiska kyrkan i godt förstånd med ärkebiskopen

Johan Hus.

af Prag, hvars förtroende han åtnjöt. Af denne blef han utnämnd till predikant vid de böhmiska provinssynoderna, och såsom sådan bestraffade han frimodigt och utan anseende till person prästerskapets synder. Han lyckades äfven afstyra ett ofog, som bedrefs med föregifna reliker. Folket vandrade nämligen i stora skaror till ett ställe, där man uppgaf sig hafva några droppar af Kristi blod. Snart spredos också rykten om att underbara helbrägdagörelser därstädes inträffat. En undersökning afslöjade emellertid bedrägeriet, och Hus utgaf en skrift, hvari han påpekar, att en kristen icke behöfde söka tecken och under, utan blott stadigt hålla sig till skriften.

Men snart ändrade sig förhållandena. En sak, som rörde universitetet, föranledde en brytning. Därstädes funnos fyra studerande »nationer», den böhmiska, den bayerska, den polska och den sachsiska, af hvilka hvardera i gemensamma angelägenheter hade en röst. Nu ville konung *Wenzel* af Böhmen hålla sitt land neutralt under den dåvarande påfliga skismen, och den böhmiska nationen, men ej de öfriga, instämde med honom. På inrådan af Hus utfärdade konungen då (1409) ett påbud, som gaf den böhmiska nationen tre röster, men de öfriga (utländska) nationerna tillsamman blott en. Följden blef att mer än tusen lärare och studenter lämnade Prag och grundade ett nytt universitet i Leipzig. Hus blef rektor för den numera rent tscheckiska högskolan och stod vid denna tid på höjden af ära och makt, högaktad och älskad af ett folk, hvars nationella hänförelse han väckt.

Ärkebiskopen, som höll sig till påfven i Rom, uppträdde nu allt fientligare mot honom. En mängd wiclifska böcker uppbrändes högtidligt under klockors klang och afsjungande af »Te Deum». Predikningarne i Betlehemskapellet blefvo förbjudna. Men Hus och hans vänner läto sig ej förskräckas. Trots förbudet fortsatte han att predika under oerhördt tilllopp af åhörare. Tonen i hans tal blef allt djärfvare. Ofta svarade åhörarne med instämmande rop, och detta ökade beslutsamheten å ömse sidor. Då lät ärkebiskopen högtidligt uttala bannlysning öfver Hus och belade staden med interdikt. Men man brydde sig föga därom.

Så dog ärkebiskopen, och för någon tid inträdde ett tyst stillestånd. Plötsligt tillkom ett nytt tvisteämne. Påfven i Rom predikade nämligen korståg mot konungen af Neapel, hvilken beskyddade en af hans motpåfvar, och i sammanhang därmed utsändes aflatskrämare att samla bidrag till kriget. Äfven i Prag såldes aflat för penningar, och detta väckte en djup förbittring. Hus och hans meningsfränder uttalade sig högljudt mot aflatspredikanterna, ja mot påfven själf. En offentlig disputation hölls, hvarvid man angående det s. k. korståget eftertryckligt yrkade, att aldrig vidare en påfve eller biskop skulle i kyrkans namn få gripa till svärdet, ty Kristus hade sagt till Petrus: stick ditt svärd i skidan! Ville påfven öfvervinna sin motståndare, så borde han efterfölja Kristus, bedja för sina fiender och välsigna dem, som förbannade. Angående aflaten uttalade man den åsikt, att villkoret för syndaförlåtelsen vore verklig ånger och bot; i intet fall kunde den

fås för penningar. Påståendet att påfven ej kunde misstaga sig vore ej blott falskt, utan innebure äfven en gudsförsmädelse. — Den, som vid denna disputation med eldigt och hänförande tal ryckte med sig åhörarne, var Hus' vän *Hieronymus af Prag*, hvilken sedermera liksom Hus blef bränd i Konstans.

Nu följde flere beklagliga gatuuppträden. Påfvens bullor angående kriget och aflaten blefvo under opassande ceremonier offentligen uppbrända. Konungen lät då vid dödsstraff förbjuda allt slags förolämpning mot påfven och allt smädande af bullorna. Tre unge män, som det oaktadt i olika kyrkor afbrutit aflatspredikanterna och påstått, att aflaten blott vore lögn och bedrägeri, blefvo afrättade, hvarpå en skara studenter kom och tog deras lik och bar dem i högtidlig procession under afsjungande af martyrsången Isti sunt sancti (Dessa äro heliga) till Betlehemskapellet, hvarest de under Hus' medverkan jordfästes.

Följde så en ny bannlysning mot Hus, denna gången uttalad å påfvens vägnar, något som ännu mer ökade jäsningen. Konungen ansåg sig till och med böra uppmana Hus att för någon tid lämna Prag, till dess folket blefve lugnare. Hus lydde och begaf sig (december 1412) ut på landsbygden, sedan han först offentliggjort en skrift, hvari han vädjade från påfven och hans orättvisa bannlysning till Kristus, den rättfärdige domaren. På landsbygden predikade han emellanåt för stora skaror, och rörelsen spred sig allt vidare. Under sin frånvaro från Prag författade han bland annat sin förnämsta skrift: *Om kyrkan,* hvari han uttalar den åsikten, att kyrkan utgör sammanfattningen af alla till salighet utvalde (predestinerade), och att icke påfven, utan Kristus är den allmänna kyrkans hufvud.

Emellertid hade kyrkomötet i *Konstans* sammanträdt, och *Sigmund,* konung af Tyskland, ville att äfven Hus' sak där skulle afgöras. Med Sigmunds lejd begaf sig Hus på väg och ankom till Konstans den 3 november 1414. Mot slutet af månaden blef han under någon förevändning gripen, och Sigmund, som snart anlände till staden, lät stillatigande, om än till en början icke utan motvilja, saken hafva sin gång. Hus förvarades i flere fängelser; några af dem voro så mörka och osunda, att hans hälsa led däraf. Flere månader fick han sitta på en borg utanför staden, skild från sina vänner, om dagen i fjättrar och nattetid med händerna fastkedjade vid väggen, där hans säng stod.

Ändtligen kallades han (5 juni 1415) till *offentligt förhör* inför konciliet, som var talrikt församladt i franciskanklostrets stora sal. Man förelade honom flere af hans skrifter, och han erkände dem såsom sina. Han ville gärna, tillade han, rätta det felaktiga, om man bevisade att något sådant funnes i dem. Därpå upplästes några utdrag ur hans böcker. Då han nu ville försvara sig, nedtystades han af höga rop från flere håll. När det åter blifvit lugnt, sade Hus: »Jag hade tänkt, att i detta koncilium skulle finnas mera värdighet, fromhet och tukt». — Man kände att man förgått sig, och sammanträdet blef uppskjutet.

Två dagar därefter ägde *andra förhöret* rum, då konung Sigmund själf var närvarande, och allt gick lugnt och sansadt till. Man frågade efter Hus' ställning till Wiclif. Han erkände, att han höll Wiclif för en from man, och att han önskade en gång komma dit, där W. nu var, men han ogillade dennes angrepp mot kyrkans nattvardslära. Då man förmanade honom att i allt underkasta sig konciliet, svarade han ödmjukt, att det ville han gärna, blott man visade honom, hvari han misstagit sig.

På det *tredje och sista förhöret*, som hölls följande dag, var det egentligen fråga om Hus' åsikter angående *kyrkan*, och man ansatte honom med snärjande frågor, men utan resultat. — Därefter förstod han, att han ej kunde undgå döden på bålet, och hans bref till hemmavarande vänner äro från denna tid uppfyllda med afskedets och den stilla undergifvenhetens ord.

Under de fyra veckor, som ännu voro kvar, sökte man både med godo och ondo förmå honom till återkallelse, men förgäfves. Detta är just Hus' storhet, att han icke lät ett lysande kyrkomötes enhälliga mening inverka på sig, och att han på samma gång förblef ödmjuk och kärleksfull mot sina fiender. Han ville hellre blifva bränd såsom en försmädad kättare än göra något mot sitt samvete.

Den 6 juli 1415 fick han sin dom inför hela det i domkyrkan församlade konciliet och i tyska konungens närvaro. Såsom en hårdnackad kättare skulle han afsättas från prästämbetet och öfverlämnas till bestraffning åt den världsliga makten; hans böcker skulle brännas. Hus protesterade mot domen, föll sedan på sina knän och bad tyst för sig själf, hvarefter han bad högt för alla sina fiender.

Därpå ikläddes han en fullständig mäss-skrud, som sedan högtidligt och under uttalande af förbannelseformler stycke för stycke afkläddes honom. Slutligen ljödo de orden: Vi öfverlämna din själ åt djäfvulen. — »Men jag», sade Hus, »öfverlämnar den åt min Herre Jesus Kristus.» Man satte därefter på honom en alnshög pappersmössa, målad med bilder af onda andar och försedd med inskriften h æ r e s i a r c h a (kättarhöfding).

Nu återstod blott domens verkställande af de världsliga myndigheterna. Öfver domkyrkotorget, där man som bäst höll på med att bränna hans böcker — en sak som hos honom blott framkallade ett leende —, fördes han till afrättsplatsen, som var belägen på en äng utanför staden. En stor mängd folk och 800 väpnade män följde honom på hans sista vandring. Vid framkomsten afkläddes han, händerna bakbundos, och halsen fästes med en kedja vid en stark i marken nedslagen påle, under det att ved och halm uppstaplades rundt om honom ända upp öfver bröstet. Ännu i sista minuten tillfrågades han, om han ville återkalla, men han svarade: i evangelii sanning vill jag dö. Nu antändes vedhögen, och Hus började med hög röst sjunga: »Kristus, du lefvande Guds son, förbarma dig öfver mig!» Då han ville fortsätta sången, slogo lågorna honom i ansiktet, och inom några ögonblick var han kväfd. Askan kastades i Rhen. —

Hus var ingen originell, skapande ande. Såsom tänkare och skriftställare var han vida mindre betydande än Wiclif. Men hvad som utmärkte honom var en oböjlig och på samma gång hjärtevinnande fasthet, en stor sedlig renhet och oegennytta samt en uppriktig gudsfruktan. Genom sitt ända till döden oförskräckta hjärta, genom sitt uthålliga tålamod och sin trogna bekännelse af den evangeliska sanningen har han vunnit eftervärldens beundran, och hans tragiska slut medförde viktiga följder.

c) I staden *Florens i Italien* uppträdde i slutet af 1400-talet dominikanmunken *Savonaróla* som botpredikant med hänförande vältalighet. Hans vittnesbörd var buret af en *sant evangelisk anda* och röjde i vissa fall en profetisk ingifvelse. I sin ifver för sedernas förbättring lät han förleda sig att beträda den *politiska omstörtningens väg.* Hans anhängare fördrefvo Mediceerna, som tillvällat sig

stadens styrelse, och återställde republiken. Af denna ville Savonarola göra en *gudsstat* i gammaltestamentlig mening och var själf dess ledare på samma sätt som domarena i Israel. Genom dessa åtgärder uppväckte han emellertid mot sig många fiender, och då påfven bannlyste honom och belade staden med interdikt, så vacklade folkgunsten. Savonarola blef dömd och dog på bålet i tron på sin Frälsare 1498.

d) I Nederländerna hade på 1300-talet bildats en förening med namnet »*det gemensamma lifvets bröder*». Denna vinnlade sig om fromhet och lärda studier, särskildt studiet af de klassiska författarne, äfvensom om ungdomens undervisning. Den hade många medlemmar, som äfven kunna medräknas bland reformationens förelöpare. Särskildt utmärkte sig den begåfvade och lärde *Johan Wessel* för ett sådant kristligt djup och en sådan evangelisk renhet i sin lära, att Luther sade om honom: »om jag förut läst Wessel, så kunde mina vedersakare hafva trott, att jag tagit allt af honom; så öfverensstämmer bägges vår ande».

59. **Humanismen.** Redan på 1300-talet hade man i Italien börjat med ifver studera den klassiska forntidens skrifter, och detta studium blef ännu lifligare, sedan osmanerna intagit Konstantinopel (1453). En mängd grekiska lärde sökte då en fristad i Italien, där de samlade omkring sig hela skaror af vetgiriga lärjungar. Från detta odlingens gamla moderland utbredde sig snart nämnda andliga rörelse, som man kallar *humanismen*, till gränsländerna i väster och norr.

Humanismen hade en stor betydelse för mänsklighetens utveckling, därigenom att den *skärpte förståndet*, *förädlade smaken* och *öppnade blicken för det rent mänskliga*. Till kristendomen intogo emellertid de *italienska* humanisterna en *likgiltig* eller rent af *fientlig ställning*. Annorlunda blef förhållandet i Tyskland. De *tyska*

humanisterna hade rönt en hälsosam inverkan från det gemensamma lifvets bröder och *visade mera religiöst allvar.* De utmärktaste ibland dem voro *Reuchlin* († 1521), som genom sina studier i *hebreiska språket* öppnade tillträde till gamla testamentets grundtext, och *Erasmus af Rotterdam,* som utgaf en för den tiden synnerligt *god upplaga af nya testamentet på grekiska.*

Humanisterna hafva förberedt reformationen genom att *höja den lärda bildningen* och *möjliggöra ett grund-*

Påfvedömets insignier (tiara, stola och missale).

ligare studium af bibelns grundtexter. Dessutom hafva de skoningslöst *blottat åtskilliga af det gamla kyrkoväsendets brister,* i synnerhet skolastikens ofruktbara spetsfundigheter och munklifvets svaga sidor. Självfva voro de dock alltför ensidigt intresserade för vetenskapen och alltför litet för religionen för att kunna åstadkomma en kyrklig nydaning. Därtill kräfdes en *helgjuten kristlig personlighet, som icke ville veta något högre än »Jesus Kristus och honom korsfäst».*

60. **Återblick på medeltiden.** I och med detsamma, som kyrkan flyttade sin tyngdpunkt från de grekisk-romerska

till de germanska och slaviska folken, fick hon ett mera *löftesrikt,* men ock ett mera *mödosamt* arbete. De folk, bland hvilka hon hade att verka, befunno sig ännu på *naturståndpunkten,* men inom dem slumrade de *rikaste anlag.* Kyrkans uppgift blef att *uppfostra* dem till delaktighet af den andliga och materiella odlingens välsignelse. Hjälpmedel därtill hade hon dels i kristendomen, dels i de bildningselement, som hon fått i arf från den grekisk-romerska forntiden och upptagit i sitt eget lif. Det är egentligen den *romerska kyrkan* och *germanerna,* som visa en märkbarare utveckling och grundlägga en egendomlig kultur. Men detta sker endast småningom och under flere växlingar mellan *framåtskridande* och *återgång.*

Kyrkan sökte uppfostra de nyvunna folken hufvudsakligen genom *yttre tukt.* Endels var detta nödvändigt, ty dessa folk behöfde genomgå en utvecklingsperiod, som motsvarade gamla testamentets tid för mänskligheten. Men till en del berodde det äfven på kyrkans svaghetstillstånd. Ur den uppgift, som kyrkan föresatt sig, framgingo på naturligt sätt medeltidens tre märkligaste företeelser, hvilka representera kyrkans både styrka och svaghet. Å ena sidan erfordrades en stark *centralmakt,* som förmådde upprätthålla kyrkans anseende som en uppfostringsanstalt: så uppstod *påfvedömet.* Å andra sidan kom den *lagiska* riktning, som redan vunnit insteg i den gamla kyrkan, nu till full utveckling. Denna riktning kulminerade i medeltidens *munkväsen.* Ändtligen blef kyrkans *auktoritet i religiösa ting* allsidigt genomförd och tillämpad af *skolastiken.* Dessa tre företeelser voro under medeltidens förra hälft stadda i tillväxt och uppnådde sin höjdpunkt på 1200-talet; därpå inträdde förfall och upplösning.

Medeltiden har sin förnämsta betydelse såsom ett *genomgångsskede* mellan den antika och moderna kulturen, mellan den gamla och den reformerade kyrkan. Såsom hvarje sådant skede framställer den skådespelet af en strid *mellan motsatser.* Denna strid blef dess väldigare, ju större kraft den germanska rasen ägde. Medeltidens bildningar äro tilltagna i *jätteproportioner*, okunnigheten, det råa själfsvåldet och sedeslösheten lika väl som den i de finaste detaljer genomförda lärdom, den oegennyttigaste själfförsakelse och den innerligaste fromhet. Genom en rad af *reformer* sökte *kyrkan* förbättra sitt tillstånd, men då dessa hufvudsakligen voro af *yttre* art, lämnade de hennes hufvudsakliga lyten — *hierarkisk härsklystnad, ytlig verkhelighet* och *andlig träldom* — oantastade. Ur den inner-

liga fromheten hos djupare sinnen framväxte dock efter hand en sannare insikt i kristendomens väsen. De vidgade vyerna på vetenskapens område bidrogo att lossa på de band, som fjättrade den religiösa anden. När så därtill kom inom allt vidare kretsar ett tilltagande missnöje med den urartade kyrkan, så fortskred tiden i mognad för en *i kyrkans innersta ingripande reformation.*

Nya tiden.

A. Reformationen.

a. Reformationen i Tyskland.

61. **Inledning.** I få världshistoriska tilldragelser har den gudomliga försynens ingripande varit så uppenbart som i reformationen. Tiden var mogen, och omständigheterna samverkade på ett underbart sätt för denna väldiga rörelse, hvilken åstadkom en så stor omhvälfning inom kyrkan och i sina följder äfven på det politiska området. Det härskade ett starkt missnöje med det påfliga regementet, ett lifligt medvetande af kyrkans brister samt en djup och allmän längtan efter en kyrklig reformation. Vetenskapliga hjälpmedel funnos för en grundligare skriftkännedom, och boktryckerikonsten möjliggjorde en snabb spridning af bibeln och reformatorernas skrifter. En friare anda hade börjat blåsa, särdeles i städerna. Tysklands splittring i småstater hade äfven stor betydelse, ty ändringar i samfundsförhållanden ske alltid lättare i små stater än i stora. Härtill kom en påfve så sorglös och likgiltig som Leo X; en aflatskrämare så dumdristig och oförskämd som Tetzel; en landsherre så from och samvetsgrann, så utmärkt och aktad som Fredrik den vise; en kejsare sådan som Karl V, mäktig och fientlig nog för att inverka luttrande på reformationen, men för mycket invecklad i politiska trångmål för att våga undertrycka den; en mängd förhållanden och konflikter ägnade att främja arbetet för kyrkans omdaning; en skara framstående personer, som villigt erbjödo sig såsom tjänare vid det stora verkets genomförande; och ändtligen i rätta stunden, på den mest passande plats och i den lämpligaste omgifning en man sådan som Luther, af Gud särskildt utrustad och uppfostrad att blifva en religiös banbrytare, en man, som, sedan han i

sitt eget inre genomgått reformationens väsentliga förlopp, kunde blifva en bärare af tidens utveckling, sprida klarhet öfver dess jäsande ideer och utpeka målet för dess oroliga sträfvanden. Reformationen är alltså icke ett verk af oroliga nyhetsmakares hugskott, utan en frukt af århundradens utveckling, ett foster, framgånget ur många kvalda hjärtans längtan efter frälsning, men särskildt ur den mans, som framför andra skulle fröjda världen genom att åter framdraga ur glömskan den frälsande sanningen: tro på Herren Jesus, så blifver du frälst!

62. Luthers uppfostran till reformator.

Martin Luther föddes i *Eisleben* den 10 nov. 1483. Han växte upp i fattigdom under sträng tukt. Efter slutade skolstudier inskrefs han 18 år gammal som student vid universitetet i *Erfurt,* där han 1505 blef magister. I universitetsbiblioteket hade han för första gången påträffat *en fullständig* (latinsk) *bibel,* hvilken han sedan flitigt studerade. Snart väcktes han till allvarliga bekymmer om sin själs frälsning och företog sig i sin nöd att *inträda som munk i ett augustinkloster,* som fanns i Erfurt. Fruktlösa voro dock hans bemödanden att på munkaskesens väg vinna frid med Gud. Ju längre det led, dess djupare nedtrycktes han af sitt skuldmedvetande. Då hänvisades han af erfarnare vänner att *tro* förlåtelsen äfven för *verkliga* synder. På denna trons väg fördes han vidare genom fortsatt bibelläsning och genom studiet af fromma kyrkolärares skrifter. Dock dröjde det någon tid, innan han kom till full klarhet och förvissning i denna viktiga sak.

År 1508 kallades Luther till *professor i filosofi* vid den nyligen upprättade högskolan i *Wittenberg.* Kort därefter (1510 eller 1511) sändes han i sin ordens angelägenheter *till Rom.* Denna resa var för honom af stor betydelse, enär han nu med egna ögon *fick lära känna det djupa* religiösa och sedliga *förfall, som*

härskade t. o. m. i kristenhetens hufvudstad. Och ehuru denna erfarenhet ingalunda minskade hans vördnad för kyrkan, så lärde den honom dock att djupare än förut känna behofvet af en grundlig reformation.

Efter återkomsten till Wittenberg blef Luther (1512) *teologie doktor.* Därmed följde skyldigheten att föreläsa öfver den heliga skrift. Helst sysselsatte han sig med

Martin Luther.

Psaltaren samt Romare- och Galaterbrefvet. Själf hade han nu funnit trons väg till frälsning och kunde därför af egen erfarenhet vittna inför sina åhörare, att *människan varder rättfärdig genom tron och icke genom lagens gärningar.* Af denna sanning genomträngdes och uppbars hela hans följande verksamhet för kyrkans omdaning, och man har kallat den *reformationens materialprincip.*

Martin Luther var den äldste i raden af en talrik syskonskara. Hans föräldrar voro arbetsamma och fromma människor i små omständigheter, hvilka höllo sina barn till gudsfruktan och goda seder. Medan Luther ännu var mycket ung, flyttade de från Eisleben till *Mansfeld.* Där förbättrades efter hand deras ställning, och Luthers fader, bergsmannen Hans Luther, blef för sin duglighet och redbarhet invald i stadens råd.

I Mansfeld sattes Luther vid unga år i *stadens skola,* hvilken var i den gamla medeltidsstilen. Hade gossen redan i hemmet fått vänja sig vid sträng tukt, så rönte han här en behandling, som var rent af barbarisk. En dag fick han smaka riset femton gånger, utan att han egentligen visste hvarför. Skolrummet var trångt och kvaft, undervisningen mycket underhaltig. Det gick därför långsamt med framstegen. Luther lärde dock läsa och skrifva, de tio buden och Fader vår samt började med den latinska grammatiken. Vid 14 års ålder sändes han till en annan skola i *Magdeburg.* Denna var inrättad af personer, som växt upp under ledning af det gemensamma lifvets bröder. Här var behandlingen human och undervisningen god. Dock finna vi Luther redan om ett år i *Eisenach,* där det äfven fanns en förträfflig skola. På båda dessa ställen gjorde den begåfvade gossen snabba framsteg och uppväckte stora förhoppningar.

I likhet med andra fattiga skolgossar måste Luther i Eisenach liksom förut i Magdeburg ofta skaffa sig bröd genom att sjunga för andras dörrar. Så sjöng han äfven framför en förmögen borgares, Cottas, hus, hvilkens hustru *Ursula Cotta* fattade intresse för gossen på grund af hans blygsamma väsen och klara röst och upptog honom i sitt hem. Nu tillbragte han sina återstående skolår utan brödbekymmer. Han vande sig äfven vid ett finare umgängessätt och fick tillfälle att utveckla sina goda musikaliska anlag — allt saker, som kommo honom väl till pass under hans följande verksamhet.

I *Erfurt* studerade Luther de gamla språken och filosofi. Det senare ämnet införde honom i skolastikens spetsfundigheter. Längre fram kom han till insikt om huru litet dessa voro värda, och han var då glad, att han »af egen och viss erfarenhet lärt känna högskolornas visdom, så att det ogudaktiga folket icke kunde emot honom påstå, att han fördömt hvad han icke kände.»

Som redan är nämndt, blef Luther allt ifrån barndomen hållen till gudsfruktan. Särskildt hade han vant sig att flitigt

bedja och höll före, att »väl bedt är till hälften studeradt». Hans gudsfruktan skänkte honom dock ingen inre frid. »Vi voro alla» — säger han — »hänvisade därtill, att själfva tillfyllestgöra för våra synder, och att Kristus skulle på den yttersta dagen af oss fordra räkenskap, huru vi hade godtgjort synderna, och huru mycket goda gärningar vi åstadkommit.» Den stränga uppfostran hade ock gjort Luther mycket samvetsöm, och ofta räknade han sådant, som var fullkomligt oskyldigt, för en svår synd. Därför lefde han i beständig oro. Hans flitiga bibelläsning skänkte honom icke heller något rätt ljus, ty ännu hängde för hans ansikte det tjocka täckelset af alla de människomeningar, som han insupit under sin uppväxttid. Hans oro ökades genom flere uppskakande tilldragelser. Bland annat öfverfölls han på en resa af ett häftigt åskväder, och blixten slog ned i hans närhet. I sin förskräckelse anropade han helgonen om hjälp och afgaf det löftet, att om han undkom med lifvet, skulle han *gå i kloster*. Detta löfte uppfyllde han kort efteråt, då han inträdde bland augustinmunkarne i Erfurt.

Under sin novistid hade Luther till en början att förrätta de simplaste sysslor: sopa gården, gå omkring barfota med en säck på ryggen och begära allmosor för klostrets behof o. s. v. Han fullgjorde allt på det ödmjukaste och punktligaste sätt. Genom universitetets bemedling blef han dock snart befriad från sådana grofva sysslor och fick ägna sig åt studier. Bibeln var nu hans käraste läsning. Men därjämte gjorde han sig förtrogen både med mystiska och skolastiska författare liksom med Augustinus, hvilken fick stor betydelse för hans utveckling Han lefde ock i ständigt arbete med studier, bön, fasta, nattvak o. d., och han skrifver själf senare om denna tid: »om någonsin en munk kunnat komma in i himmelen med sitt munkväsen, så hade jag kommit dit, ty alla, som då kände mig, veta, att, hade det räckt längre, så hade jag plågat mig till döds med att vaka, bedja, läsa och arbeta».

Likväl fann hans samvete ingen ro; han kände alltjämt, att, hvad han än gjorde, så räckte det dock icke till att uppfylla Guds lag. Hans förman Staupitz, de sachsiska augustinklostrens generalvikarie, hänvisade honom i hans nöd till Kristus, hvilken »är en verklig frälsare» och har »förlåtelse för verkliga synder». Äfven en gammal klosterbroder sökte trösta honom med de orden ur tredje trosartikeln: »jag tror syndernas förlåtelse» och uttydde dessa så: »det är icke nog att i allmänhet tro, att sådana som t. ex. Petrus och Paulus hafva

fått syndernas förlåtelse, ty det tro ock djäflarne; utan det är Guds vilja, att en hvar skall tro, att just hans egna synder äro honom förlåtna.» Genom sådana trösteord blef Luther uppmärksamgjord på trons väg till syndaförlåtelse och rättfärdighet. Efter mycken nöd och anfäktning började det dagas i hans hjärta.

År 1507 blef Luther prästvigd. Under mycken fruktan läste han sin första mässa och var nära att skynda bort från altaret, då han enligt ritualet skulle uttala orden: »jag bringar dig, evige, lefvande Gud, detta offer». Af en sådan förskräckelse blef han gripen, då han kände sig utan medlare stående inför Guds majestät och omedelbart skulle tilltala Gud den helige.

Uppdraget att resa till Rom mottog Luther med glädje. När han på afstånd fick se det efterlängtade målet för sin färd, föll han ned på jorden och utropade: var hälsadt, du heliga Rom! Under sin (14 dagars) vistelse i staden besökte han dess heliga orter och steg på sina knän uppför Pilatustrappan, hvilken föregafs hafva blifvit flyttad till Rom från Pilati rådhus i Jerusalem. Ännu var han icke lösgjord från den föreställningen, att sådana gärningar voro förtjänstfulla inför Gud. Ja, såsom han själf säger, det gjorde honom ondt, att hans fader och moder ännu icke voro döda, ty han kunde nu icke hafva glädjen att befria dem ur skärselden.

I Rom fick emellertid Luther se och höra mycket, som sårade hans finkänsliga sinne. Där gycklades öppet med det heliga, och själfva prästerna gjorde sig skyldiga till gudlöst lättsinne. Af egen erfarenhet lärde Luther således känna det djupa förfallet i kristenhetens hufvudstad. Själf ansåg han det äfven för en särskild Guds skickelse, att han fått besöka Rom, och ville icke för hundratusen gyllen hafva denna resa ogjord; eljest kunde han hafva behöft frukta, att han gjorde påfven orätt, men nu vittnade han, hvad han sett och hört.

Endast ogärna och af lydnad mot sina förmän gick Luther in på att blifva doktor i teologi. Hans kollega Karlstadt satte doktorshatten på hans hufvud. Vid mottagandet af sin nya värdighet fick Luther aflägga ed på att troget studera och förkunna den heliga skrift. Af denna ed hade han under sin följande verksamhet mycken tröst, då han såg den myckna oro, som hans lära uppväckte i kristenheten. Han visste då med sig, att han icke uppträdt på eget beråd, utan kallad och nödgad.

Luthers föreläsningar och predikningar voro från denna tid genomträngda af hans nyvunna erfarenhet af rättfärdiggörelsen genom tron. Det gick genom dem alla en frisk fläkt, som rensade luften från det skolastiska ordkramets tunga kvalm. Också blef Luthers åhörarskara allt talrikare, och redan nu betraktades han såsom den förnämsta prydnaden för det universitet, vid hvilket han var fäst.

63. **Luthers första steg på den reformatoriska banan.** Skamlösare än någon före honom uppträdde en dominikanmunk, *Johan Tetzel,* som aflatskrämare i norra Tyskland och intalade människorna, att aflaten skänkte ovillkorlig syndaförlåtelse. Emot detta ofog kände sig Luther af sin plikt som själasörjare manad att uppträda, och sedan han förgäfves sökt förmå kyrkans män att stäfja detsamma, uppspikade han på slottskyrkodörren i Wittenberg *95 teser mot aflatens missbruk* den 31 oktober 1517. Grundtonen i dessa var, att *aflatsbrefven icke äga någon giltighet, där det icke finnes ett botfärdigt hjärta.* Teserna spriddes snart öfver hela den katolska kristenheten och väckte ett oerhördt uppseende. Äfven påfven, Leo X, ansåg sig omsider böra närmare taga reda på Luthers sak. Genom en smidig underhandlare lyckades han förmå Luther, hvilken ingalunda var sinnad att bryta med kyrkan, till löftet att tiga, så länge hans motståndare lämnade honom i fred.

Snart blef dock Luther nödsakad att bryta tystnaden, i det en professor från Ingolstadt, *Johan Eck,* utmanade honom till en offentlig *disputation,* hvilken försiggick i *Leipzig* 1519. Vid denna disputation blef det Luther klart, att påfvar och kyrkomöten kunna misstaga sig, och att man i andliga frågor icke finner någon ofelbar vägledning annorstädes än i den heliga skrift. *Denna grundsats om skriftens allena gällande auktoritet* har erhållit namnet *reformationens formalprincip.*

Efter disputationen begaf sig Eck till Rom och utverkade en påflig *bannbulla* mot Luther. Men nu tog denne ett djärft steg. På ett bål utanför stadsporten i Wittenberg uppbrände han högtidligt den påfliga bullan och den kanoniska lagen (den 10 dec. 1520). Därmed hade han för alltid för sig afskurit återgången till den katolska kyrkan. Också blef han kort därefter ovillkorligt bannlyst (jan. 1521).

Om *Tetzels aflatspredikan* berättas, att den innehållit sådana påståenden som dessa: »det röda aflatskorset med påfvens vapen vore lika kraftigt som Kristi kors; han (Tetzel) ville icke byta med den helige Petrus, ty han hade genom aflaten frälst flere själar än Petrus genom sin predikan; när någon lade penningar i kistan för en själ i skärselden, så fore denna själ till himmelen, så snart penningen klingade mot kistans botten; det vore icke af nöden att hafva ånger eller sorg eller göra bot för synderna, om man blott köpte aflatsbref; dessa gällde således äfven för kommande synder» o. s. v. Många trodde dessa lögner, och penningar inflöto rikligt. En del af penningarne gick till ärkebiskopen af Mainz, som med dem betalade sitt pallium, hvilket skall hafva kostat 26,000 gyllen; en annan del skulle användas till fullbordande af Peterskyrkan i Rom.

Kurfursten af Sachsen förbjöd Tetzel tillträde till sitt land. Aflatskrämaren sökte emellertid lyckliggöra äfven sachsarne med sin vara och slog därför upp sin salubod i gränsstaden Jüterbogk, ej långt från Wittenberg. Många wittenbergare begåfvo sig då åstad och köpte aflat. Några af dessa voro Luthers biktbarn. Då de sedan i biktstolen af honom uppmanades till allvarlig ånger och bättring, så drogo de fram sina aflatsbref och menade, att dessa skänkte dem syndaförlåtelse oberoende af hjärtats botfärdighet. Men härpå svarade Luther med skriftens ord: »om I icke bättren eder, skolen I alle sammalunda förgås». De förvillade blefvo förtretade häröfver och klagade för Tetzel, att hans aflatsbref icke fingo gälla. Tetzel, som tillika var kättarmästare, bröt ut i raseri och upptände eldar på torget för att visa, huru han ämnade handla med aflatens vedersakare.

Luther lät dock icke skrämma sig, utan *predikade och skref frimodigt mot aflatshandeln.* Därjämte vände han sig till flere prelater och sökte förmå dem att stäfja ofoget. Då detta

misslyckades, sammanskref han sina 95 teser och uppspikade dem utan att rådföra sig med någon. Härigenom ville han åstadkomma en disputation, som skulle utreda aflatens rätta betydelse och kraft, och det var ingalunda hans afsikt vare sig att uttala en ovillkorlig förkastelsedom öfver aflaten eller att uppträda mot den katolska kyrkan. Fastmera ansåg han sig för en försvarare af denna kyrka gent emot sådana, som för egen vinning missbrukade hennes ordningar och gjorde henne förhatlig för folket. Några af de viktigaste teserna må tjäna till belysning af hans tankar.

Tes. 1. Då vår Herre och mästare Jesus Kristus säger: gören bättring etc., vill han, att hans trognes *hela lif på jorden* skall vara en *ständig bättring.* 2. Och kan och bör detta ord *icke* förstås om botens sakrament, d. ä. om den bikt och tillfyllestgörelse, hvarvid prästämbetets åtgärd fordras. 4. *Påfven vill och kan icke eftergifva något annat straff än det, som han* efter eget godtfinnande eller i kraft af canones, d. v. s. de påfliga stadgarne, *har pålagt.* 6. Påfven kan *icke förlåta* någon skuld, utan *endast uttala och bekräfta förlåtelsen* för de synder, som Gud redan tillgifvit. Gör han annorlunda, så blifver skulden oförlåten. 26. De, som förmena sig genom sina aflatsbref vara vissa om saligheten, skola med sina läromästare fara till djäfvulen. 34. *Aflatsnåden har afseende blott på de straff, som höra till botsakramentets satisfaktion* och påläggas af människor. 37. *Hvar och en sann kristen,* lefvande eller död, *har del i alla kyrkans ägodelar* genom Guds nåd äfven *utan aflatsbref.* 50. Man måste lära de kristne, att om påfven kände till aflatspredikanternas styggelser, skulle han mycket hellre bränna Peterskyrkan till aska än tillåta dess uppbyggande af fårens hull, kött och ben. 62. *Kyrkans sanna och kostbara skatt är det heliga evangelium om Guds härlighet och nåd.* 71. Den, tom talar emot den apostoliska aflaten *i dess sanning,* han vare förbannad. 72. Men den, som uppträder mot aflatspredikantens själfsvåldiga och fräcka ord, han vare välsignad. 94. Man skall förmana de kristne att beflita sig om att efterfölja Kristus, deras hufvud, genom kors, död och helvete. 95. Och alltså hellre genom mycken bedröfvelse ingå i Guds rike, än att de genom trösten af en falsk frid skulle råka i köttslig säkerhet.

Genom boktryckerikonstens hjälp spriddes dessa teser inom fjorton dagar öfver hela Tyskland och inom sex veckor öfver så godt som hela den romerska kristenheten. Öfverallt

ådrogo de sig den största uppmärksamhet; somliga blefvo hänförda, andra förbittrade. Det var den första susningen af den ande, som snart skulle brusa genom kyrkan och skaka henne i hennes murkna fogningar. Luther hade uttalat något af det, som tusen ängsliga samveten hade känt. Men mycket mer måste sägas. Sedan Luther en gång gjort sig till tidens tolk, kunde han icke vidare få tiga, förrän han gifvit uttryck åt de otillfredsställda behof, som under århundraden tyngt på de frommes hjärtan.

På påfvestolen satt nu *Leo X* af Mediceernas mäktiga släkt, en fin världsman, mycket intresserad för konst och vetenskap, men utan hjärta för kyrkan. Redan som barn hade han bestämts för det andliga ståndet för att på den vägen utan möda komma till rikedom, makt och ära. Vid sju års ålder blef han prästvigd; året därpå vardt han ärkebiskop, och innan han uppnått sitt trettonde år fick han mottaga kardinalsvärdigheten. Denne var icke den man, som kunde bedöma, hvad det här gällde. Han tog visserligen kännedom om de 95 teserna, men ansåg den af dessa upptända striden endast för ett vanligt munkgräl. Emellertid förmåddes han af sin omgifning att instämma tesernas upphofsman att svara för sina satser i Rom. Genom kurfursten af Sachsen Fredrik den vises bemedling vidtogs dock den ändringen, att Luther skulle få stå till rätta i *Augsburg* inför en påflig legat, kardinalen *Cajetanus.* Denne mottog till en början med vänlig nedlåtenhet den ringe munken och fordrade blott, att han skulle återkalla. Men då Luther åberopade sig på skriften och anförde sådana bevis för sina påståenden, att kardinalen blef svarslös, så vardt denne häftig och utbrast: gå bort och kom aldrig mer inför mina ögon, så vida du icke vill återkalla. Luther tog fasta på denna tillsägelse och lämnade i hemlighet Augsburg, där han icke längre kunde vara säker.

I Rom ansåg man, att legaten illa fullgjort sitt uppdrag. Som det tillika var af vikt för påfven att bevara vänskapen med Fredrik den vise, afsändes en ny underhandlare, en smidig kammarherre hos påfven vid namn *Miltitz.* Denne tog Tetzel i allvarlig upptuktelse för hans eländiga framfart, så att den gamle syndaren af skam och fruktan dolde sig i ett kloster, där han snart dog. Luther däremot, som han kallat till sitt möte i *Altenburg* (i jan. 1519), mottog han med förekommande vänlighet, berömde hans lärdom och begåfning och försäkrade, att han icke tilltrodde sig att med 5,000 beväpnade

män kunna föra honom till Rom, enär han på sin resa öfverallt funnit, att där en talade för påfven, talade tre för Luther. Sådant smicker gjorde visserligen icke något intryck på en man af Luthers skaplynne, men han lofvade likväl att tiga, så länge hans motståndare lämnade honom i fred.

Luthers motståndare sörjde emellertid för att icke reformationen fick tigas ihjäl. Professorn i Ingolstadt *Johan Eck,* en icke obegåfvad, men småaktigt fåfäng man, sökte skaffa sig ett namn som oöfvervinnelig disputator och hade för det ändamålet hållit offentliga disputationer vid flere universiteter. Nu beslöt han att utmana äfven de wittenbergska professorerna. Närmast vände han sig mot Luthers medlärare Karlstadt, men afsåg egentligen att komma i strid mot Luther, hvilken äfven upptog den utkastade stridshandsken.

Disputationen i Leipzig räckte tre veckor. Under den första veckan förhandlade Eck och Karlstadt öfver den fria viljan, hvarvid Eck försvarade den semipelagianska, Karlstadt den augustinska läran. Därefter uppträdde Luther. I fråga om den mänskliga friheten stod han på Karlstadts sida. Därjämte kämpade man om påfvens primat, skärselden, boten och aflaten. Luther stödde sig på skriften, Eck på traditionen. Om någon gemensam utgångspunkt kunde de båda kämparne icke enas, och därför ledde striden icke heller till något egentligt resultat. Men här fingo det gamla systemets försvarare och reformationens män tillfälle att närmare lära känna hvarandra. Eck upptäckte, att Luthers åsikter sammanstämde med dem, som hyllats af det böhmiska sanningsvittnet Johan Hus. Ehuru det hittills aldrig fallit Luther in, att kyrkan misstagit sig i sin dom öfver denne, vågade han dock det påståendet, att *icke husiternas alla satser voro falska.* Därjämte förebrådde han Eck, att denne »skydde bibeln, liksom djäfvulen korset», och själf blef han från denna tid fullt viss, att man i religiösa frågor måste stödja sig på bibeln allena.

Icke blott teologer och studenter, utan äfven en mängd lekmän, ja, t. o. m. furstar hade öfvervarit och uppmärksamt följt förhandlingarna i Leipzig. En del af dessa hade därvid ännu mera befäst sig i sin katolska tro. Dit hörde hertig Georg af Sachsen, hvilken för framtiden blef Luthers förklarade fiende. Andra fingo sina hjärtan mera öppnade för sanningen, och särskildt blef nu mellan Luther och Melankton det innerliga vänskapsband knutet, som förenade dem för lifvet.

Både i tal och skrift verkade Luther i den en gång anslagna riktningen. I synnerhet voro tre skrifter — alla utgifna 1520 — af stor betydelse. Den första af dessa bar titeln: *Till hans kejserliga majestät och den kristna adeln af den tyska nationen om det kristliga ståndets förbättring.* På ett kraftfullt och vältaligt sätt framställes här, huru påfven tyranniserat kristenheten och i synnerhet Tyskland med sina okristliga bud och sitt samvetslösa ockrande. Likaså nedslås de tre pappersmurar, bakom hvilka påfven hittills förskansat sig, nämligen påståendena, att den andliga makten står öfver den världsliga samt att påfven ensam har rätt att tolka den heliga skrift och sammankalla allmänna kyrkomöten. Luther anvisar här de yttre medlen till befrielse från påfveoket och söker *intressera äfven de världsliga stånden för en kyrkoreformation.* I den andra skriften »*om kyrkans babyloniska fångenskap*» ådagalade han falskheten af den romerska sakramentsläran. Och då nästan alla falska läror och bruk i påfvekyrkan sammanhängde med denna, fick han här tillfälle att lämna en allsidig kritik af hela det romerska lärosystemet. Båda dessa skrifter uttalade, hvad tusentals hjärtan kände. De fingo därför en hastig spridning och hälsades från alla håll med jubel. För de påfviske kändes de som salt i öppet sår och framkallade å deras sida ett skri af smärta och många smädelser.

Men Luther talade icke blott stridens, utan äfven fridens ord. Det senare skedde i hans tredje skrift »*om en kristens frihet*», en uppbyggelsebok full af innerlighet och värme i äkta evangelisk ande och kraft.

Under tiden arbetade Eck på att med yttre tvångsmedel bringa sin besvärliga motståndare till tystnad. Frukten af hans ansträngningar blef den *påfliga bannbullan.* Med denna skyndade han till Tyskland. Här blef han dock ingalunda mottagen så, som han hade hoppats och önskat. På åtskilliga ställen vågade biskoparne icke bekantgöra bullan af fruktan för folket; i Leipzig och Erfurt hindrade studenterna det. Det var uppenbart, att man allmänt kände behofvet af en kyrklig reformation och med beundran och kärlek omfattade den man, som riktigt insett och oförskräckt blottat kyrkans brister. Också föregicks och efterföljdes Luthers djärfva handling att bränna bannbullan af liknande tilldragelser på flere orter. Men de katolskes hat tilltog äfven, och de många bål, på hvilka Luthers skrifter brändes, visade, hvilket öde man tillämnade dessas upphofsman.

64. **Melankton.** Bland Luthers många vänner och medhjälpare hade ingen större betydelse för reformationen än *Melankton.* Tidigt hade denne tillägnat sig en grundlig humanistisk bildning och anställdes vid 21 års ålder (1518) som professor i grekiska vid universitetet i Wittenberg. Han slöt sig snart med den varmaste hängifvenhet till Luther, och denne å sin sida betraktade sin nye vän som en ovärderlig bundsförvant. Melankton var utan tvifvel sin tids största vetenskapliga snille, och hans *systematiska uppfattning* och *framställning* af den nya läran skänkte denna alltifrån början en hög grad af klarhet och fasthet. Redan 1521 utgaf han *den första lutherska dogmatiken* (Loci communes rerum theologicarum). Opraktisk och försagd, behöfde han dock stödet af Luthers mäktigare ande, och endast i förening med den store reformatorn blef han själf den store mästare, som han varit och ännu är för den lutherska kyrkan. Han dog 1560.

Filip Melankton var son af en förmögen vapensmed, vid namn *Georg Schwarzerd,* och föddes år 1497 i en liten pfalzisk stad, som numera tillhör Baden. I hemmet fick han en allvarlig religiös uppfostran och visade tidigt förvånande anlag för studier. Som barn stammade han något, men sökte genom träget aktgifvande på sig själf motarbeta detta naturfel, så att det längre fram föga märktes.

Sedan fadern aflidit (1507), skickades den unge Filip till en latinskola, där han gjorde stora framsteg särskildt i klassiska språk. Här träffade han sin frände, den berömde humanisten *Johan Reuchlin,* som omfattade gossen med hjärtlig välvilja och på allt sätt underhjälpte hans vetenskapliga sträfvanden samt föranledde honom att efter tidens sed öfversätta sitt namn till grekiska och kalla sig *Melankton.* Sedermera studerade han några år vid universitetet i Heidelberg och Tübingen samt förvärfvade sig på det sistnämnda stället redan vid 17 års ålder magistervärdigheten; därpå började han ägna sig åt teologien. Skolastiken behagade honom visserligen föga, men med ifver studerade han kyrkofädernas skrifter och nya testamentet på grundspråket, och redan nu blef han i sitt sinne

öfvertygad, att den bibliska kristendomen var något annat än kyrkans skolastiska teologi.

År 1518 utnämndes han på Reuchlins förord till professor i grekiska språket vid universitetet i *Wittenberg.* Själf tillgifven humanismen, trodde han till en början — i likhet med Erasmus af Rotterdam —, att kyrkan skulle kunna reformeras genom den nu uppblomstrande vetenskapen. Han höll med lysande framgång föreläsningar öfver Homerus och äfven öfver nya testamentets grekiska text. Ofta steg antalet af hans

Filip Melankton.
(Efter ett kopparstick af Albrekt Dürer.)

åhörare till två tusen. Men genom Luther, med hvilken han genast blef god vän, fördes han djupare in i skriften och kom snart till insikt därom, att ej vetenskapen ensam kunde väcka nytt lif i kyrkan. Efter *disputationen i Leipzig,* vid hvilken han var närvarande, uppträdde han också afgjordt för reformationens sak såsom en kämpe i första ledet. Han vände sig mer och mer till teologien och öfvertog 1526 en professorsbefattning i denna vetenskap. Redan förut hade han börjat hjälpa Luther i hans bibelöfversättningsarbete samt utgifva åtskilliga utläggningar af bibliska, mest nytestamentliga skrif-

ter. Likaledes hade han genom sina »Loci communes» lagt grunden till lutherska kyrkans dogmatik.

Jämte flere andra framstående män deltog han sedermera i Luthers visitationer i kurfurstendömet Sachsen och fick i uppdrag att författa utkastet till en ny *kyrko- och skolordning* för nämnda land. I Sachsen blef nu kyrko- och skolväsendet så väl ordnadt, att det sedan tjänade till mönster för öfriga lutherska länder.

Till *riksdagen i Speier* 1529 åtföljde Melankton sin kurfurste, och äfven vid det samma år hållna *religionssamtalet i Marburg* var han närvarande, oaktadt han mindre gärna reste dit, då han icke väntade sig något resultat af mötet. Under samtalets gång yttrade han sig ej mycket; ville dock lika litet som Luther veta af något broderskap med schweizarne. Särskildt ogillade han deras sammanblandning af reformation och politik äfvensom Zwinglis försök att förena filosofien med religionen.

Melankton hade den hufvudsakliga andelen i utarbetandet af den *bekännelse,* som skulle framläggas för kejsaren och ständerna på *riksdagen i Augsburg* 1530. Med största samvetsgrannhet fullgjorde han detta värf under liflig brefväxling med Luther, hvilken såsom bannlyst och förklarad i akt ej själf kunde infinna sig i Augsburg. Melankton var så noga med bekännelsens ordalydelse, att han så att säga vägde hvart enda ord och dessutom lät hvarje artikel undergå en omsorgsfull granskning af de vid riksdagen närvarande lutherska teologerna. Denna klara, enkla och dock bestämda bekännelse, som med en lugn och fridsam ton förenar en fast evangelisk ståndpunkt, länder sin författare till evärdligt beröm. Genom denna skrift och det år 1531 utgifna försvaret för densamma nådde Melankton höjden af anseende. Redan länge hade man kallat honom *Præceptor Germaniæ* (Tysklands lärare), och nu hade han i än högre grad gjort sig förtjänt af detta namn.

Fastän han upprepade gånger mottog ärofulla anbud att såsom professor öfverflytta till andra universitet, stannade han dock troget kvar i Wittenberg. Fortfarande var han med innerlig vänskap förbunden med Luther. Den ene ägde i rikt mått just de andens och lynnets egenskaper, som den andre saknade, och därför behöfde de så väl hvarandra för att ej hvar för sig råka ut för ensidigheter. Deras olika gåfvor har Luther allra bäst tecknat, när han säger: »jag är den grofve rödjaren, som måste rensa och jämna platsen, uppbryta stub-

bar, borthugga törnen och ifylla groparne; men magister Filippus far saktmodligen och stilla fram, odlar och planterar, sår och vattnar med gamman, efter som Gud förlänat honom sina gåfvor rikligen.

Förhållandet mellan de båda store männen blef dock längre fram mindre hjärtligt, ehuru det aldrig kom till någon öppen brytning och de fortfarande hyste den största aktning för hvarandra. Orsakerna till den började kallsinnigheten voro af flere slag, delvis af mera enskild natur, men framför allt en olika uppfattning af nattvardsläran. Luther ansåg nämligen, att Melankton var alltför litet bestämd och afvisande i denna punkt gent emot de reformerta.

Luthers död (1546) blef ett smärtsamt slag för Melankton. Han saknade nu den vän och rådgifvare, till hvilken han alltid i svårare fall kunnat taga sin tillflykt. Han kände äfven djupt den förlust, som den evangeliska kyrkan lidit genom sin förnämste ledares frånfälle. Snart kom därtill det schmalkaldiska kriget, som dref honom i landsflykt. När sedermera universitetets verksamhet åter kunde upptagas, ansåg han sig böra återvända till Wittenberg och tjäna den nye kurfursten Moritz, oaktadt detta klandrades af många, som öfverflyttat till Jena, där Johan Fredrik och hans söner grundat ett nytt universitet.

Nu började för Melankton en tid af mödor och lidanden. Han inveckiades i en mängd lärostrider och andra svårigheter, för hvilka hans ande ej var danad, och hvilka han helst skulle ha velat undvika. Men tidsomständigheterna voro sådana, att han måste framträda såsom den evangeliska kyrkans teologiske målsman. Hans känsliga sinne förbittrades af de hätska och lidelsefulla angrepp, för hvilka han var utsatt från de stränga lutheranernas sida. Dessa anklagade honom och hans lärjungar rent af för irrlära och affall från Luthers ståndpunkt. Med stort tålamod och självbehärskning fördrog han denna rabies theologorum (teologernas raseri), från hvilken han till sist vågade hoppas befrielse först genom döden. Å andra sidan måste det erkännas, att hans hållning ofta var något vacklande, och att han emellanåt visade alltför stor eftergifvenhet mot såväl katoliker som reformerte. Härigenom gaf han mot sin vilja ej sällan anledning till dessa sorgliga strider, hvilka väckte skadeglädje hos den evangeliska kyrkans fiender, och i hvilka mången ädel kraft förspilldes, som kunnat bättre användas.

Melankton lät aldrig prästviga sig och predikade aldrig i någon kyrka, men under de sista 10—12 åren af sin lefnad

brukade han på sin föreläsningssal hvarje sön- och helgdag utlägga dagens text, och dessa andaktsstunder voro talrikt besökta, i synnerhet af studenter. — Redan år 1520 hade han blifvit gift och fick rikligen erfara familjelifvets fröjder och sorger. Hans hälsa hade alltid varit vacklande, och flere gånger hade han varit lifsfarligt sjuk. I mars 1560 blef han på en resa till Leipzig utsatt för en svår förkylning och afled i april samma år lugnt och stilla i tron på den Herre, som han städse med hjärta och mun prisat och lofvat. Hans lik nedsattes bredvid Luthers i Wittenbergs slottskyrka.

65. **Luther i Worms och på Wartburg.** I början af år 1521 sammanträdde en *riksdag i Worms.* Dit kallades Luther att försvara sin lära. Trots vänners varningar och fienders illfundiga försök att hindra honom infann han sig på kejserlig lejd. På tillfrågan, om han ville återkalla sina skrifter, svarade han, att *han ingenting kunde återkalla, så vida han icke öfverbevisades med den heliga skrifts ord* eller klara skäl, enär hans samvete var bundet af Guds ord, och tillade därpå: »*här står jag; jag kan icke annat. Gud hjälpe mig! Amen.*»

Detta öppna och frimodiga svar gjorde ett godt intryck på många af de församlade. Dock segrade det påfliga partiet, och då Luthers sak en månad senare afgjordes, *förklarades han och alla hans anhängare i riksakt* (maj 1521).

Luther fick oantastad lämna Worms. Men på hemvägen blef han plötsligt bortsnappad af några ryttare och förd till slottet *Wartburg.* Detta anses hafva skett på befallning af Luthers landsherre, kurfursten af Sachsen *Fredrik den vise,* hvilken på detta sätt ville rädda honom undan den första stormen. På Wartburg tillbragte Luther tio månader. Det var en tid af stillhet, hvarunder han i lugn fick öfvertänka det verk han började. Nu inträdde i hans verksamhet en vändning så till vida, att *han hädanefter var lika ifrig att upp-*

bygga kyrkan på evangelisk grund som förut att kullstörta katolicismens falska läror och obibliska inrättningar. Början till sitt uppbyggelsearbete gjorde han genom att *öfversätta bibeln på modersmålet.* Han medhann på Wartburg hela *nya testamentet,* hvilket utkom *1522. Gamla testamentet* öfversatte han sedan under fleres medverkan, och *hela bibeln utkom på tyska 1534.* Därmed var den bästa grunden lagd till kyrkans pånyttfödelse.

De påfviske voro alls icke nöjda med att Luther kallades till rätta för riksdagen i Worms. De höllo nämligen före, att han såsom bannlyst af påfven redan vore oåterkalleligen dömd och således icke mer borde höras, utan endast brännas. Luthers landsherre, Fredrik den vise, och några andra tyska furstar lyckades emellertid förmå kejsaren att instämma Luther och gifva honom lejd, d. ä. löfte att under kejsarens och rikets skydd få fara fram och tillbaka. Trots det att påfvens bannlysning hvilade öfver Luther, tilltalas han i början af det kejserliga kallelsebrefvet: »oss älsklige, hederlige och fromme man!»

På kejsarens kallelse begaf sig Luther modigt åstad, ehuru han ingalunda dolde för sig den fara han lopp, utan tog afsked af sina vänner, som om det varit för sista gången. På sin resa blef han i flere städer föremål för offentliga hedersbetygelser. Några varnade honom för att fara till Worms och hänvisade på Hus' afskräckande exempel. Dem svarade han: »om de än gjorde en eld, som räckte mellan Wittenberg och Worms ända upp till himmelen, så vill jag, när jag är kallad, infinna mig i Herrens namn och träda i gapet på Behemot (Job 40: 10) mellan hans stora tänder, bekänna Kristus och låta honom råda». Kejsarens biktfader sökte förmå Luther att slå sig ned på en riddarborg i närheten af Worms och förhandla om sin sak därifrån. Men Luther lät icke locka sig i snaran. Då en annan gång en af hans vänner lät varna honom för att kasta sig i de faror, som hotade honom vid riksdagen, svarade han: »om det än vore så många djäflar i Worms som tegelpannor på taken, så ville jag dock därin». — Öfver denna sin djärfhet förundrade sig Luther sedan själf. Men Gud kunde så uppehålla sin tjänares mod, att han icke sviktade i den afgörande stunden. Det gällde nu för honom att

aflägga en god bekännelse inför många vittnen, och hvem förmår uträkna, huru stort inflytande Luthers uppträdande i Worms hade på reformationens ytterligare fortgång?

Den 16 april for Luther in i Worms. Vid sin färd genom staden omgafs han af en stor skara människor, hvilka önskade se den märkvärdige man, som vågat sätta sig upp emot påfven och hela världen. De påfviske sökte nu af alla krafter hindra Luthers uppträdande inför riksdagen och intala kejsaren, att man ej behöfde hålla sin ed till en kättare. Men kejsaren gaf på slika råd det värdiga svaret: »hvad man lofvat, skall man hålla».

Sålunda blef Luther redan dagen efter sin ankomst inkallad för den lysande riksförsamlingen, som bestod af kejsaren, kurfurstarne och en mängd andra mäktiga andliga och världsliga furstar och herrar. På omvägar fördes han dit, enär gatorna voro öfverfyllda af människor. Då han skulle inträda i församlingssalen, klappade en berömd riddare, Jörgen Freundsberg, honom på axeln och sade: »lille munk, du går i dag en väg, hvars like jag och mången öfverste icke ens i den hetaste drabbning har gått; men har du rätt och är viss på din sak, så fortfar i Guds namn och var vid god tröst; Gud skall icke öfvergifva dig». — På ett bord midt i salen lågo Luthers böcker. Nu förelades Luther tvänne frågor: om han erkände dessa böcker såsom sina, och om han ville återkalla, hvad han däri skrifvit. Den första frågan besvarade han jakande, sedan han först hört böckernas titlar; beträffande den andra begärde han någon betänketid, på det »han icke skulle bekräfta och förklara för visst vare sig mindre, än saken fordrade, eller mera, än som vore öfverensstämmande med sanningen». Denna begäran beviljades, och målet uppsköts till den följande dagen.

Kl. 4 på aftonen denna dag, således den 18 april, afhämtades Luther ånyo till riksdagen, men måste vänta på företräde till kl. 6. Lugnt och ödmjukt, men bestämdt afgaf han nu sitt svar. Sina böcker delade han i trenne grupper. Somliga hade han skrifvit till kristlig uppbyggelse; dem hade icke ens hans motståndare klandrat. I andra hade han angripit påfvens falska lära. Dessa kunde han icke återkalla, emedan han då skulle gifva stöd åt det påfviska tyranniet och annat okristligt väsen. Slutligen hade han i några vändt sig mot enskilda personer, som tagit det påfviska tyranniet i försvar. I dessa bekände han sig hafva varit mera häftig, än

det höfts honom, ty något helgon vore han ej. Det oaktadt kunde han icke återkalla dem, emedan han då skulle synas gifva bifall åt det tyranniska regementet, och man skulle handla emot folket ännu obarmhärtigare än förut. »Dock» — tillade han — »emedan jag är en människa och icke Gud, kan jag icke annorlunda hjälpa mina böcker än såsom min Herre Kristus gjorde med sin lära, då han sade: hafver jag illa talat, så vittna om ondt. Därför beder jag genom Guds barmhärtighet, att Eders Kejserliga Majestät och Edra Nåder eller hvem helst det göra kan, han vare af högt eller ringa stånd, ville gifva sådant vittnesbörd och öfverbevisa mig med evangelisternas och profeternas skrifter. Och då, när jag blifvit så öfvertygad, skall jag vara fullkomligt villig och beredd att återkalla all villfarelse och vara den förste att kasta mina böcker på elden.»

Sitt tal framsade Luther först på tyska, därefter enligt begäran trots den tryckande hettan lika redigt på latin. Men härmed voro hans motståndare icke till freds, utan uppfordrade honom att kort och rent ut svara, huruvida han ville återkalla eller icke.

Härpå sade Luther: »emedan Eders Kejserliga Majestät och Edra Nåder begära ett rätt och slätt svar, vill jag gifva ett, som hvarken skall hafva horn eller tänder, sålunda: så vida jag icke öfvervinnes genom den heliga skrifts vittnesbörd eller med klara och tydliga skäl (ty jag tror hvarken påfven eller kyrkomötena allena, emedan det ligger i dagen och är uppenbart, att de ofta farit vilse och motsagt sig själfva), så är jag öfvervunnen genom de språk, som jag anfört, och i mitt samvete fången i Guds ord, och kan och får därför ingenting återkalla, emedan det hvarken är rätt eller rådligt att göra något emot samvetet. Här står jag; jag kan ej annorlunda. Gud hjälpe mig! Amen.»

Så var då den stora bekännelsen aflagd, och den evangeliska sanningen hade triumferat. Syntes än Luther stå tämligen ensam gent emot ett starkt parti, så var han likväl mäktig, ty Gud var med honom. Gud hade frigjort honom från träldomen under människostadgar, så att han var bunden endast af Guds ord och samvetet. Efter denna frihet längtade en stor skara människor, och alla dessa styrktes kraftigt i sitt sökande efter sanningen genom Luthers frimodiga vittnesbörd och klippfasta ståndaktighet.

Senare försök att förmå Luther till återkallelse misslyckades. Att hans tal inför riksdagen gjort djupt intryck på många, visade sig af de talrika besök han fick mottaga af furstar, grefvar, friherrar, riddare, adelsmän, andlige och världslige och äfven af ringare folk. De påfviske voro emellertid i liflig verksamhet för att förmå riksständerna till ett för Luther ogynnsamt beslut. Då de misströstade om att kunna åstadkomma detta genast, helst riksständerna själfva framlagt mer än 100 klagopunkter mot påfven, så vinnlade de sig att förhala Luthers sak. Denna kom icke heller till afgörande förr än den *26 maj,* då de fleste ständerna redan hade lämnat riksdagen. Luther blef då förklarad i rikets akt, d. ä. fredlös, så att ingen skulle få härbergera och skydda honom, men hvar och en kunna angripa och förfördela honom. Den kejserliga skrifvelsen daterades dock den 8 maj, för att det skulle se ut som om beslutet fattats, då riksdagen var fulltalig.

* * *

Bibelöfversättningar funnos visserligen före Luthers tid, men dels voro de gjorda efter versio vulgata, som är mycket felaktig, dels var den tyska, på hvilken de voro affattade, mycket tung och svårläst, så att de icke kunde blifva folkets egendom. Luther däremot utgick från grundtexten och använde ett kärnfullt, folkligt språk. Hans bibel blef därför ock en kär skatt för både hög och låg. Visserligen hade den såsom allt mänskligt sina fel, men dess förtjänster äro dock så öfvervägande, att den ännu ej af någon öfversättning blifvit öfverträffad, af få upphunnen.

Luthers bibel hade stor betydelse icke blott i kyrkligt, utan äfven i kulturhistoriskt afseende, i det att genom den grunden lades till den nuvarande högtyskan.

66. **Reformationen och svärmandarne.** Unders Luthers vistelse på Wartburg begynte några af hans anhängare i Wittenberg, särskildt hans ämbetsbroder Karlstadt, gå brådstörtadt till väga för att så mycket hastigare åstadkomma en förändring af kyrkoskicket. Oroliga hufvuden som de voro, funno de Luther alltför långsam och försiktig. Medan denne i första rummet ville inverka på *öfvertygelsen* samt hoppades, att, sedan

människorna blifvit upplysta, det yttre kyrkoväsendet efter hand skulle ombildas till större öfverensstämmelse med den bibliska kristendomens fordringar, sökte Karlstadt och hans anhängare skyndsamt åstadkomma en *yttre* omstöpning af kyrkan och menade, att med en sådan allt skulle vara vunnet. De inträngde med en skara upphetsade människor i kyrkorna och nedrefvo bilder och altaren. Därpå afskaffades den latinska mässan, nattvarden utdelades under båda gestalterna, och gudstjänsten förrättades i sin helhet på modersmålet. Ehuru flere af dessa förändringar i och för sig voro fullt berättigade och äfven sedermera bibehöllos, så väckte dock deras våldsamma genomförande oro i sinnena. Denna stegrades än ytterligare efter ankomsten af några från Zwickau fördrifna personer, hvilka utgåfvo sig för profeter. Dessa *förkastade barndopet* och fordrade, att de äldre skulle låta döpa sig, äfven om de blifvit döpta som barn. Däraf erhöllo de namnet *anabaptister* eller vederdöpare (= omdöpare). Vidare ringaktade de ordet och menade, att hvarje pånyttfödd människa skulle vägledas af en *omedelbar upplysning* af den helige Ande.

I Wittenberg fanns ingen, som förmådde besvärja denna storm, hvilken hotade att bringa reformationen på en farlig afväg. Då kände Luther, att han måste lämna sitt gömställe och uppträda på skådeplatsen. *Han begaf sig alltså till Wittenberg* och predikade där åtta dagar å rad mot oväsendet. Hans väldiga ord lugnade sinnena; zwickauprofeterna förfogade sig bort, och ordningen återställdes.

Snart uppstodo dock annorstädes *nya oroligheter.* Allmogen, som i Tyskland suckade under en hård lifegenskap, trodde sig i Luthers lära om den andliga friheten finna rätt till uppresning äfven mot sina världsliga förtryckare. Zwickauprofeterna blåste under, och i

Schwaben och Thüringen *resle sig bönderna* allmänt. Förgäfves manade Luther till fredlig uppgörelse genom eftergifter å ömse sidor. Ingendera parten lyssnade till honom, och bönderna gjorde sig skyldiga till de grymmaste våldsdåd. Efter blodiga strider lyckades furstarne omsider få makt med de vilda skarorna (1525) och togo sedan en fruktansvärd hämnd på de förvillade bönderna.

Ett skönt vittnesbörd om det trosmod, som fyllde Luthers hjärta, så ofta han visste sig gå Herrens ärenden, är det *bref,* som han på resan till Wittenberg afsände till sin kurfurste för att underrätta honom, att han lämnat Wartburg, och afgifva förklaring, hvarför han mot kurfurstens önskan tagit detta steg. Det heter däri bland annat: »detta har jag skrifvit i den mening, att Eders Kurfurstliga Nåde må veta, att jag kommer till Wittenberg under ett långt högre beskydd än kurfurstens. Jag har ock icke för afsikt att hos E. K. N. anhålla om något beskydd. Ja, jag håller före, att jag snarare vill beskydda Eder, än E. K. N. kan beskydda mig. Och därtill om jag visste, att E. K. N. kunde och ville beskydda mig, så skulle jag icke vilja komma. I denna sak står det icke till att råda eller hjälpa med svärd; Gud allena måste göra det förutan all människors omsorg eller verksamhet. Därför den som mest tror, han är här ock den, som bäst beskyddar.» Och att Luther menade fullt allvar, då han sålunda ställde sig uteslutande under Guds beskydd, framgår af det förslag han längre fram i brefvet gör kurfursten, att denne skulle »hålla dörren öppen och gifva fri lejd», i fall Luthers fiender kommo för att hämta honom.

Luther förtröstade icke förgäfves på Herren, utan beklåddes med en underbar kraft. *Hufvudinnehållet i hans åtta predikningar* mot svärmandarne var, att det väsentliga i kristendomen är tron på Guds Son, men att hvarje kristen i kärlek och tålamod skulle hafva fördrag med sina medbröder, om de icke så hastigt kunde lösgöra sig från det gamla formväsendet. Genom brådstörtade förändringar gjorde man våld på sådana svages samveten. Man skulle predika ordet och låta det utföra sitt verk i människornas hjärtan, så komme nog yttre förändringar af sig själfva.

Genom bondupprorets kufvande trängdes *anabaptisterna* för en tid tillbaka från sin mera offentliga verksamhet. Där-

emot fortforo de att i hemlighet värfva anhängare dels i Schweiz dels och förnämligast i Nederländerna. Snart ansågo de sig tillräckligt starka för att åter vända sig till Tyskland. Till verksamhetsfält utsågo de den westfaliska staden *Münster,* som nyligen antagit reformationen. Här hade förhållandena ännu icke hunnit stadga sig, och de anabaptistiska predikanterna lyckades därför åstadkomma stor oro i staden. Tillika lockade de dit en hel mängd slödder från den kringliggande landsbygden, och med dess tillhjälp omstörtade de helt och hållet stadens styrelse. De mera sansade invånarne måste begifva sig bort. Nu samlade biskopen af Münster i förening med några kringboende furstar en här och inneslöt staden. Men detta förökade endast anabaptisternas raseri. De förstörde alla bilder och uppbrände alla böcker med undantag af bibeln. Egendomsgemenskap infördes, allas likhet inför lagen proklamerades. Man höll gemensamma måltider och föreläste därunder bibeln, af hvars ord de dock blott tillägnade sig det, som tilltalade deras ytliga sinne och otuktade känsla. Det mest despotiska skräckvälde infördes, och de, som vågade opponera sig mot den nya ordningen, fördes utan förbarmande till stupstocken.

Till en början var en bagare, Mattias från Haarlem, rörelsens ledare. Sedan han stupat vid ett utfall mot de belägrande, trädde en 26-årig skräddare från Leyden, *Johan Bockhold,* i spetsen för styrelsen. Snart föregaf en guldsmed för det på torget församlade folket, att Gud uppenbarat för honom, hurusom Johan af Leyden skulle återupprätta Davids tron — en början till det tusenåriga riket — och härska öfver hela jorden; han skulle utrota alla ogudaktiga och förgöra alla konungar och furstar, och riket skulle vara endast i de frommes hand. Genast föll Johan på knä och förklarade, att han själf redan förut haft samma uppenbarelse, men af ödmjukhet förtegat den. Han vardt nu smord till konung och sökte genast omgifva sig med så stor kunglig glans som möjligt. Så ofta han visade sig offentligen, bar man efter honom bibel, svärd och krona. Den, som då icke hälsade honom med knäböjande, blef utan förskoning halshuggen. Tre gånger i veckan uppträdde han på en på torget uppförd tron för att hålla dom. Hans skarprättare — den från vederdöpareoroligheterna i Stockholm 1524 bekante *Knipperdolling* — stod vid hans sida, färdig att genast utföra de fällda domarne, hvilka oftast lydde på dödsstraff. — Månggifte infördes, och själf tog Johan icke

mindre än sjutton hustrur. Då en af dessa vågade betvifla, att hans sak var af Gud, så halshögg han henne med egen hand och dansade i vild yra tillika med folket omkring den döda kroppen, under det man sjöng psalmen: »Allena Gud i himmelrik». — För att omvända världen utsändes 28 apostlar, och alla jordens riken fördelades mellan 12 hertigar.

Med förtviflans mod hade det bedårade folket en lång tid lyckats hålla sig mot de belägrande. Men omsider började hungersnöden rasa i staden, och de utmattade försvararne kunde icke längre göra motstånd. Då stormade belägringshären öfver murarne och anställde ett förskräckligt blodbad. Konungen och Knipperdolling föllo lefvande i händerna på sina fiender, som af dem utkräfde en gräslig hämd. Deras döda kroppar upphängdes i järnburar på ett af stadens kyrktorn till en skräckbild för kommande tider. — Dessa händelser inträffade under åren 1533—1535.

Münster tillföll nu åter den katolska kyrkan, och dessa svärmiska rörelser ledde till den påföljd, att Westfalen gick förloradt för protestanterna.

67. **Reformationens inflytande på kyrkans inre förhållanden.** Efter att hafva afsöndrat ifrån sig de oroliga elementerna utvecklade sig reformationen lugnt och kraftigt både inåt och utåt. På reformatorernas inrådan lät *Johan den ståndaktige*, som 1525 efterträdt sin broder Fredrik den vise, anställa en *kyrkovisitation* i Sachsen (1528—29). Då genomfördes de *förändringar i gudstjänsten*, som reformationen gjort nödvändiga. Härvid lät man leda sig af den grundsatsen att *behålla alla från forntiden härstammande sköna bruk, som kunde tjäna till gudstjänstens höjande* och endast *utrensa oevangeliska utväxter.* Latinet fick vika för *modersmålet, predikan* blef en hufvuddel af gudstjänsten, *kalken* återgafs åt lekmännen, och *församlingen* fick deltaga i *sången*, som erhöll en ny lyftning icke minst genom Luthers härliga psalmer.

I afseende på *författningen* hade Luther helst velat återinföra församlingens självstyrelse under ledning af biskopar. Då emellertid biskoparne i allmänhet höllo

fast vid den katolska kyrkan, måste reformatorerna i Sachsen anmoda kurfursten att tills vidare åtaga sig den värnlösa kyrkan och träda i spetsen för kyrkostyrelsen. I detta förhållande skedde sedan ingen ändring, utan *den högsta kyrkliga makten förblef i händerna på fursten*, som utöfvade den genom konsistorier, bestående af andliga och världsliga medlemmar; under konsistorierna ställdes *superintendenter*, hvilka hade att inviga präster och inom ett visst distrikt öfvervaka församlingsvården.

Den anordning af kyrkans kult och författning, som vidtagits i Kur-Sachsen, tjänade i allt hufvudsakligt till *mönster för öfriga tyska stater*, där den lutherska läran infördes.

För *folkets kristliga upplysning* och *den lärda bildningens höjande* voro reformatorerna ifrigt verksamma. Under den förutnämnda visitationen hade Luther fått erfara, att grof okunnighet rådde bland både prästerskapet och menigheten. För att afhjälpa detta missförhållande sammanskref han (1529) *sina båda katekeser*, den större för lärarne och den mindre för folket. Hans vän *Bugenhagen* ordnade de allmänna läroverken både i Sachsen och annorstädes på de bättre grunder, som blifvit lagda af humanismen och reformationen.

I *lifsåskådning* och *sed* åstadkom reformationen en fullständig omstöpning. Klosterlifvet blef icke längre det kristliga idealet, utan man lärde sig värdera de *husliga* och *borgerliga* dygderna. Munkar och nunnor lämnade sina kloster och gingo ut i världen för att lefva som nyttiga medborgare. *Äktenskap* och *familjelif* blefvo åter ärade, sedan prästerna *frigjort sig från celibatstvånget*. Luther själf inträdde i det äkta ståndet (1525) och skapade ett hem, som blef ett mönster af sann gudsfruktan och familjelycka.

Luthers karakter och husliga lif. Till *sitt yttre* var Luther af medelstorlek och undersätsig kroppsbyggnad. Ännu vid disputationen i Leipzig skildras han som »så utmärglad genom sorger och studier, att man på nära håll kunde räkna benknotorna». Vid mognare år var han fylligare. Hans anletsdrag voro grofva, men själfulla; ögonen klara och lifliga.

Luthers *begåfning* var ovanligt allsidig. Med en djup och innerlig känsla förenade han en rik fantasi och ett klart förstånd. Lätt insåg han, hvad ett sakläge fordrade, raskt fattade han sina beslut och satte dem i verket med energisk kraft. Äfven i ästetiskt afseende var han väl utrustad. Med musik och sång vederkvickte han sig på lediga stunder och var en varm vän äfven af andra konstskapelser. I synnerhet gladde han sig åt allt, som kunde bidraga till gudstjänstens högtidlighet. Själf har han i sina *psalmer* skänkt församlingen det bästa medel att stämma sig till helig andakt. En sublim höghet har här klädt sig i barnslig enkelhet, innerlighet och känslodjup i åskådlig klarhet, och det hela uppbäres af frimodig troskraft och beundrande hängifvenhet. Den första psalmboken på tyska utkom 1524; redan följande året erfordrades en ny upplaga. Äfven i vår svenska psalmbok utgöra Luthers sånger de skönaste pärlorna, t. ex. 124: »Vår Gud är oss en väldig borg».

Till *lynnet* var Luther hurtig och frimodig, ofta skämtsam med en rik skatt af humor. I sällskapslifvet spridde han glädje omkring sig. Han var dock tillika häftig och brusade lätt upp mot sina motståndare. Han erkände ödmjukt detta fel och »önskade väl att dugga så fint och sakta som Melankton, men af svärd kan man icke göra dun eller fred af krig». Inre anfäktelser och kroppsliga sjukdomar gåfvo honom många dystra stunder, hvilka han dock genom ihärdig tro och bön kämpade sig igenom.

Hans *arbetskraft* var ovanlig och blef äfven strängt anlitad. Han var en flitig föreläsare vid universitetet, predikade ofta, var anlitad af en ofantlig mängd människor i själavårdsärenden, hade de viktigaste bestyren med den nya kyrkans ordnande och öfvervakande, men fick ändock tid att tillhandagå furstar och enskilde med råd och anvisningar i viktiga angelägenheter och att sköta en omfattande brefväxling. Dessutom skänkte han i sin bibelöfversättning och sina öfriga digra skrifter, som företrädesvis voro af uppbyggligt, exegetiskt och polemiskt innehåll, åt samtid och eftervärld en ovärderlig

skatt, hvilken tjänat otaliga människor »till undervisning, till bestraffning, till upprättelse, till tuktan i rättfärdighet».

Luther var i bästa mening *populär*. Framgången ur folkets led och väl förtrogen med dess förhållanden, älskade han folket och förstod så som knappt någon annan att tala till dess hjärtan och gifva uttryck åt dess innersta känslor. Han var liksom Zwingli en sann fosterlandsvän. Själf en ädel typ för den tyska nationen, har han mer än någon annan lagt grunden till en självständig utveckling af den tyska anden.

Hvad Luther blef, skulle han icke hafva blifvit, om han ej varit den *trons* och *bönens* man, som han var. Med barnslig undergifvenhet och förtröstan framlade han alla sina behof inför Gud. »Mitt skärmtak» — sade han — »är tron och Fader vår; bönen håller jag för starkare än djäfvulen; huru skulle det eljest hafva sett ut med Luther?» Ända till tre timmar om dagen hängaf han sig i sin stilla kammare åt den innerligaste bön. När han kände sig förvissad, att Guds rikes framgång fordrade det, bad han med en djärfhet, som i en vanlig människas mun skulle hafva varit öfverdåd, såsom t. ex. när han en gång kallats till Melankton, hvilken häftigt insjuknat. »Då», skrifver han, »fick min Gud med mig att göra. Jag kastade honom säcken för dörren och ropade honom öronen fulla med alla hans löften om bönhörelse; skulle jag tro dem, måste han bönhöra mig.» Därefter gick han fram till den sjuke, fattade hans hand och ropade: »mod, Filip, du skall icke dö!» Hans tro kom icke heller på skam, utan han fick till sitt lifs slut behålla den värdefulle vännen vid sin sida.

Det var under en bekymmersam tid, medan svärmandar och katoliker på hvar sitt håll sökte förstöra den unga kyrkan, som Luther »för att förarga djäfvulen och glädja sin fader» tog det betydelsefulla steget att inträda i äktenskap. Hans val föll på en f. d. nunna, Katarina von Bora. I sitt äktenskap var Luther lycklig och förde ett angenämt familjelif. Sin hustru omfattade han med uppriktig kärlek; till gengäld visade hon sin man ödmjuk vördnad — tilltalade honom alltid med titeln »doktor» —, förestod väl hans hus och var mycket sparsam. Detta behöfdes äfven, ty Luthers inkomster voro icke stora; de uppgingo som högst till 300 gyllen (omkr. 4000 kr.) samt fri bostad i det gamla augustinklostret i Wittenberg, som för detta ändamål skänkts till honom af kurfursten. Han öfvade dock stor frikostighet, gaf bort penningar, om han hade några, eljest värdeföremål, i den glada tron, att Gud väl skulle

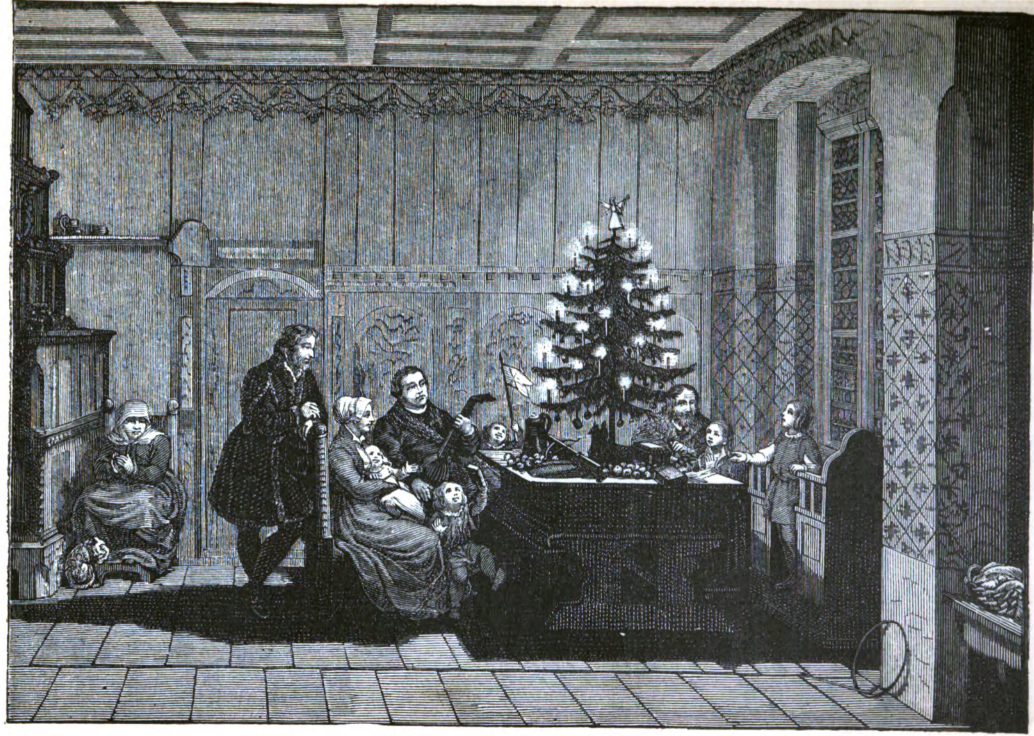
kunna gifva honom tillbaka. Gärna såg han vänner i sitt hus och förnöjde dem i familjekretsen med spel och sång. Vid bordet var han lifligt språksam både med skämt och allvar. Hans vänner upptecknade åtskilliga af hans »*bordssamtal*», hvilka på det sättet blifvit förvarade åt eftervärlden.

Luther hade tre söner och lika många döttrar. Dem gaf han en allvarlig uppfostran, men blandade kärlek i allvaret: »han lät äpplet ligga bredvid riset». Huru väl han förstod konsten att vara barn med barnen, framlyser af ett bref, som han från Koburg, hvarest han vistades under riksdagen i Augsburg, skref till sin lille son Hans, och hvarur följande utdrag må meddelas:

Luthershuset i Wittenberg.

»Nåd och frid i Kristus, min käre lille son! Det gläder mig, att du läser och beder flitigt. Blif därvid, min käre Hans så vill jag, när jag kommer hem, medföra några vackra saker åt dig. Jag vet en vacker trädgård, där många barn gå, klädda i gyllene kläder, plockande från träden många vackra äpplen och päron, körsbär och plommon; de sjunga, leka och äro lyckliga; de hafva vackra små hästar med betsel af guld och sadlar af silfver. Jag frågade den herre, som ägde trädgården, hvilka dessa barn voro. 'Jo', sade han, 'det är de barn, som tycka om att bedja och läsa'. Då sade jag: 'käre herre, jag har ock en son, och han heter Hans Luther; kan icke äfven han komma i denna trädgård och äta dessa sköna äpplen och päron och rida på de vackra hästarne och leka med barnen?' — 'Jo', sade mannen, 'om han tycker om att bedja och läsa och är snäll,

Luther i sitt hem julaftonen 1536.

så skall han få komma in i trädgården och Filip och Justus*) äfven, och när de allesamman hafva kommit hit, skola de få pipor och trummor och all slags musik och dans, och de skola få skjuta med små bössor.' Och han visade mig i trädgården en vacker gräsplan att dansa på, och där hängde pipor och trummor af guld och vackra små bössor af silfver. — —»

Luther fick äfven pröfva på familjesorger. Två af hans döttrar dogo i unga år. Särskildt var han fästad vid en af dessa, den älskliga Magdalena, och skilsmässan från henne var honom mycket svår, men han tröstade sig med, att »hon åter skulle uppstå och lysa som en stjärna, ja som solen».

Många sorger förorsakades Luther af de strider, som han måste föra mot personer, hvilka i likhet med honom uppträdt emot påfvedömet. Först hade han att utkämpa en strid om nattvarden mot de schweiziska reformatorerna. Längre fram (1537) måste han vända sina vapen mot en af sina egna ämbetsbröder i Wittenberg, Johan Agricola. Denne hade nekat lagens betydelse som nådemedel och menat, att evangelii predikan skulle verka både ånger och tro. Häremot visade Luther, att lagen är nödvändig så väl för att undervisa människorna om deras synder och föra dem till en uppriktig ånger som för att utgöra ett rättesnöre för den pånyttföddes vandel. Han lyckades äfven öfverbevisa sin motståndare och förmå honom att öfvergifva sin villfarelse (1540).

68. **Reformationens yttre ställning före riksdagen i Augsburg.** Kejsaren behöfde Tysklands bistånd i sina krig mot Frankrike och turkarne och vågade därför icke gå bröstgänges till väga mot den nya lärans anhängare, som snart blefvo mycket talrika. På grund däraf blef *wormserediktet aldrig verkställdt.* Tvärtom måste kejsaren gifva sitt bifall till det viktiga *riksdagsbeslutet i Speier* (1526), enligt hvilket *hvarje riksstånd* (furste eller fri riksstad) *i själfva verket fick rätt att tills vidare efter behag ordna de kyrkliga förhållandena* i sitt land. Under skydd af detta beslut utbredde sig reformationen ännu raskare än förut. *Furstarne* hade en särskild anledning att gynna denna rörelse, emedan den gaf dem tillfälle

*) Hans Luthers lekkamrater, söner af Melankton och Justus Jonas.

att förskaffa sig den *högsta kyrkliga makten* i sina länder och *indraga till kronan de rika kyrkogodsen.* Härigenom uppkom emellertid en *sammanblandning af andliga och världsliga intressen,* som ogillades af reformatorerna och äfven medförde menliga följder för framtiden.

I likhet med *kurfurstendömet Sachsen* öppnade sig nu flere *riksstäder* och *furstendömen* för evangelium. Bland dem erhöll *Hessen* för den närmaste tiden största vikten, enär dess energiske landtgrefve *Filip den ädelmodige* gick i spetsen, så snart det gällde att vidtaga åtgärder till den evangeliska lärans försvar mot yttre våld. För öfrigt spriddes reformationens läror så godt som öfver hela den katolska kristenheten och räknade i de flesta länder talrika bekännare. På somliga ställen blefvo dessa utsatta för svåra förföljelser, och flere fingo sluta sitt lif som blodsvittnen.

Sedan kejsaren fått fred med Frankrike, syntes reformationen en tid sväfva i fara. Nu gjorde han nämligen min af att söka genomföra wormserediktet. På en *ny riksdag i Speier* (1529) genomdrefs ock ett beslut i denna riktning. Emot detta beslut inlade de evangeliska ständerna en *protest.* Däraf kallades de *protestanter,* ett namn, som sedan utsträcktes till *alla, hvilka anslöto sig till reformationens grundsatser, dess material- och formalprincip.*

69. **Riksdagen i Augsburg.** Kejsaren beslöt då att företaga religionsfrågan till slutligt afgörande på en ny riksdag, som han utskref att sammanträda i *Augsburg* våren 1530. De protestantiska ständerna beredde sig att här lämna en *kort redogörelse för sin tro.* En sådan utarbetades af *Melankton* och upplästes inför den församlade riksdagen den 25 juni s. å. Den har erhållit namnet *den augsburgiska bekännelsen* och utgör den lutherska kyrkans förnämsta symboliska bok. Den

innehåller 28 artiklar och lämnar i de 21 första en kort och klar framställning af lutherska lärans hufvudpunkter samt afhandlar i de 7 följande de katolska missbruk, som man aflägsnat. Denna bekännelses hofsamma, på sak gående framställning och bibliska renhet gjorde ett godt intryck äfven på flere katolska riksständer. Men *kejsaren* lät sina teologer författa en *vederläggning* af densamma och förklarade, att denna innehöll den mening, vid hvilken han ville förblifva, samt uppfordrade protestanterna att erkänna sig öfverbevisade. Gent emot katolikernas vederläggning utarbetade Melankton ett *försvar för den augsburgiska bekännelsen.* Kejsaren vägrade att mottaga denna skrift, och *riksafskedet* hotade med stränga mått och steg; dock fingo protestanterna besinningstid till midten af april följande året.

Melankton omarbetade sedan sin försvarsskrift och utgaf den från trycket följande år. Den utgör *lutherska kyrkans andra symboliska bok.*

70. **Förbundet i Schmalkalden.** För att skydda sig mot den fara, som riksdagen i Augsburg gjort så öfverhängande, slöto *flere evangeliska furstar och städer ett förbund i Schmalkalden* (1531). Förbundets hufvudmän och ledare voro kurfursten af Sachsen — först Johan den ståndaktige († 1532), sedan hans son och efterträdare Johan Fredrik — och landtgrefven Filip af Hessen. Detta kraftiga uppträdande i förening med turkarnes anfall på det tyska riket stämde kejsaren till eftergift. Sålunda afslöts *religionsfördraget i Nürnberg* (1532), *hvilket skänkte de protestantiska ständerna religionsfrihet, till dess ett allmänt kyrkomöte hade afgjort de religiösa tvistefrågorna.*

Påfven, som hade de reformatoriska mötena i friskt minne, var ovillig att sammankalla någon ny synod, men måste omsider bekväma sig därtill och utlyste sålunda ett kyrkomöte till Mantua (1537). På samma

gång fordrade han, att protestanterna på förhand skulle förbinda sig att efterkomma det beslut, som mötets flertal fattade. Då dessa, som naturligt var, icke kunde gå in på denna fordran, inställde påfven mötet.

Emellertid hade protestanterna rustat sig att äfven på detta möte redogöra för sin tro. Luther hade för det ändamålet sammanskrifvit en trosbekännelse, hvari han dels uttalat hufvudpunkterna af sin lära dels i så skarpa ordalag tillbakavisat den katolska kyrkans villfarelser, att hans skrift med skäl kan betecknas som den lutherska kyrkans *lössägelse från katolicismen.* Bekännelsen undertecknades — jämte augsburgiska bekännelsens försvar och Luthers större och mindre katekes — på ett möte, som protestanterna höllo i *Schmalkalden,* och har därför erhållit namnet de *schmalkaldiska artiklarne.* Dessa bilda den lutherska kyrkans *tredje symboliska bok; den fjärde utgöres af de båda katekeserna.* På det nämnda mötet *förnyade de protestantiska ständerna äfven sitt försvarsförbund* mot kejsaren och de katolska furstarne.

71. **Det schmalkaldiska kriget.** Omsider lyckades kejsaren för en tid erhålla fred med sina fiender och gjorde sig nu i ordning att angripa det schmalkaldiska förbundet. Först måste emellertid påfven sammankalla *ett kyrkomöte,* hvilket sammanträdde i *Trident* 1545. Protestanterna ansågo det lönlöst att sända ombud till ett möte, som leddes af deras dödsfiende påfven. Då trodde sig kejsaren äga rätt att inskrida mot dem med vapenmakt. En tid förhalades dock med underhandlingar. Därunder fick Luther lägga sitt hufvud till hvila och slapp sålunda att upplefva religionskrigets elände. *Han dog i Eisleben 1546.*

Kort därefter utbröt kriget. Protestanterna läto det gynnsamma ögonblicket att angripa kejsaren gå sig ur händerna. En af deras furstar, hertig Moritz af Sachsen,

måg till Filip af Hessen, lät till och med af egennytta locka sig att öfvergå på kejsarens sida. Under sådana förhållanden blef kejsaren lätt herre öfver de sydtyska protestanterna och besegrade därpå i grund kurfursten Johan Fredrik vid *Mühlberg* (1547). Johan Fredrik blef fången, och Moritz erhöll en del af hans länder jämte kurfurstevärdigheten. Då hade landtgrefven Filip af Hessen ingen annan utväg än att gifva sig på nåd och onåd. Äfven han blef, tvärtemot kejsarens löfte till Moritz, hållen i fängsligt förvar.

Under några år såg det nu ut, som om reformationens sak skulle gå under i Tyskland. Men omsider inträffade ett oväntadt omslag. *Moritz,* som var missnöjd med kejsarens sätt att behandla landtgrefven Filip och med hans despotiska uppförande mot furstarne i allmänhet, *vände sina vapen mot sin förre bundsförvant.* Kejsaren, som icke var beredd på dessa fientligheter, nödgades sluta *fördraget i Passau* (1552), hvilket stadfästes genom *religionsfreden i Augsburg* (1555). Här bestämdes, att *de riksständer, som redan antagit eller framdeles antoge den augsburgiska bekännelsen, skulle hafva religionsfrihet och lika rättigheter med de katolska.* De reformerte voro icke inneslutna i denna religionsfred. Beträffande de andliga furstarne inrycktes i fredsinstrumentet den bestämmelsen, att, om de öfvergingo till lutherska läran, skulle de förlora sitt ämbete och deras länder fortfarande tillhöra den katolska kyrkan (det s. k. *andliga förbehållet).* Härtill fogades dock det uttryckliga tillägget, att lutheranerna icke gått in på denna punkt. Flere tvistefrön funnos alltså kvar, och dessa voro bland de viktigaste orsakerna till det *trettiåriga kriget,* hvilket i början fördes hufvudsakligen för religionens skull.

Luthers död. Luther hade ofta önskat och bedt att komma undan religionskrigets pröfningar och hyste äfven det

vissa hoppet, att så skulle ske. Mycket arbete och stora omsorger hade nedtryckt honom och gjort honom trött på världen. Äfven smärtade det honom, då han såg, huru evangelii bekännare förde en ovärdig vandel och tvistade med hvarandra om timliga småsaker. Hans sista arbete blef att förlika en sådan tvist, som hade uppstått mellan grefvarne af Mansfeld. För detta ändamål måste han i början af år 1546 lämna Wittenberg och begifva sig till Eisleben. Här insjuknade han. Och ehuru sjukdomen ej var farligare, än att han för det mesta kunde hålla sig uppe, anade han dock, att hans stridstid på jorden led mot sitt slut. Häröfver uttalade han sin glädje. På samma gång var han dock uppfylld af farhågor för Tysklands framtid och uppmanade sina vänner att efter hans bortgång flitigt bedja om hjälp att härda ut i svårigheterna.

På aftonen den 17 februari tilltog hans sjukdom. Han klagade öfver smärtor i bröstet och bad upprepade gånger: »i dina händer befaller jag min ande; du hafver mig förlöst, Herre du trofaste Gud». Äfven tröstade han sig med dessa skriftens ord: »så älskade Gud världen, att han utgaf sin enfödde Son, på det att hvar och en, som tror på honom, icke må förgås, utan hafva evigt lif»; och: »vi hafva en Gud, en Gud, den där hjälper, och Herren, Herren, som ifrån döden frälsar». — Använda läkemedel hjälpte icke, utan hans slut nalkades hastigt. Då tillropade honom en af de kringstående med hög röst: »vördade fader, viljen I hålla fast vid och dö på den lära I förkunnat?» Därpå svarade han tydligt »ja». Sedan vände han sig på andra sidan och inslumrade samt uppgaf efter en kvarts timme stilla och fridfullt sin anda kl. 2 på morgonen den 18 februari.

På kurfurstens önskan fördes Luthers lik till Wittenberg. Höga och låga slöto sig till liktåget och följde under tårar kvarlefvorna efter sin älskade lärare. I Wittenberg fördes liket till samma kyrka, på hvars dörr de 95 teserna uppspikades. Bugenhagen höll likpredikan på tyska, Melankton på latin. Därpå nedsänktes liket i en graf inne i själfva kyrkan, till höger om den predikstol, hvarifrån Luther så ofta förkunnat lifvets ord.

Så var han borta denne troshjälte, måhända »den störste, som den kristna kyrkan ägt i sitt sköte sedan apostlarnes dagar». »Han var bortryckt undan olyckan och fick ingå till frid och komma till hvila på sitt läger.» Men hans ur en

lefvande tro framgångna verk och ord dogo icke med honom, och genom dem vittnar han ännu, fastän han är död.

b. Reformationen i Schweiz.

72. **Reformationen i tyska Schweiz.** I Zürich uppträdde 1519 stadens pastor *Ulrik Zwingli* emot aflatshandeln och med det yrkandet, att *den heliga skrift ensam skulle äga afgörande auktoritet i religiösa angelägenheter.* Han framkallade en liflig rörelse, som snart spred sig till *flere tyska kantoner* och i dem förorsakade en omgestaltning af de kyrkliga förhållandena till närmare öfverensstämmelse med bibelns lära. Bland hans medhjälpare utmärkte sig i synnerhet den lärde och fromme *Oekolampadius,* som införde reformationen i *Basel.*

Zwingli hade icke genomgått Luthers djupa erfarenheter af synd och nåd, utan mera genom *humanistisk bildning och grundligt studium af skriften* kommit till en friare åskådning och sannare uppfattning af kristendomen. Han var öfvervägande intresserad för *klar begreppsmässighet* och framhöll skarpt motsatserna mellan det nya och gamla. Såsom medlem af en liten fristat deltog han med ifver äfven i det *politiska* lifvet. I följd häraf erhöll hans reformation ett annat skaplynne än den lutherska. Medan Luther utgick från materialprincipen och framför allt annat hade till ögonmärke att föra människor till trons lif och glädje i Gud, så utgick Zwingli från formalprincipen och gjorde till sin främsta uppgift att förhjälpa människorna ur okunnighetens och vantrons mörker. Vid förändring af utvärtes förhållanden, såsom gudstjänstordningen o. d., gick Zwingli mycket radikalt till väga och *bortrensade allt, som ej hade stöd i den heliga skrift.* Luther ville icke veta af några andra hjälpmedel till reformationens genomförande än ordets predikan och sakramentens rätta

bruk; Zwingli ansåg det icke orätt, om det borgerliga samfundet med *yttre tvångsmedel* verkade för evangelii utbredande.

Skarpast bröto sig Luthers och Zwinglis åsikter mot hvarandra i *läran om nattvarden.* Luther lärde, att i nattvarden Kristi lekamen och blod äro *verkligen närvarande* och meddelas *i, med* och *under* det välsignade brödet och vinet åt *alla* nattvardsgästerna, åt de värdiga till syndaförlåtelse och lif, men åt de ovärdiga till dom och död. Zwingli däremot höll före, att brödet och vinet blott *symboliskt betecknade*, men *icke meddelade* Kristi lekamen och blod, och att nattvarden således endast var en *åminnelsemåltid*, icke ett egentligt nådemedel. Sedan man växlat flere skarpa stridsskrifter, föranstaltade landtgrefven af Hessen, som arbetade för en sammanslutning mellan alla protestanter, *ett samtal i Marburg* mellan förkämparne för de båda reformatoriska riktningarne 1529. I åtskilliga punkter blefvo de ense, men i fråga om nattvarden ville ingendera gifva efter. Luther hänvisade på instiftelseordens uttryck: *detta är,* och skildes från schweizarne med de orden: I hafven en annan anda än vi. Från den tiden gingo den tyska och den schweiziska reformationen hvar sin väg och gåfvo upphof till skilda kyrkosamfund: *det lutherska* och *det reformerta.*

Zwinglis vädjande till det världsliga svärdet ledde till krig mellan de katolska och de reformerta kantonerna. Kärnan i de förra utgjordes af de tre kantoner, som ursprungligen stiftat edsförbundet, nämligen Schwyz, Uri och Unterwalden. I ett slag vid *Kappel* (1531) segrade katolikerna. Zwingli själf blef på valplatsen. Därpå undertrycktes de reformatoriska rörelserna med våld i alla kantoner, som voro öfvervägande katolska, hvaremot de öfriga fortfarande höllo fast vid den renare lära, som de genom Zwingli och andra erhållit.

Ulrik Zwingli härstammade från en välmående bondesläkt och föddes i *Wildhaus,* några mil söder om S:t Gallen, år 1484. Fadern var ammann (kretsföreståndare). Tidigt fylldes gossens sinne med berättelser om fädernas kamp för friheten. *Frihetssinne* och *sanningskärlek* blefvo också karaktersdrag, som följde honom hela lifvet igenom. Af föräldrarne bestämd för kyrkans tjänst, skickades han i skola först till *Basel* och sedan till *Bern,* hvarest han fick en grundlig undervisning i de romerska författarnes skrifter.

Vid sexton års ålder begaf han sig till universitetet i *Wien,* där han studerade de humanistiska vetenskaperna. Efter några år finna vi honom åter i *Basel,* hvarest han snart fick en lärare, som visserligen undervisade sina lärjungar i skolastiken, men i frisinnad anda, och som lärde dem att sätta den heliga skrift högre än de skolastiska spetsfundigheterna. Sedan han i Basel förvärfvat sig magistervärdigheten, blef han 1506 utnämnd till pastor i *Glarus.*

Under de tio år han verkade därstädes, arbetade han icke blott på sin församlings sedliga förbättring, utan sökte äfven med en sällsynt andens frihet för egen del sanningen. Han började nu studera grekiska språket och framför allt nya testamentet, sedan dess grundtext blifvit utgifven af Erasmus från Rotterdam. Med denne hade han redan dessförinnan genom brefväxling trädt i förbindelse och var länge en af hans mest hängifne beundrare, ehuru han sedermera gick mycket längre i sin reformatoriska verksamhet, än Erasmus ville vara med om.

Kyrkofädernas skrifter, i synnerhet Augustini, studerade han äfvenledes. Dock tyckte han sig bäst förstå skriften, när han läste den utan tillhjälp af några utläggningar, blott så att de tydligare ställena fingo förklara de dunklare.

Den tiden brukade talrika skaror af schweizare draga såsom legosoldater framför allt till Italien för att deltaga i påfvens krig, och Zwingli medföljde flere gånger sina glarusbor såsom fältpredikant till landet söder om Alperna; bland annat var han med i slaget vid Marignano. Mera klarsynt än de flesta den tiden, insåg han, för hvilka faror i politiskt och sedligt afseende hans fosterland utsattes genom denna äfventyrliga legotjänst och genom de årliga penninggåfvor, som de särskilda kantonernas öfverhetspersoner mottogo af främmande makter för att gynna dem. Han utgaf också flere skrifter, i hvilka han påpekade dessa faror och kraftigt var-

nade sina landsmän. Detta skaffade honom i hans hemort många fiender, så att han med glädje mottog en underordnad prästerlig befattning i *Einsiedeln* i kantonen Schwyz; under tiden skulle hans plats i Glarus skötas af en vikarie.

Två och ett halft år verkade han i Einsiedeln och hade under denna tid rikt tillfälle att lära känna en särskild sida af kyrkans fördärf. Där fanns nämligen en s. k. undergörande Mariabild, och öfver hufvudingången till kyrkan prunkade in-

Ulrik Zwingli.
(Efter ett samtidigt porträtt.)

skriften: här finnes full aflat för alla synder. Hit vallfärdade också årligen stora skaror från Schweiz och sydliga Tyskland. Emellertid uppträdde Zwingli ännu icke direkt fientligt mot kyrkan, uppmanade blott hennes ledare att afskaffa missbruken och bekämpade öppet aflatskrämeriet, som funnit en väg äfven till dessa trakter. Guds ord utlade han rent och klart efter bästa förstånd och sökte utbreda den öfvertygelsen, att vallfärder ej vore tillräckliga för att gifva frid åt ett oroligt samvete.

Ett vidsträcktare verksamhetsfält öppnade sig för honom, då han kallades till pastor vid domkyrkan i *Zürich*. Nyårsdagen 1519 — han fyllde den dagen 35 år — höll han sin inträdespredikan och förklarade då, att han ej ämnade utlägga de sedan Karl den stores tid brukliga predikotexterna, utan återvända till den gamla kyrkans sed att genomgå bibelns böcker i sammanhang. Till en början ämnade han framställa Kristi lif enligt Mattei evangelium. Han ville alltså sätta Guds ord i dess helhet åter upp på ljusstaken, i trons visshet litande därpå, att sålunda den rätta upplysningen skulle spridas bland folket.

Hans predikan väckte det största uppseende. Bildade män, hvilka under åratal afhållit sig från kyrkobesök såsom något onyttigt, blefvo hans ifriga åhörare. Ett öfvergående afbrott i hans predikningar inträdde, då pesten 1519 på sommaren hemsökte Zürich och bortryckte en tredjedel af stadens invånare. Zwingli trotsade hjältemodigt den förfärliga farsoten för att trösta de sjuka och döende. Själf blef han till sist angripen och var nära döden. Under sjukdomen författade han några andliga sånger, hvilka vittna om en fullt evangelisk trosuppfattning och ett mognadt kristligt lif. Sedan han tillfrisknat, återtog han sin predikoverksamhet och fann understöd hos stadens råd, som följande år (1520) lät utgå en uppmaning till alla predikanter *att blott förkunna och lära det, som de med den heliga skrift kunde försvara.*

När han några år senare företog sig att uppvisa, huru liten grund påbuden angående fastan ägde i bibeln, började de högre kyrkliga myndigheterna, som dittills varit mycket skonsamma, att kraftigt uppträda mot den nya rörelsen. Fanatiska katoliker traktade till och med efter den oförskräckte reformatorns lif. Men allt detta hade blott till följd, att Zwinglis åsikter spredo sig allt vidare och vunno nya segrar. I Zürich höllos flere mycket besökta religionssamtal, vid hvilka Zwingli, stödd på den heliga skrift, utan svårighet vann seger.

Han började nu utgifva en *bibelöfversättning* på modersmålet, och i detta viktiga företag understöddes han på ett nitiskt sätt af en annan pastor i Zürich vid namn *Leo Judæ*. Rådet uppträdde nu allt mera bestämdt till förmån för reformationen. Småningom infördes en mängd *förändringar*. De flesta klostren upphäfdes, och prästerna fingo gifta sig; Zwingli själf trädde i äktenskap. Festdagarne afskaffades, och bilderna aflägsnades ur kyrkorna. En ny liturgi, skrifven på moders-

målet, infördes. Altarena nedrefvos och väggmålningarne i kyrkorna utplånades eller öfverdrogos med kalkrappning. Till och med orglarne borttogos.

I stället för altaret trädde ett bord, betäckt med en hvit duk, och på detta ställdes vid nattvardens firande fat och kalkar af trä med osyradt bröd och vin. Sedan prästen invigt nattvardselementen, kringburos de af diakonerna och räcktes åt menigheten, som knäböjde i sina kyrkobänkar. Förkunnandet af evangelium gjordes för öfrigt till gudstjänstens hufvudsak, och i stället för de gamla latinska kyrkosångerna trädde sällan någon församlingssång på modersmålet. Zwingli ansåg nämligen att allt borde afskaffas, som icke var uttryckligen påbjudet i nya testamentet, under det att Luther icke gick så långt, utan i fråga om kult och författning nöjde sig med att afskaffa hvad som stred mot skriften.

Alltjämt hade Zwingli svåra strider att utstå. En tid beredde honom *vederdöparne* stora bekymmer. Dessa svärmare, som bland annat ifrade för egendomsgemenskap, hade äfven kommit till Schweiz och där tillställt åtskilliga oroligheter. För läran hyste de mindre intresse, men höllo fanatiskt fast vid att allt i det kyrkliga och borgerliga lifvet skulle med ens omskapas enligt bibelns föreskrifter, tolkade på det sätt, som dessa bokstafsträlar ansågo för det enda riktiga. Zwingli bekämpade dem kraftigt, ehuru han ville att de skulle behandlas så skonsamt som möjligt.

Af vida större betydelse var den sorgliga *nattvardsstriden* mellan tyskarne och schweizarne. Om Zwinglis deltagande däri och om religionssamtalet i Marburg är förut berättadt.

Ju mer reformationen utbredde sig i Schweiz — *S:t Gallen, Bern* och *Basel* m. fl. städer och kantoner följde Zürichs exempel —, dess mer stegrades förbittringen hos de *katolska* kantonerna, och de slöto sinsemellan ett mot reformationen riktadt förbund. Sedan flere medlingsförsök misslyckats, bröt en väl rustad här från dessa kantoner upp mot Zürich. Zwingli hade ständigt rådt till krig, emedan han ansåg att religionsfrågan i Schweiz endast med svärdet kunde lösas, och när fienden nu nalkades, drog han såsom fältpredikant själf ut med hären till Kappel, där den afgörande striden stod (1531). De mycket underlägsna zürich-borna blefvo i grund slagna, och Zwingli sårades svårt. »Hvad är väl detta för en olycka?» — sade han i det han föll — »*kroppen kunna de visserligen döda, men icke själen.*» Några katolska krigare funno honom liggande sårad

och frågade, om han ville bikta eller åtminstone anropa den heliga jungfrun, men han skakade på hufvudet, hvarpå en af dem gaf honom dödshugget. Följande dag igenkände man »den store kättarens» döda kropp, som fyrdelades och brändes; askan ströddes ut för vinden.

I sitt enskilda lif gjorde Zwingli ingen skillnad på hög och låg, utan var vänlig mot alla och utöfvade stor gästfrihet. I likhet med Luther älskade han musiken och var själf mästare på flere instrument.

Vilja vi för öfrigt jämföra honom med Luther, så finna vi, att hans själslif aldrig upprördes af sådana inre stormar, som den tyske reformatorn måste utstå. Zwingli hade ej heller någonsin så ovillkorligt underkastat sig kyrkans bud som t. ex. Luther vid sitt inträde i klostret, och därför kräfdes ej heller någon så våldsam ansträngning för att rycka honom lös från denna kyrka. Han hade under sitt sanningssökande och vid sitt bibelstudium insett det förvända i kyrkans lära och inrättningar, och detta jämte hans själsegenskaper för öfrigt gjorde honom till reformator.

73. **Reformationen i franska Schweiz.** Från det tyska Schweiz spridde sig de reformatoriska rörelserna mycket tidigt till det *franska.* I denna del af landet befästades reformationen hufvudsakligen af en fransk flykting, *Johan Kalvin,* som kommit till *Genève* (1536) och förmåtts att kvarstanna därstädes. Kalvin var född i Picardie och hade tidigt utmärkt sig för sina ovanliga förståndsgåfvor och sin stora lärdom. Bibeln och reformatorernas skrifter hade öppnat hans ögon för sanningen. Men då han fritt uttalade sin nya öfvertygelse, måste han fly från sitt fädernesland. I Genève fick han först att skaffa med ett parti (s. k. libertiner) af ungefär samma art som zwickauprofeterna. Dessa hade fått stadens styresmän på sin sida. Men med den omutliga fasthet och stränghet, som utmärkte Kalvin, lyckades han omsider blifva herre öfver nämnda parti. Från den stunden satte han sin prägel icke blott på stadens kyrkliga förhållanden, utan äfven på dess borgerliga styrelse och hela samfundsutveckling. Hans inflytande

sträckte sig sedan öfver hela den reformerta kyrkan. Nästan öfverallt måste den zwingliska typen vika för den kalvinska, och med skäl kan därför Kalvin kallas denna kyrkas *andre grundläggare.*

I läran om *nattvarden* har Kalvin en djupare uppfattning än Zwingli, i det han framställer brödet och vinet såsom *underpanter* på Guds nåd och talar om en från den på Fadrens högra hand upphöjde Frälsaren utströmmande *andlig kraft,* som meddelar sig åt de *troende* nattvardsgästerna.

Liksom de öfriga reformatorerna anslöt sig Kalvin i *läran om synden och nåden* till *Augustinus.* Äfven predestinationsläran upptog han och tillspetsade den än ytterligare, i det han med järnhård följdriktighet lärde, att *Gud af evighet bestämt* icke blott vissa människor till evig salighet, utan äfven *de återstående till evig osalighet.*

Kalvin sökte — i motsats mot Luther och Zwingli — göra *kyrkan fullt oberoende af det borgerliga samfundet,* men fordrade däremot, att detta skulle i erforderliga fall ställa sin arm till kyrkans förfogande. En *synodalförfattning* infördes. Renast och fullständigast tillämpades denna i Skottland. Där anförtroddes vården af hvarje särskild lokalförsamling åt församlingens *pastor och vissa till hans biträde utsedde lekmän, som kallades äldste.* Öfver en mindre krets af lokalförsamlingar ställdes *presbyteriet,* sammansatt af äldste, pastorer och doktorer (= lärare vid skolor och universiteter). Kyrkostyrelsen i en hel provins tillkom *provinssynoden,* bildad af deputerade från presbyterierna. Den allmänna vården af hela landets kyrka handhades af *generalsynoden,* till hvilken provinssynoderna skickade ombud.

Kalvin införde en sträng *kyrkotukt,* som sträckte sig äfven till obetydligare förseelser. Han tillmätte i allmänhet den yttre tukten en stor betydelse och lade

därigenom grunden till en viss *lagisk riktning,* som genomgår hela den reformerta kyrkan.

I afseende på *kultens* anordning följde Kalvin nästan samma grundsatser som Zwingli. I följd däraf borttogos ur kyrkorna alla prydnader, och gudstjänsten blef »naken», d. v. s. blottad på ceremonier och all rikare omväxling af bön och sång. På skriftens läsning och predikan lades all vikt, medan det liturgiska tillbakasattes.

Johan Kalvin föddes i Picardie år 1509. Redan tidigt visade sig hos gossen ett allvarligt och religiöst sinnelag. Fadern, en obemedlad tjänsteman, bestämde honom också först för kyrkans tjänst och skickade honom till Paris i och för teologiska studier. Men inom kort befallde han sin son att i stället studera rättsvetenskapen, i den förhoppning att sålunda en mera lysande bana skulle öppna sig för honom. Den unge Kalvin lydde och ägnade sig med stor framgång åt juridikens studium vid flere högskolor i Frankrike samt erhöll vid 19 års ålder i Orléans värdigheten af juris doktor. Så utvecklades hans af naturen klara förstånd till en hög grad af skarpsinnighet.

Vid denna tid skedde hos honom en genomgripande inre förändring. Han kände sig otillfredsställd i sitt samvete, och tanken på Gud väckte bäfvan hos honom; inga botöfningar kunde gifva honom frid. Då försiggick i hans själ — enligt hvad han själf sedermera omtalar — en *plötslig* omvändelse, och från den stunden var katolicismen för honom död. Ifrigt började han nu forska i bibeln, och sedan fadern kort därefter aflidit, begaf han sig till Paris, där han återtog sina teologiska studier och började predika för en liten församling af protestanter. En utbrytande förföljelse nödgade honom emellertid snart (1534) att lämna Frankrike och söka en tillflyktsort i *Basel.*

Här utgaf han följande år sitt kanske viktigaste arbete, benämndt Institutio christianæ religionis (Undervisning i den kristna religionen). Närmaste anledningen till detta arbetes utgifvande var den, att han ville framlägga de franska protestanternas åsikter i religionen och taga sina evangeliskt sinnade landsmän i försvar mot *Frans I,* som beskyllde dem för att vara svärmiska och upproriska vederdöpare.

Sedan han därpå vistats någon tid i Italien vid hofvet i Ferrara, hvarest åtskilliga franska flyktingar funnit beskydd, passerade han *Genève* på genomresa till Basel (1536). I Genève rådde denna tid mycken oro. Staden hade antagit reformationen, men blott på ett utvärtes sätt. Kyrkans gamla ordningar voro upphäfda, och några nya stadgade former hade man ej lyckats införa. Tygellösheten bland invånarne tog därför allt mer öfverhand. Flere reformerta predikanter af fransk härkomst, bland dem *Farel,* arbetade för ett bättre sakernas

Johan Kalvin.
(Efter ett samtidigt porträtt.)

tillstånd, men utan synnerlig framgång. Då nu denne Farel händelsevis fick veta, att Kalvin var i staden, uppsökte han honom och så godt som tvang honom att kvarstanna genom den hotande förklaringen, att den rättfärdige Gudens dom skulle drabba honom, om han undandroge sig sin plikt att här träda upp såsom ett sanningsvittne.

Kalvin vek för detta så att säga andliga *våld,* och härigenom uppenbarade han ett grunddrag i sin karakter och hela sin religiösa åskådning. Ty i denna framträder hufvudsakli-

gen *fruktan* för Gud, visande sig i sträng lydnad för hans bud, en i viss mån *gammaltestamentlig* och lagisk ande, som känner sig mera främmande för tanken på *Gud* såsom den älskande och älskade fadern och *människorna* såsom hans barn. Med sedlig stränghet och hård tuktan ville Kalvin *böja* människornas hjärtan och sålunda vinna dem för Kristus.

Det var icke underligt, om han genom detta sätt att gå till väga skaffade sig många fiender. Det jäsande missnöjet kom till utbrott, när Kalvin och två andra präster (påsken 1538) förklarade sig ej kunna utdela nattvarden för den härskande sedeslöshetens skull. När de icke ville gifva vika, fingo de befallning att inom två dagar lämna staden.

Med glädje skyndade Kalvin norrut och stannade i *Strassburg*, där han blef själasörjare för en församling af franska flyktingar. På samma gång höll han föreläsningar vid universitetet därstädes och utöfvade en flitig verksamhet såsom teologisk skriftställare. Därjämte deltog han i flere af de tyske protestanternas religionssamtal och ingick med *Melankton* en varaktig vänskapsförbindelse. Också kände han sig, särskildt i nattvardsläran, mera böjd för att närma sig dennes ståndpunkt än Zwinglis.

Under tiden hade han ej glömt sin församling i Genève, utan bistod henne med råd och dåd. I denna stad hade oordning och tygellöshet i hög grad tilltagit, och hos de mera allvarligt sinnade vaknade en allt starkare längtan efter den kraftige reformatorn. Man beslöt omsider att återkalla honom. Efter mycken tvekan återvände Kalvin till *Genève* (1541) och blef med stor glädje mottagen. Emellertid var ännu icke allt motstånd brutet. Hans lif var många gånger hotadt, och hos en stor del af stadens invånare (de s. k. *libertinerna)* rådde alltjämt missbelåtenhet med hans stränga kyrkotukt. Dessa sökte också flere gånger störta honom, en gång till och med genom öppet uppror. Att de misslyckades, därför hade Kalvin till stor del att tacka den mängd flyktingar — för sin tros skull fördrifna fransmän, nederländare, engelsmän m. fl. —, som kommo till Genève med allvarliga, genom förföljelsen stålsatta sinnen och där blefvo Kalvins säkraste stöd.

Med okuflig energi genomförde denne nu på ett strängt systematiskt sätt den nya kyrkans organisation. *Tros-* och *seде-läran* ställde han i den närmaste förbindelse med hvarandra. Till och med i fråga om predestinationsläran utgick han från ett praktiskt religiöst intresse. Han ville nämligen gifva sina

trosbröder (de predestinerade) en orubblig visshet om Guds nåd och så bevara dem för återfall i den romerska kyrkan.

På kyrkan och dess riktiga ordnande lade han den största vikt. *Författningen* gaf han en aristokratisk karakter. Val af pastor skulle förrättas af de öfriga pastorerna och bekräftas af stadens råd och den församling hvarom fråga var. Biskopsämbetet afskaffades, men diakonerna bibehöllos såsom pastorernas medhjälpare i den själavårdande verksamheten bland sjuka och fattiga.

Kyrkotukten skulle utöfvas af det s. k. *konsistoriet* (= presbyteriet), bestående af stadens sex pastorer (kyrkoherdar) och tolf äldste, valda bland rådet. Sträng tukt öfvades mot hög och låg. Förnäma rådsherrar, som försyndat sig, blefvo uteslutna från nattvarden. Spelare ställdes vid skampålen; korten bundos om deras hals. En son, hvilken misshandlat sina föräldrar, blef afrättad. Genève skulle blifva en reformert mönsterstat och blef det äfven i flere hänseenden. — Otvifvelaktigt gick man dock ofta för långt i sin ifver och inträngde efter tidens sed reglementerande äfven på det enskilda lifvets område. Så t. ex. fick ingen ligga till sängs tre dagar af sjukdom utan att kalla själasörjaren till sig. Till och med antalet rätter och gäster vid bjudningar blef genom en förordning bestämdt.

Hvad *kulten* beträffar, hade Kalvin i det hela samma åsikter som Zwingli. Dock införde han församlingssång. Till en början sjöngos några af honom i metrisk form öfversatta delar af Psaltaren. Nattvarden utdelades fyra gånger om året. Gudstjänsten började med syndabekännelse. Själf predikade Kalvin hvarje dag under hvarannan vecka. Hans predikosätt var klart och bevisande. Dock var han ingen folkpredikant som Luther. Söndagen hölls i strängaste helgd. Jul och andra stora högtider firades, men icke med den högtidlighet som hos lutheranerna.

Redan strax efter sin första ankomst till Genève hade Kalvin börjat hålla föreläsningar öfver den heliga skrift inför en åhörarskara, som alltmer vidgade sig. Såsom vetenskaplig *bibeltolkare* stod han också utan tvifvel mycket högt. Fem år före hans död inrättades i staden en *akademi*, som blef mycket berömd. Här studerade unge män från skilda trakter af Europa, hvilka sedan hvar och en i sitt hemland verkade för reformationen i Kalvins anda.

Dennes inflytande sträckte sig nu vida omkring, icke blott till Frankrike, utan äfven till England och Skottland m. fl. länder. Svårast hade han att vinna de tyska schweizarne. Dessa

misstrodde honom såsom hemlig lutheran, ville ej gå in på hans predestinationslära, och först efter mycken tvekan gillade de i hufvudsak hans nattvardslära.

Mången gång beskylldes Kalvin för hårdhet, icke just mot personliga motståndare, men mot olika tänkande. Särskildt kan hans uppträdande mot spanjoren *Mikael Servet* ingalunda försvaras. Denne man, som var ett oroligt hufvud, hade förnekat treenighetsläran och genom sitt lidelsefulla skrifsätt stött många för hufvudet. När han på sina irrfärder kom till Genève, blef han gripen på anmälan af Kalvin och, då han ej ville återkalla, af rådet dömd till döden och lefvande bränd (1553).

Men Kalvin var sträng icke blott mot andra, utan också mot sig själf. Han kämpade allvarligt mot sina fel, särskildt den häftighet och otålighet, som han väl visste med sig. Hans arbetsförmåga var oerhörd; endast 4—5 timmar om dygnet åtnjöt han sömnens hvila. Till utseendet var han en mager man af medelstorlek med blekt ansigte och lifliga ögon. Medan han vistades i Strassburg, trädde han i äktenskap. Detta upplöstes efter nio års förlopp genom hustruns död. Kalvin sörjde henne djupt. Det vore också orätt att kalla honom känslolös, ehuru känslan hos honom träder tillbaka för ett genomträngande förstånd och en kraftig vilja. Man har i detta hänseende jämfört honom med Gregorius VII.

Kalvin hade alltid haft en bräcklig kropp, och hans hälsa kunde icke annat än lida genom de ansträngningar han underkastade sig. Flere svåra sjukdomar tillstötte under hans sista lefnadsår. Men med manlig kraft bekämpade han sina plågor och var outtröttligt verksam intill slutet. När han kände döden nalkas, tog han ett gripande afsked af rådet och prästerskapet. Några dagar därefter afled han (maj 1564).

Han hade föreskrifvit, att begrafningen skulle försiggå utan all prakt, och att ingen minnesvård skulle få resas på hans graf.

c. Den romersk-katolska motreformationen.

74. **Tridentinska mötet.** Mot reformationen måste påfvekyrkan uppträda i en täflingskamp, hvilken väckte till nytt lif hennes domnade krafter. Ansatser gjordes att förverkliga den reformation till hufvud och lemmar, som medeltiden förgäfves sökt åstadkomma.

En rad af framstående påfvar uppträdde, och de värsta missbruken inom kyrkan blefvo afskaffade. Men det blef här icke fråga om någon genomgripande förändring, utan *endast om en föryngring på den falska grund, som blifvit lagd under medeltiden.* Utåt bemödade man sig att *återvinna så mycket som möjligt af de förlorade länderna* samt att i *andra världsdelar vinna ersättning* för det, som gått förloradt i Europa. Man har kallat detta den romerska kyrkans försök att upprycka och befästa sig gent emot reformationen för hennes *motreformation.* De viktigaste verktygen för dennas genomförande voro *kyrkomötet i Trident* och *jesuitorden.*

På *kyrkomötet i Trident,* som med åtskilliga afbrott varade åren 1545—1563, *fastställdes det från medeltiden öfverlämnade lärobegreppet.* Gent emot protestantismens grundprinciper (§§ 62 o. 63) *tillerkändes traditionen samma auktoritet som skriften,* och *rättfärdiggörelsen* fattades icke som en domshandling, hvari Gud af sin blotta nåd tillräknar den troende människan Kristi rättfärdighet, utan som *en helbrägdagörelsehandling, genom hvilken Gud ingjuter hos människan en inre rättfärdighet* dels på grund af Kristi förtjänst dels på grund och i mån af hennes *egna goda gärningar.*

Det *tridentinska mötets beslut* offentliggjordes 1564. Kort därefter utkommo af påfven godkända sammanfattningar af detsamma, nämligen den *tridentinska trosbekännelsen* och den *romerska katekesen.* Dessa tre skrifter utgöra den romerska kyrkans första *symboliska böcker.*

75. **Jesuitorden.** I stället för de gamla munkordnarne, som på grund af sitt djupa förfall icke längre kunde utgöra påfvedömets stöd, trädde under reformationstiden flere nya, bland hvilka *jesuitorden* blef den viktigaste. Denna ordens stiftare var en spansk ädling *Ignatius Lojóla,* en man, som med en glödande hän-

förelse för den katolska kyrkan förenade ett rikt mått af praktisk klokhet och den mest okufliga energi. Han stiftade med några likasinnade en förening, som kallade sig *Jesu sällskap* och erhöll påfvens stadfästelse 1540. Strängare än i någon annan munkorden skulle *lydnadsplikten* iakttagas. Ordens *organisation* var *militärisk* och beräknad på att *lösgöra dess medlemmar från allt, som eljest plägar vara kärt för en människa* — fädernesland, familj, släkt och vänner — och förvandla dem till *viljelösa,* men smidiga verktyg för *ordens intressen.*

Jesuiterna gjorde till sin uppgift att *med alla till buds stående medel främja den katolska kyrkan.* De utgingo som *missionärer* till främmande länder, till Indien, Japan, Kina och de nyupptäckta länderna i Amerika. De upprättade *skolor,* hvari de meddelade humanismens högre bildning. Som *själasörjare* och *biktfäder* visste de att förskaffa sig det vidsträcktaste inflytande både bland furstar och folk. De omspände hela Europa med sina nät och satte i gång en katolsk *restauration,* hvilken århundraden igenom vållade blodiga religionskrig och grymma förföljelser.

Jesuitismens mörkaste sida var dess *fördärfliga sedelära.* En jesuit kunde tillåta sig snart sagdt hvilket svek och hvilken våldsgärning som helst och försvara sig genom hvarjehanda sofismer, hvilka sammanhängde med den grundsatsen, att »*ändamålet helgar medlen*».

Ignatius Loyola föddes på slottet Loyola i provinsen Guipuzcoa 1491. I sin ungdom ägnade han sig åt krigaryrket. Vid Pampelonas försvar mot fransmännen blef han sårad i ena foten. En lång tid hölls han nu bunden vid sängen. Därunder sysselsatte han sig med läsning af legender om jungfru Maria och helgonen. Då uppfylldes hans själ af åstundan att täfla med de heliga i världs- och självförsakelse, och när han tillfrisknat, gjorde han sig till den heliga jungfruns riddare. Hans nya lif inleddes med en rad af hårda botöfningar, hvar-

vid han ofta marterade sin kropp med tunga gisselslag och iakttog sträng fasta. Han ägnade sig äfven flitigt åt inre betraktelser och trodde sig därunder hafva uppenbarelser af Kristus och jungfru Maria.

Till en början ämnade han förkunna kristendomen för de otrogne i Palestina och gjorde äfven ett kortare besök i detta land. Snart blef det honom dock klart, att han för att

Ignatius Loyola.

kunna något uträtta måste skaffa sig ett större mått af kunskaper. Ehuru en 33-årig man, började han med de första elementerna och gjorde genom sin stora flit goda framsteg. Han studerade vid flere universiteter, till sist i Paris. Under sin studietid förvärfvade han sig några hängifna anhängare, mest af spansk nationalitet. Med dessa stiftade han en förening 1534. Till en början tänkte de upptaga Loyolas första plan att utgå

som missionärer till det heliga landet. Detta blef dock omöjligt i följd af kejsarens krig mot turkarne, och de beslöto därför att erbjuda sin tjänst åt påfven. Efter någon tvekan bekräftade denne deras orden 1540.

I spetsen för jesuitorden står en *ordensgeneral* med säte i Rom. Loyola var ordens förste general till sin död 1556. Honom följde efter hvarandra Jakob Lainez och Frans Borgia. Den senare skall hafva fällt det bekanta yttrandet om sin orden: »vi komma in som lamm, vi regera som ulfvar, vi drifvas ut som hundar, men vända tillbaka som örnar». — Generalens befallningar skulle åtlydas af alla jesuiter. Själf var han endast förbunden till lydnad för påfven och att följa ordensregeln. Vid generalens sida stodo en »påminnare» och fyra medhjälpare, hvilka hade att vaka öfver hans uppförande och kunde klaga inför generalförsamlingen, om han begick grofva felsteg. — Orden var indelad i *fyra klasser*. Främst stodo »*mästarne*» eller de s. k. *professi,* hvilka utom de vanliga ordenslöftena åtagit sig att utan lön gå till hvilket land påfven behagade sända dem. I denna klass upptogos endast duga liga och bepröfvade män. Bland dem utsågos ordens styresmän och alla, som hade att utföra hemliga uppdrag. Därnäst kommo *medhjälparne* (coadjutores), hvilka dels voro präster dels lekmannabröder. Bland dem utsågos vanligen rektorerna vid ordens många undervisningsanstalter. Den tredje klassen utgjordes af *lärarne* (scholastici), hvilka hade att syssla med lärda studier och meddela undervisning. Till den fjärde klassen hörde *noviserna.* Dessutom hade orden rätt att antaga andliga eller världsliga medarbetare, som när som helst kunde entledigas och hvilkas löfte blott gällde för den tid de tjänade orden.

Noviserna uppfostrades efter ett *andligt exercisreglemente,* som Loyola själf med god psykologisk blick uppgjort och pröfvat på sig och andra. Efter en bestämd metod uppskrufvades novisens känsla och fantasi till det yttersta, och man bibragte honom den föreställningen, att utom orden olycka och fördömelse och endast inom den full salighet stode att vinna. På detta sätt lyckades man vanligen efter en viss tids förlopp förmå honom att tigga om att blifva upptagen i de högre klasserna.

Jesuiterna förstodo förträffligt att låta hvars och ens gåfvor komma till användning, men deras uppfostran var dock *icke* ägnad att utveckla det *sant mänskliga.* Familjelif, fosterlands-

kärlek, vänskap — allt måste uppoffras för ordens intressen. Och äfven mellan medlemmarne inbördes kunde svårligen band af förtroende och kärlek knytas. Detta förhindrades af det rådande *spionerisystemet.* Den ene jesuiten hade att noga öfvervaka den andres göranden och låtanden samt att inberätta sina iakttagelser för sin förman. På detta sätt erhöllo ordens styresmän alltid noggranna underrättelser om sina underordnade.

Äfven i *skolorna* iakttogs enahanda förfaringssätt. Den ene lärjungen uppmuntrades att spionera på den andre och omtala hans förhållande för läraren. — För öfrigt vunno jesuiterna mycket beröm för sitt humana sätt att behandla lärjungarne. Kroppsstraff användes sällan. I stället lade de an på att egga lärjungarnes *ärelystnad* genom offentliga belöningar och loford. Undervisningen var mera ägnad att frambringa lysande än gedigna resultat. Till elever i sina skolor sökte jesuiterna helst erhålla förnämares barn och blifvande präster för att i dem vinna inflytelserika gynnare af deras orden och nitiska befordrare af den katolska kyrkan.

Sitt mest omfattande och fördärfliga inflytande utöfvade jesuiterna som *predikanter* och *själasörjare.* Som *biktfäder* voro de väl hemmastadda i konsten att förskaffa sig ett oinskränkt välde öfver sina biktbarns samveten. På samma gång gjorde de sig angenäma genom att göra eftergifter för människors fel och svagheter. De fordrade icke en afgjord brytning med synden, utan lade hyende under lasten och läto köttets gärningar framstå som dygder.

Som *missionärer* hafva jesuiterna lagt i dagen ordens vackraste sida. Vi måste skänka vår beundran åt deras första trosvittne i hednavärlden, *Frans Xavier.* Han började sin verksamhet på den västra indiska halfön. Här lefde han i alla afseenden som en paria (medlem af den lägsta kasten). Alla försakelser och umbäranden underkastade han sig för att vinna hjärtan för Kristus. Äfven till Japan förde han frälsningens budskap och arbetade där med samma nit och självförsakelse. — Det dröjde dock icke länge, förr än den jesuitiska missionen urartade. I eftergift för hedningarnes åskådningar och seder gingo de till sist så långt, att omsider inom de af dem upprättade församlingarne af kristendomen knappast fanns mer än namnet och några religiösa bruk. Nu måste påfven ingripa för att skaffa någon rättelse i detta missförhållande.

I Europa drypa jesuiternas spår af blod. Religions-

förföljelser och religionskrig, uppenbara våldsdåd och hemliga brott beteckna deras väg. Allt var tillåtet, om det blott syntes ägnadt att främja katolska kyrkans och deras ordens sak. »Förödelse och elände hafva varit på deras vägar, och fridens väg hafva de icke känt.»

B. Lutherska kyrkan.

a. Lutherska kyrkans yttre område.

76. **Lutherska kyrkan i mellersta och södra Europa.** I *Tyskland* blef den lutherska läran härskande i *norra och sydvästra staterna*, af hvilka dock några (Pfalz och Hessen m. fl.) sedermera öfvergingo till den reformerta kyrkan. Däremot lyckades katolska kyrkan efter många ansträngningar bibehålla sig i Westfalen och Rhenländerna.

I de *österrikiska arfländerna* uppkommo mycket tidigt reformatoriska rörelser. I *Böhmen* och *Mähren* hade marken blifvit förberedd genom Hus' verksamhet. De böhmiska brödernas lära var nära öfverensstämmande med den lutherska, och bland kalixtinerna vunnos många för reformationen. Inom kort var det protestantiska partiet så talrikt, att det lyckades tilltvinga sig *religionsfrihet*, hvilken meddelades genom ett *majestätsbref af år 1609.* Denna blef dock af kort varaktighet i följd af det trettioåriga krigets utbrott. I Österrikes *tyska arfländer* äfvensom i *Ungern* och *Siebenbürgen* funnos likaledes många protestanter, hvilka ofta fingo lefva i stort betryck.

I *Preussen* öfvergick *tyska ordens stormästare Albrekt af Brandenburg* redan 1525 till den lutherska kyrkan och sekulariserade sitt land (d. v. s. förvandlade det till ett världsligt hertigdöme). Hans exempel följdes af *svärdsbrödernas ordensmästare*, och sålunda blef reformationen genomförd i alla de s. k. *Östersjöprovinserna.*

I *Polen* fick reformationen tidigt många vänner. Här ingingo lutheraner, reformerte och böhmiske bröder en union och lyckades vinna full religionsfrihet. Det såg till och med en tid ut, som om Polen skulle blifva ett protestantiskt land. Men jesuiterna åstadkommo under Sigismund III:s långa regering i detta land en motreformation, som ånyo förskaffade den katolska kyrkan en afgjord öfvervikt.

Italien och *Spanien* hade en tid icke så få evangeliska bekännare. Men genom inkvisitionen och andra våldsmedel släcktes det uppgående ljuset, och det påfviska mörkret omtöcknade åter fullständigt dessa länder.

77. **Lutherska kyrkan i de skandinaviska länderna.** Redan under Kristian II förkunnades den evangeliska läran i *Danmark.* Dennes efterträdare, Fredrik I, var en ifrig vän af reformationen, hvilken ock, trots det katolska prästerskapets motstånd, hastigt grep omkring sig på olika punkter af landet.

Det stora krig, grefvefejden, som utbröt efter Fredrik I:s död, blef, ehuru det ej fördes för religionens skull, dock afgörande för reformationens öde i Danmark. Den segrande konung Kristian III och adeln voro ifriga lutheraner. Genom deras bedrifvande beslöts på en allmän *riksdag i Köpenhamn* 1536, att *reformationen skulle genomföras.* Från Tyskland inkallades Luthers vän doktor Bugenhagen för att ordna det nya kyrkoväsendet.

I *Norge,* som nu nedsattes till ett lydrike under Danmark, infördes reformationen på regeringens befallning, men allmogen fortfor länge att vara den gamla läran tillgifven. På *Island* bibehöll sig katolicismen ända till 1550.

Den förste, som i *Sverige* offentligt predikade mot de katolska villfarelserna, var den högt begåfvade och nitiske *Olaus Petri.* Han var son af en smed i Örebro och studerade i Wittenberg just vid den tid, då Luther började uppträda mot påfvedömet. Återkommen till fäderneslandet 1519, blef han anställd i *Strängnäs* som

domskolans föreståndare och undervisade där djäknarne i den heliga skrifts sanningar. Han vann snart på sin sida domprosten i Strängnäs *Laurentius Andreæ,* och denne klarsynte och kraftfulle man fick tillfälle att göra *Gustaf Vasa* närmare bekant med reformationens syften under valriksdagen 1523. Med sitt sunda förstånd och oförvillade sinne blef konungen lätt öfvertygad om den nya lärans sanning och insåg jämväl, hvilka världsliga fördelar en kyrkoförändring skulle tillskynda honom och riket. Kort därpå förflyttade han de båda reformatoriska männen till mera inflytelserika platser, i det han gjorde Laurentius Andreæ till sin sekreterare och Olaus Petri till predikant vid Stockholms storkyrka.

I början gick dock konungen *mycket varsamt till väga* vid reformationens genomförande för att ej oroa den okunniga och lätt vilseledda allmogen. Han ville ej medgifva, att det var någon ny tro, som infördes, endast att den gamla rensades från de påfviska villfarelserna, och han öppnade för alla tillträdet till sanningens källa genom att låta *utgifva nya testamentet i svensk öfversättning* 1526. *Hela bibeln* utkom genom ärkebiskopen Laurentius Petris försorg på svenska 1541.

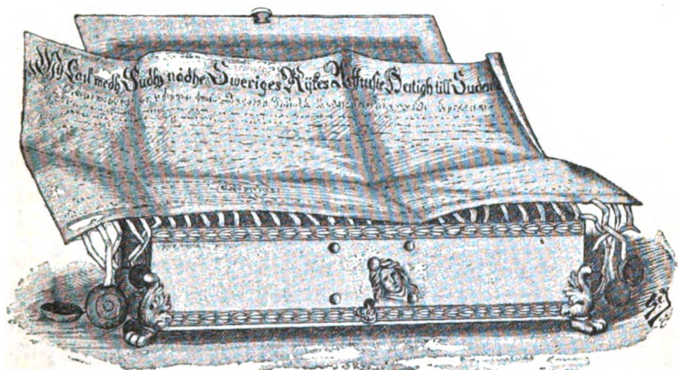
Riksdagen i Västerås 1527 blef afgörande för reformationen i vårt land. De i kyrkligt afseende viktigaste besluten, som där fattades, voro, att *Guds rena ord skulle predikas i landet* samt att *konungen och icke påfven skulle hafva högsta myndigheten i den svenska kyrkan.* — Därefter fortgick reformationen långsamt men säkert. Ett *kyrkomöte* sammanträdde i *Örebro* 1529 för att närmare ordna de kyrkliga förhållandena. Till ledning för den efter lutherska grundsatser ändrade gudstjänsten och andra religiösa förrättningar utgaf Olaus Petri en *kyrkohandbok* 1529 och en *mässbok* 1531. Det sistnämnda året fick Sverige sin *förste evangeliske ärkebiskop* i den foglige, men karaktersfaste *Laurentius Petri,*

broder till Olaus, och denne blef under sin 42-åriga ämbetstid en god stödjepelare för den svenska reformationen. Till sina öfriga förtjänster lade han kort före sin död utgifvandet af *en kyrkoordning,* hvilken antogs 1572 och blef vårt lands första lutherska kyrkolag.

Under *Gustaf Vasa* och *Erik XIV* fick det nya kyrkoskicket jämförelsevis lugnt utveckla sig. Men under *Johan III* sträckte den *katolska reaktion*, som redan var i full gång i det sydliga Europa, sina verkningar äfven till Sverige. Konung Johan, som genom sin katolska gemål kommit i nära beröring med katolicismen, trodde sig efter sin tronbestigning kallad att återställa den kyrkliga endräkten genom att *föra kyrkan tillbaka till den ståndpunkt, som hon intog vid slutet af lärostridernas tidehvarf.* Till den ändan lät han utgifva en *ny liturgi*, den s. k. »Röda boken», att lända till efterrättelse vid gudstjänsten. I denna voro *flere katolska kyrkobruk påbjudna,* hvarjämte den äfven innehöll betänkliga återljud af katolsk lära. Ett försök gjordes äfven att återställa förbindelsen med påfven, men detta blef snart uppgifvet, emedan påfven icke visade något tillmötesgående och tilltaget uppväckte allmänt missnöje i landet. I afseende på liturgien var emellertid konungen oböjlig, och de präster, som icke ville foga sig efter hans påbud, blefvo afsatta och fördrifna.

Då uppträdde *hertig Karl till den rena lärans försvar.* Han öppnade sitt hertigdöme till en fristad för de förföljda. Och då han efter konungens död en tid förde regeringen såsom riksföreståndare, sammankallade han ett *möte i Uppsala* 1593. Här erkändes enhälligt, att *den heliga skrift vore enda rättesnöret för människans tro, samt att skriftens lära vore rätt förklarad genom de tre symbola och den oförändrade augsburgiska bekännelsen.* Därpå blef konung Johans liturgi afskaffad och den af Gustaf I införda ordningen i kyrkans gudstjänst och styrelse återställd.

Genom Uppsala möte *fullbordades reformationsverket* i Sverige. Den föregående reaktionstiden hade jämte mycket ondt äfven haft det goda med sig, att den väckt så väl prästerskap som menighet att besinna, hvilken dyrbar skatt de hade i Guds rena ord. Med verklig hänförelse omfattade de nu den rena läran och försvarade den emot konung Sigismunds och katolikernas försök att med våld och list återställa den katolska kyrkan. Samma hänförelse dref äfven det svenska folket att följa sin

Silfverskrinet, hvari originalpergamentet till Uppsala mötes beslut förvaras, med samma pergament synligt.

hjältekonung, Gustaf II Adolf, då han drog ut att försvara den protestantiska tron i Europa.

Hvad *författningen* beträffar, trädde äfven i de skandinaviska länderna *regenten* (såsom summus episcopus) *i spetsen för kyrkostyrelsen.* I motsats mot förhållandet i Tyskland *bibehölls biskopsämbetet*, ehuru det icke ansågs nödvändigt för kyrkan. Vid sidan af biskopen stod i Sverige och Finland fortfarande *domkapitlet*, hvilket ägde att med honom deltaga i stiftstyrelsen.

Laurentius Andreæ var kanske den mest framstående bland de svenska reformatorerna. Hans tidigare lefnadsöden äro så godt som okända. Blott så mycket vet man, att han studerat i Uppsala, Rostock och Leipzig, och att han på det sistnämnda stället undfått magistervärdigheten. Likaledes vet man, att han någon tid vistats i Rom. År 1520 finna vi honom såsom arkidiakonus (ärkedjäkne, d. v. s. ungefär detsamma som domprost nu för tiden) i *Strängnäs.* Han var då redan en mognad man.

Vid denna tid hade *Olaus Petri* återkommit från Wittenberg, och genom honom fick han noggrannare kännedom om Luthers verksamhet, som han säkerligen redan förut ryktesvis hört omtalas. Under tiden närmast efter Stockholms blodbad, i hvilket Strängnäsbiskopens hufvud föll för bödelsbilan, var det Laurentius Andreæ, som egentligen styrde stiftet, och på det sättet kunde under hans vård och skydd reformationens späda frö slå rot och spira upp i svensk jord. Vid valriksdagen i Strängnäs 1523 gjorde sedermera *konung Gustaf* bekantskap med den begåfvade mannen. Denne gaf nu konungen närmare upplysning om den lutherska läran och ledde honom på den tanken att genom hierarkiens krossande öka sin makt och genom indragning af kyrkans öfverflödiga egendom upphjälpa sina och kronans inkomster.

Inom kort blef Laurentius ärkedjäkne äfven i Uppsala samt konungens *sekreterare och rådgifvare.* Såsom sådan bistod han under de följande åren troget konung Gustaf både i det politiska och det kyrkliga nydaningsarbetet. Sida vid sida kämpade de båda fosterlandsvännerna för Sveriges självständighet på alla områden. Laurentius Andreæ var därvid den, som ofta gaf det första uppslaget till konungens åtgärder, och som på ett utmärkt sätt i skrift affattade hans bref och öfriga framställningar samt öfvervakade kansligöromålen. Ständigt är han konungen följaktig på resor och möten, biträder honom vid underhandlingar med främmande makter och står vid hans sida i handhafvandet af rättskipningen.

Särskildt på det *kyrkliga* området var hans inflytande stort. Det var han som uppsatte konung Gustafs *proposition* (förslag) vid den så märkliga *riksdagen i Västerås 1527.* Vid *kyrkomötet i Örebro 1529* var han ordförande, och utan tvifvel gingo besluten i den riktning han önskade. Här bekräftades hvad som antagits i Västerås, och man sökte ytterligare föra reformationen framåt i moderat anda. Ty Laurentius Andreæ

ville, att man skulle gå varligt till väga och ej för häftigt stöta folkets nedärfda vanor.

Huruvida han utarbetat den i många hänseenden utmärkta *öfversättning af nya testamentet* på svenska språket, hvilken utkom 1526, eller om Olaus Petri med tillhjälp af sin broder och några andra personer verkställt densamma, det synes ännu icke vara klart utredt. Säkert tyckes emellertid vara, att öfversättningen utkommit på hans tillskyndan och under hans medverkan.

Oaktadt den varsamhet, hvarmed Laurentius Andreæ gick till väga vid införandet af en ny tingens ordning, råkade han snart ut för de katolska prelaternas och den af munkarne uppeggade allmogens hat. Konung Gustaf höll honom emellertid till en början troget ryggen fri. Småningom kallnade dock det forna hjärtliga förhållandet mellan de två kraftfulla männen och förbyttes slutligen å konungens sida till fiendskap. Förnämsta orsaken härtill var deras olika åsikter angående *sättet* för kyrkoförbättringens genomförande. Konungen tycktes lägga största vikten på indragningen af kyrkogodsen och gick häri längre, än Laurentius Andreæ ansåg tillbörligt. Ej heller arbetade han för undervisningens förbättrande med den ifver, som hans sekreterare önskade, och därtill syntes han vilja göra sig enväldig äfven på det kyrkliga området, medan Laurentius däremot önskade gifva kyrkan en viss frihet och själfständighet.

Efter år 1530 blef brytningen alltmer afgjord. Ändtligen blef Laurentius Andreæ jämte Olaus Petri i slutet af år 1539 anklagad för högförräderi. Anklagelseskriften, utgörande en väfnad af obevisade beskyllningar och hätska utfall mot de anklagade samt mer eller mindre lyckade försök att förlöjliga dem, var troligen uppsatt af *von Pyhy,* en tysk man, som för en tid vunnit ett fördärfligt inflytande öfver konungen. Nyårsaftonen drogos reformatorerna inför rätta. Man gick så brådstörtadt till väga, att de anklagade ej ens fingo taga kännedom om innehållet i anklagelseskriften, ej heller ingå i skriftligt svaromål. Redan den 2 januari 1540 var domstolen, i hvilken bland andra ärkebiskop *Laurentius Petri* var bisittare, färdig med sin dom, som lydde å lifvets förlust.

Konungen ville dock ej drifva saken så långt, utan nöjde sig med att pålägga de dömde hårda böter. Den gamle Laurentius Andreæ förlorade allt hvad han ägde och framlefde, fattig och obemärkt, sina återstående dagar i Strängnäs, hvarest han dog 1552.

Så lönades en bland Sveriges ädlaste söner af sin samtid. Eftervärlden, mera opartisk, har lärt sig att bättre uppskatta mannen och hedra hans minne.

Olaus Petri föddes år 1493 i Örebro. Föräldrarne synas hafva varit i goda omständigheter, hvarför den unge Olaus utan

Olaus Petri.

hinder kunde få följa sin lust att studera. Till en början åtnjöt han undervisning i födelsestadens skola och sedan troligen någon tid i Uppsala. Därpå begaf han sig öfver till Tyskland, blef 1516 student och 1518 magister i *Wittenberg,* hvarest han var Luthers hängifne lärjunge och vittne till dennes första uppträdande såsom reformator. Sannolikt afhörde han äfven

någon tid Melanktons föreläsningar. År 1519 återvände han till Sverige, blef sekreterare hos biskop *Matthias* i Strängnäs och året därpå af denne vigd till diakon och förordnad till föreståndare för den skola, som fanns i staden.

Oförskräckt började han nu för kamrater och lärjungar förkunna de nya läror han inhämtat i Wittenberg, och snart bildade sig i Strängnäs ett evangeliskt sinnadt parti, som väckte uppmärksamhet äfven utom stiftets gränser. Den myndige biskop *Brask* i Linköping beredde sig att nedslå det inbrytande »lutherska kätteriet», men kunde intet uträtta, då »kättarne» togos i beskydd af konung Gustaf.

På dennes framställning blef Olaus Petri 1524 utnämnd till *Stockholms stads sekreterare,* en befattning, som han skötte i sju år. Men på samma gång visade han sig mycket ifrig att för folket förkunna Guds ord och den därpå grundade evangeliska läran. I Storkyrkan uppträdde han såsom *predikant* med mycken framgång, men väckte också hos den gamla trons anhängare liflig förbittring. Denna ökades, då han året efter sin ankomst till Stockholm trädde i äktenskap. Han var visserligen ej prästvigd, men celibatslagen ansågs gälla äfven för diakonerna.

Under de följande åren utvecklade han en rastlös verksamhet såsom kämpe för de nya ideerna. I en mängd populära *ströskrifter* angrep han den katolska kyrkans läror och inrättningar. Städse var han också färdig att muntligen försvara sin tro. Bekant är hans disputation med den lärde Uppsalakaniken *Peder Galle* vid Västerås riksdag 1527.

Men han nöjde sig ej med att rifva ned det gamla. Från och med år 1529 arbetade han med ifver på att gifva den svenska kyrkan en ny *liturgi* och goda *uppbyggelseböcker.* Jämte kyrkohandboken och mässboken utgaf han en liten svensk *psalmbok* och en *postilla,* som ännu af allmogen flitigt läses i vissa trakter af vårt land. Dessutom deltog han utan tvifvel träget i bibelöfversättningsarbetet.

En kortare tid i början af 1530-talet tjänstgjorde han såsom *konungens kansler,* men återvände snart till sina litterära sysselsättningar. Den mångsidige mannen uppträdde nu äfven såsom en utmärkt historieskrifvare. I sin *svenska krönika* visar han, att han både var en grundlig forskare och en som vågade tala sanningens osminkade språk, äfven då sådant kunde vara ganska farligt, i fall det misshagade de maktägande.

Liksom Laurentius Andreæ — fastän något senare — föll han i konungens *onåd* och blef liksom han dömd till döden, men benådad. Han hyste nämligen samma åsikter som Laurentius Andreæ angående det sätt, hvarpå reformationen genomfördes af konung Gustaf. Denne var också misslynt på honom för hans svenska krönika, hvars frihetsälskande ton han ej tyckte om. Stor harm hos konungen väckte också den frimodighet, hvarmed Olaus Petri i sina predikningar klandrade hans fel, särskildt hans sed att i sitt tal inblanda svordomar.

Emellertid var konung Gustaf ej på långt när så hatfullt stämd mot Olaus Petri som mot Laurentius Andreæ. Den senare ville han störta, den förre ville han blott skrämma. Men hvarken hotelser eller belöningar inverkade på den orädde mannen, som fortsatte att predika så, som samvete och öfvertygelse bjöd honom. Konungen tyckes slutligen hafva funnit sig i hans tillrättavisningar. Han befordrade honom till och med några år efter högförräderiprocessen till pastor i Storkyrkoförsamlingen och inhämtade någon gång hans råd.

Dock blef förhållandet aldrig sådant, som det en gång varit. Utan att lägga detta på hjärtat, skötte Olaus Petri troget och samvetsgrant sitt kall intill sin död, hvilken inträffade år 1552.

Liksom *Laurentius Andreæ* kan sägas hafva verkat för reformationen i Sverige såsom den lugnt beräknande, men också djärft handlande *statsmannen,* så verkade *Olaus Petri* för densamma såsom den oförskräckte *folkpredikanten* och store *folkläraren,* i tal och skrift arbetande *mot* okunnighet och vidskepelse och *för* menighetens evangeliska undervisning. Hans *stil* är enkel och flärdlös, klar och bevisande, på samma gång utmärkt af manlig kraft och lugn hofsamhet. Sällan förifrar han sig. I allmänhet håller han sig till sak och icke till person, en stor förtjänst på en tid då häftiga personliga utfall och smädelser mot olika tänkande hörde till ordningen för dagen. Han arbetar för *humanitet* på alla områden — bland annat t. ex. i fråga om fångars behandling —, dock så att sanningen ej därigenom kränkes. Han är en *folkets* man, utan att på något sätt kunna kallas en folkuppviglare. Själf betraktade han sig länge såsom lekmannapredikant och lät först 1539 prästviga sig. Han uppnådde ej heller någon högre kyrklig värdighet, men har genom sina skrifter och sin reformatoriska verksamhet för öfrigt förvärfvat sig ett ärofullt minne.

Laurentius Petri var sex år yngre än sin broder Olaus. Liksom denne hade han studerat i Wittenberg samt en tid varit Luthers och kanske ännu mer Melanktons lärjunge. År 1531 hade han redan någon tid varit föreståndare för skolan i Uppsala.

Sistnämnda år hade konung Gustaf — med åsidosättande af Uppsala domkapitels valrätt — kallat biskoparne och de förnämste af Sveriges prästerskap till Stockholm för att välja ärkebiskop. De allra flesta rösterna tillföllo den dittills föga

Laurentius Petri.

bemärkte Laurentius Petri. Sannolikt skedde detta genom konungens tillskyndan. Denne önskade utan tvifvel en duglig, men på samma gång mild och eftergifvande man på den viktiga platsen och trodde sig i den unge rektorn ha funnit en sådan. Häri bedrog han sig icke. Under en mer än 40 årig ämbetsverksamhet visade den nye ärkebiskopen nogsamt, att han var en dugande man, och, oaktadt konungen betydligt inskränkte hans makt, ägde i allmänhet ett godt förhållande rum dem emellan. Endast när konung Gustaf tycktes vilja göra sig alldeles envåldig inom kyrkan, gjorde ärkebiskopen några före-

ställningar, men fick genast ett mycket afvisande svar och gaf åtminstone för tillfället vika.

Under de tio första åren efter sitt val till ärkebiskop arbetade Laurentius Petri med mycken flit på *bibelöfversättningen*. Sedermera finna vi honom först mot slutet af konung Gustafs regering utveckla en lifligare litterär verksamhet. Då skref han nämligen en postilla, en svensk krönika m. m. Längre fram uppträdde han äfven såsom psalmförfattare.

På Erik XIV:s tid deltog han med stor ifver i åtskilliga *lärostrider*. Nämnde konung hade haft en fransk protestant till lärare. Genom denne hade han insupit en viss förkärlek för kalvinismen och tycktes i början af sin regering gynna densamma. Den gamle ärkebiskopen utgaf med anledning häraf flere stridsskrifter, i hvilka tonen icke är så hofsam som den varit hos brodern, utan bitter och stundom till och med hätsk. Striden rörde till en början några dopceremonier, som lutheranerna behållit, men de reformerte afskaffat, nämligen *abrenuntiationen* eller barnets — genom faddrarne uttalade — afsägelse af djäfvulen och allt hans väsende och *exorcismen* (jfr § 11). Bägge dessa bruk försvarades af ärkebiskopen och bibehöllos i svenska kyrkan ända till början af vårt århundrade.

Vidare följde en häftig strid rörande *nattvarden,* i hvilken Laurentius Petri gent emot de reformerte intager en ståndpunkt, som ganska mycket närmar sig den katolska. I öfrigt var han naturligtvis ingen vän af katolicismen, skref tvärtom ännu i sitt sista lefnadsår tre särdeles skarpa uppsatser, riktade mot densamma och mot en katolsk präst, som vistades hos Katarina Jagellonica och som uppträdt mot den af honom författade kyrkoordningen.

Med glädje vända vi oss från dessa lärostrider till en annan sida af Laurentii Petri synnerligen omfattande verksamhet. Ett varaktigt minnesmärke har han lämnat efter sig i den nyssnämnda s. k. *1571 års kyrkoordning,* en frukt afträget arbete, mogen erfarenhet och varm kärlek till vår svenska kyrka. Efter flere omarbetningar befordrades den till trycket (1571) och antogs följande år på ett kyrkomöte i Uppsala. Den är för sin tid förträfflig, i allmänhet hållande en klok medelväg mellan prästvälde och konungavälde inom kyrkan, mellan katolska och reformerta öfverdrifter i fråga om ceremonierna vid gudstjänsten, just ägnad att i en upprörd tid samla det svenska folket omkring sig. Hvad som icke minst hedrar dess författare är det stora intresse för svensk *bildning* han däri lägger i

dagen. Den innehåller nämligen bland annat den äldsta *skolordning* för vårt land.

Året efter kyrkoordningens antagande afled den allmänt vördade ärkebiskopen vid 74 års ålder.

Laurentius Andreæ och *Olaus Petri* hade lämnat konung Gustaf en kraftig hjälp vid störtandet af katolska kyrkan i Sverige. *Laurentius Petri* åter utförde det icke mindre viktiga värfvet att gifva stadga och ordning åt ett kyrkosamfund, som hart när råkat i upplösningstillstånd. Därvid visade han under årens lopp allt större själfständighet gent emot konungamakten, för hvilken han till en början väl mycket böjt sig. *Olaus* var den varmhjärtade och oförskräckte reformatorn; *brodern* var den lärde teologen, den duglige stiftsstyresmannen, den lugne ledaren för svenska kyrkan, som endast i sina stridsskrifter stundom låter en viss hetsighet få makt öfver sig.

I sitt enskilda lif var Laurentius Petri ett lysande föredöme af enkla och rena seder. Hos honom söker man förgäfves de katolska ärkebiskoparnes prakt. En stor del af sina inkomster anslog han till fattiga studenters underhåll. Genom sin bibelöfversättning, sitt intresse för undervisningens främjande och hela sitt oförtrutna och betydelsefulla arbete för den svensk-evangeliska kyrkan har han hos både samtid och eftervärld förvärfvat sig rättmätiga anspråk på tacksamhet och vördnad.

b. Lutherska kyrkans inre utveckling.

1. Lärostrider.

78. **Lärostridernas förutsättningar.** I den lutherska kyrkan uppkom tidigt en motsats mellan tvenne riktningar. Till den ena hörde *filippisterna*, så kallade efter sin hufvudman Filip Melankton. Desse arbetade på att förena de söndrade kyrkorna och voro för detta ändamåls vinnande *benägna att göra eftergifter* och *jämkningar* gent emot både den *katolska* och den *reformerta* bekännelsen. Den andra riktningen representerades af teologer, som till hvad pris som helst *ville bevara den renare sanning, som Luther bragt i dagen.* Desse voro alltså *stränga lutheraner.* Bland dem funnos sådana män som Luthers vän *Amsdorf* och den fram-

stående kyrkohistorikern *Flacius Illyricus.* De stränga lutheranerna hade sin medelpunkt i det af Johan Fredriks söner upprättade universitetet i *Jena.* Filippisternas hufvudsäten voro *Wittenberg* och *Leipzig.*

Flacius Illyricus är den främste representanten för den nu framträdande teologiska stridslystnaden. Han var en man med begåfning och stor lärdom. Utan hänsyn till person kämpade han för den lutherska läran eller hvad han ansåg för luthersk lära och utdelade skarpa hugg mot katoliker, reformerta, filippister och andra, som syntes honom afvika från den rätta tron. Huru den katolska kyrkan erhållit en missriktad utveckling, sökte han blotta i de s. k. *magdeburger-centurierna,* ett stort kyrkohistoriskt arbete, som han i förening med några andra teologer utgaf, och hvari bland annat de *isidoriska dekretalernas* (§ 42) *falskhet* för första gången uppvisades.

Genom sin envisa stridslystnad ådrog sig Flacius många ovänner och mycket lidande. Han innehade först en professur i Wittenberg, hvilken han måste lämna på grund af sitt motstånd mot »interim». Därpå vistades han en tid i Magdeburg. År 1557 kallades han till professor i Jena, men blef tillika med sina meningsfränder fördrifven därifrån (1561) under den synergistiska striden. Sedermera irrade han omkring i Tyskland som en flykting från ort till ort utan att någonstädes finna en varaktig fristad. Men hvarken fattigdom eller förföljelse eller förlusten af vänner förmådde nedslå hans mod, utan han förblef samme oböjlige kämpe till sin död 1575.

Utom i de här nedan (§§ 79—81) nämnda lärostriderna deltog Flacius i den *osiandriska* och den *majoristiska.*

Osiander, professor i Königsberg, uppträdde 1549 med det om mystiken erinrande påståendet, att rättfärdiggörelsen icke bestod i en frisägelse från syndens skuld och straff på grund af Kristi förtjänst, utan däri, att Kristus med sin rättfärdighet toge sin boning hos människan och så hos henne åstadkomme en lefvandegörelse; den vore en läkedom, en »ständigt fortfarande ingjutning i menniskonaturen af Guds väsentliga rättfärdighet». På detta sätt hänvisades människan att bygga sitt frälsningshopp icke på den fullkomliga försoning, som Kristus åstadkommit *för* henne, utan på det alltid ofullkomliga helgelseverk, som sker *i* henne.

Osianders lära framkallade motsägelse från flere håll. En af hennes motståndare var *Stankarus,* som framkastade ett nytt

stridsämne. Medan Osiander bland annat hade påstått, att Kristus var vår rättfärdighet med hänsyn till sin gudomliga natur, menade Stankarus, att återlösningsverket tillhörde den mänskliga naturen allena. Gent emot denna mening framhöllo de lutherska teologerna, att Kristus efter sin mandomsanammelse alltid verkade både som Gud och människa, i det den ena naturen deltoge i den andras handlingar.

Den *majoristiska* striden rörde sig om de goda gärningarnes förhållande till människans frälsning. Filippisten *Georg Major* hade uttalat den satsen, att goda gärningar voro nödvändiga för saligheten; Flacius Illyricus och Amsdorf påstodo däremot att de voro skadliga. Båda parterna uttalade sanningar, men hvar för sig framhöll sanningen ensidigt. Klart är nämligen, att goda gärningar nödvändigt måste finnas, hvarhelst en sann tro finnes, men att man å andra sidan skulle mycket bedraga sig, om man på dem byggde hoppet om frälsning.

* 79. **Den adiaforistiska striden.** Efter slaget vid Mühlberg utgaf kejsaren en tills vidare gällande religionsstadga, det s. k. *Augsburger-interim,* hvari han fordrade nästan fullständig återgång till katolicismen. De *sydtyska protestanterna* tvungos af de kejserliga härarne att antaga den. Åt den nye kurfursten *Moritz* uppdrogs att gifva den gällande kraft i *norra Tyskland.* Då emellertid denne hvarken ville eller kunde tillämpa nämnda stadga i oförändradt skick, lät han *Melankton* jämte några andra teologer omarbeta densamma (1548). I denna omarbetning, som erhöll namnet *Leipziger-interim,* hade man väl i allt hufvudsakligt bibehållit den *lutherska läran,* men upptagit de *katolska kyrkobruken* och försvarade detta åtgörande därmed, att man i *likgiltiga ting* (adiafora) *kunde göra eftergifter.* De *stränga lutheranerna* sågo emellertid häri en *otrohet mot sanningen,* och sålunda uppkom en strid, som icke afstannade, förr än *religionsfreden i Augsburg* undanröjt själfva tvisteämnet.

80. **Den synergistiska striden.** I läran om synd och nåd utgingo alla reformatorerna från *Augu-*

stinus och antogo i likhet med honom en *ovillkorlig förutbestämmelse.* Luther bröt aldrig formligen med detta lärosätt, men hänvisade i sina senare uppbyggelseskrifter människorna att söka tröst af Guds allmänna nåd i Kristus. Melankton däremot kom snart till insikt om de farliga praktiska följderna af predestinationsläran. Han gick dock omsider för långt åt motsatt håll, i det han kort efter Luthers död framställde den fria viljan som en *förmåga att ansluta sig till nåden* (facultas se ad gratiam applicandi). Några af hans anhängare sökte närmare utveckla sin mästares åsikt och drefvos i sin ifver att betona människans *frihet* och *ansvarighet* gent emot Guds nåd till det påståendet, att *människan af naturen har en kraft till det goda,* genom hvilken hon kan, fastän svagt och ofullkomligt, *medverka* med Guds Ande vid sin omvändelse. I följd häraf kallades de *synergister* (af synergia = medverkan). Deras motståndare gingo dock till en icke mindre betänklig öfverdrift. För att rätt eftertryckligt framhålla, att *Gud ensam har äran af människans frälsning,* lärde *Flacius,* att *arfsynden utgör människans väsen,* och att *människan omvändes mot sin vilja genom en tvångsakt af Gud.* I sammanhang därmed utvecklade han *predestinationsläran i ännu strängare form* än Augustinus. För de mera sansade blef det dock under stridens lopp mer och mer klart, att *omvändelsen väl är ett verk af Gud ensam,* men att *människan kan göra motstånd* mot den gudomliga nåden, hvadan hon *med frihet* och *icke med tvång* föres till saligheten.

81. **Den krypto-kalvinistiska striden.** Den strid, som uppkommit mellan Luther och Zwingli i fråga om nattvarden, fortfor länge att uppröra sinnena. Striden inträdde i ett nytt skede efter Kalvins uppträdande. Många tyckte, att Kalvin i så hög grad närmat sig den lutherska bekännelsen, att olikheten mera

bestod i ord än i sak. Melankton ville nu underlätta en förening med de reformerta genom att i en ny upplaga af den augsburgiska bekännelsen, hvilken fått namnet den *förändrade* (»confessio augustana variata» af år 1540), uttrycka artikeln om nattvarden i *så allmänna ordalag, att äfven Kalvins åsikt däri kunde inrymmas.* Detta tilltag blef af de fleste lutheranerna strängt ogilladt. Det dröjde dock någon tid, innan det blef fullt klart, huru den kalvinska nattvardsläran skilde sig från den lutherska. Den förste, som uppvisade detta, var en präst i Hamburg, *Joakim Westphal,* i en 1552 utgifven skrift. Efter den tiden vågade Kalvins anhängare i åtskilliga lutherska länder endast på det sättet framställa sina åsikter om nattvarden, att de *klädde dem i lutherskt klingande talesätt.* Så uppkom en *beslöjad kalvinism* (krypto-kalvinism), som vållade många fördärfliga strider. Under dessa afföllo flere tyska småstater från den lutherska tron och öfvergingo till den reformerta kyrkan. Den viktigaste af dessa var *Kur-Pfalz,* hvilket i *Heidelbergerkatekesen* fick sin symboliska bok (1563). En tid såg det nästan ut, som om Sachsen skulle följa exemplet. Här segrade dock omsider den lutherska bekännelsen (1574).

82. **Konkordieformeln.** För att bilägga de strider, som så länge sönderslitit den lutherska kyrkan och framkallat många förföljelser mot olika tänkande, sammankommo några af Tysklands mest framstående teologer i klostret Bergen vid Magdeburg och utarbetade en ny bekännelseskrift (1577). För sitt fridsstiftande syfte erhöll denna namnet *konkordieformeln* (= endräktsformeln). På det hela taget förstodo dess författare att väl taga vara på de sanningar, som under de föregående striderna blifvit bragta i ljuset. Klart var dock, att denna bekännelseskrift icke kunde tillfredsställa alla.

Därför uppstodo nya förvecklingar, då regeringarna i åtskilliga lutherska stater fordrade, att deras teologer och präster skulle underskrifva densamma. Från trycket utgafs konkordieformeln första gången 1580 i den s. k. *konkordieboken,* hvilken innehöll lutherska kyrkans alla symboliska böcker äfvensom de tre från den gamla kyrkan ärfda symbola.

Aldrig har intresset för teologiska spörsmål varit så stort som vid denna tid. I lärostriderna tog hela den bildade världen den lifligaste del. Äfven furstar och statsmän blandade sig i dem, en del med verklig själfständighet och sakkännedom, andra åter förda i ledband af det ena eller andra teologiska partiet.

I följd af tidens religiösa ofördragsamhet och furstarnes makt inom kyrkan utkämpades striderna lika mycket med yttre tvångsmedel som med andliga vapen. Några exempel må anföras. I Kur-Pfalz efterträddes Fredrik III, som öfvergått till den reformerta bekännelsen, af sin lutherskt sinnade son Ludvig VI (1576—1583). Hela folket måste nu åter antaga den lutherska tron och de reformerta prästerna lämna landet. Denna rörelse upprepades i motsatt riktning under Ludvigs reformerte efterträdare Fredrik IV. Och då längre fram (1685) Pfalz tillföll en katolsk släktlinie till det gamla furstehuset, blefvo naturligtvis alla protestanter utsatta för hårdt förtryck och måste utvandra.

I Sachsen hade Peucer, kurfurstens lifmedikus och måg till Melankton, gått i spetsen för den krypto-kalvinistiska rörelsen. Efter lutherdomens seger fick han för detta tilltag en lång tid försmäkta i ett svårt fängelse, och hans anhängare blefvo landsförvista.

Bland de reformerta var fördragsamheten icke större, såsom man kan se af Kalvins förhållande till Mikael Servet (§ 73). Trots allt detta var religionsförföljelsen bland protestanterna knappt nämnvärd mot den, som anstiftades af katolikerna.

Öfver denna mörka tafla sprides dock ett försonande ljus däraf, att bakom ofördragsamheten låg ett religiöst allvar, som i tron såg lifvets viktigaste angelägenhet. Tillika ådagalade de förföljda ett verkligt hjältemod och buro på det hela taget tåligt sina lidanden utan att fegt förneka sin öfvertygelse.

2. Ortodoxiens och pietismens tid.

83. **Ortodoxien.** Sedan den lutherska kyrkans viktigaste lärosatser blifvit symboliskt fastställda, uppstod inom samma kyrka ett ifrigt och framgångsrikt *bemödande att vetenskapligt fatta och framställa den lutherska läran och noga begränsa henne gent emot afvikande meningar.* Sålunda inträdde en *blomstringstid*

Johan Arndt.

för den lutherska teologien, af hvilken särskildt *dogmatiken* träget bearbetades. Flere utmärkta teologer bidrogo till denna blomstring, och bland dem har professorn i Jena *Johan Gerhard* († 1637) framför andra vunnit erkännande, och det icke blott för vetenskaplig klarhet, utan äfven för religiöst djup och allvar.

Till *alla stånd och förhållanden* sträckte sig nu kyrkans verksamhet i syfte att *ställa dem under den rätta trons inflytande och välde,* och knappast har lifvet

någonsin så *allmänt* rört sig i *kristliga former* som under den tid ortodoxien härskade inom kyrkan.

Den ortodoxa kristendomen inneslöt dock frön till *flere missriktningar. Tron* sattes mera i *förståndets försanthållande af kyrkans lära* än i hjärtats förtroendefulla hängifvenhet åt Gud. I följd häraf framträdde i *lifvet* mera *yttre form* och *lagisk tukt* än evangelisk innerlighet. *Predikan* innehöll *föga uppbyggelse,* utan i stället en *torr dogmatisk framställning,* som folket icke förstod, och *häftiga utfall mot olika tänkande,* hvarigenom lidelserna upprördes.

Emellertid saknades äfven under denna tid icke män, som verkade för en mera lefvande kristendom, utan tvärtom uppträdde nu åtskilliga af den lutherska kyrkans anderikaste predikanter och författare. Främst är att nämna *Johan Arndt* (generalsuperintendent i Celle, † 1621). Flere af hans uppbyggliga skrifter äro öfversatta på svenska, bland andra »Fyra böcker om en sann kristendom». Jämte honom äro *Henrik Müller* och *Kristian Scriver* mest bekanta i vårt land. Flere utmärkta *psalmförfattare* funnos äfven. Den ypperste mästaren bland dessa var *Paul Gerhardt,* af hvars trosvarma psalmer några blifvit öfverflyttade till vårt språk (t. ex. Sv. Ps. 136 och 429).

Äfven i *Sverige* funnos under denna tid flere utmärkta män inom kyrkan. Dessa intresserade sig i allmänhet både för ren lära och ett allvarligt kristligt lif. Till dem hörde den kraftfulle biskopen i Västerås *Johannes Rudbeckius* († 1646), skaparen af Sveriges första gymnasium, samt de båda utmärkta psalmförfattarne *Spegel* († som ärkebiskop i Uppsala 1714) och *Svedberg* († som biskop i Skara 1735). Från denna tid hafva vi kvar vår ännu gällande *kyrkolag* (af år 1686) och *kyrkobibel* (Karl XII:s stora kyrkobibel af år 1703).

Trots sådana stormäns verksamhet togo dock orto-

doxiens ensidigheter så småningom öfverhanden, i synnerhet i Tyskland. Emot dem behöfdes en kraftig reaktion, och kyrkan ägde äfven i sig tillräcklig lifskraft för att framkalla en sådan. *Mindre betydande* voro de protester, som utgingo från *mysticismen* och *teosofien* äfvensom från *synkretismen;* mera öfverensstämmande med den lutherska andan och mera ingripande i kyrkans lif var den *pietistiska* rörelsen.

Det skönaste draget i denna tids kristliga lif är den *fromma familjeandan.* Denna var ett barn af reformationen, som hade återgifvit åt äktenskapet och familjelifvet den ärade ställning, som Gud från begynnelsen bestämt åt dem. Genom en riktig framställning af de troendes andliga prästadöme kunde reformatorerna äfven rätt eftertryckligt betona, hurusom icke blott hvarje människa hade rätt och plikt att omedelbart frambära inför Gud sina offer af bön och troslydnad samt att mottaga undervisning ur Guds ord, utan att det framför allt var ett åliggande för hvarje husfader att såsom präst i sitt hus ofta samla sitt husfolk till gemensam uppbyggelse medelst Guds ord, bön och sång. Det behöfdes dock mer än en mansålder, innan man hunnit uppfostra folket så, att familjefäderna i allmänhet kunde fylla sina höga uppgifter. Men under ortodoxiens tid hade man tämligen allmänt uppnått detta mål. Då började och slutades dagens arbete i den borgerliga familjen med gemensam bön. Man bad före och efter måltiderna. Söndagseftermiddagarne samlade husfadern de sina omkring sig och läste ett stycke ur bibeln eller en predikan ur någon postilla. Familjens glädjefester, bröllop, barndop, o. d. började med sång och bön. Till nattvardsgång beredde man sig med fasta och stilla andakt i hemmet. Vid morgon- och aftonklämtningarna afstannade allt arbete, och man läste en tyst bön. Husandakten blef det enande bandet mellan familjens alla medlemmar, föräldrar, barn och tjänare. De kände sig förenade till ett helt inför Gud, och detta bidrog mäktigt till deras yttre sammanslutning. Dock kan man icke neka, att dessa fromma öfningar mångenstädes voro blott yttre form. Fördenskull kan man icke heller förundra sig öfver de många yttringar af obruten köttslighet och råhet, hvilka framträdde vid sidan af den lagiska fromheten. Man måste emellertid värdera det goda i tiden, fastän man ej får förbise dess brister.

Haqvin Spegel föddes år 1645 och var son af en handlande i Ronneby, en stad som då ännu lydde under Danmark. Släkten var dock ursprungligen svensk. Tidigt blef han fader- och moderlös, men sattes genom släktingars hjälp i tillfälle att studera, först i Lund och sedan vid åtskilliga utländska, i synnerhet tyska universitet. Efter sin hemkomst blef han för någon tid enskild lärare för den sedermera så ryktbare Magnus Stenbock. År 1671 erhöll han magistervärdigheten vid det nyss förut anlagda universitetet i Lund, prästvigdes samma år och blef ej långt därefter änkedrottningens hofpredikant. Vid 30 års ålder befordrades han ytterligare till konungens öfverhofpredikant och biktfader samt superintendent öfver det vid svenska hären anställda prästerskapet.

I denna egenskap kom han att stå Carl XI mycket nära under hela det skånska fälttåget. Att en allvarlig gudsfruktan under dessa svåra år alltmer rotfäste sig hos den unge konungen, det berodde till stor del på Spegels välgörande inflytande. I slaget vid Lund var denne närvarande och höll dagen efter slaget en gripande tacksägelsegudstjänst, därvid manande hög och låg att gifva Gud äran för segern och räcka de sårade, fiender så väl som vänner, en hjälpsam hand.

Efter krigets slut utsågs han till superintendent på Gotland, en grannlaga befattning denna tid, emedan ön nyligen tillhört Danmark och dess invånare ännu icke fattat kärlek för sitt nya fäderneslând. Länge fick han dock ej stanna kvar därstädes, alldenstund han redan 1686 blef biskop i Skara. Sex år därefter förflyttades han till Linköpings biskopsstol och utnämndes slutligen 1711 af Karl XII till Svea rikes ärkebiskop. Alla de ämbeten, han fick sig anförtrodda, förvaltade han med utmärkt nit, stor samvetsgrannhet och öfverlägsen skicklighet.

Då Sverige vid reformationen lösslet sig från påfven i Rom, öfverlämnades här liksom i andra lutherska länder högsta myndigheten inom kyrkan åt landets regent. Men förhållandena fortforo länge att vara tämligen obestämda. I allmänhet intogo biskoparne en ganska självständig ställning, och följden blef, att inom de olika stiften mycken olikhet rådde i fråga om kyrkostadgar och kult. Den kraftfulle Karl XI ville äfven på detta område bringa reda och ordning i förhållandena. *Under hans regeringstid erhöll också den svenska kyrkan likformighet och sammanhållning* och en i många afseenden god författning, men ställdes på samma gång i strängt beroende af konungamakten.

I detta kyrkliga organisationsarbete tog Spegel en verksam del. Genom hans tillskyndan inflöt i kyrkolagen ett stadgande, hvarigenom prästerna förpliktades att tillse, det yngre personer fingo lära sig »läsa i bok och med egna ögon se hvad Gud i sitt heliga ord bjudit och befallt». Förut fanns ej något påbud om att alla barn skulle lära sig läsa. Den stränge konungen vakade öfver att detta kyrkolagens bud också efterlefdes, och inom kort var den yngre delen af befolkningen ganska läskunnig. Härigenom togs ett mycket stort steg framåt i fråga om *folkundervisning* och *folkbildning*, och den del Spegel har däri länder honom till evärdlig berömmelse.

Vid denna tid gjorde sig också behofvet af en ny *psalmbok* gällande. *Jesper Svedberg* intresserade sig synnerligen för denna viktiga sak och skref själf förträffliga psalmer. Spegel var hans förnämste medarbetare, och i 1695 års psalmbok funnos af Spegels hand icke mindre än 38 psalmer (förutom åtskilliga af honom till svenskan öfversatta). Wallinska psalmboken af år 1819 har af dem ännu kvar ett tjugutal (n:r 325, 430 m. fl.), somliga i något omarbetadt skick. Enkla och flärdlösa, bibliskt sanna och poetiskt sköna, utgöra de ännu en prydnad för vår svenska psalmbok.

Äfven i förarbetena till den af ärkebiskop *Olof Svebilius* utarbetade *katekesen*, som utkom år 1689, hade Spegel tagit del. Likaledes var det till en början egentligen han, som ledde arbetet på den nya bibelöfversättning, hvilken redan då ansågs behöflig. På grund af åtskilliga omständigheter stannade det dock vid att man utgaf den gamla i en öfversedd och i någon mån förbättrad upplaga under namn af *Karl XII:s kyrkobibel.*

Utom psalmer har Spegel skrifvit åtskilliga andra poetiska arbeten, bland hvilka *Guds verk och hvila* är det mest kända. Af större betydelse är dock hans *Svenska kyrkohistoria,* det första på modersmålet skrifna arbete af detta slag. För det svenska språkets »rykt och riktighet», kämpade han liksom Svedberg med mycken ifver. Äfven såsom *predikant* var Spegel mycket framstående, icke genom mängden af snillrika tankar, men genom en hjärtevinnande, biblisk och enkel framställning.

En på den tiden ovanlig fördomsfrihet ådagalade han i fråga om de sorgligt ryktbara *häxeriprocesserna,* vid hvilkas bedömande så många eljest framstående personer, både präster

och lekmän, visade sig i hög grad benägna för öfvertro och grymhet.

I sitt enskilda liksom i sitt offentliga lif utmärkte sig Spegel genom hofsamhet och foglighet. Mild och vänlig till sinnes, visade han deltagande för andras nöd ej blott i ord, utan ock i handling. Hans duglighet skaffade honom hastig befordran, hans fromhet och anspråkslösa väsen förvärfvade honom många vänner.

Såsom ärkebiskop fick han upplefva ett af de mest kritiska skedena i vår historia. Landet var utarmadt genom långvariga krig och därtill härjadt genom pesten. En orolig och jäsande sinnesstämning uppenbarade sig också, bland annat vid 1714 års riksdag, vid hvilken Spegel var närvarande såsom talman i prästeståndet. Nu som alltid visade han sig i hög grad konungsk, och detta missbagade många af hans ståndsbröder, hvarför också ett spändt förhållande uppstod mellan honom och majoriteten i prästeståndet. Genom dessa stridigheter bröts helt och hållet hans kraft. Han fördes sjuk till Uppsala (februari 1714) och afled därstädes efter ett par månaders aftynande. Eftervärlden har gifvit honom det erkännandet, att han varit en af Sveriges främste ärkebiskopar.

84. **Mysticismen och teosofien.** Jämte den mystik, som bor på djupet af all äkta kristendom och erhållit ett skönt uttryck i många uppbyggelseskrifter, utvecklades i den lutherska kyrkan äfven den mystiska ensidigheten, *mysticismen.* Dess främste representant var *Kasper Schwenkfeldt,* en yngre samtida till Luther. Hans anhängare, *schwenkfeldtianerna,* hafva, fast stundom under mycket betryck, bibehållit sig intill våra dagar.

Schwenkfeldts förnämsta afvikelser från den lutherska kyrkan i afseende på läran voro, att han satte *Guds Andes inre ord* i människan öfver det yttre ordet i skriften och fattade *rättfärdiggörelsen* såsom *ett verk i den troendes inre,* hvarigenom Kristus blir människa i honom och så genomtränger honom med sin ande, att han blir ett med Kristus.

Medan *mystikern* i sin egen andes djup begrundar de gudomliga hemligheterna, vänder sig *teosofen* med

sin betraktelse *utåt* till *naturen* för att från *dess spegelbilder af den öfversinnliga världen* framtränga till *Guds djupheter.* Teosofiens äldre spår äro vanställda af fantastiska föreställningar och mycken vidskepelse. I en renare form framträder den hos *Jakob Böhme,* en skomakare från Görlitz († 1624). Dennes religiösa åskådning är visserligen framgången ur en omfattande *bibelkunskap,* men är dock icke alltid skriftenlig. — Föga förstådd af sin samtid, hade Böhme blott få anhängare. Längre fram tjänade hans tankar att befrukta den tyska filosofien, och de hafva äfven gifvit den teologiska forskningen impulser till ett djupare inträngande i kristendomens sanningar.

85. **Synkretismen.** Mot ortodoxiens öfverdrifna *förkättringsifver* och *stridslystnad* höjde sig enstaka röster. Å luthersk sida var det *Georg Calixtus* (professor i Helmstädt, † 1656), som, trädande i de gamla filippisternas fotspår, gjorde sig till tolk för sträfvandet att *förmå de kristna samfunden till fred och fördragsamhet sinsemellan.* I de *tre symbola,* hvilka voro gemensamma för alla kristna, såg han det *väsentliga* i kristendomen. På grund häraf kom han att i viss mån *underskatta betydelsen af de sanningar, som genom den lutherska reformationen blifvit bragta i ett klarare ljus* än tillförene. Detta blef en sårbar punkt, mot hvilken de ortodoxa ifrarne, som icke hade något sinne för det ädla i mannens syften, med mycken hätskhet vände sig. Bland den stora allmänheten rönte Calixtus föga sympati, hvilket icke heller var att vänta, då under det vid denna tid utkämpade trettiåriga kriget bitterheten mellan de olika kyrkorna nådde sin höjdpunkt. Han vann därför endast få anhängare, hvilka tillika med sin mästare stämplades med kättarnamnet *synkretister.*

I vårt land uttalade sig tvenne biskopar, *Johannes Matthiæ* i Strängnäs och *Terserus* i Åbo, i samma

fredsvänliga anda som Calixtus. Båda blefvo afsatta, och svenska kyrkans strängt lutherska ståndpunkt tillspetsades ytterligare genom ett *religionsplakat af år 1663*, som gaf *hela konkordieboken symboliskt bindande kraft äfven för Sverige.*

86. **Pietismen.** Mot tidens ensidiga *renlärighetsifver* och *döda tro* vände sig den kyrkliga rörelse, som är känd under namnet *pietism.* Dess upphofsman var *Filip Jakob Spener,* hvilken efter en välsignelserik prästerlig verksamhet i Frankfurt am Main och Dresden dog som prost och medlem af konsistoriet i Berlin 1705. Han bröt med de ortodoxes vanliga predikosätt och vinnlade sig att *förkunna ordet enkelt och praktiskt* till det kristliga lifvets *uppbyggelse.* De äldre församlingsmedlemmarne sökte han föra till en grundligare skriftkännedom genom att *utlägga bibelns böcker i sammanhang;* för de yngres kristendomskunskap verkade han genom *katekisationer;* genom dem lade han grund till vår nuvarande *konfirmandundervisning.* Några af hans åhörare började af egen drift hålla *enskilda sammankomster till befrämjande af sann fromhet* (collegia pietatis). Spener öfvertog ledningen af dessa både för att hindra dem att urarta och för att i dem hafva *ett medel till väckande af kristligt lif,* i synnerhet under en tid, då den offentliga gudstjänsten sällan bjöd på en mera lifaktig predikan. Missförhållandena inom kyrkan framhöll han i en skrift, kallad »*Fromma önskningar*» (Pia desideria, utgifven 1675), och angaf tillika mot dessa de hjälpmedel, som han själf med så stor framgång pröfvat.

Den rörelse, som utgått från Spener, grep snart omkring sig i vida kretsar. Den betydelsefullaste person, som slöt sig till den, var *August Herman Francke,* hvilken en lång följd af år verkade som predikant och universitetslärare i Halle till sin död 1727. Genom

denne man blef *Halle pietismens hufvudsäte,* och vid dess universitet utbildades en skara teologer, hvilka sedan som församlingslärare spridde den pietistiska rörelsen öfver *hela det lutherska Tyskland* och uppväckte en *större kristlig lifaktighet i församlingarna.*

Ett skönt minnesmärke af pietistisk kärleksverksamhet är den storartade *stiftelse för värnlösa barns uppfostran* (»Waisenhaus»), hvilken under Franckes oförtrutna arbete, tro och bön uppväxte i Halle.

Pietismen har i hög grad bidragit till det kristliga lifvets uppbyggande och bevarande för att förstelna i död bokstafstro. Dock var den allt ifrån början behäftad med vissa ensidigheter, hvilka efter hand blefvo allt mera märkbara. 1. Pietisterna voro mera angelägna att åstadkomma ett *heligt lefverne* än en viss och frimodig tro och framhöllo därför hufvudsakligen *lagens bud och helgelsen,* medan däremot *evangelium om Kristi försoning* och den därpå grundade *rättfärdiggörelsen* fingo träda i bakgrunden. I följd däraf alstrades hos dem ett *ängsligt lagiskt väsen* och en *öfverdrifven stränghet* i bedömandet icke blott af sådana handlingar, som lätt fresta till synd, såsom bruk af starka drycker, kortspel o. d., utan äfven af barns lekar och andra oskyldiga förlustelser. 2. De hyste förkärlek för *smärre uppbyggelsesammankomster (konventiklar)* och visade böjelse för *separatism,* så till vida som de gärna slöto sig tillsammans i mindre kretsar inom kyrkan (ecclesiolæ in ecclesia). 3. Deras intresse för det kristliga lifvet förledde dem att *underskatta betydelsen af ren lära,* och därigenom kommo de att arbeta rationalismen i händerna.

August Herman Francke föddes i *Lübeck* år 1663. Tidigt visade han prof på en barnslig gudsfruktan, och hans fader, en from och duglig jurist, beslöt därför, att han skulle studera teologi. Sina universitetsstudier, som han redan vid femton års ålder börjat i Erfurt, fortsatte han sedan i Kiel

och *Leipzig*. På sistnämnda ställe blef han magister och stiftade tillsammans med några unga kamrater det s. k. *collegium philobiblicum*, som till en början afsåg att under gemensamma öfningar befordra ett vetenskapligt studium af bibelns grundtext. Genom *Speners* inflytande fick det dock snart en mera praktisk och uppbygglig karakter.

Under dessa studieår hade Francke kommit bort från det barnsligt hjärtliga förhållandet, hvari han förut stått till Herren. Han kände sig — såsom han själf sedermera bekänner — dragen hit och dit af omsorgen om sin utkomst, af äregirighet och begär att veta allt, af sökandet efter vänner och människogunst. Å andra sidan kände han med sig, att allt detta icke var så som det borde vara, och han längtade efter något bättre.

Så kom han vid 24 års ålder till *Lüneburg* för att där hos en berömd lärare ytterligare förkofra sina kunskaper i bibeln. Kort efter sin ankomst anmodades han om att hålla en predikan. Han lofvade det och valde till text Joh. 20: 31. När han så började tänka öfver denna text, frågade han sig, om han själf hade den tro, hvarom han skulle tala för andra. Ju mer han tänkte, dess mer tviflade han därpå, ja slutligen visste han icke ens säkert, om han trodde, att det fanns en Gud. Men på samma gång vaknade hans samvete.

»Jag kunde» — skrifver han sedermera — »öfverskåda hela mitt föregående lif, såsom man från ett högt torn skådar ut öfver en hel stad. Till en början så att säga räknade jag synderna, men snart öppnade sig äfven hufvudkällan, nämligen den otro eller vantro, hvarmed jag så länge bedragit mig. Och då såg jag, att hela mitt lif och allt hvad jag gjort, talat och tänkt var synd och en stor styggelse inför Gud.»

Sålunda tillbragte han några dagar i stor ångest. Då knäböjde han en afton och anropade »den Gud, som han ej kände ej heller trodde på, om räddning ur ett sådant eländigt tillstånd, i fall öfver hufvud verkligen en Gud funnes till». Och han blef bönhörd. Såsom man vänder om en hand, så voro hans tvifvel borta, han var i sitt hjärta säker på Guds nåd i Kristus, han kunde i Gud se sin fader och af all sin själ lofva och prisa honom. — Några dagar därefter predikade han med stor frimodighet öfver den text han en gång valt.

Efter någon tids vistelse i Hamburg och ett besök på några månader i Dresden, hvarest han bodde hos *Spener* och med honom slöt ett innerligt vänskapsförbund, begaf han sig

åter till *Leipzig.* Här började han föreläsa öfver Pauli bref under stort tillopp af åhörare, hvarjämte han ingöt nytt lif i det förut omtalade collegium philobiblicum och i allmänhet bland studenterna åstadkom en djupgående andlig väckelse. De ensidigheter och öfverdrifter, som härunder framträdde hos hans mindre sansade anhängare, gåfvo den teologiska fakulteten — som utan tvifvel kände afundsjuka mot den fram-

August Herman Francke.

stående unge läraren — en kärkommen anledning att förbjuda hans bibliska föreläsningar. Så började *de pietistiska striderna,* som under lång tid upprörde den lutherska kyrkan och ofta fördes med lidelsefull häftighet. Själf deltog Francke i desamma endast af nödtvång och alltid lugnt och sansadt, utan att dock på något sätt vika från det han ansåg vara rätt.

År 1690 mottog han efter någon tids vistelse i hemmet en prästerlig befattning i Erfurt och arbetade där en tid med outtröttlig ifver och mycken framgång. Men hans motståndare i Leipzig voro äfven här verksamma, och på hösten följande år blef han utan dom och ransakning afsatt och därtill förvisad från staden.

Vid denna tid höll man på med att upprätta ett nytt universitet i *Halle,* och på Speners förord blef Francke utnämnd till professor därstädes samt till pastor i en liten församling strax utanför staden. I början af år 1692 begaf han sig till sin nya verkningskrets.

Här öppnade sig för honom ett vidsträckt arbetsfält. Såsom *professor* utöfvade han ett mycket stort inflytande. I likhet med sina medlärare inom teologiska fakulteten, som alla voro lifvade af samme ande som han själf, arbetade han för att de unga teologerna ej blott skulle erhålla nödiga kunskaper, utan äfven fostras till sanna kristna. Han föreläste därför öfver bibelns böcker på ett sådant sätt, att både det vetenskapliga och det uppbyggliga intresset tillgodosågos. »Den som ej brukar Guds ord», sade han ofta, »till det ändamål, att han därigenom först och främst själf måtte blifva en sann kristen, han har ej verklig nytta däraf, om han ock vore en mästare i skriften.» — Därjämte höll han en mängd föreläsningar och föredrag, hvilka alla åsyftade de studerandes praktiska utbildning till predikanter och själasörjare.

Såsom *pastor* i en fattig och okunnig församling fick Francke ytterligare tillfälle att verka Herrens verk. Två gånger hvarje söndag och dessutom hvarje fredag predikade han. Hans predikningar gjorde ett djupt intryck. Och detta var icke underligt. Enkla och tydliga voro de till sin form. Bitterhet mot olika tänkande äfvensom lärdom och konstfull utsmyckning voro bannlysta. I stället innehöllo de gripande vittnesbörd om människans synd och Guds nåd samt kraftiga uppmaningar till ett heligt lif. Så blefvo de i sann mening uppbyggliga. Deras längd tröttade ej på en tid, då man var mindre förströdd, än man nu är. Af trycket utgifna hafva de spridts i många upplagor och liksom Franckes öfriga skrifter varit till mycken välsignelse för den evangeliska kyrkan.

Men Francke nöjde sig ej med att blott predika. Han anordnade dagliga bönestunder, först i sitt hus och längre fram, då tilloppet af åhörare blef allt större, i kyrkan, hvarest de sattes i förbindelse med katekisationer. Slutligen höllos de

två gånger om dagen, på morgonen för äldre och på aftonen för barn och ungdom. Dessutom anordnades i enskilda hus uppbyggelsesammankomster, och på sjukbesök lades mycken vikt. Så stor än Franckes arbetslust och arbetsförmåga var, kunde han likväl ej själf medhinna allt detta, utan måste öfverlämna en del af sina prästerliga ämbetsförrättningar åt en likasinnad medhjälpare.

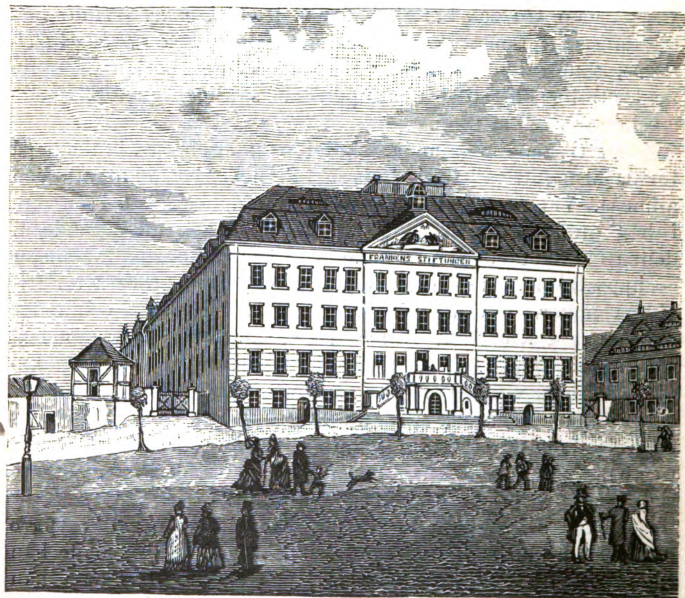
Francke *trodde,* och därför talade han. Men han visade sin tro ej blott i ord, utan äfven i *gärning.* Ett storartadt bevis på hans tro och kärlek hafva vi i *barnhemmet i Halle* och de därmed förenade, sedermera så kallade *Franckeska stiftelserna,* som ännu äga bestånd. Från en ringa början växte de med otrolig hastighet och uppnådde slutligen en förvånande storhet och omfattning.

De tillkommo sålunda. Enligt gammal plägsed brukade på torsdagarne fattiga barn infinna sig i Franckes bostad för att få en allmosa. Vid närmare efterforskning befunnos dessa barn vara i hög grad okunniga. För att få medel till afhjälpande af denna okunnighet — själf hade Francke mycket små inkomster — uppsatte han i sitt mottagningsrum en sparbössa för frivilliga gåfvor. Ofvanför denna satte han 1 Joh. 3: 17 och under densamma 2 Kor. 9: 7. Efter någon tid fanns en summa af 4½ Thaler inlagd. Då utbrast han: »detta är ett duktigt kapital; därmed vill jag anlägga en fattigskola». Böcker inköptes, och en student antogs till lärare. Lokalen var först i Franckes egen bostad, därefter i ett förhyrdt rum därbredvid. Snart växte antalet lärjungar. Inom kort ditskickade äfven borgare sina barn och erlade för dem skolafgifter.

Francke visade det största intresse för saken. I yngre dagar hade han själf undervisat små barn, i Leipzig hade han föreläst om sättet att undervisa, och såsom präst hade han vid sina katekisationer haft tillfälle att öfva sig i barnaundervisningens konst. Allt ordnades på ett särdeles praktiskt sätt, och saken omfattades från allmänhetens sida med ett alltjämt växande förtroende. Den ena skolan uppstod bredvid den andra. Utom *fattig-* och *borgarskolor* funnos snart ett *pedagogium* (gymnasium) för gossar ur de högre stånden och en *latinskola.*

År 1698 lade Francke grunden till en stor byggnad, hvari dessa skolor skulle inrymmas. Han hade ej på förhand samlat medel till dess fullbordande, ty han hoppades på Herrens hjälp. Och hans hopp kom ej på skam. Under arbetets fort-

gång fick han erfara många, i sanning underbara bevis på bönhörelse. Ofta var nöden stor, men hjälpen var då ock nära. De fattiga gåfvo sin skärf, de förmögna gåfvo rikligen, och äfven de högst uppsatte i landet lämnade bidrag. Inom några år stod huset färdigt, och Francke lät på dess framsida sätta denna inskrift: De som vänta efter Herren, de få en ny kraft, de uppfara med vingar såsom örnar (Jes. 40: 31). På hvardera sidan om inskriften synes en örn, som sväfvar upp mot solen.

Franckestiftelsen i Halle.

Med den stora anstalten var förenad en *bokhandel* och ett *apotek*. Till densamma anslöt sig längre fram en skola för *missionärer*, som skulle sändas till de danska besittningarna i Ostindien, äfvensom en ännu bestående anstalt för *bibelspridning*. — Så småningom byggdes det ena huset invid det andra, så att det hela slutligen bildade en liten stad för sig.

När Francke dog (1727), funnos i samtliga skolorna 2,200 barn (bland dem 134 fader- och moderlösa). För deras upp-

fostran och undervisning arbetade utom 8 inspektörer icke mindre än 167 lärare och 8 lärarinnor. Lärarne utgjordes till största delen af teologie studerande, hvilka såsom ersättning för sitt arbete erhöllo fri middags- och kvällsspisning.

Francke var en synnerligen framstående *pedagog*. Han ville gifva uppfostran en mera *praktisk* karakter, lät därför barnen på mellanstunder öfva sig i handarbeten och kan sägas hafva gifvit första uppslaget till den s. k. *reala* bildningslinien. Men liksom allt människoverk var äfven hans bristfälligt. Lärarnes utbildning var otillräcklig. Den pietistiska ensidigheten framträdde i det öfver höfvan stora antalet religionstimmar och i längden af de böner, hvarmed undervisningen började och afslutades. Man ville genom sträng aga och dystert allvar framtvinga hos barnen en brådmogen kristendom. Allt detta kunde hos en del lärjungar lätteligen framkalla slöhet, likgiltighet eller till och med skrymteri. Synnerligen framträdde dessa brister efter Franckes död, då formerna skulle uträtta hvad endast en varmhjärtad och dugande personlighet kan åstadkomma.

Men oaktadt dessa ensidigheter måste Francke räknas bland den lutherska kyrkans allra störste män. Han var i sanning en *bönens* och den i kärleken verksamma *trons* man. För de fattiga och ringa i världen arbetade han med en ovanlig självförsakelse. När han började sin fattigskola, afstod han en tid från sin aftonmåltid till förmån för barnen. — Han dog, såsom förut är nämndt, år 1727. Hans minne hör till dem, som ej dö.

87. **Pietism och läseri i Sverige.** Under Karl XII:s tid började pietistiska rörelser uppkomma i Sverige. Här vunno de dock aldrig någon allmännare tillslutning, dels emedan de voro mindre behöfliga, enär ortodoxien i vårt land icke utvecklat sina svårare ensidigheter, dels i följd af det motstånd, som de rönte från myndigheternas sida. Genom det s. k. *konventikelplakatet* af år 1726 förbjödos alla privata sammankomster till gemensam uppbyggelse, och svåra straff bestämdes för alla öfverträdelser af detta förbud.

En med pietismen besläktad riktning, *läseriet*, uppstod på 1700-talet flerstädes i Sverige, hufvudsakligen

i Norrland. Läsarne hade liksom pietisterna stor *förkärlek för konventiklar,* men höllo så strängt på *ren lära,* att de jämte bibeln knappt vågade läsa några andra skrifter än Luthers.

3. Upplysningstiden.

88. Upplysningen i England och Frankrike.

I det 16:de och 17:de århundradet hade den naturvetenskapliga och filosofiska forskningen gått framåt och förberedt en ny världsåskådning. Denna kom först till framträdande i England. I religiösa ting förkastade den all annan auktoritet än *förnuftets* och sökte uppställa en religionslära *oberoende af den kristna uppenbarelsen.* En sådan religionslära kom till stånd i *deismen* eller *naturalismen.*

Som deismens fader räknas lord *Herbert af Cherbury* († 1648). Enda källan för kunskap om det öfversinnliga var för honom *förnuftet* och *naturen* (naturalism). Ur denna källa härledde han *trenne öfversinnliga ideer:* att *Gud finnes,* att *människosjälen är odödlig,* samt att *människan måste vara dygdig* för att komma till salighet i lifvet efter döden. I gudomen finnes blott *en person,* Fadren. *Jesus af Nasaret var endast en utmärkt människa.* Gud har skapat världen, men efter skapelsen tager han ingen omedelbar befattning med henne, utan hon *får utvecklas efter de i henne nedlagda naturlagarne* (deism).

Genom talangfulla skriftställare fann denna deistiska åskådning väg till en större allmänhet och kom från de brittiska öarna öfver till *Europas fastland,* där den fick talrika anhängare i både den *katolska* och de *protestantiska kyrkorna.* I *Frankrike* förkunnades den i kristendomsfientligt syfte af den uppburne författaren *Voltaire,* hvilken svängde hånets och satirens gissel öfver den katolska kyrkan och hoppades att »med lätthet

kunna nedrifva, hvad tolf fattiga fiskare hade uppbyggt». En annan författare, *Rousseau,* tillskapade ett slags *känslodeism* såsom religion för sina ideala naturbarn, hvilka skulle växa upp oberörda af det naturvidriga i dåtidens samhällsskick och seder.

Ännu längre gingo de franska *encyklopedisterna,* så kallade, emedan deras främste målsmän — såsom Diderot och d'Alembert — utgåfvo encyklopedien, ett slags konversationslexikon, som var afsedt att innehålla alla för en omfattande bildning nödiga kunskaper. Encyklopedisterna hyllade den rena *materialismen.* De förnekade allt öfversinnligt samt uppställde *egennyttan* såsom *enda driffjädern för människans handlingar* och *jordisk lycka* såsom hennes *högsta mål.*

89. **Upplysningen i Tyskland.** Den bildning, som blef frukten af tidens hela andliga verksamhet, kallades *upplysningen.* Denna fick äfven inträde i *Tyskland* och ryckte där med sig det stora flertalet af de bildade klasserna. Visserligen utöfvade den i detta land icke en så religionsupplösande verksamhet som i Frankrike, men bidrog dock i hög grad att *försvaga uppenbarelsetron.* Först uppfann man den läran, att *skriften* väl inneslöt *en kärna af religiös sanning,* men hade denna inlagd i *en massa vidskepliga föreställningar.* Med sådana skulle äfven *Kristus* och *hans apostlar* hafva uppblandat sin lära för att icke stöta ifrån sig sin fördomsfulla samtid *(Semlers ackommodationsteori).* Man behöfde alltså underkasta skriften *förnuftskritikens skärseld* för att få dess äkta sanningsguld afsöndradt från det myckna slagget. Det, som sedan återstod, var emellertid intet annat än *samma torftiga innehåll, hvarpå deismen hade att bjuda.* På grund däraf, att denna riktning upphöjt *förnuftet* (här ung. = *förståndet* — ratio —) till högsta domare i alla religiösa frågor, har den erhållit namnet *rationalism.*

Filosofen *Kant* (professor i Königsberg, † 1804) förde rationalismen till *dess spets,* men på samma gång till den punkt, där den *upphäfde sig själf.* Enligt honom voro de tre öfversinnliga ideerna, *Gud, frihet* (såsom förutsättning för dygden) och *odödlighet,* icke att härleda ur Guds uppenbarelse i skriften, icke heller genom slutsatser ur den yttre naturen, utan de hvilade på det enkla faktum, att *människan har ett samvete.* På samma gång förklarade han, att *de tillhörde ett område, dit det af sinnligheten begränsade förståndet icke kan tränga.* De kunde därför icke bevisas. Dock måste de antagas såsom *praktiska postulat,* enär samvetets ovillkorliga bud eljest icke hade någon betydelse.

I senare hälften af 1700-talet förde rationalismen spiran i den lutherska kyrkan. Under dess herravälde höll *tron* på att utsläckas, och *religionen* förvandlades till en *ytlig sedelära,* hvars värde bedömdes efter dess *nytta för detta lifvet. Gudstjänsten* förytligades, de kärnfriska bönerna och psalmerna ersattes af andra, fattiga både på kristligt innehåll och poetisk flykt. Från *predikstolarne* hördes antingen högtrafvande tal om det högsta väsendet eller torra moralpredikningar i semipelagiansk anda. Understundom afspisade predikanterna sina åhörare med föredrag öfver allmännyttiga ämnen (om jordbruk, ladugårdsskötsel o. d.). — Det religiösa förfallet gick som vanligt hand i hand med ett tilltagande *lättsinne* och *slapphet* i sederna.

Rationalismen hade dock äfven några goda följder. Särskildt skref den *tolerans* på sin fana, och fastän denna var byggd på *religiös likgiltighet* (indifferentism), så måste dock nu ofördragsamheten vika för *religionsfrihetens* grundsatser.

90. **Förkämpar för en mera positiv kristendom** funnos dock äfven under denna tid. I första rummet må hit räknas de s. k. *bibelteologerna,* hvilka

efter föredömet af *J. A. Bengel* († som konsistorialråd i Stuttgart 1752) allvarligt studerade den heliga skrift för att ur denna erhålla en inblick i Guds frälsningsplan och en sammanhängande *uppenbarelsehistoria. Enskilda personer* funnos äfven, hvilka verkade i den anda, som var rådande under ortodoxiens och pietismens bättre dagar. En stor del af dem, som ville upprätthålla bibeltron, anslöt sig dock till en s. k. *supranaturalism,* som visserligen sökte försvara en *öfvernaturlig* uppenbarelse, men dock gjorde alltför stora eftergifter för rationalismen. Ändtligen var det *herrnhutska samfundet,* hvarom längre fram skall talas, en viktig härd för bevarandet af tron på den Korsfäste under detta tidehvarf.

4. Det nittonde århundradet.

91. Opposition mot rationalismen. Rationalismen har visserligen bibehållit sig ända fram till våra dagar, men endast under kamp mot en öfverväldigande *opposition,* som fråntagit den *herraväldet* inom kyrkan. Denna opposition utgick från flere håll.

a) *Den romantiska skolan* (Hardenberg, bröderna Schlegel m. fl.) var en ästetiskt-litterär riktning, som gent emot upplysningens ensidiga betonande af förståndet sökte häfda *känslans* och *fantasiens* rätt. Männen af denna skola förlorade sig dock ofta i dunkla och obestämda aningar. Enär de svärmade för *medeltidsidealer,* hyste de böjelse för den katolska kyrkan, till hvilken ett par af dem äfven öfvergingo.

b) *Den tyska filosofien* efter Kant satte mot rationalismens ofta ytliga resonerande en *grundligare vetenskaplighet* och mot dess böjelse att uppresa en skiljemur mellan Gud och det skapade *det antagandet, att Gud är den allmänna kraften i världen.* Härmed hade man dock icke återvändt till kristendomen; man hade

endast öfvergått från deism till *panteism.* Icke heller hade någon verklig brytning skett med de rationalistiska grundsatserna, ty äfven denna filosofi antog det *mänskliga förnuftet som högsta domare i religiösa frågor.* Många menade visserligen, att filosofen Hegel (professor i Berlin, † 1831) i sitt system kommit till full öfverens-

Schleiermacher.

stämmelse med bibelns kristendom, men denna öfverensstämmelse var endast skenbar, framkonstlad genom *förtydning af bibelns sanningar.* Detta visade sig snart. *Hegels anhängare* utdrogo nämligen följdsatserna af sin mästares lära och hamnade så i *gudsförnekelse* och *människoförgudning.*

c) *Schleiermacher* (professor i Berlin, † 1834) ryckte ändtligen inom den *teologiska vetenskapen* spiran från *rationalismen.* »Religionen», sade han, »är hvarken vetande» — såsom rationalismen påstått — »eller viljande», — såsom den ensidiga pietismen menade —, »utan *känsla*», nämligen en känsla af absolut beroende. *Teologien* framställer denna känslas *historiska utveckling i det kyrkliga samfundet* och har följaktligen en *helt annan uppgift än filosofien,* som söker uppdaga alltings yttersta grund. Schleiermachers uppfattning af religionen var emellertid mycket ensidig, och han återgaf icke åt kyrkan bibelns kristendom. Den Gud, hvilken uppenbarade sig i känslan, tänkte han sig ej som ett öfver världen upphöjdt personligt väsen, utan snarare på panteismens vis som *en opersonlig allmän kraft.* Jesus af Nasaret blef också icke »Gud uppenbarad i köttet», utan endast *en fullkomligt syndfri idealmänniska.*

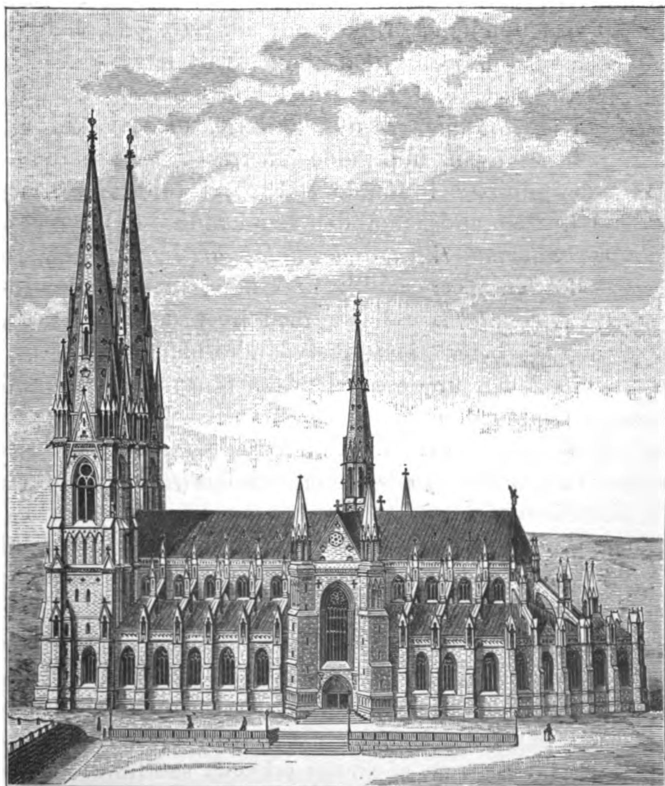
d) De rörelser, som mest bidragit att inom kyrkan i det hela fråntaga rationalismen herraväldet och återupplifva den kristna tron, framgingo ur ett *nyvaknadt intresse för den kyrkliga bekännelsen* och en i sammanhang därmed stående *ny religiös väckelse inom församlingarna.* Båda dessa togo sin början med *Klaus Harms'* uppträdande. Denne, som var predikant i Kiel, utgaf vid jubelfesten 1817 som en ny Luther 95 teser, hvari han med ljungande nitälskan förehöll sin samtid, att hon affallit från Luthers lära och uppsatt det svaga människoförnuftet på kyrkans tron som en ny påfve. Efter den tiden fortfor han att i tal och skrift verka för en mera *lifaktig* och *bekännelsetrogen* kristendom ända till sin död 1855. Många teologer gingo vidare på den väg, han inslagit, och de strider, som uppkommo med anledning af de unionistiska sträfvandena (§ 97), framkallade en varmare *hänförelse för den lutherska läran.* På samma gång uppstodo inom församlingarna

andliga väckelser, som gjorde kristendomen till en hjärteangelägenhet för tusentals människor. I den äldre pietismens anda, men med större intresse för ren lära, började man nu verka för *praktisk kristendom.* Särskildt sökte man åtaga sig de lägre samhällslagren, och talrika anstalter uppväxte för den s. k. *inre missionen**), på samma gång man kraftigt arbetade för *kristendomens utbredning i hednavärlden.*

92. **De kyrkliga förhållandena i Sverige.** Äfven i *Sverige* fick rationalismen insteg och härskade i vida kretsar under det *gustavianska tidehvarfvet.* Dock lyckades den här aldrig i så hög grad som i andra länder tillbakatränga bibeltron. De kyrkliga religionsböcker — kyrkohandboken (1811), den lindblomska katekesen (1810) och den nya psalmboken (1819) —, hvilka utkommo i början af det 19:de århundradet, hade visserligen förlorat mycket af den kärnfullhet, som utmärkte deras föregångare, men voro dock vida mindre urvattnade än motsvarande böcker i andra länders kyrkor. Bäst var *psalmboken,* och förtjänsten däraf tillhör förnämligast hennes utgifvare, den framstående psalmförfattaren *J. O. Vallin* († som ärkebiskop i Uppsala 1839). Emellertid har man på den sista tiden sökt bortrensa det slagg, som rationalismen i nämnda böcker infört, och detta har ledt till utgifvande af en *ny katekes* (1878) och till revision i vissa delar af kyrkohandboken. Ett förslag till ny psalmbok är just under ompröfning. I sammanhang härmed må nämnas, att sedan slutet af förra århundradet en kommission hållit på med en ny bibelöfversättning. Efter mer än 100-årigt arbete framlades *nya testamentet* i sådant skick, att det af kyrkomötet 1883 blef gilladt och sedan *stadfäst för begagnande vid undervisning i kyrka och skola.* År 1888

*) T. ex. diakonissanstalten i Kaiserswerth, hvilken gifvit uppslaget till flere andra. En sådan finnes äfven i Sverige.

fattades liknande beslut i fråga om *psaltaren.* Med afseende på gudstjänsten var det en betydelsefull åtgärd, som vidtogs, då (1860) *tvenne årgångar nya*

Uppsala domkyrka i dess närvarande skick.

predikotexter påbjödos att jämte de gamla evangelierna och epistlarne omväxlande läggas till grund för predikningarna.

Länge hade man arbetat för upprättandet af ett centralt kyrkligt ämbetsverk. Behofvet af ett sådant sökte man omsider tillfredsställa genom ett särskildt *ecklesiastikdepartement.* Den *kyrkliga lagstiftningen* har af ålder ålegat konung och riksdag i förening. Nu har en tredje myndighet tillkommit i *kyrkomötet,* hvilket från och med 1868 sammanträder hvart femte år.

Äfven vårt land har i detta århundrade hugnats med en *omfattande religiös väckelse.* Redan vid århundradets början uppträdde *Henrik Schartau* (domkyrkokomminister i Lund, † 1825) i biblisk och bekännelsetrogen anda mot den härskande otron. Sedan har ett *alltjämt tillväxande antal af kyrkans lärare* verkat för en större andlig lifaktighet inom församlingarna. Äfven *lekmän* hafva med ifver deltagit i detta uppbyggelsearbete. Mest betydande bland dessa har utan tvifvel den ur de norrländska läsarnes krets framgångne *C. O. Rosenius* († 1868) varit. Den af honom och hans meningsfränder framkallade rörelsen har sin medelpunkt i *Evangeliska Fosterlandsstiftelsen,* hvilken fortfarande verkar för inre och yttre mission i kyrklig anda. Andra hafva visat *separatistiska* tendenser. De hafva trädt i opposition i viss mån mot kyrkans lära, men i synnerhet mot hennes kult och författning och slutit sig tillsamman i särskilda föreningar eller församlingar, dock utan att formligt utträda ur kyrkan. — På sista tiden hafva flere *sekter* vunnit insteg, och af dessa har en del under skydd af *dissenterlagen* (af år 1873) bildat egna af staten erkända samfund.

Af de *svenska biskopsstiften* uppstodo fem, nämligen Uppsala, Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås, under kristendomens första tid i Sverige. Något längre fram blef äfven Vexiö biskopssäte. Efter freden i Roskilde (1658) tillkom Lunds stift. Några år därefter blef Göteborg, som en tid haft superintendent, säte för biskop (1665). Äfven östra Småland, Värmland, Gotland och landskapen norr om Helsingland

lydde en tid under superintendenter, till dess biskopsstolar upprättades i Kalmar (1678) samt i Karlstad, Visby och Hernösand (1772).

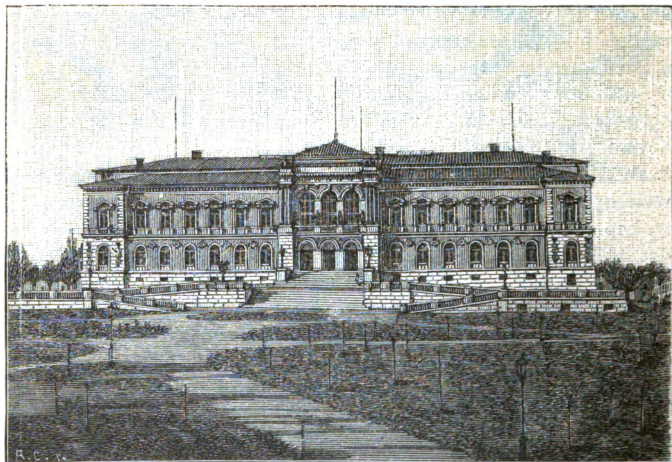
I *domkapitlet* är biskopen självskrifven ordförande och har vid votering två röster. Biskopens närmaste man är *domprosten,* där sådan finnes (öfverallt utom i Hernösand och Visby). Medlemmar i domkapitlen äro för öfrigt i universitetsstäderna professorerna i teologi och i de öfriga stiftsstäderna de fleste lektorerna vid därvarande högre allmänna läroverk. Jämte domkapitlen, hvilka äfven kallas konsistorier, finnas två andra dylika myndigheter, nämligen *konsistoriet öfver Stockholms stad* och *kongl. hofkonsistoriet.* I det förra är ärkebiskopen självskrifven ordförande, så ofta han är tillstädes, eljest *pastor primarius.* Bisittare äro Stockholms samtlige lutherska kyrkoherdar. Hofkonsistoriet har till ordförande *öfverhofpredikanten* och till bisittare vissa hof- och garnisonspredikanter i Stockholm.

Till *biskop* utnämner konungen en af de tre, hvilka af vederbörande valmän erhållit de flesta rösterna. I val till biskop deltaga domkapitlets ledamöter och de flesta präster i det stift, för hvilket valet sker. Ärkebiskop väljes af ärkestiftets präster och alla domkapitel i riket.*) Biskopen har i förening med domkapitlet att handhafva stiftets styrelse, inviger präster för sitt stift och öfvervakar desses ämbetsförvaltning. Genom visitationer gör han sig underrättad om tillståndet inom församlingarna. Ärkebiskopen har därjämte att inviga de öfriga biskoparne, men äger för öfrigt ingen myndighet öfver dessa, utan de äro fullt självständiga i sin ämbetsförvaltning.

Stiften äro indelade i *kontrakt,* och i hvarje sådant utnämner biskopen en *prost* till sitt biträde i vården om kontraktet. I hvarje kontrakt finnas flere *pastorat,* hvilka åter kunna vara delade i *socknar.* Pastoratets vård handhafves af en *kyrkoherde,* hvilken till sitt biträde kan hafva en eller flere *komministrar, pastorats-* eller *sockenadjunkter.* Med afseende på sättet för kyrkoherdes tillsättning indelas pastoraten i *konsistoriella, regala* och *patronella.* Vid tillsättning af konsistoriella och regala pastorat uppför domkapitlet tre af de sökande på förslag, och mellan dessa få pastoratets röstägande

*) Konsistoriet öfver Stockholms stad har samma rätt som domkapitlen. Där biskopen tillika är prokansler (i Uppsala och Lund), få äfven samtliga professorer votera.

medlemmar välja. Den, som vid valet i ett konsistoriellt pastorat fått de flesta rösterna, erhåller af domkapitlet fullmakt på sysslan. I de regala pastoraten har däremot konungen att utnämna, och han kan taga antingen någon af de sökande eller annan prästman, som utom förslaget anmält sig omedelbart hos Kongl. Maj:t. I så väl de konsistoriella som de regala pastoraten äga dock församlingarna att kalla fjärde profpredikant. I detta fall erhåller konungen utnämningsrätt äfven i de förra, men är då i sitt val begränsad till en af de fyra, som aflagt prof för sysslan. Till de patronella pastoraten kalla

Nya universitetshuset i Uppsala.

enskilda personer kompetente prästmän utan församlingens hörande.

Om hvarje församlings särskilda angelägenheter öfverlägga och besluta dess röstberättigade medlemmar på *kyrkostämma*. Denna utser inom sig ett *kyrkoråd*, hvilket har att biträda prästen i församlingens vård.

Hvad den kyrkliga *lagstiftningen* beträffar, uppstod ingen större olägenhet däraf, att denna tillhörde konung och riksdag i förening, så länge hvarje riksdagsman måste vara medlem af den svensk-lutherska kyrkan och prästerskapet kunde såsom särskildt stånd utöfva inflytande på riksdagens förhandlingar.

Andra förhållanden hafva sedan inträdt. Dels äga främmande trosbekännare rätt att inträda i riksdagen, dels är prästerskapet såsom sådant icke längre representeradt inom densamma. Det var därför af behofvet påkalladt, att kyrkan i *kyrkomötet* erhöll ett organ, genom hvilket hon kan utöfva inflytande på den kyrkliga lagstiftningen och afhandla sina allmänna angelägenheter. Kyrkomötet består af 60 medlemmar, hälften präster och hälften lekmän. Af prästerna äro 13 självskrifna, nämligen de 12 biskoparne och pastor primarius; 4 äro ombud för de båda teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund; de återstående 13 äro valda, en för hvarje stift och en för Stockholms stad. Ärkebiskopen är självskrifven ordförande.

Undervisningsväsendet har under 19:de århundradet gått framåt med jättesteg. I 1842 års folkskolestadga föreskrefs, att hvarje församling skulle hafva minst en skola. Efter den tiden hafva folkskolorna raskt tilltagit såväl i antal som i förträfflighet. Äfven den högre undervisningen har gått framåt, tack vare den frikostiga offervillighet, som både samhället och enskilda lagt i dagen för dess befrämjande.

De ännu brukliga husförhören utbildades efter hand ur de husbesök och kristendomsförhör, som 1686 års kyrkolag ålade alla präster. År 1743 blefvo de påbjudna genom en kongl. förordning. — Konfirmationen såsom en högtidlig afslutning af ungdomens undervisning i kristendom infördes efter hand under 1700-talet, men blef först genom 1811 års kyrkohandbok lagligen stadgad och ordnad.

Flere män verkade så väl under detta som föregående århundrade i den svenska kyrkan både för lärans utveckling och för lifvets uppbyggelse. Bland dessa må i första rummet framhållas den utmärkte predikanten *Anders Norborg* († 1767). Hans postilla: »den fallna människans saligbetsordning», har varit en kär andaktsbok för många människor. En väldig väckelse- och lagpredikant var *Lars Linderoth* (kyrkoherde, † 1811). *Samuel Ödman* († 1828) och *Johan Henrik Thomander* († som biskop i Lund 1865) hafva inlagt stora förtjänster såsom föreståndare, den förre för prästseminariet i Uppsala, den senare för motsvarande anstalt i Lund. En utmärkt psalmförfattare var biskopen i Hernösand *Frans Mikael Franzén* († 1847).

C. Reformerta kyrkan.

93. **Reformerta kyrkan i Nederländerna.** Hos *Nederländernas* frisinnade befolkning, bland hvilken det gemensamma lifvets bröder verkat lika mycket för sann kristendom som för humanistisk bildning, hade reformationen tidigt vunnit insteg. Inom kort hyllade de flesta invånarne i landets norra del *Kalvins* lära. Nu utbröt en *förföljelse*, som redan under Karl V:s tid förde en stor mängd människor till fängelset eller döden. Ännu grymmare rasade den under Karls son och efterträdare på Spaniens och Nederländernas tron, Filip II. Då härtill kom, att sistnämnde furste sökte undertrycka äfven den politiska friheten, uppreste sig det förtryckta folket till försvar för sin religion och sina rättigheter.

Redan förut hade protestanterna enat sig om en *gemensam trosbekännelse* (1561). Genom *unionen i Utrecht* (1579) slöto de sig fastare tillsamman till ömsesidigt skydd och bistånd. Med uthållighet och framgång försvarade de sig sedan mot spanjorernas öfvervåld. I följd däraf måste Spanien först bekväma sig till ett 12-årigt *stillestånd* (1609) och sedan i den *westfaliska freden* (1648) medgifva *full själfständighet åt Nederländernas protestantiska del*, hvilken innefattade ungefär samma område som det nuvarande Holland.

Då det hjältemodiga frihetskriget för en tid afstannat, framkallade olika meningar en söndring mellan protestanterna själfva. En professor i Leyden, *Arminius*, hade uttalat sig mot Kalvins predestinationslära och sökt häfda människans frihet vid omvändelsen. Han fick många anhängare, hvilka efter honom benämndes *arminianer*. Af politiska skäl uppträdde den dåvarande ståthållaren i Nederländerna, *Moritz*, emot dessa och lyckades på en *synod i Dortrecht* (1618—19), dit nästan

alla reformerta kyrkor skickat ombud, få deras åsikter fördömda. Arminianerna bildade hädanefter en *sekt,* hvilken erhöll religionsfrihet 1630. Vid samma tid öppnade Nederländerna sitt land till en *fristad för nästan alla kristna religionsbekännare* och gåfvo således ett lysande exempel på fördragsamhet under en tid, då trosfriheten var så godt som okänd i andra länder.

94. **Reformerta kyrkan i Frankrike.** Äfven i Frankrike hade reformationens läror tidigt förkunnats och i synnerhet bland de högre och bildade klasserna fått talrika anhängare, som i detta land kallades *hugenotter.* Dessa blefvo grymt *förföljda,* men förföljelserna endast ökade deras antal och drefvo dem till endräktig sammanslutning. Under inflytande af Kalvin, som från Genève ledde de reformatoriska rörelserna i sitt gamla fädernesland, bildade de egna församlingar och enade sig på en *generalsynod i Paris* (1559) om en *gemensam reformert trosbekännelse.*

Snart indrogs den religiösa rörelsen i de *politiska* strider, som nu upprörde Frankrike. Tvenne med konungahuset besläktade familjer, bourbonerna och guiserna, täflade om högsta inflytandet på rikets styrelse. Kring guiserna samlade sig katolikerna; däremot sökte *bourbonerna* sitt stöd hos *hugenotterna,* hvilka från den stunden tillika blefvo ett politiskt parti. Så uppstodo de grymma *hugenottkrigen,* hvilka skildras af den allmänna historien. På dessa skulle det omsider blifva ett slut genom freden i *Saint-Germain* (1570), hvilken tillförsäkrade hugenotterna fri religionsöfning och i det närmaste lika rättigheter med katolikerna. Denna fred blef dock skändligt bruten genom *Bartolomeinattens* gräsligheter (1572), då många tusen hugenotter mördades i Paris. Det i denna stad gifna exemplet efterföljdes allestädes i Frankrike, och ett ofantligt antal människor fick för sin tros skull tillsätta lifvet.

Nu uppblossade kriget ånyo. Till en varaktig fred kom det icke, förrän hugenotternas hufvudman *Henrik af Navarra* uppstigit på den franska tronen. För att vinna detta mål måste han visserligen afsvärja sin barndomstro och öfvergå till den katolska kyrkan, men genom *ediktet i Nantes* 1598 tillförsäkrade han sina förra trosförvanter *nästan fullständig religionsfrihet, tillträde till alla icke kyrkliga ämbeten* samt *rätt att för en tid innehafva vissa säkerhetsplatser.*

Efter denna tid fingo hugenotterna någorlunda vara i fred ända fram till *Ludvig XIV:s* dagar. Denne högmodige konung ansåg sig ej vara fullkomlig envåldsherre i sitt rike, så länge två millioner undersåtar hade annan trosbekännelse än han själf. Det blef därför lätt för jesuiterna i hans omgifning att förmå honom att *upphäfva nantesiska ediktet* (1685). Detta blef signalen till en förföljelse, som i grymhet söker sin like. Många protestanter öfvergingo nu till katolska läran, men många bevisade sig som verkliga troshjältar i de oerhörda lidanden, som öfvergingo dem. Utvandring var förbjuden. Dock lyckades omkring femtiotusen familjer fly från förtrycket i sitt fädernesland, hvilket sålunda förlorade en stor del af sin bästa, mest bildade och idoga befolkning.

Efter Ludvig XIV:s död saktade sig förföljelsen, men afstannade icke helt och hållet förrän *kort före den franska revolutionen,* då upplysningen framkallat en större fördragsamhet mot olika tänkande. *Revolutionens stormar* skakade äfven Frankrikes reformerta kyrka. Därefter (1802) erhöll denna på sätt och vis en *statskyrklig* ställning bredvid den katolska kyrkan, i det staten åtog sig att sörja för hennes underhåll, men tillika förbehöll sig att öfva uppsikt öfver hennes inre angelägenheter.

Af missnöje så väl med statens obehöriga inblandning i den reformerta kyrkans inre angelägenheter som med den inom henne härskande rationalistiska andan utträdde (1849) ett större antal medlemmar och upprättade under ledning af *Fredrik Monod* en *fransk reformert frikyrka*, hvilken en tid var mycket blomstrande, men nu synes vara stadd i tillbakagång.

Hugenottförföljelserna utgöra ett mörkt blad i Frankrikes historia. Redan före upphäfvandet af ediktet i Nantes hade man satt i gång en plan att med lock eller pock föra protestanterna öfver i den katolska kyrkans sköte. De, som öfvergingo, hugnades med penningbelöningar; de ståndaktige måste mottaga inkvarteringar af råa soldathopar, hvilka ostraffadt kunde tillåta sig snart sagdt hvilka våldsgärningar som helst (de s. k. *dragonaderna*); återgång var belagd med stränga straff. Ännu svårare blefvo hugenotternas lidanden, sedan det nantesiska ediktet formligen blifvit upphäfdt. Då blefvo dragonaderna rent af outhärdliga. Se här några exempel på soldaternas framfart mot sina olyckliga värdar. På somliga höll man ljus tätt intill ansigtet, till dess skägg och ögonbryn, hår och hud voro svedda. På andra lade man glödande kol i handen och tvang dem att hålla dessa, medan de läste ett Fader vår. Då de olyckliga människorna, marterade af smärtan, läste det så fort som möjligt, tvang man dem att börja på nytt och läsa långsammare. Några blefvo fastkedjade vid väggen eller vid sina hopskrufvade händer upphängda i taket och i denna ställning grymt misshandlade. Man trampade dem under fötterna, gned sporrarne mot deras kroppar, hällde hett vatten och andra skadliga vätskor i munnen på dem o. s. v. Somliga plågades med sömnlöshet, i det soldaterna turvis aflöste hvarandra att natt och dag hålla dem vakna. Hvem undrar på att de, som voro mindre fasta i sin tro, undan dessa lidanden sökte inträde i den kyrka, som räknar sig för »den allena saliggörande». Smickrare prisade Ludvig XIV för sådana ogärningar såsom en ny Konstantin den store. Men de bättre bland katolikerna måste tillstå, att det var föga bevändt med omvändelser, framkallade genom dylika medel.

På denna dystra tafla gör det ett godt intryck att se, huru i trots af alla lidanden de flesta bland hugenotterna blefvo sin öfvertygelse trogna. Deras präster voro befallda att

skyndsamt lämna landet, men många förblefvo kvar i skogar och bergstrakter för att kunna vara sina lidande trosbröder till tröst och vederkvickelse. Om de ertappades, blefvo de förda till stupstocken eller fastsmidda på galererna. Samma öde träffade de lekmän, hvilka uppfångades under försök till flykt. Och dock lyckades ett ofantligt antal undkomma på hemliga stigar under otaliga svårigheter och umbäranden.

Nu uppenbarade sig äfven många sköna drag af den kristliga kärleken. De protestantiska nationerna täflade om att mottaga flyktingarne. De flesta funno en fristad i England och Tyskland; men äfven till Norden sträckte åtskilliga sin färd. Enär en stor del af dem ägnat sig åt industriella sysselsättningar, bidrogo de öfverallt, där de slogo sig ned, att framkalla konstflit och därmed följande välstånd. Frankrike blef icke längre det viktigaste fabrikslandet i Europa, utan de öfriga länderna uppträdde i framgångsrik täflan med detsamma. I kulturhistoriskt afseende bidrogo de franska flyktingarne att utbreda franskt språk och franska seder, hvilket var en viktig orsak till den franska kulturens öfvervälde i Europa under 1700-talet.

För Frankrike medförde hugenottförföljelserna ett andligt och materiellt förfall, hvarur det haft svårt att resa sig. Den franska kyrkan hade nedlåtit sig att utkämpa sina strider med världsliga vapen i stället för med andliga; samtidigt beröfvade hon sig sina bästa krafter genom att utstöta jansenisterna ur sitt sköte. Därför råkade hon i ett försoffningstillstånd, som lämnade alla dörrar öppna för den inbrytande otron. Och till de lidanden hon måste genomgå i den franska revolutionen hade hon själf lagt grunden genom sina religionsförföljelser.

95. **Reformerta kyrkan i England.** Äfven i *England* vann reformationen tidigt insteg och äfven här blefvo dess anhängare utsatta för svåra förföljelser, hvilka sattes i gång af Englands dåvarande konung *Henrik VIII.* Denne hade äfven i skrift sökt gendrifva Luthers satser och därför af påfven hedrats med namnet »trons försvarare». Emellertid kom han snart i oenighet med påfven, hvilken ej ville bevilja honom begärd äktenskapsskillnad. På grund däraf *upphäfde han den engelska kyrkans förbindelse med Rom*

och gjorde sig själf till denna kyrkas öfverhufvud. Härmed ville han dock ej hafva brutit med den katolska läran, utan fortfor hädanefter som förut att förfölja reformationens vänner.

På Englands ärkebiskopsstol hade Henrik VIII vid brytningen med påfven uppsatt *Tomas Cranmer.* Denne svage, men välvillige man var i hemlighet tillgifven protestantismen och gjorde hvad han kunde för att främja dess sak. Och då efter Henriks död (1547) en protestantisk förmyndareregering förde styrelsen för dennes son Edvard VI, afkastade ärkebiskopen masken och arbetade öppet för den engelska kyrkans reformerande. Men snart hämmades detta arbete, då efter Edvards tidiga död hans katolskt sinnade halfsyster *Maria,* som för sin grymhet blifvit kallad »den blodiga», uppsteg på tronen (1553). Nu tändes kättarebålen å nyo, och äfven Cranmer blef bränd (1556).

Till all lycka gick Maria snart ur tiden (1558). Hennes halfsyster *Elisabet,* som efterträdde henne, ställde sig snart afgjordt på protestanternas sida. På en *synod i London* (1562) lades grunden till ett nytt kyrkoskick. Här antogs en trosbekännelse — *de 39 artiklarne* —, hvilken i läran anslöt sig till den *kalvinska åskådningen,* dock med en mildare tydning af predestinationen. Däremot afvek den från kalvinismen i afseende på författningen och kulten. *Regenten i landet erkändes som kyrkans öfverhufvud,* och *biskopsämbetet bibehölls såsom en gudomlig inrättning* (däraf namnet *episkopalkyrka*). Modersmålet blef gudstjänstspråk, men *en mängd katolska kyrkobruk* blefvo bibehållna. Gudstjänstordningen bestämdes närmare genom den s. k. *Common prayer book* (allmänna bönboken), hvilken äfven erhöll symboliskt anseende.

Många engelsmän voro otillfredsställda med denna reformation. De önskade att alla katolska kvarlefvor

skulle aflägsnas samt att kyrkan skulle styra sig själf genom presbyterier och synoder. Dessa voro följaktligen konsekventa kalvinister. På grund af sin ifver att bortrensa allt katolskt väsen blefvo de kallade *puritaner*. Puritanerna och andra, som ej kunde finna sig i den episkopala statskyrkans ordningar, sammanfattades äfven under benämningen *nonkonformister*. Statsmakten försökte undertrycka dessa genom hårda straff, men detta försök endast stegrade deras opposition. Ur puritanernas krets framgingo (i slutet af 1500-talet) *independenterna* *), hvilka spelade en så betydande rol under Oliver Cromwells tid. Dessa gingo i sin sträfvan efter oafhängighet så långt, att de till och med förkastade presbyterier och synoder och yrkade, att hvarje församling fullkomligt fritt skulle få besluta öfver sina kyrkliga angelägenheter.

Efter Elisabets död tillföll den engelska kronan de skotska Stuartarne, hvilka sålunda förenade hela Storbrittannien under en spira. Flere af dessa hyste en hemlig böjelse för den katolska kyrkan. Omsider öfvergick Jakob II öppet till katolicismen. Detta steg blef en hufvudorsak till den s. k. andra engelska revolutionen, som förde Wilhelm af Oranien på Englands tron (1689). Vid detta tillfälle ordnades de religiösa förhållandena så, att episkopalkyrkan blef statskyrka, medan de flesta dissenters (olika tänkande) erhöllo fri religionsöfning.

Äfven i *Irland* blef episkopalkyrkan statskyrka, ehuru landets flesta invånare höllo fast vid den katolska tron.

Den senare tiden har varit rik på rörelser inom den engelska kyrkan. Under påverkan af sekterna började en del af hennes medlemmar mest intressera sig

*) Kallas äfven kongregationalister af kongregation = församling.

för lifaktighet i kristendomen, medan de höllo skiljaktigheterna i lära, författning och kult för mindre väsentliga. Dessa kallas *lågkyrklige.* I motsats mot dem hafva de *högkyrklige* lagt större vikt på episkopalkyrkans egendomligheter. Därvid hafva icke få s. k. ritualister yrkat nästan fullständig återgång till katolicismens kult.

Äfven en kristendomsfientlig riktning har under vårt århundrade spirat upp på engelsk mark i *socialismen.*

Som den egentlige upphofsmannen till socialismen räknas en rik fabriksägare från Skottland, Robert Owen. Drifven af medlidande med kroppsarbetarnes nöd, sökte han förbättra desses ställning. Det bästa medlet därtill trodde han vara att i motsats mot hvad hittills varit vanligt, då man låtit konkurrensen öfver höfvan nedbringa arbetarnes löner, göra dem på sätt och vis till delägare i det bolag, för hvilket de arbetade, och låta dem få andel i hela vinsten i förhållande till den insats, som de kunde anses hafva gjort med sitt arbete. Sina ideer sökte Owen genomföra först i Amerika, sedan (från 1830) i England. För sitt varma nit om de i yttre afseende vanlottades bästa förtjänar han allt erkännande. Men i sin ifver att bereda dem timliga förmåner öfvergick han till att söka beröfva dem de eviga. Till grund för det ekonomiska system, som han ville upprätta, lade han en materialistisk världsåskådning. Följaktligen lärde han, att ingen Gud finnes och intet lif efter detta. Religionen är således en lögn och därtill en mycket skadlig lögn, emedan den eggar människan att söka sin eviga välfärd, så att hon blir mindre intresserad för den timliga. Människans högsta mål är att uppnå sinnlig lycksalighet. Till en sådan kan hon endast komma i den socialistiska idealstaten. I denna finnes ingen regering i den vanliga bemärkelsen, ingen privategendom, intet familjelif. Den innefattar i stället en mängd brödraskap, större och smärre, där arbetet är gemensamt och arbetsvinsten fördelas bland medlemmarne efter deras behof. Barnen uppfostras i offentliga anstalter, där de hållas fjärran från all skadlig civilisation och få lefva in sig i den socialistiska åskådningen.

Det ligger för öppen dag, att ett sådant samhälle är en omöjlighet. Det är baseradt på människornas sträfvan efter timlig lycksalighet och vill bereda denna genom materiella förmåner. Men då alla högre begär hos människan skola

undertryckas och endast de lägre, på det jordiska riktade, få komma till utveckling, så blir den enda drifvande kraften i hennes handlingar den själfviska sträfvan att för egen del få det så godt som möjligt. Den naturliga följden däraf varder, att hvarje enskild vill arbeta så litet och njuta så mycket som möjligt, hvilket i sin ordning måste framkalla split och oenighet. Dessutom lefver människan icke blott af bröd. Den inbördes kärleken, som trifves bäst under familjelifvets hägn, är för den timliga lycksaligheten minst lika nödvändig som det materiella välbefinnandet. Denna kärlek måste bortdunsta i socialismens på själfviskhetens grund byggda bolag. Och all den lyftning och hänförelse, som framkallas af sträfvandet för ideala mål, all den tröst, som ligger i hoppet om salighet på andra sidan grafven, de finnas icke mer, där den öfvertygelsen fått rotfästa sig, att Gud och människoanden äro tomma ord.

Äfven på Europas fastland hafva socialismens läror vunnit tillslutning. I Frankrike framkallades genom dem *kommunismen,* hvilken vid flere tillfällen uppträdt som en farlig fiende till all sund samhällsordning. Från Tyskland har gjorts ett försök att förena alla världens socialister till ett enda stort förbund (*internationale*). I Ryssland söker *nihilismen* omstörta allt bestående. Endast ett indirekt gagn har socialismen medfört, i det den gifvit impulser åt tänkare och statsmän att söka uppfinna medel till förbättring af de lägre samhällsklassernas villkor. Det bästa medlet härtill är och blir den ur den sanna kristendomen framgångna kärlek, som icke söker sitt, utan hvar mans nytta.

96. **Reformerta kyrkan i Skottland.** I *Skottland* predikades reformationens läror af den karaktersfaste och viljekraftige *John Knox,* hvilken gått i Kalvins skola. Efter flera förvecklingar fick omsider protestantismen fullständigt öfverhanden. En *trosbekännelse* antogs i *strängt reformert anda* (1560), och kyrkan ordnades med *naken gudstjänst* och *presbyteriansk kyrkoförfattning.* År 1689 blef denna presbyterianska kyrka erkänd som *statskyrka* i Skottland.

Länge hade missnöje rådt med det sätt, hvarpå kronan och vissa egendomsägare utöfvade sin s. k. *pa-*

tronatsrätt. Då regeringen icke ville gå in på en billig förändring i detta förhållande, så utträdde en stor mängd missnöjda ur statskyrkan och bildade under ledning af den framstående predikanten *Tomas Chalmers* den *skotska frikyrkan* (1843). Denna har sedan haft en kraftig blomstring och omfattar för närvarande ungefär en tredjedel af Skottlands befolkning.

Med *patronatsrätt* menas den rätt, som ägarne af vissa gods hafva att tillsätta präster i de församlingar, där godsen äro belägna.

Från Skottland leder den *evangeliska alliansen* sitt ursprung. Denna förening, som stiftades 1845, har satt som sitt mål att verka för en innerligare sammanslutning mellan alla evangeliska kristna. Den vill därvid icke utplåna de konfessionella skiljaktigheterna, utan endast bringa det derhän, att de kristne af olika samfund lära känna och erkänna hvarandra som bröder. Alliansen arbetar sålunda för samma mål som filippisterna och synkretisterna i den äldre lutherska kyrkan, men utan att fordra samma falska jämkningar och eftergifter gent emot olika tänkande. Dess sträfvanden hafva mångenstädes vunnit stark tillslutning. Att äfven vårt lands kristne känt sig tilltalade af dem, framgår bland annat af deras rätt allmänna deltagande i den s. k. böneveckan (årets första vecka), till hvilken den evangeliska alliansen årligen utfärdar upprop.

97. **Reformerta kyrkan i Tyskland.** För den kyrkliga ställningen i Tyskland var det en viktig tilldragelse, då kurfursten *Johan Sigismund* af *Brandenburg* öfvergick till den reformerta kyrkan (1613). Denne furste ansåg sig dock icke kunna tvinga sina lutherska undersåtar att följa honom i trossaker, utan arbetade i stället på att åstadkomma en *förening* (union) *mellan de båda protestantiska kyrkorna* i sina länder. Hans efterträdare fortgingo på den väg han inslagit. Gynnad af den likgiltighet för hvarje positiv trosbekännelse, som alstrats under upplysningstiden, lades verkligen grunden till en union vid *reformationsjubelfesten* 1817. Så-

lunda uppkom den *evangeliska kyrkan* i Preussen, inom hvilken lutheraner och reformerte skulle vara sammanslutna genom *gemensam kyrkostyrelse* och *likformig gudstjänstordning*, men däremot i *läran* få fasthålla vid sina *olika bekännelser.* Föreningen medförde dock flere olägenheter, i synnerhet för de bekännelsetrogna lutheranerna. Af dessa utträdde i följd däraf många ur den evangeliska statskyrkan och bildade särskilda *lutherska församlingar*, hvilka sedermera (efter 1845) erhöllo religionsfrihet.

D. **Sekter.**

98. **Anabaptister eller mennoniter.** En katolsk präst, *Menno Simonis*, som nedlagt sitt ämbete och låtit döpa om sig (1536), samlade spridda kvarlefvor af *anabaptisterna* (§ 66) och förenade dem till ett ordnadt samfund, hvars medlemmar efter honom benämndes *mennoniter.* Dessa öfvergåfvo de gamla anabaptisternas mest svärmiska öfverdrifter och ställde sig i afseende på läran *ganska nära den reformerta kyrkan.* Deras mest utmärkande egendomligheter äro: 1) de *förkasta barndopet;* 2) de yrka, att *kyrkan skall bestå af idel rena*, och söka bibehålla hennes renhet genom *sträng kyrkotukt;* 3) edgång, krigstjänst, beklädnad af ämbeten och i allmänhet *all närmare beröring med världen undvika de* såsom stridande mot deras kallelse att vara Guds barn. — I *Holland* hade mennoniterna sitt stamhåll och fingo där religionsfrihet 1626.

99. **Socinianer.** I Italien och annorstädes uppträdde personer, hvilka uttalade sig *mot* kristendomens *treenighetslära*, enär den syntes dem stå i strid mot förståndet. Fördrifna från sina hemländer, togo många af dessa sin tillflykt till *Polen*, där staden Rakau blef deras

medelpunkt. En italiensk flykting, *Faustus Socinus,* utvecklade deras lära, hvilken efter hans död i korthet framställdes i den *rakauska katekesen* 1605. De, som hyllade denna lära, benämndes efter sin lärofader *socinianer.* — På jesuiternas anstiftan blefvo de fördrifna från Polen (1658). Från den tiden finnas endast spridda socinianska församlingar, förnämligast i Siebenbürgen.

Socinianernas lärobegrepp utgör en sammanfattning af *rationalism, dynamism* och *pelagianism.* 1) *Bibeln* antages som den enda *kunskapskällan* för läran om frälsningen, men den kan icke innehålla något, som strider mot förståndet, och *måste* därför *tolkas i öfverensstämmelse med detta.* 2) Såsom stridande mot förståndet har treenighetsläran icke tillräcklig grund i skriften. I gudomsväsendet finnes blott *en enda* person, *Fadren. Sonen* är blott en *människa,* hvilken för att bereda människorna frälsning blifvit utrustad med gudomliga krafter och för sin lydnads skull upphöjd till gudomligt majestät. Den *helige Ande* är *Guds kraft till helgelse.* 3) *Någon arfsynd finnes icke,* utan endast en från härmning och vana härrörande benägenhet till det onda. *Genom sin egen viljas beslut* kommer människan till tro på sanningen af Kristi lära och till en vandel efter Kristi bud och föredöme. Hon erhåller då genom Kristi förbön syndernas förlåtelse samt en inre kraft till fortsatt helgelse.

99½. **Arminianer.** Jfr § 93.

100. **Baptister.** Från de engelska independenterna afsöndrade sig i början af 1600-talet ett parti, som dref oafhängighetsgrundsatsen till dess yttersta spets och yrkade, att *hvarje individ skulle hafva rätt att afgöra, om han ville sluta sig till ett kyrkosamfund eller icke, samt hvilket han ville tillhöra.* I följd häraf skulle *dopet*, som borde ske genom neddoppning, icke meddelas

åt barn, utan endast *åt fullvuxne*. Anhängarne af dessa åsikter fingo namnet *baptister* (= döpare). Längre fram söndrade sig baptisterna i tvenne partier, af hvilka det ena antog och det andra förkastade läran om den ovillkorliga förutbestämmelsen. Det förras medlemmar kallades partikularbaptister, det senares generalbaptister.

Utom *England* hafva baptisterna erhållit stor utbredning i *Nordamerika*. På senare tid hafva de skaffat sig insteg i flere länder och äfven i *Sverige* förvärfvat ganska många anhängare, hvilka dock i allmänhet icke begagnat sig af dissenterlagens medgifvande att utträda ur statskyrkan. Baptisterna hafva med ifver deltagit i den nyare tidens nykterhetssträfvanden och tillika verkat för kristendomens utbredning bland hedningarna.

101. **Kväkare.** Under de inre oroligheter, som söndersleto England vid midten af 1600-talet, uppträdde en olärd yngling, *Georg Fox,* mot den ytliga formkristendom, som mångenstädes inrotat sig, och sökte uppväcka större *religiös innerlighet.* Många människor hänfördes af hans osammanhängande, men af glödande känsla uppburna föredrag, och en skara likasinnade slöt sig till honom. Med dessa stiftade han 1649 en förening, som kallade sig *vännernas sällskap.* Af motståndarne fingo dess medlemmar smädenamnet *kväkare* (= darrare), emedan de ofta upprepade apostelns förmaning: skaffen med fruktan och bäfvan, att I varden saliga.

Till en början blefvo kväkarne hårdt förföljda. Under den första yran voro de ofta själfva orsaken därtill, emedan de uppträdde på ett sätt, som störde god borgerlig och kyrklig ordning. Sedermera blefvo de mera sansade. Tvenne bildade män utöfvade ett hälsosamt inflytande på deras samfund. Den ene var skotten *Robert Barclay,* som *skriftligt affattade deras lära;* den andre var den engelske ädlingen *William Penn,* hvilken använde sitt stora fädernearf till att (1682)

förskaffa dem en fristad på andra sidan världshafvet i den stat, som efter sin grundläggare bär namnet *Pennsylvanien*. Från 1689 äga kväkarne i likhet med de fleste andra sekter religionsfrihet i England.

Kväkarnes *skiljaktigheter* från andra kristna äro hufvudsakligen följande. 1) *De förkasta nådemedlen* och sätta på den ensidiga mystikens vis *Guds Andes inre upplysning* hos den troende öfver det yttre ordet i skriften. 2) *Rättfärdiggörelsen* anses bestå däri, att *Kristus tager sin boning och vinner gestalt i människans inre*. 3) Allt ordnadt *yttre kyrkoväsen försmå de* och hålla det för ett utvärtes sken. Dock samlas de om söndagarne till gemensamma andaktsstunder i någon enkel sal. Där får hvem som helst, man eller kvinna, som känner sig manad af Anden, uppträda och tala. Känner ingen sig manad, så åtskiljes församlingen efter en stund lika tyst, som den kommit. 4) I likhet med mennoniterna *hålla kväkarne det för orätt att aflägga ed, göra krigstjänst, bekläda ämbeten o. d.* Äfven att *iakttaga vanliga höflighetsformer* (att lyfta på hatten, begagna titlar vid tilltal m. m.) *undvika de*. Deras klädedräkt är bestämd och oberoende af modets växlingar.

Kväkarne hafva verkat för religionsfrihet, negerslafveriets upphäfvande, förbättrad fångvård och dylika människovänliga syften.

102. **Herrnhutare.** En grefve *Zinzendorf*, som mottagit sin första uppfostran i den franckeska stiftelsen i Halle, hade på sitt gods *Bertelsdorf* i Lausitz öppnat en fristad för böhmiska bröder och andra protestantiska kristne, som måste fly undan förföljelserna i katolska länder. Så uppstod kolonien *Herrnhut*. Här ordnade Zinzendorf 1727 en »*ny brödraförsamling*», hvilken han ville göra till en källa, »hvarur den i otro försjunkna världen åter skulle kunna vattnas». Af koloniens namn

kallas dess medlemmar äfven *herrnhutare.* Zinzendorf lät själf inviga sig till deras biskop och var ända till sin död (1760) outtröttligt verksam för den nya församlingens *ordnande* och *utvecklande.* Hans efterträdare *Spangenberg* har närmare utbildat *dennas lära* i en skrift benämnd »brödraförsamlingens trosbegrepp» (idea fidei fratrum).

Zinzendorf.

I afseende på *läran* hafva herrnhutarne ställt sig nära den lutherska kyrkan och *antagit den augsburgiska bekännelsen.* De göra sig dock skyldiga till en viss ensidighet, i det de nästan uteslutande betona *Sonens* verk till människornas frälsning med tillbakasättande af Fadrens och Andens. Af Sonens verk framhålla de åter hufvudsakligen hans *försoningsdöd*, hvilken de upp-

fatta mindre som en ställföreträdande tillfyllestgörelse för världens synder än som en *gudomlig kärleksyttring.* Fördenskull förkunna de nästan uteslutande *evangelium* om Guds kärlek och vilja därmed hos människorna framkalla en innerlig *känsla af tacksamhet och genkärlek.*

Äfven deras *gudstjänst* är anlagd på att tilltala den religiösa känslan. Dithän syftar den ljufva musiken, de ofta känslosamma psalmerna, äfvensom kärleksmåltiden och broderskyssen, hvilka de upptagit från den äldre kyrkan.

Högsta *styrelsen* handhafves af brödraförsamlingens *äldstes-konferens* med säte i Herrnhut. *Nådemedelsförvaltningen* tillkommer *biskopar* och *presbyterer. Diakoner* och *diakonissor* skola tillhandagå sjuka och fattiga. Inom hvarje särskild lokalförsamling äro medlemmarne efter ålder, stånd och kön fördelade i *körer* med hvar sin föreståndare, hvilken ombesörjer den enskilda själavården.

Äfven i Sverige funnos redan på 1700-talet män, som verkade i herrnhutisk anda. Bland dessa är *Rutström*, författaren till »Nya Sions sånger», mest bekant († 1772). Hos oss hafva herrnhutarne, hvilka aldrig lagt an på att göra proselyter, icke bildat några egna församlingar. De hafva blott ett par smärre föreningar i Stockholm och Göteborg.

Herrnhutarnes förnämsta betydelse ligger däri, att de under tider af otro och andlig likgiltighet hafva bevarat tron på den Korsfäste. För hednamissionen hafva de lagt i dagen större intresse och offervillighet än något annat kristet samfund. Deras verksamhet i denna riktning har äfven krönts med sådan framgång, att antalet medlemmar af deras missionsförsamlingar mångdubbelt öfverstiger antalet herrnhutare i de kristna länderna.

103. **Metodister.** I England utgjorde den riktning, som är bekant under namnet *metodism,* i viss mån en motsvarighet till den lutherska pietismen. Upphofsman till denna riktning var *John Wesley,* hvilken som student i Oxford trädde i spetsen för en af några likasinnade stiftad förening till gemensam uppbyggelse (1729). Föreningens medlemmar erhöllo af sina kamrater spenamnet *metodister,* emedan de ansågos öfva kristendomen efter en bestämd metod. Snart fingo de i sin krets mottaga den begåfvade *Georg Whitfield,* hvilken jämte Wesley betraktas som metodismens grundläggare.

Metodisterna började inom kort en ifrig verksamhet både i England och Amerika. De vände sig hufvudsakligen till de försummade lägre folkklasserna och bidrogo i hög grad till dessas höjande både i afseende på religion och sedlighet. Från 1739 bildade de egna församlingar, hvilka dock icke fullt afsöndrade sig från statskyrkan förr än efter utbrottet af det nordamerikanska frihetskriget (1774).

Metodisterna stå på den *reformerta kyrkans grund* och dela hennes åskådning. De hafva dock *en egendomlig uppfattning i fråga om nådeverken,* i det de mena, att endast den är verkligen omvänd, som *i ett bestämdt ögonblick* öfvergått från en *häftig botkamp* till en *fröjdefull förvissning om syndaförlåtelse och barnaskap hos Gud,* samt att den sålunda omvände *redan här i lifvet kan uppnå en sådan fullkomlighet, att han icke vidare begår synd.* Genom uppskakande predikningar, understödda af hvarjehanda yttre hjälpmedel, söka de framkalla den nödvändiga botkampen, och genom en omsorgsfull enskild själavård bemöda de sig att bevara de omvända och fostra dem till uppnåendet af fullkomlig helighet.

Metodistsamfundets angelägenheter afhandlas på en *årligen sammanträdande konferens.* Nådemedlen förvaltas

af *predikanter*, hvilka ofta få ombyta verksamhetsfält. De särskilda församlingarnas medlemmar äro fördelade i *klasser*, som motsvara herrnhutarnes körer och i likhet med dessa hafva hvar sin *föreståndare*, hvilken ombesörjer den enskilda själavården.

Metodisterna söndrade sig tidigt i tvenne hufvudgrenar *Wesleys anhängare*, hvilka *förkastade Kalvins predestinationslära*, och *Whitfields*, som *fasthöllo* den. De förre äro talrikast. De hafva sedermera bildat flere afdelningar, af hvilka det *metodist-episkopala samfundet*, som har biskopar för att öfvervaka församlingsvården, för oss har största betydelsen, emedan det vunnit utbredning i vårt land.

Sina flesta församlingar hafva metodisterna i det brittiska riket samt i Förenta Staterna i Nordamerika, där de utgöra det största religionssamfundet. Bland icke kristna folk utöfva de en omfattande missionsverksamhet.

Ur metodismen har framgått en egendomlig företeelse, bekant under namnet *»frälsningsarmén»*, hvilken har drifvit bemödandet att genom yttre hjälpmedel påskynda människors omvändelse till dess största ytterlighet.

John Wesley och **Georg Whitfield**, de båda hufvudmännen för metodismen, föddes i början af det 18:de århundradet, den förre 1703 och den senare 1714. *John Wesleys* fader var en from och rastlöst verksam präst i engelska statskyrkan. Modern var en på samma gång djupt religiös och klart tänkande samt ordningsälskande och plikttrogen kvinna, som på sina söner utöfvade ett stort inflytande icke blott under det de växte upp, utan äfven sedermera. John, som af dessa blef den mest framstående, ärfde både faderns och moderns bästa egenskaper. I sitt 17:de år började han studera vid Oxfords universitet. Sedan han förvärfvat sig goda insikter i de klassiska språken och andra humanistiska ämnen, började han ägna sig åt teologiens studium samt läste med mycken ifver uppbyggliga skrifter, framför allt boken »Om Kristi efterföljelse». Han började nu föra ett gudfruktigt lif, drog sig undan umgänget

med världsligt sinnade kamrater, gick ofta till nattvarden samt öfvade sig i vaksamhet och bön.

Vid 22 års ålder blef han vigd till diakon och tre år därefter till präst. Sedan han några år vistats i hemmet för att hjälpa fadern i ämbetet, återvände han 1729 till Oxford och trädde där genast i spetsen för en liten förening, som en yngre bror vid namn *Charles* hade grundat. Till en början omfattade den blott fyra personer. Dessa sysselsatte sig några aftnar i veckan med läsning i nya testamentet och med andra andaktsöfningar. Snart började de därjämte besöka fångar, sjuka och fattiga samt undervisa vanvårdade barn. De fingo smädenamnet *metodister*, ett namn som de sedermera själfva upptogo, och som på den tiden var ungefär likbetydande med pietister. Deras lefnadssätt var strängt asketiskt. Småningom ökades deras antal, och år 1733 trädde den nittonårige *Georg Whitfield* in i föreningen.

Denne man var son till en värdshusvärd, hade fått en dålig uppfostran och i ungdomen gjort sig känd för ett mindre godt uppförande. Men vid 17 års ålder ägde en allvarlig väckelse rum hos honom, och ett år efter sin ankomst till Oxford slöt han sig, såsom nämndt är, till metodisterna.

Två år därefter (1735) begaf sig *Wesley* till kolonien Georgien i afsikt att där verka såsom missionär bland indianerna. På det skepp, som förde honom dit, träffade han ett sällskap herrnhutare. Dessa människors ödmjukhet, det lugn, hvarmed de fördrogo alla smädelser, den frimodighet, hvarmed de i stormen sjöngo sina sånger, allt detta väckte hans förvåning och beundran. Framkommen till Savannah blef han bekant med Spangenberg (§ 102). När denne frågade honom: »min broder, gifver den helige Ande dig vittnesbörd, att du är ett Guds barn?» så förskräcktes han och visste ej hvad han skulle svara. Efter några års verksamhet såsom predikant i Savannah — till indianerna kom han aldrig — återvände han till England. Ehuru hans arbete i Georgien icke varit utan välsignelse, säger han dock sedermera om detsamma: »jag gick till Amerika för att omvända andra och var dock icke ännu själf omvänd.» Han hade nämligen dittills sökt blifva frälst genom gärningarna, icke genom tron.

I London, där han nu en tid uppehöll sig, träffade han åter herrnhutare, och genom dem fördes han framåt till större trosfrimodighet. Om sin omvändelse berättar han sålunda: »jag gick på aftonen (den 24 maj 1738) med en viss motvilja

till en religiös sammankomst, hvarest någon uppläste Luthers företal till Romarbrefvet. Ungefär en kvart före kl. 9, vid beskrifningen på den förändring, som Gud genom tron på Kristus verkar i själen, värmdes på ett underbart sätt mitt hjärta. Jag kände, att jag satte mitt hopp på återlösningen i Kristus och på honom allena, och jag blef förvissad, att han borttagit mina, just mina synder och frigjort mig från syndens och dödens lag. Jag började då med all makt bedja för dem som särskildt hade förföljt mig och behandlat mig för-

Johan Wesley.

aktligt. Därpå vittnade jag offentligt inför alla de närvarande om det, som jag nu för första gången kände i mitt hjärta.»

Allt ifrån sin första bekantskap med herrnhutarne hade han önskat besöka deras hufvudort. Sommaren 1738 for han också öfver till Tyskland, sammanträffade med Zinzendorf och vistades några veckor i Herrnhut. Han kände sig i hög grad tilltalad af herrnhutarnes lefvande tro, deras varma kärlek till Kristus och bröderna, deras världsförsakelse och enkla seder m. m. Men det var äfven åtskilligt, som ej behagade honom, särskildt deras försummande af fastor och andra fromma öfningar.

Efter sin återkomst till London började han predika under stort tillopp af åhörare, men utan någon bestämd plan för sin verksamhet. Emellertid kom mot slutet af året *Whitfield* till staden. Han var nu vigd till diakon och hade vistats några månader i Georgien, men återvändt hem för att samla penningar till ett barnhem i Savannah.

Nu började de båda männen med sina likasinnade vänner utveckla en utomordentlig verksamhet. Som en väldig ström utbredde sig metodismen öfver landet, skakande sinnena och framkallande en mäktig väckelse. Men det saknades icke motståndare; hatet och förföljelselusten reste sig. Wesley ville visst icke bilda någon sekt, men när statskyrkan — för länge sedan stelnad i former — ställde sig fientlig mot den nya rörelsen och stängde sina gudstjänstlokaler för de metodistiska ledarne, måste dessa träda utom kyrkans trångt utstakade skrankor. Whitfield var den förste som gjorde det. I febr. 1739 höll han sin första *fältpredikan* för några hundra kolare i trakten af Bristol. Det intryck han gjorde var utomordentligt. Månget hårdt sinne veknade, och öfverallt förnams högljudd gråt. »Gud vare lof», sade Whitfield, »jag har genombrutit isen. Man kan tadla mig. Men sökte jag vara människor till behag, så vore jag icke Kristi tjänare.»

Wesley följde hans exempel. Folket strömmade till i tiotusental. Ofta afbrötos predikanterna af larm, stenkastning o. d., men de fortsatte oförskräckt sin verksamhet. Väl kommo de flesta åhörarne af nyfikenhet, men många blefvo gripna af predikan och slöto sig på allvar till rörelsen.

När Whitfield samlat 18,000 kr. för sitt barnhem, återvände han till Georgien, men Wesley fortfor att predika på öppna platser, dels i London dels på landsbygden. Äfven sedan längre fram kapell och kyrkor uppförts af hans anhängare fortsattes dessa fältpredikningar. När han möttes af motstånd, såg han däri ett bevis på att han verkade Herrens verk. »Att rädda själar», sade han, »är mitt kall, och hela världen är mitt pastorat».

År 1741, när Whitfield återvändt från Amerika, inträdde en *söndring* mellan honom och Wesley. Orsaken var deras olika ställning till *predestinationsläran.* Redan tidigt hade hos Wesley både förstånd och hjärta rest sig mot läran om ett ovillkorligt nådaval; nu uttalade han öppet sin mening. Whitfield åter hängde ifrigt fast vid denna lära. Blott däri fann han nyckeln till lifvets gåta och det fasta inseglet på sin egen

salighet. Såsom en brand tyckte han sig vara ryckt ur elden' och detta förde honom till den öfvertygelsen, att blott Guds outforskliga absoluta vilja åstadkommit hans frälsning. De båda ledarne af metodismen skilde sig sålunda, men blefvo efter några år försonade med hvarandra, dock så att hvardera gick sin egen väg.

Whitfield delade sedan sin verksamhet mellan sitt fädernesland och Amerika. Öfverallt hvart han kom väckte han den största hänförelse. Sammanlagdt skall han under sitt lif hafva hållit mer än 18,000 predikningar. Såsom predikant var han utomordentligt begåfvad. Han hade en outtömlig uppfinningsförmåga och en glödande inbillningskraft. Därtill kom en mäktig och klangfull stämma äfvensom ett lifligt minspel, Dessa naturliga gåfvor helgade han genom att ställa dem i Herrens tjänst. För öfrigt tycktes han knappt vara medveten om sina företräden. Han talade blott det hvaraf hjärtat var fullt. När han åskådligt skildrade Guds rikes härlighet för sina andlöst lyssnande åhörare, råkade han liksom i hänryckningstillstånd, den timliga världen tycktes försvinna och den eviga framträda. Bildade och obildade, troende och otrogna fjättrades af hans tal. — Sin rikt välsignade lefnad slöt han år 1771. Hans verksamhet bidrog väsentligen till att inom engelska statskyrkan framkalla det s. k. *lågkyrkliga* partiet, som i vårt århundrade vunnit en så stor betydelse och väckt ett sådant lif inom nämnda kyrka.

Whitfield hade ingen praktisk förmåga att leda och organisera: sådant öfverlämnade han åt sina vänner. En dylik förmåga hade däremot Wesley i hög grad. Han gaf också metodistsamfundet en synnerligen *fast organisation*. Förut är omtaladt, att han ogärna ville bryta med den biskopliga kyrkan, inom hvilken han blifvit född och uppfostrad samt vigd till präst. Steg för steg drefs han dock af kyrkans fientliga hållning till skilsmässa från densamma.

Då han ej hade tillräckligt antal prästvigde medhjälpare, måste han antaga *lekmannapredikanter*. Dessa befunno sig nästan ständigt på resande fot, enär de blott en kortare tid (högst två år) fingo verka på samma ställe, en anordning som medförde åtskilliga fördelar, men kanske ännu större olägenheter. Mot slutet af sin lefnad vigde Wesley åtskilliga personer till *präster*. Högsta ledningen af samfundet utöfvade han själf med stor myndighet, så länge han lefde, men hade vid sin sida några förtrogne såsom en rådgifvande konferens.

Före sin död förordnade han, att högsta makten skulle utöfvas af en årligen sammanträdande, af 100 predikanter bestående *konferens,* hvilken hade att själf fylla lediga platser.

De särskilda församlingarna delades i *klasser,* hvardera innefattande omkring tolf personer. Dessa skulle en gång i veckan sammanträda för att betala sina bidrag och inför klassledaren redogöra för sitt själstillstånd. Just häri låg emellertid en fara; deras kristendom kunde lätt blifva förytligad, då hvarje känsla och hvarje tanke måste öppet biktas. Alla församlingsmedlemmar voro underkastade den strängaste *tukt.* Inom de större församlingarna funnos mindre föreningar af de i helgelsen mest framskridna, af hvilka fordrades en särskildt exemplarisk vandel. Så skulle de afhålla sig från bärandet af prydnader, från tobaksrökning m. m. samt hålla hvarje fredag såsom fastedag.

Fyra gånger om året skulle församlingens medlemmar samlas till en *kärleksmåltid,* hvarvid endast bröd och vatten förtärdes; för öfrigt förekom bön och sång, uppbyggliga tal o. d. Charles Wesley hade skrifvit förträffliga sånger, hvilka gjorde metodisterna liksom herrnhutarne till ett *sjungande* folk. Dessutom höllos s. k. *vaknätter* en gång i månaden. De förut omtalade kolarne hade börjat därmed och ofta tillbragt halfva natten i bön, tacksägelse och lofsjungande. Wesley upptog detta bruk, enär sakens nyhet och nattens högtidliga stillhet sällan förfelade att göra ett mäktigt intryck på sinnena.

Läran om *den plötsliga omvändelsen,* hvarpå Wesley lade så stor vikt, bekräftades af hans egen och många andras erfarenhet, men ensidigt och farligt var det att göra en dylik omvändelse till regel för alla och att söka framtvinga den äfven där, hvarest ingen verklig hjärtats förkrosselse var för handen. I sådana fall blef det blott en känsloskakning för tillfället. *Den kristliga fullkomligheten,* till hvilken den omvände genom ständiga framsteg i helgelsen skulle nå fram, var enligt Wesley icke absolut; mången svaghet vidlådde äfven den fullkomlige, och månget misstag kunde äfven han begå i ting, som ej rörde hans salighet. Dessutom lärde Wesley, att ingen kunde här i lifvet vara säker för ett återfall ur nådens och fullkomlighetens tillstånd; därför borde ingen göra sig säker eller lita på egna goda verk, utan ständigt vaka och bedja och genom Kristi nåd gå framåt i helgelse.

Wesley uppnådde en hög ålder, ehuru alltjämt outtröttligt verksam. Ännu i sitt 87:de år kunde han predika två

gånger på samma dag. Han skall hafva hållit mer än dubbelt så många predikningar som Whitfield. Det af honom stiftade samfundet räknade vid hans död (1791) omkring 120,000 medlemmar med omkring 500 predikanter. En ännu väldigare utbredning af metodismen har sedan ägt rum, synnerligen i Amerika.

Såsom *predikant* var Wesley mycket olika Whitfield. Hans föredrag var lugnt och flärdlöst, hans stämma var icke stark men klar, hans predikningar voro korta och tydliga, framställningen redig och genom sin enkelhet tilltalande. Till sin karakter var han allt igenom ärlig och rättfram, icke misstänksam utan barnsligt öppen, hvarför han äfven mången gång blef bedragen.

Hans stora förtjänst är att i den evangeliska kyrkan hafva väckt till lif många slumrande krafter och såsom ingen före honom användt *lekmän* i den kristliga kärlekens tjänst. Han kan räknas såsom *den inre missionens fader.* Hos honom har man att söka den första tanken på nästan alla den räddande kärlekens verk, som sedermera utförts i England. Han var också den förste som höjde sin stämma mot slafveriet.

104. **Svedenborgare.** *Emanuel Svedenborg,* † 1772, son till biskop Svedberg, var redan en berömd vetenskapsman, då han (från 1745) helt och hållet hängaf sig åt teosofiska spekulationer. Han trodde sig pläga umgänge med andar, hvilka för honom afslöjade det rätta förhållandet mellan denna världen och den öfversinnliga, och den högre vishet han på detta sätt ansåg sig hafva erhållit framställde han i flere skrifter, af hvilka den förnämsta har till titel: Den sanna kristna religionen (vera christiana religio).

Grundläran i Svedenborgs system är den, att en *genomgående motsvarighet* (korrespondens) *äger rum mellan det andliga och det kroppsliga*, det inre och det yttre. Åt denna grundlära gifver han en utförlig utveckling, hvilken kan sammanfattas i följande hufvudpunkter. 1) *Bibeln* har en *bokstaflig* och en *andlig* mening. Dess andliga mening hade emellertid tidigt råkat i

glömska, men skulle nu åter komma att framstråla med ny klarhet genom Svedenborg. 2) I *gudomsväsendet* finnes blott *en* person, som uppenbarat sig i Jesus af Nasaret. Han kallas Fader med hänsyn till sin öfversinnliga natur, Son med hänsyn till sin uppenbarelse i sinnevärlden och helig Ande i sin verksamhet till människans helgelse. 3) *Återlösningen* består däri, att Kristus genom sin seger öfver de onda andarne och genom sitt sedliga föredöme gifvit människorna en kraftig eggelse och uppmuntran till allvarlig strid mot allt ondt. 4) Någon *kroppens uppståndelse finnes icke,* utan människornas själar ikläda genast efter döden en andlig lekamen samt blifva då änglar eller onda andar, allt eftersom de här i tiden utvecklat sig till goda eller onda. *Någon annan änglavärld finnes icke.* 5) I det tillkommande lifvet råder en *fullkomlig motsvarighet* mot det närvarande; hvad människan här vill och verkar, det vill och verkar hon äfven sedan. I himmelen komma de jordiska förhållandena att framträda i förhärligad gestalt, medan åter i helvetet allt skall vara afskyvärdt och förfärligt såsom en yttre motbild till de fördömdas onda sinnesart.

I England, der Svedenborg ofta uppehöll sig, i Sverige och annorstädes fick han redan under sin lifstid flere anhängare. Först efter hans död bildades i London en särskild svedenborgsk församling (1787), hvilken kallade sig nya Jerusalems församling eller *nya kyrkan.* Numera finnes äfven i vårt land ett af staten erkändt svedenborgskt samfund, hvilket dock endast räknar få medlemmar.

105. **Irvingianer och darbister.** *Irvingianerna* äro benämnda efter en präst vid en skotsk-presbyteriansk kyrka i London vid namn *Irving,* hvilken för villfarande meningar blef afsatt från sitt ämbete 1832 och därpå lade grund till ett nytt religionssamfund. De anse sig hafva återfått den *helige Andes utomordent-*

liga nådegåfvor. Till bärare och utbredare af dessa hafva de återupprättat fornkyrkans ämbeten, särskildt *apostla- och profetämbetet.* I afseende på läran är deras viktigaste egendomlighet den, att de framför allt söka vinna klarhet öfver skriftens utsagor *om de yttersta tingen.*

Irvingianerna kalla själfva sitt samfund det *katolsk-apostoliska.* De hafva upprättat församlingar i flere länder, på sista tiden äfven i Sverige.

Medan irvingianerna lägga stor vikt på kyrkans yttre organisation och den kyrkliga ämbetsmyndigheten, förkasta *darbisterna* — uppkallade efter stiftaren, en irländare Darby — all *yttre kyrklig ordning.* Deras gudstjänster likna kväkarnes. Från det nuvarande tillståndet i världen, hvilket de anse grundfördärfvadt, *rikta de sina förhoppningar på Kristi tillkommelse, hvilken de tro vara nära förestående.* — Enskilda darbister finnas äfven i vårt land.

106. **Mormoner.** I Nordamerikas Förenta Stater hafva efter deras oafhängighetsförklaring 1774 *stat och kyrka blifvit fullkomligt skilda* och den fullständigaste religionsfrihet införts. Nästan alla religiösa samfund i Europa hafva där vunnit anhängare, och nya hafva bildats. Bland de senare har intet blifvit så beryktadt som *mormonsamfundet.* Detta har för sin uppkomst att tacka en äfventyrare, *Josef Smith,* hvilken 1830 utgaf en förment ny uppenbarelseurkund, *mormonboken,* och började samla anhängare omkring sig. Dessa blefvo förföljda och måste fly från ort till ort, ända till dess de efter Smiths död funno en varaktig tillflykt i *Utah.*

Åt bibeln och mormonboken tillerkänna mormonerna samma värde. Vid sidan af dessa religionsurkunder ställa de dock de *nya uppenbarelser,* som deras *profeter* förkunna och hvilka ofta stå i strid så väl mot de nämnda böckerna som mot hvarandra. Däraf är en gifven följd, att mormonernas lära befinner sig i en fortgående ombildning,

och för närvarande har hon icke mycket gemensamt med kristendomen. Upptagandet i samfundet sker genom dopet, hvilket förrättas medelst neddoppning och blott meddelas åt något *vuxna* personer. *Månggifte* är en religiös plikt. Själfva kalla sig mormonerna »de yttersta dagarnes helige» och anse sitt samfund som en *begynnelse till det tusenåriga riket,* i hvilket Kristus i *synlig* måtto *tillsammans med dem* skall regera öfver jorden.

I Europa arbeta mormonerna ifrigt på att värfva proselyter. De hafva utsträckt sin verksamhet äfven till Sverige och här lockat många att öfvergå till deras samfund.

E. **Romersk-katolska kyrkan.**

107. **Jansenismen och jesuiterna.** Ehuru den romerska kyrkan i läran om synden och nåden hade anslutit sig till semipelagianismen, så hade hon dock aldrig uttryckligt förkastat kyrkofadern Augustini åsikter. Äfven det tridentinska mötet begagnade i denna punkt så sväfvande ordalag, att utrymme lämnades åt både den tomistiska och den skotistiska uppfattningen (§ 55). Dominikanerna följde fortfarande sitt lärdomsljus Tomas af Aquino och togo Augastinus i försvar, medan franciskanerna åter i jesuiterna erhållit ifriga bundsförvanter i förfäktandet af den motsatta åskådningen.

På dominikanernas sida ställde sig den framstående biskopen af Ypern *Jansenius,* som omsorgsfullt studerat Augustinus och vid sin död (1638) efterlämnade en lärd framställning af dennes lära. Jansenii skrift öppnade ögonen på många för falskheten af den gängse föreställningen om de mänskliga gärningarnas förtjänst och framkallade en riktning, som arbetade på en *inre sedlig-religiös omskapelse af den katolska kyrkan.* Denna rikt-

nings anhängare blefvo kallade *jansenister*. Mest bekanta bland dem äro den store matematikern *Pascal* och syskonen *Arnauld* (Arnå). En medelpunkt för dem blef cistercienser-nunneklostret *Port Royal* i närheten af Paris.

Jesuiterna angrepo häftigt jansenisterna och lyckades utverka en påflig bulla, som fördömde dem (1653). Då uppträdde Pascal och afslöjade i sina »*provinsialbref*» den jesuitiska moralens förvändhet. Så mycket ursinnigare uppträdde nu jesuiterna mot honom och hans meningsfränder samt lyckades förmå påfven och franska konungen att *upphäfva och förstöra Port Royal* (1709).

Snart inträdde striden i ett nytt skede. En from och lärd präst i Paris, *Paschasius Quesnel* (Khänel') utgaf en fransk öfversättning af nya testamentet, försedd med förklarande noter i Augustini anda. Denna fick hastig spridning och blef anbefalld af flere framstående biskopar. Jesuiterna trodde sig dock hafva upptäckt åtskilliga villfarande meningar i Quesnels bok och lyckades förmå påfven att fördöma flere af dess satser såsom kätterska. Några af dessa satser voro rent af hämtade från Augustinus. En stor mängd medlemmar af det franska prästerskapet opponerade sig mot påfvens dom och vädjade till ett allmänt kyrkomöte. Dessa blefvo kallade appellanter. De blefvo en tid hårdt förtryckta, men fingo sedan större frihet.

De egentliga jansenisterna måste lämna Frankrike. De drogo sig till Holland och *upprättade* där en *kyrka*, som fortfarande äger bestånd.

Till utseendet hade sålunda jesuiterna gått segrande ur striden och beröfvat den katolska kyrkan den källa till inre pånyttfödelse, som kade uppsprungit i jansenismen, men snart skulle de få skörda lönen för sina gärningar. Hos den bättre delen af allmänheten förlorade de aktningen genom sin dåliga moral, furstar och stats-

män gjorde de till sina fiender genom politiska ränker, och ändtligen trädde upplysningens målsmän i harnesk mot dem. I följd däraf blefvo jesuiterna *fördrifna* först från Portugal (1759), sedan från Frankrike och Spanien. Till sist måste påfven gifva efter för tidsandans och regeringarnas gemensamma påtryckning och *upphäfva* orden (1773).

Blaise Pascal, en af de största tänkarne under det 17:de århundradet samt en af den katolska kyrkans ädlaste söner i nyare tid, härstammade från en ansedd ämbetsmannafamilj i Auvergne och föddes i Clermont 1623. Vid åtta års ålder åtföljde han sin fader till Paris, dit denne begaf sig i afsikt att helt och hållet lefva för den rikt begåfvade sonens uppfostran. Själf undervisade han honom och begagnade därvid sin egen metod. Så ämnade han låta honom lära sig matematik först sedan han fullt tillägnat sig båda de klassiska språken. Men den unges håg stod just till *matematiken*, och fadern märkte en dag till sin häpnad, att gossen, som då var i sitt tolfte år, på egen hand uttänkt och bevisat satserna 1—32 i Euklides' första bok. Nu fick han fritt följa sin böjelse. Sjutton år gammal skref han sin första matematiska afhandling, som väckte stort uppseende. Han gjorde äfven flere fysikaliska undersökningar och upptäckter, t. ex. angående luftens tryck och vätskors jämvikt. Likaledes konstruerade han en räknemaskin, som emellertid icke visade sig praktiskt användbar.

På 1640 talet trädde familjen Pascal i förbindelse med några *jansenistiskt* sinnade adelsmän, hvilket blef af stor betydelse för den unge matematikerns religiösa utveckling. Till en början tycktes han visserligen blifva föga berörd däraf. Genom det alltför ansträngande tankearbetet under uppväxtåren hade hans hälsa, som aldrig varit stark, blifvit mycket försvagad, och han fick nu af läkare det rådet att flitigt blanda sig i sällskapslifvet och förströ sig med dess nöjen. Detta råd följde han och lefde under fem års tid ett ytligt världslif i lättsinniga sällskaper. Ungdomens allvarliga intryck tycktes vara försvunna, känslan af att vara en furste i vetandets rike fyllde hans själ med stolthet — den skrifvelse, hvarmed han hembjöd sin räknemaskin åt drottning Kristina af Sverige, bär vittnesbörd därom —, och dock kunde han icke undgå att emellanåt känna en inre tomhet och fridlöshet.

Under tiden hade fadern aflidit, och *Jacqueline*, den yngre af hans döttrar, äfven hon högt begåfvad, hade ingått i cistercienser-nunneklostret *Port Royal* utanför Paris. Länge hade hon i sina böner kämpat för sin broders omvändelse, och slutligen blef hennes bön hörd. Den ännu unge brodern drog sig år 1654 undan Parislifvets inflytelser och slog sig för en tid ned i en till nämnda kloster hörande byggnad.

Blaise Pascal.

Därstädes hade så småningom bildat sig ett slags fri munkförening, bestående af åtskilliga bildade och gudfruktige män. Framför allt ägnade de sig åt botgöring och andaktsöfningar, men läsning af klassiska författare, öfversättning af bibeln och kyrkofädernas skrifter äfvensom ungdomens undervisning upptog äfven en god del af deras tid. Bland dessa män märktes den framstående jansenisten *Anton Arnauld*, hvars fromma och viljestarka syster *Angelika* var abbedissa i det närbelägna klostret. Varmt tillgifven Augustini lära om syn-

den och nåden och fast besluten att i hela dess stränghet tillämpa ordens gamla regel, hade hon alldeles omskapat förhållandena i klostret och där genomfört en grundlig reformation. I de utmärkta skolor, som denna tid uppstodo i samband med klostret Port Royal, fingo flere af Frankrikes utmärktaste män sin uppfostran, bland dem skalden *Racine.*

Utan att aflägga något munklöfte underkastade sig nu Pascal frivilligt den strängaste askes. Med matematisk noggrannhet beräknade han, huru mycken föda han behöfde för att nätt och jämt lifnära sig. Därtill fastade han ofta och bar närmast kroppen en järnkedja, besatt med små taggar. När han låtit förleda sig till någon sinnesrörelse, som han ansåg syndig, brukade han med armbågen trycka mot kedjan för att så öka smärtan och bättre påminna sig sin plikt såsom kristen.

Omkring ett år efter sin omvändelse började han taga del i den då pågående lifliga striden mellan jansenister och jesuiter. För att försvara den ofvannämnde Arnauld, som blifvit fördömd af *Sorbonne,* den berömda teologiska högskolan i Paris, skref han sina ryktbara provinsialbref *(Lettres à un provincial par un de ses amis).* Men han nöjer sig ej med att försvara den jansenistiska ståndpunkten. Han angriper oförfäradt hela det jesuitiska systemet, i synnerhet sedeläran. De grundsatser, som han angriper och som jesuiterna i egenskap af biktfäder tillämpade, voro hufvudsakligen följande:

1) En handling kunde förklaras för tillåtlig *(probable),* äfven om den enligt Guds ord måste anses för syndig, i fall man till stöd för densamma kunde anföra någon kyrklig auktoritet *(probabilism).* 2) Vissa syndiga handlingar finge utöfvas, om man blott hade en god *afsikt* med dem och begagnade dem såsom medel för vinnande af ett godt ändamål. 3) Man kunde under vissa omständigheter få tala osanning, om man för sig själf gjorde ett *tyst förbehåll.* Så kunde man t. ex. aflägga ed på att man icke gjort något, som man verkligen gjort, om man blott för sig själf *underförstode,* att man icke gjort det på den eller den dagen eller innan man var född eller något annat liknande. — Genom detta sofistiska sätt att på enskilda tvifvelaktiga fall tillämpa sedelagen *(kasuistik)* gjordes till slut alla sedliga sanningar vacklande.

Hvad som verkade synnerligen slående var att Pascal i åtskilliga af de s. k. provinsialbrefven låter en jesuit uppträda och under ett samtal med en lärjunge genom oförsiktiga yttranden själf omedvetet fälla domen öfver det skändliga

systemet. Skrifsättet är till en början kvickt och bitande, tonen lätt och lekande; sedermera öfvergår författaren till en lugn och klar bevisning af sina påståenden. I sin helhet utgöra dessa bref en ljungande protest från den frisinnade katolicismen mot jesuiternas andliga tyranni och ett våltaligt uttryck för mången allvarlig katoliks djupt kända, sedliga harm mot den jesuitiska moralen. I språkligt afseende äro de verkliga mästerstycken.

Provinsialbrefven väckte ett oerhördt uppseende, utbreddes i tusentals exemplar och lästes af hög och låg, oaktadt de genast blefvo förbjudna och sedermera af påfven fördömda. Den som skrifvit dem kunde man ej komma åt, enär man ej visste, hvem det var; å brefven var utsatt ett diktadt författarnamn. Ehuru jesuiterna vunno en skenbar seger i striden mot jansenismens snillrike försvarare, hade de i allmänna opinionen lidit ett nederlag, hvarifrån de aldrig hämtat sig. Icke ens i katolska länder har sedermera ordet jesuit haft en god klang.

Ända från tiden för sin omvändelse hade Pascal tänkt på ett *apologetiskt* arbete, som han ville skrifva i afsikt att för kristendomen vinna själar, som stodo fjärran från densamma. Det blef dock endast strödda tankar, reflexioner och utkast angående den kristna religionens väsen. Ett urval af dessa fragment utkommo efter hans död under titeln *Pensées sur la religion*. Först i vårt århundrade hafva de blifvit fullständigt utgifna. I dessa *tankar*, så rika på snilleblixtar, lägger han i dagen en djupt religiös känsla, en innerlig tro och en underbar kännedom om människohjärtat.

Han påpekar bland annat, att människans sanna storhet just visar sig däri, att hon erkänner sin ringhet och sitt elände. Ingen behöfver känna sig olycklig, därför att han icke är konung, men en konung, som förlorat sin krona, har skäl att känna sig olycklig. Nu är människans elände en afsatt konungs elände. Hon är olycklig, men hon är stor i sin olycka, emedan hon *vet om* den.

Dessa Pascals *tankar* hafva tjänat otaliga människor till tröst, styrka och vederkvickelse.

Från år 1656 lefde Pascal för det mesta i Paris, alltjämt fortsättande sitt strängt asketiska lefnadssätt. Hans sista år förbittrades af svåra kroppsliga lidanden och af de hårda slag, som på jesuiternas tillskyndan drabbade klostret Port Royal och dess anhängare från påfvens och den franska konungamaktens sida. Djupt skakad af sin systers, den kärleksfulla

och i tron frimodiga Jacquelines, död, öfverlefde han henne ej fullt ett år och afled den 19 augusti 1662.

Oaktadt de många sant evangeliska tankar Pascal i sina skrifter uttalat, och fastän hans provinsialbref blefvo af de kyrkliga myndigheterna fördömda, höll han dock troget fast vid den katolska kyrkan. Högt står han dock öfver denna kyrka i sitt yrkande på samvetsfrihet, i sitt framhållande af bibeln såsom den högsta auktoriteten i trossaker och i sitt förhärligande af den gudomliga nåden.

108. **Kyrkan och staten.** Alltifrån senare delen af medeltiden hade staterna sträfvat först att *afskudda sig kyrkans förmynderskap* och sedan att *vinna herravälde öfver kyrkan.* Denna sträfvan nådde sin höjdpunkt på 1700-talet och yttrade sig då i försöken att göra de *särskilda ländernas kyrkor oberoende af påfven.* I Tyskland gick kejsar *Josef II* (1780—1790) i spetsen för dessa försök. Han upphäfde sina arfländers kyrkliga förbindelse med Rom och sökte i upplysningens anda ombilda så väl klosterväsendet som de kyrkliga ordningarna, så att de skulle blifva mera fruktbringande för lifvet. Han gick dock härvid allt för brådstörtadt till väga och tog föga hänsyn till sina undersåtars religiösa känslor. Följden blef en hastig reaktion, som kort efter Josefs död förde Österrike tillbaka under påfvens välde. — Några *andliga kurfurstar* sökte följa sin kejsares exempel och upprätta en katolsk nationalkyrka för Tyskland, men deras bemödanden ledde icke till några praktiska följder. Däremot försvagades den katolska kyrkans yttre makt, då under de napoleonska krigen *nästan alla andliga furstendömen i Tyskland indrogos och lämnades åt världsliga furstar* som ersättning för lidna förluster.

Radikalast gestaltade sig förhållandena i *Frankrike.* Revolutionen omstörtade här den bestående kyrkliga ordningen på samma gång som den borgerliga. Nationalförsamlingen *indrog alla kyrkogods* (1789), national-

konventet förbjöd all kristen kult och proklamerade förnuftets dyrkan (1793). Snart började dock en återgång till sundare förhållanden. Genom ett *konkordat med påfven* af år 1801 tillförsäkrades den katolska kyrkan i Frankrike *skydd och underhåll af staten.* Men därmed hade kyrkan äfven kommit i ett beroende af statsmakten som betydligt inskränkte den påfliga myndigheten.

109. **Den katolska kyrkan under nittonde århundradet.** Efter Napoleons fall började påfven med ifver verka för återställandet af katolska kyrkan och utvidgandet af sin egen makt. Kongressen i Wien (1814—1815) hade jämte sina öfriga uppgifter äfven att ordna de kyrkliga förhållandena, men tillfredsställde därvid på långt när icke alla påfvens anspråk. Denne begagnade sig då af andra utvägar för att nå sitt mål. Redan 1814 blef *jesuitorden återupprättad* och började verka i samma anda som förr, fast med större försiktighet. Tillika erhöll påfven stöd i ett reaktionsparti *(ultramontanerna),* som i återställandet af de gamla medeltidsförhållandena såg det bästa botemedlet mot de faror, för hvilka det radikala omstörtningspartiet utsatte både stat och kyrka. I följd däraf har han lyckats ansenligt öka sin kyrkliga makt. Ja, påfven Pius IX genomdref på det s. k. *vatikankonciliet* 1870 det beslutet, att *påfven bör anses ofelbar i allt, hvad han beslutar å ämbetets vägnar.* Nästan hela den katolska kyrkan fogade sig efter detta beslut. Endast ett mindre antal katoliker protesterade mot detsamma och yrkade, att kyrkomötet skulle bibehållas vid sin urgamla betydelse, och att en friare ställning skulle inrymmas åt biskoparne. Dessa kallade sig *gammalkatoliker.* De hafva utträdt ur påfvekyrkan och organiserat ett eget samfund, som synes vara öppet för evangeliska inflytelser.

Samme påfve, som förde sin ämbetsmyndighet inom kyrkan till det af hans företrädare förgäfves eftersträfvade målet, fick *samtidigt se sig beröfvad nästan hela sin världsliga makt.* Det sista stycket af kyrkostaten införlifvades 1870 med konungariket Italien. Från den tiden är påfven trots alla protester suverän härskare endast i sitt palats Vatikanen och en däromkring liggande obetydlig stadsdel.

F. **Grekisk-katolska kyrkan.**

110. Grekiska kyrkans tillstånd i allmänhet. Ifrån skilsmässan med den romerska kyrkan och ända fram till våra dagar har den *grekisk-katolska kristenheten* i det stora hela befunnit sig i stillestånd eller tillbakagång; blott sällan hafva några allvarliga ansatser blifvit gjorda att ingjuta nytt lif i hennes stelnade former. Det betydelsefullaste försöket att upprycka henne utgick från en patriark i Konstantinopel, *Cyrillus Lukaris.* Denne hade under resor i Västerlandet tillägnat sig en högre teologisk bildning och i synnerhet fattat tycke för den reformerta kyrkan. Sedan han mottagit sin kyrkas högsta värdighet, sökte han åstadkomma *en förening mellan grekerna och de reformerta.* Han stötte dock på motstånd från det grekiska prästerskapets sida, och de alltid påpassliga jesuiterna lyckades göra honom misstänkt hos sultanen, hvilken lät döda honom (1638).

Från romersk sida gjordes framgångsrika försök att inkräkta på den grekiska kyrkans område. Flere grekiska katoliker anslöto sig till den romerska kyrkan i lära och författning, medan de behöllo den grekiska kulten. Dessa kallades *unierade greker.*

För att värna sin kyrka mot sådana inflytelser utifrån och bevara hennes egendomliga ståndpunkt började

grekiska teologer ifra för en särskild *trosbekännelse.* En sådan, författad af metropoliten *Mogila* i Kiew, blef äfven antagen på en *synod i Konstantinopel* 1643.

I *läran* står den grekiska kyrkan tämligen nära den romerska. I likhet med denna hyllar hon semipelagianismen och antager brödets och vinets förvandling till Kristi lekamen och blod. Hennes viktigaste *skiljaktigheter* äro — jämte förnekandet af den helige Andes utgående af Sonen —, att *aflaten förkastas,* och att *nattvarden utdelas under båda gestalterna.* — I *kulten* infördes äfven i denna kyrka en ceremonirik liturgi, hvilken mot medeltidens slut utträngde predikan. Denna liturgi är dock mycket olika den, som utbildats i Västerlandet. *Celibat* är ålagdt *munkarne* och det *högre prästerskapet.* Däremot äro de *lägre prästerna* förbundna att *lefva i äktenskap.* De få dock ej gifta sig mer än en gång. Dör hustrun, måste en sådan präst nedlägga sitt ämbete och gå i kloster.

Cyrillus Lukaris, en af den grekiska kyrkans få stormän i nyare tid, föddes på Kreta — den tiden lydande under Venedig — sannolikt år 1572. Under uppväxtåren vistades han en längre tid i Italien (Venedig, Padua) och förvärfvade sig därstädes grundliga insikter i såväl klassiska som lefvande språk. Drifven af kunskapsbegär och åstundan att lära känna tillståndet inom andra kyrkor, genomreste han därefter flere europeiska länder, dröjde en tid i Genève och kom slutligen till Lithauen och Polen, hvarest han deltog i de underhandlingar, som då ägde rum mellan protestanter samt romerska och grekiska katoliker. Under dessa resor fattade han allt mer smak för protestantismen, särskildt i dess kalvinska form, och på samma gång stärktes hans fientliga känslor mot påfvedömet.

Efter hemkomsten blef han prätsvigd och erhöll värdigheten af öfverabbot (arkimandrit). År 1602 blef han *patriark i Alexandria.* Under de följande åren stod han i liflig litterär förbindelse med Västerlandet. Han insåg mycket väl, att den grekiska kyrkan behöfde pånyttfödas, och han hoppades, att detta skulle kunna ske genom inflytelser från den protestan-

tiska vetenskapen och teologien. Han anskaffade därför en mängd teologiska arbeten af protestantiska författare och sände själf begåfvade grekiska ynglingar att utbildas i protestantiska skolor. Genom brefväxling trädde han i förbindelse med framstående män i Schweiz, Holland och England, ja äfven med Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna. I sammanhang härmed må nämnas, att han längre fram (1628) skänkte konung Jakob I i England Codex Alexandrinus, den berömda handskrift af bibeln, som nu förvaras i British Museum i London.

År 1621 erhöll Lukaris den högsta värdigheten inom grekiska kyrkan. Såsom *patriark i Konstantinopel* hade han dock synnerligen stora svårigheter att bekämpa. Hans egna trosförvanter voro oeniga och vankelmodiga. Turkiska regeringen, despotisk och likgiltig för alla frågor angående kristna religionen, sökte blott genom den skändligaste simoni skrapa till sig så mycket penningar som möjligt, när höga kyrkliga ämbeten skulle tillsättas. Jesuiterna, alltid påpassliga, hade redan i Alexandria beredt honom många svårigheter. Nu arbetade de, understödda af franska sändebudet i Konstantinopel, utan rast eller ro på hans störtande. De sågo nämligen i honom en farlig motståndare till sin kyrka. Hans enda verkliga vänner voro engelska och holländska sändebuden.

Upprepade gånger blef han på jesuiternas anstiftan af storveziren afsatt, men genom de ofvannämnda sändebudens bemedling åter insatt i sitt ämbete. Grekerna i Konstantinopel hade den tiden ännu intet eget tryckeri. Nu inköptes emellertid ett sådant, men förstördes inom kort af turkiska soldater. Jesuiterna hade nämligen inbillat storveziren, att här vore fråga om att bland de kosacker, som lydde under Turkiet, sprida tryckta skrifter med uppviglande innehåll.

Men Lukaris lät icke sitt mod nedslås af alla dessa motgångar. I Genève lät han trycka en af honom skrifven bok, hvari han uttalar sin trosbekännelse med anslutning till den äldsta kyrkans uppfattning och i hufvudsaklig öfverensstämmelse med kalvinismen, dock med mildrad predestinationslära. I fråga om författning och kult önskade han också en förening med de reformerte på grundvalen af en återgång till den äldsta kyrkans inrättningar.

Denna trosbekännelse framkallade hos somliga beundran, hos andra det häftigaste hat. Ändtligen lyckades jesuiterna fullständigt störta honom. När sultanen år 1638 skulle börja ett krig mot perserna, intalade de honom, att Lukaris vore

en farlig person, som under härens frånvaro ämnade bringa kosackerna i uppror. Den gamle patriarken blef nu gripen af janitscharerna, förd ut i en båt och strypt, hvarpå hans lik kastades i hafvet. Några vänner funno den döda kroppen och jordade den på en ö. Tio år därefter blef den förd till Konstantinopel och där högtidligt begrafven.

Det brådstörtade sätt, hvarpå Lukaris sökte reformera den grekiska kyrkan, framkallade efter hans död en häftig reaktion, som visade huru föga denna kyrka var mogen för en andlig pånyttfödelse.

111. **Grekiska kyrkan i de särskilda länderna.** Från patriarkstolen i Konstantinopel började *Ryssland* lösgöra sig, då det erhöll egen patriark i Moskwa 1589. Fullständigt oberoende blef det dock ej, förrän zar *Peter I förklarade sig själf för den ryska kyrkans öfverhufvud* (1702). Några år därefter upprättades ett särskildt ämbetsverk, en s. k. *helig dirigerande synod,* genom hvilken zaren utöfvar kyrkostyrelsen.

I Ryssland hafva uppstått en hel mänd *sekter,* hvilka skilja sig från statskyrkan hufvudsakligen i liturgien.

I *Grekland* infördes efter landets frigörelse från det turkiska väldet en kyrkoförfattning i närmaste öfverensstämmelse med den ryska.

Den grekiska kyrkan i de turkiska länderna styres af *patriarken i Konstantinopel.* Vid hans sida står *en helig synod,* sammansatt af åtta metropoliter.

Bland dem, som separerat sig från den ryska kyrkan, äro de talrikaste de s. k. *raskolniki* (= affällingar)*), hvilka kalla sig själfve starowerzi eller gammaltrogne. Anledningen till deras utträde ur statskyrkan var en revision af liturgien, som företogs af en moskowitisk patriark, Nikon, omkring midten af 1600-talet. Till raskolnikernas viktigaste afvikelser från statskyrkan höra, att de vid nattvarden inviga sju bröd i stället för fem, vid be-

*) Namnet *raskolniki* begagnas dock numera ofta om alla icke ortodoxa ryssar.

grafning bära rökelsekaret efter liket och icke före detsamma, vid dopet göra processionen från söder mot norr, från vänster till höger och icke tvärtom, att de vid det sista af det trefaldiga halleluja tillägga: »lofvad vare Gud», att de uttala namnet Jesus såsom Isus o. s. v. Hvad deras lefnadssätt beträffar, afhålla de sig från öl, brännvin och tobak samt hafva kvar sina gammalryska dräkter. För närvarande hafva de religionsfrihet. De sönderfalla i tvenne hufvudgrenar: *popovtsi,* som hafva präster, och *bezpopovtsi,* som uppdragit nådemedlens handhafvande åt lekmän.

G. Kristendomens utbredning.

112. **Kristendomens utbredning genom kolonisation.** På tvenne sätt har den kristna kyrkan utvidgat sitt yttre område under nya tiden: dels genom *kolonisation af nyupptäckta länder,* dels genom *missionsverksamhet bland icke kristna folk.* På det *förra* sättet har kristendomen blifvit utbredd i *Amerika,* en stor del af *Australien* samt på åtskilliga ställen i *Afrika* och *Asien.* Södra Amerika och Mexiko hafva befolkats hufvudsakligen från Spanien och Portugal. Här är den romersk-katolska kyrkan nästan ensam härskande. Nordamerikas Förenta Stater och det brittiska Nordamerika hafva däremot erhållit sina flesta nybyggare från Frankrike, brittiska riket, Tyskland och Skandinavien. Där är befolkningen blandad af katoliker och protestanter med en betydande öfvervikt för de senare. I Förenta Staterna finnes bland annat många *lutherska* församlingar, hvilka nationsvis äro förenade i synoder. Äfven svenskarne hafva en sådan, en s. k. *Augustana synod,* hvilken har ett elementarläroverk och prästseminarium i Rock Island i staten Illinois.

113. **Missionsverksamheten bland icke kristna folk.** Från nya tidens början ända till våra dagar har den *romersk-katolska* kyrkan med stor ifver och bety-

dande framgång varit verksam för att omvända och i sitt sköte upptaga hedningar och muhammedaner. Numera är hennes mission utsträckt till nästan alla delar af den kända världen. Medelpunkten för denna verksamhet är Sällskapet för trons utbredande (congregatio de propaganda fide) eller *Propagandan,* som stiftades 1622 och i påfven har sin högsta ledare.

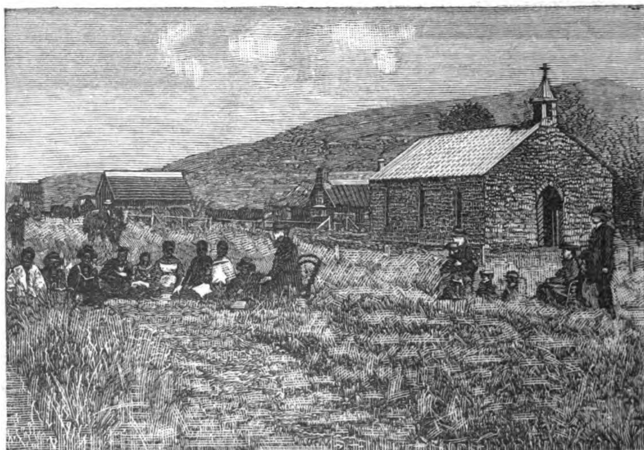
De *protestantiska* kyrkorna behöfde först komma till stadga i sitt inre, innan de kunde börja någon kraft-

Evangeliska Fosterlandsstiftelsens missionsinstitut Johannelund.

fullare verksamhet utåt. Arbetet för *lapparnes* omvändelse, hvilket tog sin början i *Sverige* 1559, äfvensom några sporadiska försök af kolonister i Amerika att föra kristendomen till sina indianska grannar utgöra så godt som all protestantisk mission under 15- och 16-hundratalen. Under 1700-talet är missionsintresset i jämnt tilltagande. Då grundades den *danska* missionen i Tamullandet (i Trankebar 1706) af missionärer från Franckes anstalter. Femton år senare förde norrmannen *Egede* kristendomen till eskimåerna på Grönland. Mot slutet

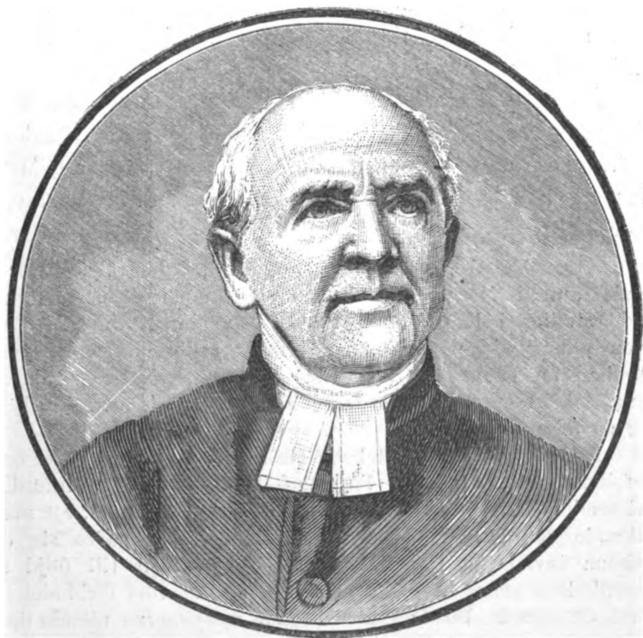
af 1700-talet började missionssaken tagas om hand af *missionsföreningar.* I vårt århundrade hafva en mängd sådana uppstått i alla protestantiska länder, och i deras tjänst hafva ställt sig en stor skara män och kvinnor, hvilka med uthållig trohet sökt sprida evangelii ljus till alla folk och länder. Få äro numera de trakter, som ej blifvit besökta af kristendomens budbärare, och med stora steg nalkas den tid, då »evangelium blifvit förkunnadt för alla folk».

Oskarsberg, svenska kyrkans första missionsstation i Zululandet.

I afseende på missionsverksamheten står den lutherska kyrkan otvifvelaktigt efter den reformerta, hvilket till en del beror på den stora utsräckning, som det engelska väldet erhållit. Dock hafva de lutherske kristne mer och mer vaknat till medvetande af sina plikter att bidraga till Guds rikes utbredning. Detta gäller äfven om vårt land. Sålunda verkar *Svenska kyrkan* dels i *Zululandet* i södra Afrika, dels bland *tamulerna* på Västra indiska halfön. Det senare missionsfältet bearbetas gemensamt

med den lutherska kyrkan i Tyskland, och verksamheten därstädes, hvilken är en fortsättning af danska missionen i Trankebar (s. 299), ledes af ett missionssällskap i Leipzig. För Sverige bedrefs Tamulmissionen först af *Svenska missionssällskapet,* som sedan öfver-

P. Fjellstedt.

lämnat den till Svenska kyrkan och nu endast underhåller barnhem och skolor i Lappland. *Evangeliska Fosterlandsstiftelsen* ägnar sig äfven åt den yttre missionen och har sina verksamhetsfält dels i *Massaua* i syfte att omvända de väster om Abyssinien boende gallafolken, dels i *det inre af västra indiska halfön.* Slutligen underhåller *Svenska missionsförbundet* missionärer i *Kongolandet* och annorstädes.

Bland mera framstående svenska missionärer märkas särskildt den begåfvade och nitiske *P. Fjellstedt*, hvilken efter en välsignelserik verksamhet bland hedningarne ägnade sina krafter åt det icke mindre viktiga arbetet att väcka och underhålla missionsintresset i sitt hemland, samt den lärde och trosvarme *A. Blomstrand*, som använde sina rika gåfvor för missionen bland tamulerna.

Äfven *judarnes* omvändelse har blifvit en allt viktigare angelägenhet för de kristne. Flere sällskap hafva bildats för—att föra dem till tron på deras Messias. I Sverige finnes ett sådant, som har sitt säte i Stockholm.

Hans Egede, grönländarnes apostel, föddes 1686 i Nordlands amt i Norge; fadern var länsman. Efter fullbordade studier i Köpenhamn erhöll han vid 21 års ålder en liten prästsyssla på Lofoten. Här rann det honom i hågen, att han en gång läst, huruledes på *Grönland* i forna dagar funnits kristendom, som sedan blifvit utrotad. Därmed förhöll sig på följande sätt.

I tionde århundradet hade Grönland blifvit upptäckt och befolkadt af isländare. På Olaf Tryggvesons tid infördes kristendomen, och befolkningen tilltog sedermera så, att man räknade 300 gårdar. I trettonde århundradet gåfvo sig de kristna invånarne frivilligt under Norge, men till följd af digerdödens svåra härjningar i detta land afbröts förbindelsen med Grönland. De därstädes boende nybyggarne råkade då i svår nöd, enär de ledo brist på lämpliga lifsmedel. Samtidigt började eskimåerna (»skrälingarne») tränga fram mot nybyggena. Så småningom förstördes dessa, det ena efter det andra, och de kristna dogo eller stupade i striderna mot eskimåerna. I femtonde århundradet omtalas Grönland för sista gången i isländska häfdeböcker. Flere försök gjordes sedermera af danskar och norrmän att taga Grönland i besittning, men alla misslyckades.

Så stodo sakerna, då Egede började fatta ett allt varmare intresse för denna sak. Af sin svåger, hvilken såsom hvalfångare gjort flere resor till Grönland, fick han höra åtskilligt om invånarne därstädes. I likhet med hela sin samtid trodde

han dem vara afkomlingar af de gamla isländska inbyggarne och greps af en liflig åstundan att bland dem åter tända kristendomens ljus.

Till en början syntes dock svårigheterna oöfvervinneliga. Hans vänner afrådde honom; hans anhöriga och särskildt hans hustru bestormade honom med böner och tårar att afstå från en dylik dårskap. Han beslöt också att tills vidare kvarstanna i den tjänst han innehade. Men hans samvete lämnade honom ingen ro. Han tänkte dag och natt på de orden: »den som älskar fader och moder mer än mig, han är mig icke värd» (Matt. 10: 37). Snart gick också hans hustru, som innerligt bedt till Gud om visshet i denna sak, öfver på hans sida och förklarade sig villig att med honom draga öfver till det okända landet.

Ännu dröjde det dock flere år, innan Egede kunde taga något afgörande steg. Den för missionen nitälskande konung *Fredrik IV* hade i Köpenhamn stiftat ett kollegium, som skulle verka för kristendomens utbredande bland lapparne. Både till konungen och till nämnda missionskollegium vände sig nu Egede med bön om understöd i sitt förehafvande samt erhöll välvilliga svar, men ingen verklig hjälp. Då nedlade han i Herrens namn år 1717 sitt ämbete och begaf sig — utan visshet om utkomst för framtiden — med hustru och fyra barn till *Bergen*. Här sökte han tillägna sig hvarjehanda praktiska färdigheter för sitt tillämnade kall såsom missionär. På samma gång sökte han vinna vänner för sitt företag, bland annat genom att sätta den grönländska missionen i förbindelse med ett handelsföretag.

Ändtligen lyckades det honom att i Bergen få till stånd ett »*grönländskt handelskompani*», som af regeringen fick rättighet att idka hvalfångst och drifva handel, på samma gång som det skulle verka för kristendomens utbredande. Ett kapital samlades, och ett fartyg inköptes. Egede blef af konungen utnämnd till missionär och ledare af företaget, och en bestämd lön anslogs åt honom.

I början af maj 1721 lämnade fartyget Bergen. Ombord befunno sig 46 personer, inberäknadt Egede och hans familj. Vid Grönlands sydspets möttes de af isberg och stormar, som bragte dem i lifsfara. De kommo dock välbehållna i land på sydvästra kusten. Snart kom Egede underfund med att invånarne ej voro afkomlingar af de kristna nybyggare, som fordom bott i landet, utan ett folk med fullkomligt främmande språk och seder. »Små voro de» — så beskrifver han dem — »fula,

smutsiga, med svart, stripigt hår, runda och flottiga ansikten och ögon, som minst af allt liknade människoögon, men de voro vänliga och lifliga.»

Den största svårigheten var att lära känna deras språk. Han lyckades dock få reda på att *ki-na* betydde: hvad är det? Och sedan kunde han med tillhjälp af detta uttryck öka sitt ordförråd. Snart kände han språket så pass, att han därpå kunde skrifva ett litet sammandrag af den kristna läran. Under otroliga mödor och besvärligheter uppsökte han de i det ödsliga landet kringflackande invånarne. Utan fruktan gick han dem till mötes, äfven då de i fientlig afsikt tycktes vilja begagna sina vapen, och de kunde ej motstå hans hjärtevinnande godhet. Han lefde sig så mycket som möjligt in i deras åskådningssätt och vanor för att så blifva för grönländarne en grönländare (jfr 1 Kor. 9: 19—23). Särskildt sökte han inverka på barnen och tog några sådana i sitt eget hus för att uppfostra dem till lärare för deras folk.

Efter några år hade han den glädjen att hemifrån mottaga åtskilliga medhjälpare i det ansträngande arbetet, hvarjämte hans äldste son *Paul* började troget stå honom bi. Koloniens yttre läge förändrades, då det grönländska handelskompaniet i Bergen till följd af gjorda förluster upplöstes. I stället understöddes Egede kraftigt af Fredrik IV. Denne begick dock svåra misstag vid anordningen af kolonien. Ett fäste med tolf kanoner anlades och försågs med garnison, och — hvad som var värst — en hop förbrytare ditsändes såsom kolonister. Allt detta skedde visserligen i bästa afsikt, men så väl soldater som fångar vantrifdes och knotade till följd af det hårda klimatet och det torftiga lefnadssättet. Deras syndiga lif väckte också hos grönländarne mycken förargelse, och detta beredde Egede stora svårigheter. En grönländare skref sedermera till Paul Egede: »hade jag icke känt sådana goda män som din fader, så skulle jag aldrig hafva önskat se dem (danskarne), på det att de ej måtte fördärfva vårt folk».

Emellertid gick omvändelseverket stadigt, om ock långsamt, framåt. Då började med år 1731 för Egede en rad af svåra pröfningar. Fredrik IV var död, och från hans efterträdare *Kristian VI* kom befallning, att kolonien skulle nedläggas och de där boende danskarne återvända hem. Ville Egede och några andra kvarstanna, så skulle proviant åt dem för ett år kvarlämnas. Nu visade det sig, huru älskad Egede

var af grönländarne. De ville icke släppa honom, och han ville ej heller öfvergifva sin post. Han kvarstannade därför jämte sin familj och några danska matroser, som ville dela hans lott. Genom grefve *Zinzendorf,* som den tiden vistades i Köpenhamn, vardt dock Kristian VI snart omstämd och beviljade ett större årligt bidrag till den grönländska missionen.

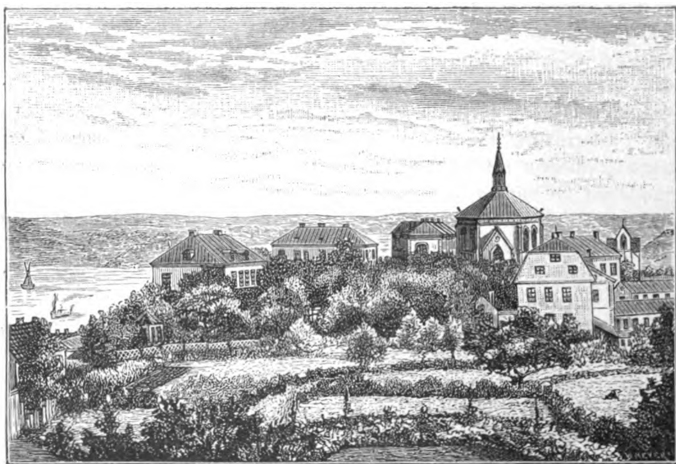
Ej långt därefter råkade Egede ut för en annan pröfning. Brödraförsamligen hade utsändt missionärer till Grönland, hvilka grundade en koloni ej långt från *Godthåb,* där Egede bodde. Denne mottog dem vänligt och understödde dem med råd och dåd, men då han icke i allt kunde dela deras trosåskådning, intogo de obildade och trånghjärtade, ehuru på sitt sätt fromma herrnhutarne allt från början en fientlig ställning till honom. Han hämnades endast på det sätt, att han jämte sin hustru ömt vårdade sig om de sjuka bland dem.

Några grönländare, som varit i Köpenhamn, hade nämligen fört kopporna med sig hem. Denna förfärliga farsot bortryckte 3,000 af de arma eskimåerna, och Egedes koloni, som en tid räknat 200 familjer, blef så godt som utdöd. Outtröttligt hade han dag och natt ägnat sig åt de sjukas och döendes kroppsliga och andliga vård. Slutligen dog hans hustru *Gertrud,* som under nästan öfvermänskliga ansträngningar troget stått vid hans sida. Egede kände sig bruten till kropp och själ, och stundom tyckte han sig vara af Gud öfvergifven. Han beslöt att öfverlämna arbetsfältet i sin son Pauls händer och återvände 1736 till Köpenhamn.

Här blef han af konungen mottagen med mycken välvilja. Ett grönländskt seminarium upprättades för utbildande af missionärer och kateketer. Egede blef dess förste lärare och föreståndare. Efter några år utnämndes han dessutom till superintendent öfver den grönländska kyrkan och missionen. Båda dessa befattningar skötte han med mycken kraft och insikt till år 1747, då han på grund af meningsskiljaktigheter med missionskollegiet öfverlämnade seminariet i sin sons, den då hemkomne Pauls, hand och bosatte sig i en liten stad på Falster, hvarest han afled 1758. Intill slutet visade han det största intresse för den grönländska missionen, i hvars tjänst han under de svåraste förhållanden hade offrat sina bästa krafter.

114. Återblick på Nya tiden. Tvenne källor bidrogo att uppfriska och rena den kristna odlingen vid nya tidens början: *den klassiska litteraturen* och *den heliga skrift. Refor-*

mationen tillgodogjorde sig båda dessa och lossade på de band, som under medeltiden hållit tanken fjättrad både på det religiösa och på det vetenskapliga området. *Den romerska kyrkan höll* däremot *fast vid de gamla traditionerna* och medgaf en bortrensning af de värsta missbruken endast för att så mycket bättre befästa sig på sin falska grund. I följd häraf blef det en nödvändighet för reformationens banerförare och vänner att lösslita sig från påfvedömet och bilda nya samfund. Men äfven bland dem, som önskade en kyrklig omdaning på Guds ords

Diakonissanstalten i Stockholm
(se noten å sid. 254).

grund, uppkommo splittringar, i det några sökte tillgodogöra sig allt sant och godt i den historiska utvecklingen, andra åter ville med förbigående af denna utveckling börja från början; somliga arbetade för en mera helgjuten kristendom, andra hyste böjelse för rationalistisk eller mystisk ensidighet; en del önskade en närmare sammanslutning mellan liktänkande och fasta kyrkliga ordningar, medan en annan del till öfverdrift höll på den individuella friheten. På detta sätt uppkommo de tvenne protestantiska hufvudkyrkorna och inom eller vid sidan af dem en mångfald af sekter. Emellan de särskilda kyrkorna och sekterna uppstodo många konflikter och ömsesidiga inflytelser,

som göra nya tidens kyrkohistoria vida svårare att öfverskåda än den föregående.

Första uppgiften för de särskilda kyrkorna efter reformationen var *att bestämma sina grundprinciper och i öfverensstämmelse med dessa symboliskt fastställa sin lära samt ordna sin författning och kult.* Detta arbete upptog större delen af 1500-talet. Sedan följde en tid, under hvilken man *i lära och lif sökte förskaffa ett allsidigt herravälde åt den tro, som man ansåg för den rätta.* I de protestantiska kyrkorna utfördes detta värf af den *ortodoxa* riktningen, i den katolska hufvudsakligen genom *jesuiterna.* Ortodoxien ledde mångenstädes till död bokstafstro och ytligt formväsen; jesuitismen frambragte följdriktigt en blind underkastelse under kyrkans auktoritet och tom iakttagelse af vissa yttre öfningar. Mot båda framträdde riktningar, som påyrkade en *mera personlig fromhet:* pietister, herrnhutare, metodister och jansenister. Dessa förmådde dock blott rycka med sig *en del* af det kristna folket; den stora massan af de bildade utbytte ordets, kyrkans och bekännelseskrifternas auktoritet mot det mänskliga förståndets, den döda tron mot otro. Så blef *rationalismen* härskande. Denna ytliga förståndsriktning förmådde dock i längden icke tillfredsställa vare sig de religiösa behofven eller den djupare reflexionen. Så kom *det nittonde århundradet* med större vetenskapligt djup, mera biblisk och bekännelsetrogen teologi samt större religiös lifaktighet. Vid sidan häraf har äfven otron skaffat sig nya vapen och börjat vinna terräng äfven bland de lägre folkklasserna. Den är nu en farligare fiende än någonsin för kyrkan.

Till en början stodo de olika kyrkorna i harnesk mot hvarandra, och 15- och 1600-talen voro en intoleransens tid. På 1700-talet skapade den religiösa likgiltigheten större fördragsamhet. Med det i vårt århundrade nyvaknade intresset för den kyrkliga bekännelsen, upplifvades äfven polemiken mellan de olika kyrkorna, men den föres nu på ett hofsammare sätt, och religionsfrihet är införd i de flesta kristna länder. Den romerska kyrkan synes dock finna sig i detta sakläge endast af nödtvång.

Det sedliga tillståndet har stigit och fallit med religiositeten. Under rationalismens tid voro sederna på förfall, och i våra dagar arbetar den materialistiska otron på undergräfvande af sedligheten, likasom på upplösning af allt lagbundet skick på alla områden.

Under nya tiden har *staten* sträfvat att vinna herravälde inom kyrkan. Längst gick denna sträfvan på 1700-talet under den s. k. upplysta despotismens tid. Under det 19:de århundradet hafva de särskilda kyrkorna arbetat på att vinna större självständighet. För de protestantiska kyrkorna är målet frihet för stat och kyrka att utan hinder af hvarandra verka för uppnåendet af hvar sin särskilda uppgift; den romersk-katolska kyrkan sträfvar fortfarande efter herravälde öfver staterna.

Den vetenskapliga forskningen stod i sextonde och sjuttonde århundradena under kyrkans ledning, i det adertonde emanciperade den sig från kyrkans förmynderskap och intog en fientlig hållning mot kristendomen. Äfven i detta afseende har i nittonde århundradet inträdt ett riktigare förhållande. Kyrkan erkänner vetenskapens rätt till sjelfständighet; allvarligare vetenskapsmän inse, att endast religionen kan tillfredsställa människans djupaste behof och att det finnes ett oändligt område, som tanken icke mäktar genomtränga. Men å andra sidan finnes en stor skara människor, som önska en bildning utan kristendom och söka framkalla en tid af religionslöshet.

Mer än någonsin uppfordras kyrkan för närvarande till verksamhet. Hon har att bekämpa likgiltigheten och otron i sitt eget inre samt att uppbygga sig på den sanna grunden; utåt har Gud öppnat trons dörr för hedningarne, hvilket innebär en uppfordran till henne att bruka tiden och insamla de rika skördarne. För både den ena och den andra uppgiften behöfver hon ikläda sig hela Guds vapenrustning, på det hon må kunna motstå i den onda dagen, allting väl uträtta och blifva beståndande.

Geografiskt register,

upptagande mindre bekanta orter.

Kronologiskt register,

upptagande alla i läroafdelningen förekommande årtal.

(De årtal, som ansetts böra inläras i en minimikurs, äro angifna med fetstil.)

100. omkr. *Apostlatidens slut,* s. 6.
150. omkr. *Montanismens uppkomst,* s. 29. *Gnosticismen florerade,* s. 41.
202. Irenæus led martyrdöden, s. 33.
220. omkr. Klemens af Alexandria †; Tertullianus †; s. 34.
250. *Diokletianska förföljelsen började,* s. 9.
254. Origenes †, s. 34.
258. Cyprianus †, s. 34.
260. *Gallienus utfärdade ett edikt till förmån för de kristne,* s. 15.
270. omkr. *Manikeismens uppkomst,* s. 43.
303—311. *Diokletianska förföljelsen,* s. 10.
318. Arius uppträdde, s. 71.
321. Synod i Alexandria, s. 71.
324. *Konstantin blef ensam härskare i det romerska riket,* s. 15, 45.
325. *Första allmänna kyrkomötet i Nicea,* s. 19, 22, 47, 71.
330. Konstantin flyttade sitt residens från Rom till Konstantinopel, s. 45.
337. Konstantin lät döpa sig på sin dödsbädd, s. 45.
340. Eusebius af Cesarea †, s. 65.
340-talet. *Ulfila vigdes till västgoternas biskop,* s. 83.
348. *Pakomius* †, s. 59.
356. Antonius †, s. 59.
361—363. Julianus affällingen kejsare, s. 45.
373. Atanasius †, s. 71.
375. Västgoterna antogo arianismen, s. 83.
381. *Andra allmänna kyrkomötet i Konstantinopel,* s. 47, 72.
392. Teodosius den store förklarade hedniska offer för majestätsbrott, s. 46.
397. Ambrosius †, s. 65.
407. Krysostomus †, s. 65.
410. Pelagius började offentliggöra sina åsikter, s. 78.
418. *Synod i Kartago; Pelagii lära förkastades,* s. 78.
420. Hieronymus †, s. 65.
429. Teodorus †, s. 65.
429—533. Vandalerna härskade i norra Afrika, s. 83.
430. *Augustinus* †, s. 77. *Patrik missionär i Irland,* s. 85.
431. *Tredje allmänna kyrkomötet i Efesus,* s. 75, 78.
440—461. *Leo den store biskop i Rom,* s. 47.
451. *Fjärde allmänna kyrkomötet i Kalcedon,* s. 47, 76.
486. Frankerna inföllo i Gallien, s 83.
493—544. Östgoterna härskade i Italien, s. 83.
496. *Klodvig, Frankernas konung, lät döpa sig,* s. 83.
499. Nestorianerna togo sin tillflykt till Persien, s. 75.
529. *Klostret Monte Cassino anlades,* s. 60. *Synod i Orange,* s. 79.
— Justinianus stängde filosofskolan i Atén, s. 46.
568. Longobarderna intogo öfre Italien, s. 83.
571. Muhammeds födelseår, s. 88.
589. Vestgoterna antogo katolicismen, s. 83.
590—604. *Gregorius den store biskop i Rom,* s. 47.
597. *Abboten Augustinus blef ärkebiskop i Canterbury,* s. 84. Kolumba †, s. 85.
622. *Muhammeds flykt från Mecka till Medina,* s. 89.
632. Muhammed †, s. 90.

636. Isidorus af Sevilla †, s. 101.
732. *Karl Martels seger öfver araberna vid Poitiers*, s. 90.
738. Villibrord †, s. 91.
754 (?) *Vinfrid* †, s. 92.
794. *Kyrkomöte i Frankfurt am Main; beslut i bildfrågan*, s. 119.
800. *Karl den store kröntes till romerk kejsare*, s. 105.
830. *Ansgar i Sverige första gången*, s. 93.
842. *Bilddyrkan segrade i Konstantinopel*, s. 119.
850, omkr. Ansgar i Sverige andra gången, s. 95. Johannes Skotus Erigena framställde sin mystiska åskådning, s. 142.
858—867. Nikolaus I påfve, s. 101.
860, omkr. *Cyrillus och Metodius verkade i Mähren och Böhmen*, s. 99.
865. Ansgar †, s. 95. Paschasius Radbertus †, s. 116.
1007. *Olof Skötkonung döptes*, s. 96.
1014—1035. *Knut den stores regering i Danmark*, s. 95.
1015. *Vladimir den store* †, s. 99.
1030. *Olof Haraldsson den helige stupade vid Stiklestad*, s. 95.
1048. Hildebrand åtföljde Leo IX till Rom, s. 106.
1054. *Söndringen mellan den grekiska och romerska kyrkan fullbordades*, s. 102.
1073. *Hildebrand upphöjdes på påfvestolen*, s. 106.
1074. *Celibatslagen utfärdades*, s. 107
1075. *Förbud mot de andliges investitur af lekmän*, s. 108.
1085. *Gregorius VII* †, s. 108.
1104. *Biskopen i Lund blef ärkebiskop öfver de nordiska länderna*, s. 95.
1109. *Anshelm af Canterbury* †, s. 140.
1122. *Konkordatet i Worms*, s. 108.
1141. Hugo af S:t Viktor †, s. 142.
1142. Abälard †, s. 140.
1152. *Norge erhöll egen ärkebiskop i Trondhjem*, s. 98. *Kyrkomöte i Linköping*, s. 98.
1153. *Bernhard af Clairvaux* †, s. 130.
1164. *Sverige erhöll egen ärkebiskop i Uppsala*, s. 98. Petrus Lombardus †, s. 141.
1170. *Valdus stiftade föreningen »de fattige från Lyon»*, s. 147.
1198—1216. *Innocentius III påfve*, s. 109.
1200. Andliga frälset i Sverige, s. 98.
1202. Svärdsbrödraordens stiftades, s. 99.
1209—1229. Kriget mot albigenserna, s. 147.
1215. *Fjärde Lateransynoden*, s. 103, 109, 116.
1229. Inqvisitionen inrättades, s. 124; första bibelförbudet, s. 147.
1248. *Kyrkomötet i Skeninge*, s. 98.
1274. *Tomas af Aquino* †, s. 141. Bonaventura †, s. 142.
1294—1303. *Bonifacius VIII påfve*, s. 113.
1308. Johannes Duns Skotus †, s. 141.
1309—1377. *Påfvarnes babyloniska fångenskap*, s. 113.
1329. Eckart †, s. 142.
1361. Tauler †, s. 142.
1370. *Birgittinorden stiftades*, s. 130.
1378. *Den västerländska skismen började*, s. 113.
1384. *Wiclif* †, s. 150.
1409. *Kyrkomötet i Pisa*. s. 114.

1414. *Kyrkomötet i Konstans öppnades*, s. 114.
1415. Läran »de concomitantia» antogs, s. 116. *Hus* †, s. 151.
1431—1443. *Kyrkomöte i Basel*, s. 114.
1434. Slaget vid Böhmischbrod, s. 151.
1453. *Konstantinopel intages af muhammedanerna*, s. 90.
1471. Tomas från Kempen †, s. 142.
1477. *Uppsala universitet erhöll stadfästelsebref af påfven*, s. 140.
1483. *Luthers födelseår*, s. 162.
1492. Arabernas välde i Spanien slut, s. 89.
1498. Savonarola †, s. 157.
1503. Alexander VI †, s. 115.
1505. *Luther gick i kloster*, s. 162.
1508. *Luther blef professor i filosofi i Wittenberg*, s. 162.
1510 eller **1511.** *Luthers resa till Rom*, s. 162.
1512, Luther blef teologie doktor, s. 163.
1517. *Luther uppspikade sina 95 teser*, s. 167.
1518. Melankton blef professor i Wittenberg, s. 173.
1519. *Disputationen i Leipzig*, s. 167. *Zwingli började reformationen i Zürich*, s. 197. Olaus Petri lärare i Strängnäs, s. 217.
1520. *Luther uppbrände den påfliga bannbullan och den kanoniska lagen*, s. 168.
1521. Reuchlin †, s. 158. Luther ovillkorligt bannlyst, s. 168. *Riksdagen i Worms*, s. 177. Melankton utgaf den första lutherska dogmatiken, s. 173.
1522. *Luthers öfversättning af nya testamentet utkom*, s. 178.
1523. Valriksdagen i Strängnäs, s. 217.
1525. Slaget vid Frankenhausen, s. 183. Johan den ståndaktige efterträdde Fredrik den vise, s. 185. Lnther gifte sig, s. 186. *Tyska ordenslandet Preussen öfvergick till lutherska kyrkan*, s. 215.
1526. Första riksdagen i Speier, s. 191. *Nya testamentet utkom på svenska*, s. 217-
1527. *Riksdagen i Västerås*, s. 217.
1528—1529. Kyrkovisitation i Sachsen, s. 185.
1529. Ny riksdag i Speier, s. 192. *Luthers båda katekeser utgåfvos*, s. 186. *Religionssamtalet i Marburg*, s. 198. Kyrkomöte i Örebro, s. 217. Olaus Petris kyrkohandbok, s. 217.
1530. *Riksdagen i Augsburg*, s. 192.
1531. Förbundet i Schmalkalden, s. 193. Zwingli stupade vid Kappel, s. 198. Laurentius Petri ärkebiskop i Uppsala, s. 218. Olaus Petris mässbok, s. 217.
1532. Johan den ståndaktige †, s. 193. *Religionsfördraget i Nürnberg*, s. 193.
1534. Hela bibeln utkom på tyska, s. 178.
1536. *Kalvin i Genève*, s. 203. *Riksdag i Köpenhamn*, s. 216. Menno Simonis lät döpa om sig, s. 270.
1537. *Möte i Schmalkalden*, s. 193.
1540. *Jesuitorden stadfästes af påfven*, s. 211. Den förändrade augsburgiska bekännelsen, s 231.
1541. *Hela bibeln utkom på svenska*, s. 217.
1545—1563. *Kyrkomötet i Trident*, s. 194, 210.
1546. *Luther* †, s. 194. *Schmalkaldiska krigets utbrott*, s. 194.
1547. Slaget vid Mühlberg, s. 195. Henrik VIII †, s. 265.
1548. Leipziger interim, s. 229.

1550. Island lutherskt, s. 216.
1552. *Fördraget i Passau*, s. 195. Joakim Westphal uppträdde i nattvardsfrågan, s. 231.
1553. Den blodiga Maria uppsteg på tronen i England, s. 265.
1555. *Religionsfreden i Augsburg*, s. 195.
1556. Cranmer dog på bålet, s. 265.
1558. Elisabet efterträdde den blodiga Maria, s. 265.
1559. *Hugenotterna i Frankrike enade sig om en trosbekännelse*, s. 261. Svenska missionen bland lapparne började, s. 299.
1560. *Skotska trosbekännelsen*, 268.
1561. *Nederländska trosbekännelsen*, s. 260.
1562. *De 39 artiklarne*, s. 265.
1563. *Heidelbergerkatekesen*, s. 231.
1564. Melankton †, s. 178.
1570. Freden i S:t Germain, s. 261.
1572. *Laurentius Petris kyrkoordning antogs*, s. 218. Bartolomeinatten, s. 261.
1574. Den lutherska bekännelsen segrade i Sachsen, s. 231.
1577. *Konkordieformen utarbetades*, s. 231.
1579. *Unionen i Utrecht*, s. 260.
1580. *Konkordieboken utkom*, s. 231,
1589. Ryssland erhöll egen patriark i Moskwa, s. 297.
1593. *Uppsala möte*, s. 218.
1598. *Ediktet i Nantes*, s. 262.
1605. Rakauska katekesen, s. 271.
1609. *Majestätsbrefvet i Böhmen*, s. 215. Stillestånd mellan Nederländerna och Spanien, s. 260.
1613. Johan Sigismund af Brandenburg öfvergick till den reformerta kyrkan, s. 269.
1618—1619. *Synoden i Dortrecht*, s. 260.
1621. Johan Arndt †, s. 234.
1622. Propagandan stiftades, s. 299.
1624. *Jakob Böhme* †, s. 239.
1626. Mennoniterna fingo religionsfrihet i Holland, s. 270.
1630. *Arminianerna erhöllo religionsfrihet i Holland*, s. 261.
1637. Johan Gerhard †, s 233.
1638. Jansenius †, s. 286. Cyrillus Lukaris dödades, s. 294.
1643 *Grekiska kyrkan erhöll en särskild trosbekännelse*, s. 295.
1646. Johannes Rudbeckius †, s. 234.
1648. *Westfaliska freden*, s 260. Lord Herbert af Cherbury †, s. 248.
1649. Vännernas sällskap stiftades, 272.
1653. *Jansenismen fördömdes*, s. 287.
1656. Calixtus †, s. 239.
1658. Socinianarna fördrefvos från Polen, s. 271.
1663. Konkordieboken symboliskt bindande äfven för svenska kyrkan, s. 240.
1675. *Spener utgaf »Pia desideria»*, s. 240.
1682. Kväkarne erhöllo en fristad i Pennsylvanien, s. 272.
1685. *Nantesiska ediktet upphäfdes*, s. 262.
1686. *Kyrkolagen för svenska kyrkan utfärdades*, s. 234.
1689. *Wilhelm af Oranien konung i England och Skotland*, s. 266, 268. Religionsfrihet i England, s. 271.
1702. *Peter I förklarar sig för ryska kyrkans öfverhufvud*, s. 297.

1703. Karl XII:s kyrkobibel utkom, s. 234.
1705. *Spener* †, s. 240.
1706. Missionsstationen i Trankebar upprättades, s. 299.
1709. Port Royal förstördes, s. 285.
1714. Spegel †, s. 234.
1721. Egede begaf sig till Grönland, s. 299.
1726. Konventikelplakatet utfärdades i Sverige, s. 247.
1727. Francke †, s. 240. *Den herrnhutiska församlingen ordnades*, s. 273.
1729. Wesleys förening stiftades, s. 276.
1735. Svedberg †, s. 234.
1739. *Metodisterna började bilda egna församlingar*, s. 276.
1745. Svedenborg började sina teosofiska spekulationer, s. 283.
1752. Bengel †, s. 251.
1759. Jesuiterna blefvo fördrifna från Portugal, s. 288.
1760. Zinzendorf †, s. 274.
1772. *Svedenborg* †, s. 283. Rutström †, s. 275.
1773. *Jesuitorden upphäfdes*, s. 288.
1774. Nordamerikanska frihetskriget utbröt, s. 275, 285.
1780—1790. Josef II kejsare, s. 292.
1787. En svedenborgsk församling bildades i London, s. 284.
1789. *Franska revolutionen*, s. 292.
1793. Nationalkonventet förbjöd den kristna kulten, s. 293.
1801. Napoleons konkordat med påfven, s. 293.
1802. *Franska reformerta kyrkan erhöll en statskyrklig ställning*, s. 262.
1804. Kant †, s. 250.
1810. Lindbloms katekes utkom, s. 254.
1811. Svenska kyrkohandboken, s. 254.
1814. *Jesuitorden återställdes*, s. 293.
1814—1815. *Kongressen i Wien*, s. 293.
1817. *Klaus Harms' uppträdande*, s. 253. *Början gjordes till den evangeliska unionen i Preussen*, s. 269.
1819. Svenska psalmboken utkom, s. 254.
1825. Henrik Schartau †, s. 256.
1830. *Josef Smith grundlade mormonismen*, s. 285.
1831. Hegel †, s. 252.
1832. *Irvingianernas sekt bildadas*, s. 284.
1834. Schleiermacher †, s. 253.
1839. J, O. Wallin †, s. 254.
1843. *Skotska frikyrkan stiftades*, s. 269.
1845. De från statskyrkan afsöndrade lutherska församlingarna i Preussen erhöllo religionsfrihet, s. 270.
1849. Den franska reformerta frikyrkan stiftades, s. 263.
1855. Klaus Harms †, 253.
1860. Tvenne årgångar nya predikotexter påbjödos i Sverige, s. 255.
1868. *Första lagstadgade kyrkomötet i Sverige sammanträdde*, s. 256. C. O. Rosenius †, s. 256.
1870. *Vatikankonciliet*, s. 293. Påfven förlorade sin världsliga makt, s. 294.
1873. Dissenterlag i Sverige, s. 256.
1878. Den nya katekesförklaringen, s. 254.
1883. Ny öfversättning af nya testamentet, s. 254.
1888. Ny öfversättning af psaltaren, s. 254.

